

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА
УКРАЇНИ:
СТАН, КРИЗОВІ ЯВИЩА
ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ**

**Київ
2005**

УДК 351

Н 35 Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання.

Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7-8 грудня 2005 р.).
Збірник наукових праць / Редкол.: С.А. Єрохін, С.І. Пирожков,
В.А. Гошовська, В.Ф. Погорілко та ін. – К.: Національна академія
управління—Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. —
400 с.

ISBN 966-8406-15-X

Редакційна колегія:

Єрохін С.А., д. екон. н. (голова редакційної колегії)
Гошовська В.А., д. політ. н.
Пирожков С.І., д. екон. н.
Єрмошенко М.М., д. екон. н.
Базиліюк А.В., д. екон. н.
Стороженко О.А., д. екон. н.
Погорілко В.Ф., д. юр. н.
Шевченко Я.М., д. юр. н.
Козаченко І.П., д. юр. н.
Лопатін О.К., д. ф.-мат. н.
Нікітін Ю.В., к. юр. н.
Матвійчук В.К., к. юр. н.
Льчук Л.І., к. політ. н.

Співорганізатори заходу:

Національна академія управління
Національний інститут проблем міжнародної безпеки
Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення
Центр перспективних соціальних досліджень

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 5 від 18.11.2005 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол № 11 від 18.11.2005 р.)

Статті друкуються у відповідності з наданими матеріалами. Відповідальність за достовірність викладеної інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

ISBN 966-8406-15-X

© ВНЗ «Національна академія управління», 2005

© Центр перспективних соціальних досліджень, 2005

Від редакції

Шановні колеги, Вашій увазі пропонується збірник наукових праць, в яких представники наукової еліти України та зарубіжжя, органів державної влади і управління, судової системи, правоохоронних органів здійснили спробу проаналізувати поняття національної безпеки України, розуміння її стану в сучасний період розвитку державності, виявити кризові явища та запропонувати шляхи їх подолання.

Розглядаються нові підходи до розуміння основ національної безпеки України у зв'язку з євроінтеграційними процесами.

В збірнику представлено велике розмаїття факторних впливів на стан національної безпеки держави, їх уособленість і взаємозалежність, циклічність і змінність, тенденції конвергенції та дивергенції в залежності від економічних, соціальних, політичних і правових чинників.

Широко розглянуті напрямки подальшого розвитку державності у відповідності з Конституцією України. Аналізуються фактори зменшення впливу на зовнішні і внутрішні чинники стану національної безпеки держави.

Велику увагу приділено розвитку та вдосконаленню системи законодавства, а саме принципам верховенства права, неухильного дотримання конституційних положень Закону, демократизму, соціальної доцільності, наукової обґрунтованості, системності та узгодженості в законодавстві, проблемам співвідношення загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права по відношенню до національного законодавства.

Грунтовно висвітлюються методологічні засади розвитку основ національної безпеки України. Особливий акцент зроблено на вдосконаленні законодавчої техніки, інформаційної забезпеченості законодавчої діяльності та управління для створення безпечного існування Людини, Суспільства, Держави.

*Голова редакційної колегії,
ректор ВНЗ «Національна академія управління»
С.А. Єрохін*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 342.5 : 631.11 : 351.746.1

Курило В.І., кандидат юридичних наук

Національний аграрний університет

Курило Л.І., кандидат економічних наук

Академія муніципального управління

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ АПК ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню проблем ефективності державного управління у сфері АПК, як складової національної безпеки держави, виявленню чинників, що впливають на цей процес. Зроблені висновки про напрямки удосконалення державно-владного впливу на такі процеси з метою забезпечення інтересів національної безпеки.

This article is devoted to the research of problems of public administration effectiveness in the agricultural sector as a part of national state safety, detection of factors, which exert influence on this process. Conclusions of directions of the state imperative impact perfection on these processes with for the purpose of guarantee of national security interests are drawn.

Проблема ефективності державно-правового регулювання у галузі сільського господарства була, є і буде надзвичайно актуальною на теренах України. Наша держава є потужною промислово-аграрною державою. Ще 10-15 років тому за масштабами виробництва частка продукції АПК у валовому внутрішньому продукті країни становила 25%. За цим показником аграрна складова значно перевищувала паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний та хімічно-лісовий комплекси. В АПК вироблялося 95 % продовольчих ресурсів. За рахунок галузі формувалося понад 2/3 всього фонду товарів народного споживання. Виробничі фонди АПК, за даними Держкомстату України, становлять 8,9 млрд. грн., або 30 % від їх загальної вартості.

Відтак, будь-які невиважені, неправильні управлінські рішення на рівні цієї галузі економіки потенційно несуть реальну загрозу не тільки економіці держави, а й її національній безпеці в цілому. Це зумовлює надзвичайну важливість наукових досліджень у царині права та економіки, що стосуються проблем ефективності державного управління та регулювання сільським господарством.

Зазначені наукові дослідження у тому чи іншому ракурсі та обсязі проводили вчені-правознавці Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф., Семчик В.І.,

Янчук В.З., Берлач А.І., Рябченко О.П., Бейкун А.Л., Предборський В.А., інші автори як юристи, так і економісти. Зокрема, Берлач А.І. досліджував проблеми злочинності в аграрній сфері економіки України у процесі її реформування та протидії їй, Рябченко О.П. – проблеми державного управління економікою, Предборський В.А. – проблеми економічної безпеки, зокрема тінізації агропромислової сфери економіки та засобів протидії їх кримінальному зростанню, загроз для ефективності у державному управлінні.

Разом з тим, залишається цікавим для подальших правових досліджень саме питання ефективності державно-владного впливу у галузі сільсько-господарського виробництва, оскільки зазначена галузь має значні особливості, не властиві іншим галузям економіки. Завдання статті полягають саме у виявленні таких закономірностей та формуванні висновків, що витікають з проведеного наукового пошуку.

Насамперед, уявляється доцільним виявлення загальних закономірностей і тенденцій у розвитку економічних процесів у державі на зрізі століть.

В умовах зміцнення ринкових засад в економіці великої ваги набуває ефективність державного управління у сфері власності. Ця теза є актуальною і для АПК. Більше того, в агропромисловому комплексі відносини власності, їх раціонально-правильне реформування у процесі аграрної реформи, мають надзвичайно потужний, навіть домінуючий вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва та переробних галузей АПК. На жаль, практика реформаційних процесів не завжди свідчить про ефективні кроки на шляху реформ. Спостерігаються негативні тенденції у процесі приватизації об'єктів АПК.

О.П. Рябченко виділяє такі чинники низької ефективності державного управління приватизаційними процесами:

- недостатня розробка програми приватизації;
- неефективний контроль з боку держави за приватизаційними та постприватизаційними процесами внаслідок недоліків організаційно-правового регулювання; за різних обставин використання грошових надходжень від приватизації часто не за призначенням;
- необ'єктивна вартість основних фондів приватизованих підприємств, яку визначено в процесі приватизації, сприяла оволодінню частиною підприємств кримінальними структурами;
- недостатня розробленість нормативної бази по приватизації, слабе реагування законодавства на негативні прояви в економічному житті країни, призвела до тінізації цієї сфери господарських відносин [1, с. 212 – 213].

На цій підставі автор констатує, що «низька ефективність державного управління процесами приватизації та демонополізації, що проявилось у несистемності, фактичній відсутності стратегії реформування відносин власності призвела до того, що очікуваного наповнення бюджету приватизація не дала. Несистемність означає, що не була розроблена стратегія приватизації на основі глибокого дослідження приватизаційних процесів

у історичному контексті та з використанням досвіду країн, які мають у цьому напрямку позитивні здобутки. Крім того, сліпе копіювання досвіду недоцільне, тому слід враховувати об'єктивну еволюцію вітчизняної економіки» [1, с. 213].

Продовжуючи таку думку, цілком доцільно дійти висновку, що для формулювання рекомендацій щодо отримання бажаних позитивних результатів від приватизації, держава повинна випрацювати чіткий її механізм, який би у деталях регламентував процедуру приватизації, містив би реальні і зрозумілі заходи протидії зловживанням, тим самим забезпечуючи непорушність інтересів держави. Інтересів держави у розумінні конституційних норм, а не представників держави; держава повинна існувати для народу, а не для обмеженого кола її представників в особі державних високопосадовців. Практика розвитку економіки України, зокрема, і у першу чергу, агропромислового сектору, за роки переходу від системи господарювання соціалістичного типу до ринкової економіки, виявила абсолютно зворотню бажаній картину. У 2000 році Ю.Д. Білик зазначав, що країна втрачає аграрний сектор економіки і підійшла до тієї межі, за якою незворотне руйнування галузі, повна залежність від імпорту продовольства і товарів першої необхідності, втрата продовольчої безпеки [2, с. 141]. Разом з тим, В.І. Семчик сьогодні відзначає, що «за період незалежності в Україні створені організаційні, економічні і правові основи відродження внутрішнього аграрного ринку. Збільшується її участь у міжнародному обміні товарами, в тому числі продукцією сільського господарства і продуктами харчування» [4, с. 5]. Підставою такого твердження стало створення в Україні «належним чином документально оформлених недержавних форм сільськогосподарського виробництва і приватизація землі..., незалежно від того, наскільки справедливими були приватизаційні процеси і хто став власником державного майна в АПК і земель сільськогосподарського призначення в установленому законом порядку» [3, с. 5].

Погоджуючись, в принципі, з думкою академіка Семчика В.І. про створення у державі організаційних, економічних і правових основ відродження внутрішнього аграрного ринку в Україні, разом з тим вважаємо, що мають місце лише передумови для такого відродження. Ми поділяємо погляд Білика Ю.Д., і вважаємо, що зміна форм власності і організаційно-правових форм суб'єктів господарської діяльності в АПК реально призвела до фактичної руйнації сільського господарства як галузі економіки. Тільки одиниці сільськогосподарських підприємств зуміли зберегти виробничі потужності: тваринницькі та птахівничі комплекси з поголів'ям сільськогосподарських тварин і птиці, орні площі, парки сільськогосподарської техніки. Безумовно, така ситуація склалася не лише із-за наявності в приватизаційних процесах суб'єктивних факторів, які можна умовно можна поділити на два види: непродуманість і зловживання, а і об'єктивних передумов, наявних в АПК.

Так, А.Л. Бейкун, зазначаючи неможливість вирішення продовольчої проблеми без державної підтримки аграрного сектору економіки, виділяє

такі особливі фактори, властиві агропромислому комплексу:

- невідповідність становища аграрного сектору економіки держави у системі товарних зв'язків народного господарства, що зумовлюється підвищеним виробничо-господарським ризиком, великою кредитомісткістю, нижчим, порівняно з іншими галузями, середнім прибутком, великою вартістю виробництва продукції;

- неможливість ефективно функціонувати без значних витрат на забезпечення наукового, технічного та сервісного обслуговування галузі, яке, враховуючи високу собівартість сільськогосподарської продукції, що виробляється, можна мати тільки при державній підтримці;

- необхідність, враховуючи, головним чином, концептуально вищевикладене, державного регулювання АПК як фактора, що може кардинально впливати як на ефективність забезпечуючих елементів функціонування АПК, так і реалізацію стратегічних завдань держави;

- можливість проведення політики, спрямованої на збереження природної виробничої бази сільського господарства при одночасному запобіганні падінню доходів сільського товаровиробника або компенсації останніх;

- більша соціальна вразливість населення, зайнятого у аграрній сфері виробництва, порівняно з іншими верствами населення [2, с. 163-164].

На підставі наявності зазначених факторів аграрної сфери автор робить висновок, що АПК України повинен бути головним об'єктом державного регулювання [4, с. 164].

Підсумовуючи проведений короткий аналіз, підставно зробити наступні висновки:

- державне управління і регулювання у сфері агропромислового комплексу в цілому, і у галузі сільського господарства зокрема, повинні базуватися, насамперед, на конституційних принципах пріоритетності інтересів людини у діяльності держави та відповідальності держави перед людиною за свою діяльність;

- проведення будь-яких реформ, зокрема і економічних, повинне здійснюватися на глибокому соціально-економічному аналізі їх наслідків, враховувати всі національні особливості;

- державне управління у сфері АПК повинне передбачати чіткий і прозорий механізм, який у деталях регламентував би процедуру приватизації, інших реформаційних процесів, містив би реальні, зрозумілі та дієві заходи протидії будь-яким зловживанням;

- якість державного управління у сфері АПК повинна забезпечувати продовольчу безпеку держави як складову національної безпеки України.

Список використаної літератури

1.Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин. Монографія / Під заг. ред. О.М.Бандурки. — Харків: Видавництво університету внутрішніх справ, 1999. — 304 с.

2. Білик Ю.Д. Державний захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та протекціоністська політика в Україні. — К.: Урожай, 2000. — 192 с.

3. Організаційно-правові проблеми розвитку аграрного і земельного ринків в Україні. Наукова доповідь / Кол. авторів. — К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2005. — 88 с.

4. Бейкун А.Л. Реформування структури державного управління АПК / У книзі «Держава та право. Щорічник наук. праць молодих вчених / Редкол.: В.Н.Денисов (голов. ред.) та ін.. — К.: Ін Юре, 1999. — Випуск 2. — 542 с.

УДК.336.148(477)

Гетманець О.П., кандидат економічних наук
Національний університет внутрішніх справ, м. Харків

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ, ЯК СКЛADOVA ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Стабільний економічний розвиток держави, як основа національної безпеки, потребує систематичної протидії загрозам, що її порушують. Складовою і важливішою частиною економічної діяльності держави виступає бюджетний процес. Завданням бюджетного контролю, як умови економічної безпеки держави є забезпечення законності, раціональності, достовірності, бюджетної дисципліни учасників бюджетного процесу, попередження та припинення порушень у ході його здійснення.

Stable economic development of the state, as basis of national safety, needs systematic counteraction to the threats of its violation. A budgetary process comes forward component and major part of economic activity of the state. By the tasks of budgetary control, as one of terms of economic safety of the state is providing of legality, rationality, authenticity, budgetary discipline of participants of budgetary process, warning and stopping of violations during his realization.

Стабільний економічний розвиток держави, як основа національної безпеки, потребує систематичної протидії загрозам, що її порушують, тобто створення системи економічної безпеки. Важливішою частиною економічної діяльності держави виступає бюджетний процес, як регламентована нормами права діяльність, що пов'язана з складанням, розглядом, затвердженням, виконанням бюджетів, які складають бюджетну систему України та підготовкою і прийняттям звітності про них. Контроль щодо дотримання бюджетного законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу необхідне для попередження та припинення порушень у ході його здійснення. Отже, бюджетний контроль — це засіб забезпечення стабільності та ефективності розвитку економіки країни та складова економічної безпеки.

Докладно сутність контролю, як функції управління та засобу забезпечення законності та дисципліни розглядалася в працях вчених: Авер'янова В.Б [1], Андрійко О.Ф. [2], Гарашука В.М[3], Савченко Л.А. [4], та

інших. Проте, сутність та завдання бюджетного контролю в сучасних умовах розвитку в Україні не досліджувалися. У Бюджетному Кодексі України (далі БК) визначено, що на всіх стадіях бюджетного процесу в Україні здійснюється фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів (п. 2 ст. 19 БК). Таким чином, БК закладає умови стабільного відтворення бюджетного процесу. Поділяю присутню в літературі думку щодо визначення економічної безпеки, як «здатності системи протистояти загрози виникнення втрат» [5, с.16], і вважаю, що для забезпечення економічної безпеки у державі необхідно організувати контроль всіх напрямків економічної діяльності, до яких належить і бюджетний процес, як процес управління бюджетною системою. З метою не допущення загрози бюджетної стабільності, фінансових порушень у бюджетній сфері, невиконання вимог щодо бюджетної процедури потрібно на законодавчому рівні визначити цілі та завдання бюджетного контролю.

Чинне бюджетне законодавство визначає мету бюджетного контролю – це дотримання бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу, а також попередження та припинення бюджетних правопорушень. Ця ціль обумовлює об'єкт, предмет, суб'єктів контролю, їх повноваження і конкретні завдання при реалізації бюджетного процесу. Завдання контролю у бюджетному процесі деталізуються по стадіям його здійснення, рівням бюджетної системи та функціям учасників бюджетного процесу, а зміст залежить від методів, тобто способів його здійснення. Разом ці елементи контролю надають змогу плідно організувати діяльність контролюючих суб'єктів в окремій сфері фінансових відносин – бюджетній.

Сутність бюджетного контролю пов'язана з забезпеченням законності, достовірності, стабільності, доцільності, раціональності, ефективності та бюджетної дисципліни в організації бюджетного процесу. Мета державної діяльності – це вільний розвиток кожного громадянина та суспільства в цілому, що не можливо без задоволення потреб через бюджетну систему. Оскільки бюджетна діяльність націлена на справедливий розподіл фінансових ресурсів, що акумулюються у централізованих та децентралізованих фондах грошових коштів, постільки і метою бюджетного контролю є визначення та витрачання бюджетних коштів державою найоптимальнішим засобом для задоволення потреб громадян, регіонів та держави.

З врахуванням цих положень можливо сформувані основні завдання бюджетного контролю, націлені на формування безпеки бюджетного процесу, як складової економічної безпеки держави:

- дотримання бюджетного законодавства в управлінні обігом бюджетних коштів на кожній стадії бюджетного процесу та рівнях бюджетів;
- перевірка стабільності та ефективності організації бюджетної діяльності на державному та місцевому рівнях та прийняття рішень і запобіжних заходів для створення умов щодо дотриманості бюджетного законодавства;

- своєчасне оприлюднення інформації про бюджети та її гласне обговорення;
- створення системи органів бюджетного контролю або підрозділів органів бюджетного контролю в фінансових органах та відкритість в діяльності цих органів;
- можливість своєчасного та доцільного корегування прийнятих бюджетних рішень з боку органу, що очолює систему контролюючих суб'єктів у бюджетному процесі та громадськості;
- фінансова експертиза проектів законів, а також нормативно – правових актів центральних і місцевих органів державної влади, що передбачають витрати, які покриваються за рахунок засобів державного або місцевого бюджету, або впливають на формування і виконання державного бюджету і місцевих бюджетів;
- поточний аналіз виявлених відхилень від встановлених показників державного бюджету, або місцевих бюджетів, підготовка пропозицій, направлених на їх усунення, а також на вдосконалення бюджетного процесу в цілому;
- аналіз та аудит законності і своєчасністю руху коштів державного бюджету і коштів місцевих бюджетів у фінансово – кредитних установах, розпорядниках бюджетних коштів та у бюджетних установах;
- аналіз та оцінка ефективності діяльності органів законодавчої та представницької влади, головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, бюджетних установ по використуванню бюджетних коштів;
- контроль за правильністю та своєчасністю ведення бухгалтерського обліку і звітності за бюджетними коштами;
- внесення пропозицій про поліпшення бюджетної і фінансової дисципліни;
- контроль за реалізацією механізму міжбюджетних відносин;
- контроль за формуванням і розподілом цільових бюджетних фондів та фінансової підтримки регіонів;
- виявлення фінансових зловживань у сфері бюджетних і міжбюджетних відносин;
- залучення винних до відповідальності та стягнення збитків, що має держава у наслідок заподіяної шкоди, як підконтрольними, так і контролюючими суб'єктами.

Таким чином, створення системи безпеки у бюджетному процесі, що протистоїть зловживанням, порушенням, втратам у бюджетній системі, залежить від цілей та завдань бюджетного контролю. Доцільно запропоновані завдання бюджетного контролю визначити у діючому бюджетному законодавстві, шляхом внесення доповнень у ст. 19 БК та враховувати при роботі над проектом Закону України «Про державний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення».

Список літератури.

1. Державне управління в Україні / За загальною редакцією В.Б. Авр'янова. – К.: Видавництво ТОВ «Соми», 1999. – 265 с.
2. Андрійко О.Ф. Державний контроль: теорія і практика. – К.: Національна Академія наук України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 1994. – 163 с.
3. Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.07 – Харків, 2003. – 364 с.
4. Лукін В.О. Суть економічної безпеки // Шляхи України до економічної безпеки. Матеріали науково – практичної конференції, 16-17 квітня 2004 р. – Харків: НУВС, 2004. – 156 с.
5. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: Дис... д-ра юрид. наук. 12.00.07. – Ірпінь, 2002. – 455 с.

УДК: 339.543

Коляда С.П., кандидат економічних наук
Артамонова О.Л.
Академія митної служби України

**АНАЛІЗ МИТНОЇ ВАРТОСТІ У СИСТЕМІ МИТНОГО ОПОДАТКУВАННЯ –
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Стаття присвячена проблемним питанням, що пов'язані з визначенням митної вартості, а також аналізу інституту митної вартості у системі митного оподаткування. Надані загальні рекомендації щодо планування щорічних показників перерахування податків та зборів для Державної митної служби України. Пропонується змінити методологію визначення митної вартості, надавши декларанту право самостійно обирати метод її розрахунку.

The article is devoted to the problems related to the definition of custom cost, in connection with analysis of custom cost of institute, in the system of custom taxation. General recommendations in relation to planning of annual indexes of enumeration of taxes and collections for Government custom service of Ukraine are given. Change methodology of decision of custom cost, giving a deklarant right independently to choose the method of its calculation is proposed.

Митна вартість (далі – МВ) як економічна категорія займає важливу роль у системі митного оподаткування. Від правильності її визначення на кордоні головним чином залежать обсяги перерахувань до Держбюджету, адже саме вона є базою для нарахування мита та митних платежів. Імплікація світових норм щодо визначення митної вартості, а саме «Угоди про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року» знайшла своє відображення у XI розділі Митного Кодексу. Ця угода встановлює загальні принципи визначення МВ, що носять міжнародний характер. Незважаючи на перехід України на світові стандарти, питання визначення МВ залишається проблемним. Основна проблема – це маніпулювання МВ не тільки зі сторони суб'єктів ЗЕД, але й з боку держави.

Якщо цілі перших є зрозумілим, то митні органи намагається збільшувати МВ для відповідного збільшення бази оподаткування. Основні проблеми, що будуть розглянуті – це вдосконалення методологій визначення МВ та планування щорічних показників перерахування коштів Держмитслужбою.

Щорічно КМУ встановлює для ДМСУ план перерахування податків та зборів, що має тенденцію до збільшення. Якщо порівняти динаміку збільшення імпорту та планового обсягу перерахувань, що встановлюється для Держмитслужби, то можна зазначити, що останній показник змінюється значно швидшими темпами (Рис.1).

Так, наприклад, план для ДМСУ на 2004 рік у порівнянні з 2003 р. збільшився майже на 49%, а обсяги імпорту зросли на 28,5 %. Законом України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» встановлено показник надходження доходів у 29 млрд. 587,0 млн. грн., що на 63,4 % більше від фактичних надходжень минулого року, а обсяги імпорту збільшились лише на 27,1% . За станом на 1 жовтня 2005 року Державна митна служба забезпечила надходження до Держбюджету доходів сумі 22 253,0 млн. грн., що становить 75,2% річного показника [6].

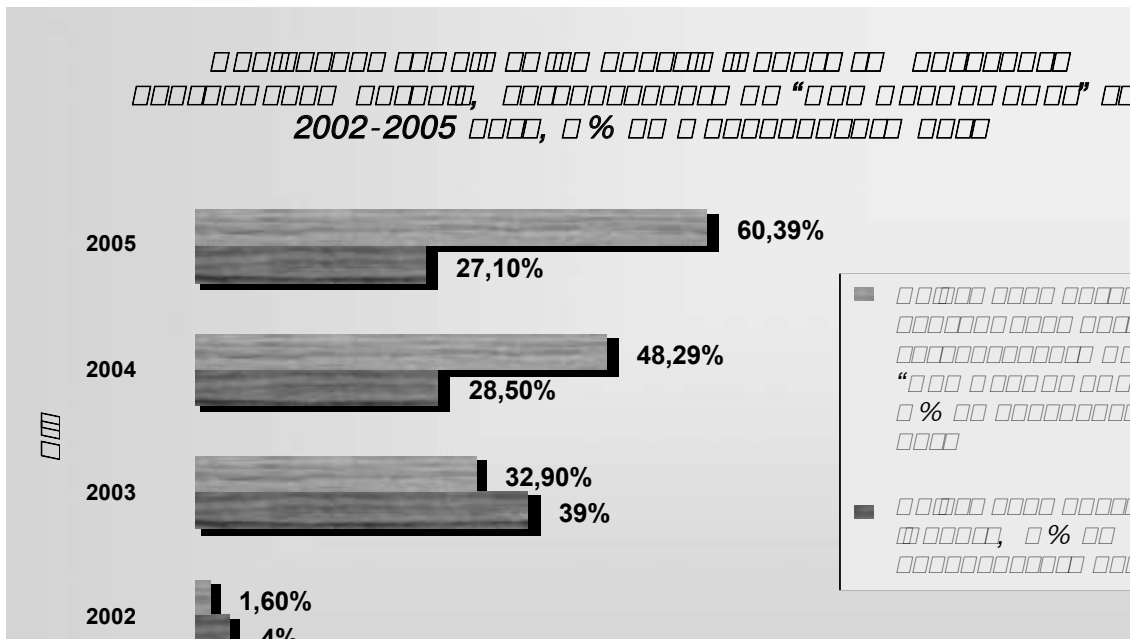

Рис.1. Темпи зміни обсягів імпорту та показника надходження доходів для Держмитслужби

У поточному році продовжується спостерігається диспропорція між обсягами зростання фактичних платежів та обсягами зростання імпорту. В цілому по системі перерахування до Держбюджету збільшились майже на 75%, обсяги імпорту на 27,1% у порівнянні з аналогічним періодом 2004 року.

Таблиця 1.

Порівняння фактичних перерахунів до Держбюджету та обсягів імпорту за 9 місяців 2004 та 2005 років

Рік	Фактичні перерахунки до Держбюджету, млн. грн. за 9 місяців	Обсяги імпорту, млн. грн. за 9 місяців
2004	12 735 348,8	20 358 400,3
2005	22 253 446,7	25 882 091,9
Відсоток до імпорту, %	74,8	27,1

Слід відмітити позитивну тенденцію у зростанні загальних обсягів імпорту за січень-вересень 2005 року та зростання митних платежів, що значно перевищують середні показники по системі (загальні обсяги імпорту у 27,1%, митні платежі – у 74,8%) у митницях.

Однак у ряді митних органів темпи росту митних платежів відстають від темпів росту загальних обсягів імпорту (Бердянська, Черкаська, Придунайська, Маріупольська, Сумська та Виноградівська митниці) (Рис. 2).

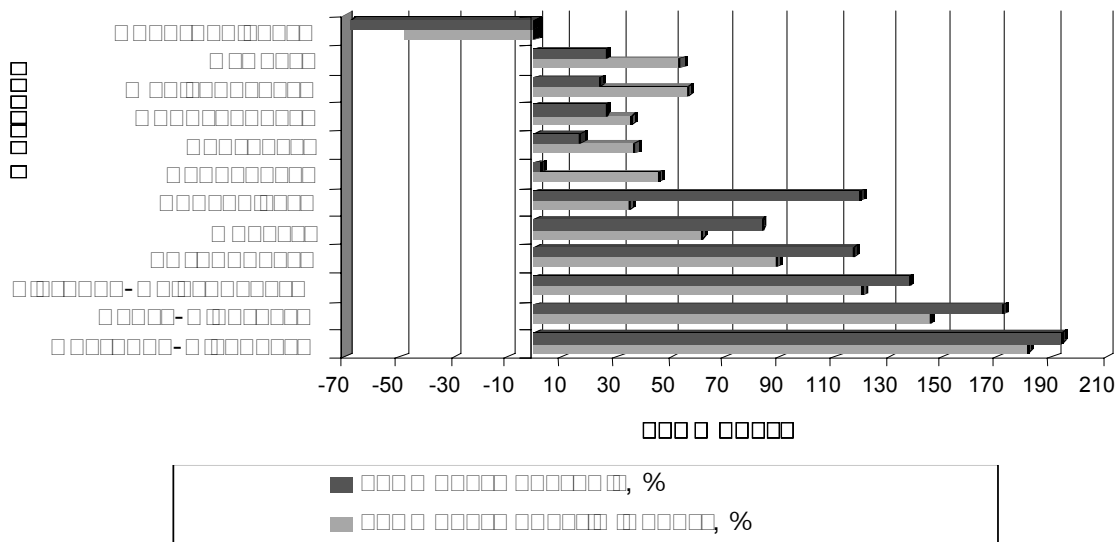

Рис. 2. Порівняння темпів росту обсягів імпорту та темпів росту обсягів платежів по митницях за 9 місяців 2005 р., у %

Теоретично збільшення щорічного плану для ДМСУ в основному має ґрунтуватися на збільшенні експортно-імпортних операцій, що призводить до збільшення обсягів заявленої МВ і як наслідок – митних платежів, практично ж при плануванні надходжень від цих Держмитслужби ці тенденції враховуються не повністю.

Звичайно збільшенню фактичному обсягу перерахунів сприяє зменшення питомої ваги векселів у розрахунках по ПДВ, зростання обсягів імпорту, що обкладаються ввізним митом та акцизним збором, але це не є вичерпним переліком чинників, що сприяють збільшенню перерахунів до Держбюджету. Фактично заплановане збільшення досягається в значній мірі за рахунок коригування МВ та збільшенням мита.

Якщо проаналізувати динаміку зміни середньоарифметичної ставки ввізного мита з 1996 по 2004 рік, то можна помітити, що починаючи з 2000 р. цей показник має тенденцію до поступового зростання.

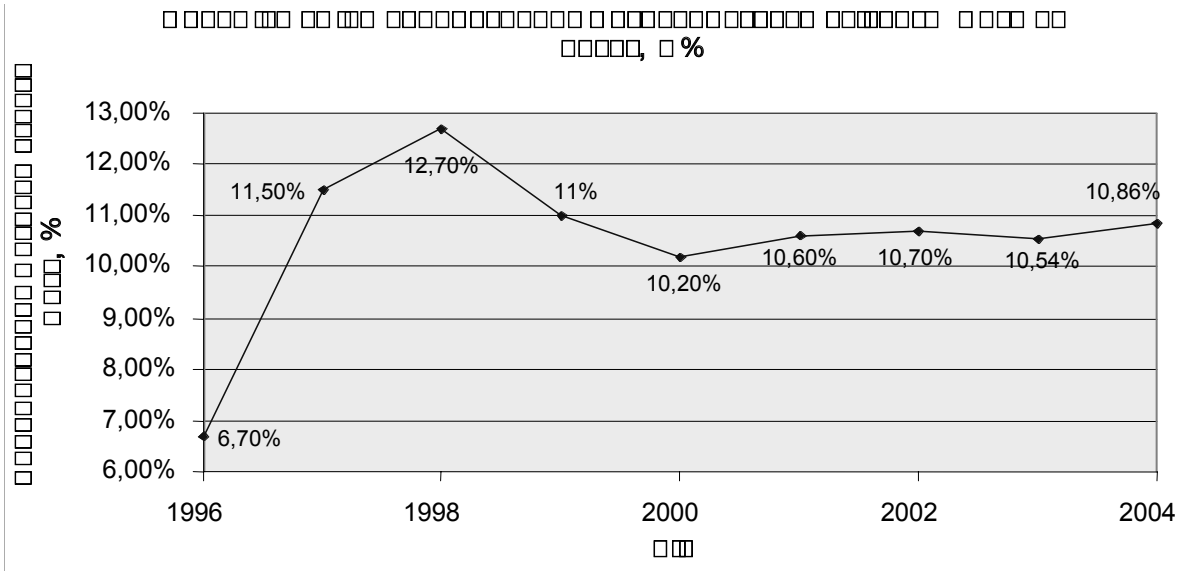

Рис. 3. Середньоарифметична ставка ввізного мита Митного тарифу за 1996 – 2004 роки [1]

Особливе значення має робота митних органів у напрямку коригування МВ, бо щорічно вона забезпечує значні додаткові надходження до Держбюджету. Так у 2002 році було здійснено комплекс заходів, спрямованих на посилення контролю за правильністю визначення митної вартості, що дало змогу збільшити митну вартість імпортованих товарів на 1,4 млрд. гривень або у 2,2 разу більше, ніж у 2001 році. У 2003 році митну вартість товарів, що імпортуються збільшено на 2,9 млрд. гривень. В результаті коригування МВ було збільшено суму додаткових надходжень коштів до Державного бюджету [2, 3, 4] (Табл. 2).

Таблиця 2.
Сума додаткових надходжень коштів до Державного бюджету від коригування МВ за 2001-2004 рр.

Рік	Сума додаткових надходжень коштів до Державного бюджету, млрд. грн.	Сума додаткових надходжень коштів до Державного бюджету, млн. грн.	Відсоток до загальної суми надходжень, %
2001	114,00	6540,00	1,74
2002	174,00	9940,00	1,75
2003	315,00	14043,80	2,24
2004	438,20	16165,20	2,71
Всього	1041,20	46689,00	2,23

На нашу думку, сьогодні при плануванні надходження від ДМСУ до Держбюджету КМУ має враховувати прогнозні показники збільшення експортно-імпортних операцій. Слід пам'ятати, що збільшення ставок мита не є панацеєю, адже воно прямо впливає на ціни та конкурентоспроможність товарів, що імпортуються і може впливати на зменшення його обсягів самого імпорту.

Так, можна навести яскравий приклад зменшення ввезення на територію України транспортних засобів громадянами (неторговий обіг). Збільшення надходжень у неторговому обігу у січні-вересні 2005 року відбулося при зменшенні кількості ввезених підакцизних автомобілів на 72,9%. Проте, податкове навантаження на один такий транспортний засіб зросло у 2,1 рази (з 21,5 тис.грн./авто до 44,4 тис.грн./авто). Сума митних платежів, сплачених при їх митному оформленні становить 157 927,7 тис.грн., що у 1,8 рази (на 123,8 млн.грн.) менше ніж за січень-вересень 2004 року [6].

З іншого боку, політика щодо зниження ставок мита повинна бути надзвичайно виваженою і обґрунтованою. Адже навіть незначні прорахунки у цьому можуть призвести до стрімкого росту обсягів імпорту і, як наслідок, до від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі. Прикладом таких прорахунків може бути політика уряду в питанні митно-тарифного регулювання у 2005 році, наслідком чого стало різке зменшення позитивного сальдо.

Що стосується методів визначення МВ, то Україна використовує механізм, що пропонується Угодою, яка передбачає послідовне використання 6 методів, при цьому головним з них залишається перший – за ціною угоди. На нашу думку, Україна має змінити зазначений механізм, таким чином, щоб декларант мав змогу самостійно обирати метод визначення МВ. Це обумовлено наступним:

- Незважаючи на скасування принципу «єдиного вікна», що мав оптимізувати процес митного оформлення, потреба його прискорення та спрощення для декларанта залишається. Перевірка правильності визначення МВ є одним з важливих елементів цього процесу, особливо, коли виникають питання стосовно правильності її визначення у відділу контролю визначення МВ. Згідно Митного кодексу України декларант за умов неможливості застосування першого методу за ціною угоди, визначає її шляхом поетапного застосування інших п'яти методів. Якщо не має можливості визначити МВ за першим методом (за відсутності документів, що підтверджують фактурну вартість або додаткові витрати), подаючи декларацію МВ, суб'єкт ЗЕД заздалегідь знає про відмову у митному оформленні. Тоді визначення МВ здійснюється митним органом і фактично останнє слово залишається саме за ним. Якщо декларант визначить МВ самостійно, обравши відповідний метод її визначення, обґрунтує його використання та надасть необхідний пакет документів, то це значно скоротить витрати часу на митне оформлення взагалі.

- Затримка у митному оформленні через визначення МВ є джерелом часових втрат суб'єкта ЗЕД. Ці витрати збільшують вартість кінцевого

споживання. Якщо мова йде про експорт, то це зменшує цінову конкурентоспроможність вітчизняних товарів. До того ж часові витрати у оформленні призводять й до матеріальних, пов'язаних з утриманням товару на транспортному засобі та ризиками погіршення його стану.

- Запропонований підхід повинен зменшити кількість судових справ стосовно визначення МВ, адже декларант самостійно визначає МВ.

- Згідно Наказу ДМСУ №960 від 12.10.05 «Про вдосконалення контролю за правильність визначення митної вартості товарів, що ввозяться на митну територію України» з 01.11.05 буде запроваджено проект нової технологічної схеми розрахунку показників МВ товарів. Відділи контролю МВ будуть здійснювати щоденний моніторинг та контроль МВ, а також отримують доступ до ЄАІС ДМСУ. Фактично декларація буде проходити і через відділ контролю визначення МВ. Тому, надання декларанту змоги самостійно обирати метод визначення МВ не стане додатковим підґрунтям для маніпулюванням МВ, адже у решті-решт перевірку правильності її визначення буде робити окремий відділ, що спеціалізується на цьому питанні.

Для впровадження у практику даного механізму необхідно:

- внести зміни до Митного Кодексу України, а саме до XI розділу, у якому за декларантом буде закріплено право вибору методу визначення МВ;

- надати декларантам доступ до цінової інформації, якою оперує митниця, для можливості застосування ними методів визначення МВ за ціною угоди щодо ідентичних та подібних товарів;

- розробити та запровадити у практичне використання базу даних на низькоякісні товари широкого вжитку, на побутову техніку застарілих моделей та зняту з виробництва тощо.

Запропоновані зміни мають прискорити процес визначення МВ, зробити його більш гнучким та зменшити кількість рішень щодо її коригування, не послаблюючи загального контролю за правильністю її визначення.

Використана література:

- 1.Інформаційно-аналітичні матеріали Департаменту податків тарифного регулювання за результатами роботи митної служби за 2004 рік
- 2.Підсумки роботи митних органів за 2002 рік
- 3.Підсумки роботи митних органів за 2003 рік
- 4.Підсумки роботи митних органів за 2004 рік
- 5.Узагальнений аналіз роботи Держмитслужби України й митних органів у напрямку забезпечення надходжень податків та зборів до Держбюджету України у січні-вересні 2005 року.

УДК 338.48

Охріменко О.О., кандидат економічних наук
Університет туризму, економіки і права «КУТЕП», м. Київ

МЕХАНІЗМИ УБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТСЬКИХ ПОДороЖЕЙ

У статті розглянуто питання безпеки сфери туризму. Проаналізовані урядові методи мінімізації ризиків на макро та мікро – рівнях. Розкрито механізми управління ризиками туристів.

This article is about the safety of tourism. It's analysed governments methods of the risks reduction on the macro and micro levels. It's disclosed the mechanisms of tourists risks management.

Вступ. Турист, як фізична особа, поряд із туристськими потребами має потреби у самозбереженні пов'язані із збереженням життя, здоров'я та працездатності. Тому окрема увага у сфері туризму повинна приділятися питанням забезпечення туристських подорожей на основі управління ризиками туристів.

Питанням безпеки в цілому та безпеки туристів, зокрема, присвячені праці В. Гуляєва [2], М. Марініна [3], Г. Сілласте [4], А. Таксанова [5]. Проблеми механізму управління ризиками розглядаються у роботах В. Гранатурова [1], Л. Тепмана [6], М. Хохлова [7], Г. Чернової [8] та інших.

Більшість авторів сходяться у думці, що соціальна безпека є частиною національної безпеки та являє собою стан захищеності особи, соціальної групи, спільноти від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав, свобод. Оскільки турист є членом суспільства, яка має на меті реалізацію своїх потреб у подорожах та рекреації, то тут важливе розуміння поняття безпеки туризму.

Стаття 13 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» дає визначення поняття безпеки в галузі туризму як сукупності факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму. Близькі до цього визначення й твердження науковців. Так А. Таксанов дає визначення безпеці туризму як системі заходів, що передбачають захист особистості від неприємностей та конфліктів, можливих у період подорожей [9, с.15]. В. Гуляєв розкриває поняття безпеки туризму, яка охоплює особисту безпеку туристів, збереження їх майна та не завдання шкоди навколишньому природному середовищу при здійсненні подорожей [5, с. 437].

Таким чином, з одного боку, безпека туризму – це збереження життя, здоров'я та майна подорожуючих, а з іншого, – збереження навколишнього середовища, пам'яток історії та культурних традицій приймаючих країн.

Методологія управління ризиками, яка досліджується у науковій літературі, охоплює розробку заходів, спрямованих на зниження ймовірності

настання ризику, його виключення або намагання виключення, а також зменшення наслідків реалізації ризику у випадку його настання.

Не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питанням управління ризиками, практично не досліджені питання мінімізації ризиків туристських подорожей на основі управління ризиками.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є виявлення ролі систем безпеки у розвитку туризму, аналіз можливих підходів та розробка механізму управління ризиками туристських подорожей. В процесі дослідження планується використати методи аналізу, синтезу, формальної та діалектичної логіки.

Результати. Об'єктом соціальної безпеки є особа, її життєво важливі права та свободи у соціальній сфері життєдіяльності суспільства: право на життя, працю, відпочинок тощо [3, с. 62]. Стан соціальної безпеки в суспільстві знаходиться у прямій залежності від рівня життя населення.

Безпека туризму залежить від соціальної політики держави, яка виступає інструментом забезпечення безпеки кожного члена суспільства як стратегічної цілі держави. Соціальна політика регулює відносини між суспільством та особистістю. Основою цього регулювання може і повинна стати система соціальних гарантій, котрі забезпечують реалізацію передбачених Конституцією соціальних прав особистості.

Турист – це особа, яка реалізує своє право на відпочинок, який повинен відповідати вимогам безпеки. Безпека туризму – це широке, складне і багатогранне поняття. М. Марінін у своїх дослідженнях підкреслює, що не можна спрощувати заходи безпеки туризму і представляти їх примітивно, як охорону туристських об'єктів або цілодобової охорони в готелях [2, с.].

Безпека туризму повинна бути заснована на ретельно продуманій, цілеспрямованій і комплексній системі заходів, які можна підрозділити на ряд рівнів: безпека засобів розміщення, транспорту, туристських центрів, країни в цілому.

Процес управління ризиками є важливою передумовою забезпечення безпеки туристів. Методологія управління ризиком передбачає виділення загальних підходів: виявлення причин існування ризику та причин його виникнення; опис видів ризику, їх класифікації; дослідження співвідношення невизначеності та ризику; оцінка ступеня економічного ризику та ін. [6, с. 288].

М. Хохлов у своїх дослідження зазначає, що управління ризиком – це багатоступінчастий процес, котрий має на меті зменшення або компенсацію збитку для об'єкта при настанні несприятливих подій. [7, с.16].

В. Гранатуров вважає, що управління ризиком – це сукупність методів, прийомів та заходів, що дозволяють на визначеному рівні прогнозувати настання ризикових подій та приймати заходи щодо виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій [1, с. 34].

Таким чином система управління ризиками складається з деякої сукупності інструментів, які попереджують настання ризиків, або зменшують прояв їх негативних наслідків.

На нашу думку ефективно управління ризиком включає передбачення та прогнозування можливих труднощів та планування заходів із метою зменшення несприятливих наслідків, а не просто реагування на несприятливі події після того, як вони відбулися.

По відношенню до туризму, як до явища планетарного масштабу, важливе значення мають так звані урядові методи, які реалізуються через макро- або мікроекономічне управління ризиками на основі видання відповідних законів або нормативних актів.

Урядові методи можуть реалізовуватися через різні спеціальні програми (соціального страхування, допомоги при надзвичайних ситуаціях тощо). На сьогоднішній день проблемам управління ризиками туристів приділяється значна увага на міжнародному та національних рівнях.

Десята асамблея Всесвітньої туристської організації (ВТО) зазначила необхідність розробки заходів, що стосуються охорони здоров'я туристів, безпеки поїздок і санітарного контролю за харчовими продуктами. Гаагська Міжпарламентська конференція по туризму 1989 р. у своїй декларації констатувала, що безпека, захист туристів і повага їх гідності є неодмінною умовою розвитку туризму, тому необхідно, щоб заходи із спрощення туристських подорожей супроводжувалися заходами із забезпечення безпеки й захисту туристів і туристських об'єктів. При Виконавчій Раді ВТО в 1994 р. був створений Комітет по якості туристського обслуговування, який регулює питання безпеки туризму, зменшення ризиків при подорожах. Згідно із Конвенцією про роботу екіпажів транспортних засобів, що беруть участь у міжнародних перевезеннях з квітня 1995 р. групі автотранспортні засоби обладнані тахографами для об'єктивного контролю й обліку роботи водія й автобуса.

Підготовка туристів до подорожі та їх поведіння у ході поїздки повинні відповідати рекомендаціям ВООЗ і ВТО. Так профілактика заразних хвороб повинна включати освіту туристів, їх вакцинацію та профілактичне лікування

У 1994 р. ВТО провела обстеження 73 країн світу з метою визначення рівня безпеки й захисту мандрівників, туристів, туристських об'єктів. Висновки обстеження свідчать: у 71% країн туристські об'єкти та центри забезпечуються охороною з боку спеціальної туристської поліції або служби безпеки [9].

Таким чином безпека туристів пов'язана із необхідністю виконання відповідних нормативних та законодавчих актів з боку місцевих туристських адміністрацій та суб'єктів туристської діяльності.

Недотримання чинного законодавства з питань безпеки туристів, а також їх фрагментарний характер створюють проблеми, для вирішення яких потрібен синергійний підхід з боку зацікавлених структур.

За окремими даними проблеми з безпекою іноземних туристів у 4 з 10 випадках виникають через те, що відповідальні за безпеку органи не виконують своїх функцій [5, с.18]. Проблеми різного характеру, що виникають у туристів, найчастіше пов'язані з тим, що вони належним чином

не були інформовані про ті або інші умови подорожі, специфіку країни, харчування, розміщення [там само].

При ретельному виконанні запобіжних заходів у більшості випадків багатьох проблем можна уникнути. У цьому питанні значна роль відводиться турфірмам, які безпосередньо контактують з туристами та зобов'язані донести оперативну, об'єктивну інформацію. .

Суб'єкти туристської діяльності повинні виконувати вимоги щодо безпеки туристів: перевіряти наявні тури стосовно виконання вимог безпеки; звертати увагу на захист туристів від терористичних актів і від інших злочинних діянь, у результаті яких вони можуть постраждати, а також на охорону їх здоров'я та збереження навколишнього середовища.

ВТО у своїх документах постійно рекомендує багатьом країнам створювати спеціальний орган, якому доручалися б питання просування й проведення в життя як складова частини національної політики у області безпеки й захисту туристів відповідних превентивних заходів, особливо в районі туристських визначних пам'яток у разі епідемій, загрози терористичних актів тощо.

Світова статистика свідчить, що хвороби та смертельні випадки переслідують не менше 3% подорожуючих [3, с.58]. Тому необхідно розглядати питання медичної безпеки у трьох аспектах: наявність страхового полісу; дотримання правил особистої гігієни; виконання процедур із безпеки здоров'я (щеплення). Тут важлива участь страхових компаній, якій на професійному рівні можуть врахувати всі можливі ризики (хвороба, нещасний випадок, протиправні дії третіх осіб) та розробити відповідні правила страхування.

Забезпечення безпеки туристів під час подорожі є завданням не тільки турфірм, але і уряду країни перебування. При цьому першочергове значення мають стабільна політична ситуація та екологічний стан місць відпочинку.

Підприємство туризму повинно керуватися у своїй діяльності чинними нормативними документами із забезпечення безпеки туристів та ознайомлювати туристів з елементами ризику кожної конкретної послуги та заходами з його попередження.

Висновки. Не зважаючи на значний перелік ризиків, які підвищують рівень небезпеки подорожуючих, суб'єкти туристської діяльності мають необхідні інструменти для їх мінімізації та попередження. В рамках програми управління ризиками доцільно чітко виконувати чинні нормативні документи із техніки безпеки, аналізувати туристські напрямки з точки зору наявних ризиків, а також залучати фінансові можливості страхових компаній з метою розробки ефективних програм страхування туристів та відшкодування збитків.

Тема розробки дієвих механізмів управління ризиками туристів є відносно новою у сфері наукових досліджень, тому необхідні подальші наукові розвідки у цьому напрямку із залученням фахівців сфери туризму, страхування та державних туристських адміністрацій.

Література

1. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дело и сервис», 2002. – 160 с.
2. Гуляев В.Г. Организация туристских перевозок. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 512 с.
3. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 144 с.
4. Силласте Г. Г. Женщина как объект и субъект социальной безопасности. // Женщины за социальную безопасность и устойчивое развитие. – М.: Юридическая литература, 1998. С. 62-72.
5. Таксанов А. Некоторые аспекты безопасности в туризме: методологический подход к безопасности в туризме // «Васко да Гама» – Менеджмент и маркетинг в туризме. – 2002. – № 3.- С. 15-21.
6. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: Учеб. пособие для вузов / Под ред. Проф. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 380 с.
7. Хохлов Н.В. Управление риском: Учеб. Пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 239 с.
8. Чернова Г.В. Практика управления рисками на уровне предприятия. – СПб: Питер, 2000. – 176 с.
9. [http // www. world-tourism.org](http://www.world-tourism.org)

УДК 658.2:(330.5:351.746)(477)

Пекін А.Ю., кандидат економічних наук
Луганський державний університет внутрішніх справ МВС України

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ НА НИХ ВІДПОВІДНОЇ СЛУЖБИ

Розглядаються загальні методологічні положення та проблеми організації служби економічної безпеки на вітчизняних підприємствах. Запропоновано комплексний системний підхід та алгоритм створення служби економічної безпеки на підприємстві.

The general methodological aspects and problems of the organization the economic security service on the home enterprises are considered. The complex system approach and algorithm of the creating economic security service on the enterprises is proposed.

Економічна система будь-якого суспільства як матеріальна база національної економічної безпеки складається із сотень тисяч і навіть мільйонів суб'єктів господарювання. Тому успішне, повноцінне й ефективне вирішення завдань, які стоять перед економікою держави, багато в чому залежить від результативності їхньої діяльності.

В умовах ринкової економіки виробничі одиниці, існуючі в різних організаційно-правових формах, організують свою діяльність в умовах

невизначеності, непередбаченості. Тривала і дуже глибока економічна криза в нашій країні породила різного роду непередбачені небезпеки і погрози діяльності підприємств. Всебічний аналіз стану діяльності підприємств в Україні показав, що, незалежно від їхньої відомчої належності, перед ними гостро стоїть питання щодо вирішення спільної проблеми – проблеми пов'язаної з безпекою їхньої діяльності.

Головною метою забезпечення економічної безпеки підприємства є комплексний нейтралізуючий вплив на *потенційні та реальні* погрози, який дозволяє йому успішно функціонувати в нестабільних умовах зовнішнього і внутрішнього середовища. Але досвід показує, що мало хто з керівного складу підприємства розуміє з чого саме починається економічна безпека підприємства.

Основними причинами відсутності практичних дій по захисту економічної безпеки вітчизняних підприємств є або взагалі незнання про їхні можливості на підприємстві, або відсутність тієї служби чи належного фахівця, яким можна було б доручити їх виконання.

На наш погляд, всі ці негаразди трапляються здебільшого через те, що у вітчизняній науці дотепер ще чітко не сформовано методологічні підходи к організації служби економічної безпеки на підприємстві. Більш того, взагалі відсутні спеціальні наукові розробки відповідного напрямку на основі комплексних широкомасштабних наукових досліджень. Хоча позначена проблема й знайшла певне відображення у відомих роботах вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків, насамперед О. М. Бандурки, В.Є. Духова, Я. Ю. Кондратьєва, І. І. Тимошенко, А. В. Козаченко, Б. Н. Торяникова, О. Комахи, Є.О. Олейникова, А.А. Чернявського, В. І Ярочкіна, М. І. Зубок, А.Г. Шаваєва, М. П. Ващекина, О.А. і С.А Груніних та інших.

Різноманіття вітчизняних підприємств за напрямками господарської діяльності, організаційних форм, фінансових можливостей тощо передбачає й різні підходи до питання захисту інтересів підприємства. Виходячи з цього, необхідно відразу ж визначитися в деяких, на наш погляд важливих загальних методологічних положеннях.

Перш за все, служба економічної безпеки підприємства не може будуватися за єдиним шаблоном. Вона повинна бути унікальною на кожному окремому підприємстві, тому що знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання і спрямованості виробничої діяльності, кількості та кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, стану навколишнього середовища, виробничих зв'язків підприємства, конкурентного середовища, ризикованості виробництва тощо. Іншими словами, склад і структура служби економічної безпеки на підприємстві повинні визначатися за двома основними факторами: по-перше, за потенційним складом і структурою можливих погроз і небезпек економічної безпеки підприємства; по-друге, за фінансовими його можливостями.

Сутність захисту зводиться до нейтралізації і запобігання погроз, а

якщо такі вже відбулись, тоді к забезпеченню відшкодування збитків. Але, перш ніж визначати ступінь можливого виникнення тих чи інших погроз економічної безпеки підприємства, необхідно спочатку визначитися з колом можливих об'єктів посягання, тобто об'єктами обов'язкового захисту на підприємстві. В якості базових груп об'єктів, присутніх всім підприємствам, виступають:

1) *Власність підприємства*. Власністю підприємства є усі економічні ресурси, за винятком персоналу: рухоме і нерухоме майно, засоби виробництва, готова продукція тощо. Згідно з діючим законодавством, до зазначеної групи слід відносити й інформаційні ресурси [1];

2) *Інтереси та ділові зв'язки підприємства*. Вони визначені здебільшого стратегією та цілями діяльності господарюючого суб'єкта і знаходять свій прояв у відносинах з державними органами, діловими партнерами, посередниками, громадськими організаціями, засобами масової інформації тощо.

3) *Персонал підприємства*. Перш за все це керівний склад та інші співробітники підприємства, що володіють інформацією конфіденційного характеру або правом доступу до неї.

Отже, перелік об'єктів захисту на конкретному підприємстві повинен включати в себе не якісь речі матеріального характеру та нематеріальні блага, а пов'язані з ними правовідносини. Такий підхід, на нашу думку, є найбільш оптимальним, оскільки матеріальні ресурси підприємства, його ділові партнери, посередники, власний персонал мають тенденцію до постійних змін. Подібного характеру зміни не будуть серйозно впливати на організацію та діяльність служби економічної безпеки.

Процес організації служби економічної безпеки на підприємстві, після визначення кола об'єктів можливого посягання й відповідного переліку погроз, наступним шагом передбачає визначення способів безпосередньої охорони цих об'єктів.

До основних, визнаних сучасною науковою та практичною думкою, відносять наступні способи охорони:

- *юридичний захист*. Мається на увазі охорона законних інтересів підприємства та його співробітників у взаємовідносинах з державними органами, юридичними та фізичними особами в кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському полях;

- *економічний захист*. Передбачає врахування економічних інтересів підприємства у взаємовідносинах з навколишнім середовищем, тобто державою, фізичними та юридичними особами;

- *фізичний захист*. Має завданням охорону власності підприємства та охорону його персоналу від всіляких протиправних діянь;

- *технологічний захист*. Основною метою технологічного захисту є неприпустимість якісної підробки шляхом забезпечення унікальності власного продукту чи послуги;

- *соціально-психологічний захист*. Передбачає проведення виховної роботи серед колективу підприємства у вигляді відповідного характеру

інструктажів, нарад, індивідуальних роз'яснювальних бесід тощо;

- **організаційний захист.** З ним пов'язується процес створення і діяльності служби економічної безпеки на підприємстві, визначення об'єктів захисту, організація контролю за діяльністю служби, відпрацювання відповідних заходів та режимів тощо.

Вищенаведений перелік способів охорони об'єктів можливого посягання на підприємстві не є вичерпним, а має загальний, тобто модельний характер. Однак необхідно зауважити, що спроби вітчизняних та зарубіжних науковців поширити цей перелік, здебільшого пов'язані з допущенням різного роду помилок. Так, В.Є. Духов в своїй науковій роботі «Экономическая разведка и безопасность бизнеса» [3] та спільній праці «Основи економічної безпеки» [2] до наведеного переліку додає ще такий спосіб охорони, як інформаційний захист. Зрозуміло, юридичний, економічний, фізичний, технологічний захист тощо забезпечують охорону об'єктів можливого посягання шляхом прийняття відповідного характеру заходів. Щодо інформаційного захисту, такий підхід навряд чи можливо використовувати. Якщо мова йде про визначення інформації, яка повинна носити характер секретної на підприємстві, організацію комунікацій з метою попередження її витоку тощо, то знов таки, необхідно мати на увазі захист юридичного, фізичного (технічного) та організаційного характеру. З порушенням головного принципу класифікації до вирішення цього питання підійшов й А.Г. Шаваєв. У своїй загальновідомій науковій роботі «Безопасность корпораций», при виділенні складових системи кримінологічної безпеки суб'єкта економіки, він скористувався різними за своєю природою ознаками. В якості рівнозначних і у той же час індивідуально відособлених було представлено такі елементи системи безпеки, як внутрішня безпека, безпека будинків, фізична безпека, комп'ютерна безпека, захист комерційної таємниці тощо [4]. Це, у свою чергу, призвело до неправильного смислового визначення зазначених термінів при наступному їх характеризованні.

Після визначення об'єктів можливого посягання на підприємстві, способів їх охорони, постає питання щодо доцільності створення відособленої служби економічної безпеки на підприємстві та її структури. Як ми вже зазначали, немаловажну роль при цьому відіграють фінансові можливості підприємства та загальна кількість його персоналу. В залежності від усіх наведених обставин, економічна безпека підприємства може бути забезпечена по-різному: від спеціалізованого обслуговування силами приватних охоронних, юридичних, фінансових структур тощо до розгортання повномасштабної власної служби економічної безпеки з розвинутою структурою та великою штатною чисельністю.

Таким чином, процес створення служби економічної безпеки на підприємстві повинен здійснюватися на основі комплексного системного підходу, за наступним алгоритмом:

Перший етап. Визначення кола об'єктів можливого посягання на підприємстві. На цьому етапі проводиться аналіз з виявлення об'єктів, що

потребують обов'язкового захисту та здійснюється їхня класифікація за важливістю та функціональним призначенням.

Другий етап. Процес виявлення кола можливих погроз загального характеру. При цьому необхідно провести визначення можливих джерел, причин та факторів зародження небезпек та погроз (визначається, кого можуть цікавити об'єкти захисту, ймовірні напрямки та способи посягання і т.п.) та прогнозування можливих негативних наслідків впливу джерел небезпеки.

Третій етап. Визначення цільової установки створення відособленої служби економічної безпеки на підприємстві, шляхом аналізу стану підприємства, його ресурсного потенціалу, стану його функціональних складових: правової, фінансової, кадрової, силової тощо з метою визначення ефективності постійно діючої системи забезпечення економічної безпеки підприємства та визначення додаткових заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Четвертий етап. Безпосереднє формування служби економічної безпеки на підприємстві, що передбачає розрахунок необхідних для створення служби людських, матеріально-технічних, енергетичних й інших ресурсів, засобів захисту та охорони об'єктів безпеки; затвердження структури та складу служби безпеки; забезпечення підбору кваліфікованих кадрів; розробку механізму діяльності служби економічної безпеки підприємства; призначення посадової особи або створення організаційної структури з метою забезпечення контролю за діяльністю служби; виділення коштів для реалізації програми створення служби.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що запропонований підхід до бачення методологічних засад організації служб економічної безпеки на підприємствах має не тільки суто теоретичний, але й науково-практичний характер, оскільки кожен напрямок створення служб економічної безпеки, в силу своєї специфіки, вимагає розробки властивої саме йому концептуальної програми, що включає в собі законодавчі, економічні, організаційні та інші міри.

Література

1. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ / зі змінами та доповненнями на 18.11.2003 р. // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. – С. 38.

2. Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Червяков І. М. Основи економічної безпеки: Підручник. – Харків: Вид-во НУВС, 2003. – 236 с. – С.184.

3. Духов В.Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса. – К.: ИМСО МО Украин. НВФ «Студцентр», 1997. – 175 с. – С. 145.

4. Шаваев А.Г. Безопасность корпораций. Криминологические, уголовно-правовые и организационные проблемы. – М.: Концерн «Банковский Деловой Центр», 1998. – 240 с. – С. 93-94.

УДК 347.734(477)

Ткаченко А.О., кандидат історичних наук
Українська академія банківської справи Національного банку України, м. Суми

**СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (1917-1918 рр.)**

У статті досліджується становлення фінансово-банківської системи у контексті національної безпеки доби Української Центральної Ради. Здійснено спробу аналізу забезпечення економічної і національної безпеки з використанням організаційно-правових методів, розробки політичних підходів і конкретних програм щодо створення власної грошової одиниці і банківських установ.

The development of bank financial system is investigated in article in the context of national safety in the period of Ukrainian Central Rada. It is carry out the attempt to analyze legal maintenance with the using of legal-organization methods, elaboration of political methods of approach and concrete programs on the creating own currency and banks institutions.

Дослідження становлення фінансово-банківської системи у контексті національної безпеки доби Української Центральної Ради (далі – УЦР) має важливе значення. Доцільність такої **постановки проблеми** зумовлена низкою факторів, які були актуальними для даного етапу. Ключовими з них були процеси створення економічної інфраструктури в умовах державотворення; забезпечення національної безпеки держави шляхом створення національної фінансової і банківської систем; державні механізми регулювання фінансово-банківською системою тощо.

У **останніх дослідженнях і публікаціях** висвітлюються в основному економічні аспекти проблеми, передусім, створення і функціонування фінансової і банківської систем [1, с. 3; 2, с. 17-28; 3, с. 26-41; 4, с. 56-59]. Відсутня при цьому як сама постановка проблеми національної безпеки, так і правові механізми її вирішення на прикладі фінансової і банківської систем. Тому означена стаття присвячується таким раніше **невирішеним питанням загальної проблеми** діяльності УЦР, як становлення фінансово-банківської системи та її правове регулювання у контексті національної безпеки. Для їх вирішення автором здійснюється спроба науково вирішити наступні **завдання**: дослідити організаційно-правові форми, політичні підходи і конкретні програми щодо фінансово-кредитної системи, організацію податкової системи, правове регулювання створення власної грошової одиниці і банківських установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після проголошення УЦР питання національної безпеки перетворилось у розряд першочергових. При цьому захищеності потребувало як суспільство, так і перспективи створення держави. Оскільки значну загрозу становили як внутрішні, так і зовнішні чинники, тому безпеку у цей період доцільно типологізувати як за суспільною сферою (економічна), так і за суб'єктами (національна).

Безпека, таким чином, мала комплексний характер. Те, що процеси створення держави і забезпечення її безпеки співпадали, на жаль, не відіграло ролі посилюючого фактору, що ставило УЦР перед загрозою як внутрішньої, так і зовнішньої небезпеки.

Значний час УЦР втратила на вирішення поточних питань фінансово-банківської діяльності, не маючи при цьому концептуального бачення, не формуючи при цьому відповідну політику, не маючи стратегії і тактики її забезпечення. Лише з часом були сформульовані нею підходи до фінансової сфери, ще пізніше – банківської. Держава стала реальним суб'єктом національної безпеки, проте відсутність у неї вагомих економічних і, зокрема, фінансово-банківських важелів, не дало можливості їй захистити суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність.

Далеко не простою була ситуація з основними принципами забезпечення національної безпеки, оскільки розуміння необхідності захисту життєво важливих інтересів у фінансово-банківській сфері прийшло пізніше, ніж реальна як внутрішня, так і зовнішня загроза. Проте заходи захисту національних інтересів реальним і, ще більше, потенційним загрозам у фінансовій і банківській сферах були неадекватними. Не були використані і такі важливі принципи забезпечення національної безпеки, як чітке розмежування повноважень органів державної влади, дотримання балансу інтересів особи, суспільства і держави у таких життєво важливих сферах, як фінансова і банківська діяльність.

У цей період превалювали прагматичні підходи до вирішення фінансово-банківських проблем за відсутності належної правової основи забезпечення безпеки у цій сфері. Фактично УЦР намагалася знайти реальні шляхи і організаційні форми управління фінансово-банківською сферами. Так, зокрема, у сфері фінансів першочерговим завданням УЦР було створення фінансової комісії, у компетенцію яких входила організація оподаткування і пошуки коштів для потреб УЦР. 11 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат (далі – ГС) ухвалив рішення сформувати міжвідомчу фінансово-економічну комісію. Проте, як і першої, її діяльність була малоефективною.

У квітні 1918 р. була утворена Вища економічна рада УНР і Головна економічна рада. Повноваження першої включали об'єднання державно-господарських заходів уряду, а другої – розробку основ фінансової системи, зовнішніх позичок, засоби контролю над банками, біржею і грошовим ринком [7, – 1918. – 23 квітня].

Не став дієвим органом забезпечення безпеки у фінансовій і кредитно-банківській сфері ГС фінансів. Загалом його діяльність не була ефективною. Секретарство так і не спромоглося розробити і винести на обговорення фундаментальні закони щодо фінансової і кредитно-банківської діяльності. Брак фахівців, загальні вади роботи ГС і його міністерств стали причиною відсутності належної нормативно-правової бази забезпечення безпеки.

Згідно Статуту всі фінансові обрахунки, ухвалені УЦР, ГС мав направляти на затвердження Тимчасового уряду (далі – ТУ). Останній не сприяв діяльності ГС, адже не було вирішено жодної з фінансово-кредитних проблем. Так з 4 серпня по 13 жовтня не було жодного випадку, щоб ТУ звернувся до ГС. Останній не мав стратегії забезпечення фінансової безпеки держави, більше того, у вересні 1917 р. на засіданні Малої ради було констатовано взагалі відсутність плану і програми його діяльності [8, с. 276].

Створення організаційних структур мало на меті розробити політичні підходи щодо фінансово-кредитної системи, які б могли забезпечити економічну безпеку держави. 26 червня 1917 р. на п'ятій сесії УЦР лідер фракції УПСР М.М. Ковалевський закликав сформулювати основи кредитно-фінансової політики [8, с. 131]. Водночас у постанові по реорганізації національного складу УЦР представництво від фінансових і в т.ч. банківських установ у ній не передбачалось. Не були вирішені принципи питання фінансової політики, такі наприклад, як фінансування, оподаткування, бюджет, грошова одиниця та ін. Лише у квітні 1918 р. Раді народних міністрів було доручено розробити конкретний план фінансово-економічної політики [9, с. 286].

Наступним напрямком по забезпеченню безпеки була розробка фінансової програми, створення якої вимагало досягнення консенсусу, адже УЦР була коаліційним органом різних партій, три з яких мали власну економічну платформу. Проте дискусії точилися не навколо досягнення консенсусу, а навколо питання: чи може УЦР взагалі займатися розв'язанням економічних проблем, чи лише тих із них, що стосуються автономії України?

Окремі представники УЦР, зокрема, делегати від соціал-революціонерів, питання статусу України розглядали у контексті фінансової безпеки. Проте рішення приймалися інші: «Звісно, фінансової справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт», зазначалось у Декларації ГС від 27 червня 1917 р. [8, с. 158]. Конкретне вирішення питань банківської і фінансової діяльності пов'язувалось із набуттям автономії.

Важливим компонентом створення держави і забезпечення її безпеки була організація податкової системи. Проте всупереч загальноприйнятим нормам і правовій практиці у цій сфері, це питання вирішувала не УЦР і не ГС, а Селянський з'їзд. Незважаючи на проголошені декларації, податки з України продовжували надходити в Росію, звідки в Україну, за оцінкою фахівців, поверталась лише половина [5, – 1917. – 14 грудня].

Не володіючи реальними фінансовими ресурсами, УЦР змушена була звертатись за позиками, вести переговори з ТУ на предмет асигнування коштів. Слід враховувати, що політика, яку проводив ТУ щодо України, також становила економічну загрозу. ГС фінансів М. Туган-Барановський на сьомій сесії УЦР 29 жовтня характеризував промислову і банківську політику ТУ щодо України як таку, що «висмоктує соки з України ... через ощадні каси, які дають Петроградів мільйони наших грошей» [8, с. 373].

Неодноразово на засіданнях особливо Малої ради лунали заклики покласти кінець фінансовій експлуатації Петрограда.

Не ліпшими були відносини УЦР і з більшовицьким Раднаркомом, тим паче, що УЦР його так і не визнала. РНК РСФРР використовувала відсутність достатньої кількості обігових коштів в Україні як один із засобів тиску на УЦР. 30 листопада 1917 р. радянський комісар Державного банку Г. Пятаков заявив, що постачання грошей в Україну можливе лише за умови визнання Раднаркомом верховною владою і влади рад на місцях.

Роззброєння більшовиків в Україні під час їх повстання мали наслідком те, що Раднарком повідомив УЦР, що гроші в Київський державний банк не будуть вислані, поки не будуть визнані комісари Київської ради робітничих депутатів. У відповідь ГС на засіданні 4 грудня 1917 р. прийняв постанову припинити продовольчі наряди на Великоросію, відпускаючи їх за готівку, третя частина яких мала сплачуватись золотом. У подальшому негативне ставлення УЦР до ідеї більшовиків України скликати обласний з'їзд Рад, як і загальна політика більшовиків, привели до політичного протистояння і збройного конфлікту.

На початку листопада 1917 р. в Україні розпочалась фінансова криза. З метою її подолання було визнано потрібним припинити висилку капіталів до центральних установ Росії. Заходи щодо подолання фінансової кризи, як реальної небезпеки державі, передбачали видання спеціальних грошових бон. 24 листопада 1917 р. ГС розглянув прийнятий фінансовою нарадою проект видання українських грошей (бон) з забезпеченням цукровим фондом і відсоткових паперів.

19 грудня 1917 р. на засіданні Малої ради було заслухано і прийнято закон про випуск державних кредитових білетів УНР, згідно якого перший випуск грошей становив 500 млн. крб. Нові гроші звалися «карбованцями», кожен карбованець мав 17,424 долі чистого золота і становив 200 «шагів» [6, – 1917. – 21 грудня]. Проте брак коштів змусив ГС у січні 1918 р. шукати шляхи до укладення зовнішньої позики, для реалізації якої була створена особлива комісія.

Важливим напрямком забезпечення безпеки у фінансово-кредитній сфері було створення банківських установ. Характерно, що 29 вересня 1917 р. ще до прийняття III Універсалу і проголошення УНР, було проголошено про створення Національного українського банку, який мав стати на чолі всіх кредитних установ, що засвідчує усвідомлення національних інтересів у банківській сфері і підняття їх до рівня державного вирішення.

У листопаді ГС прийняв рішення про перетворення Київської контори державного банку тимчасово в Центральний банк України. Усі урядові установи та підприємства свої прибутки зобов'язувались направляти до Київської контори державного банку.

2 грудня 1917 р. на засіданні ГС було прийнята постанова і ухвалено законопроект про перетворення Київської контори Державного банку на Український державний банк. Всі місцеві установи Державного банку на території УНР перетворювались у його відділи.

Також було проголошено про створення Українського Державного земельного банку, основою якого мали стати Дворянський і Селянський земельні банки, що ліквідувалися.

У листопаді з метою посилення контролю було прийнято рішення про призначення народних комісарів до відділів Державного банку. Безпека банківської діяльності фактом призначення комісарів вирішена так і не була, проте загострила політичне протистояння. Справа в тому, що представники УСДП пропонували поставити під контроль ГС не лише державні, але й приватні банки. Проте посилення контролю над банками не отримало не лише підтримки, але й викликало гостру критику. Згодом виник більш небезпечний конфлікт, причиною якого стали протести від контор Державного банку про призначення комісарів не від УЦР, а більшовицьких народних комісарів.

Таким чином, становлення фінансово-банківської системи як фактора національної безпеки відбувалось не без проблем. До значимих висновків даного дослідження можна віднести обґрунтування важливості формування фінансово банківської системи в умовах державотворення як вагомого фактора національної безпеки. Історичні уроки і досвід при цьому можуть і повинні бути використані у процесі сучасного державотворення, принаймні ті з них, які стосуються створення стабільної і ефективної фінансової і банківської систем та їх зростаючої ролі в процесі державотворення. При цьому проблема не вичерпується лише УЦР, вона була значимою і мала свої методи вирішення і за наступних державно-правових режимів, що створює перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Література

1. Гай-Нижник П.П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917-1919 рр. // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 3.
2. Гроші в Україні: Факти і документи / Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлева Л. – К.: Фірма «ARC-Ukraine», 1998. – С. 17-28.
3. Дмитрієнко М.Ф., Мисенко О.Ю. Національна валюта України 1918-1919 рр. // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 26-41.
4. Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917-1920 рр.: становлення та реалії функціонування // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 2. – С. 56-59.
5. Народня воля.
6. Нова Рада.
7. Робітнича газета.
8. Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2-т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка. 1996. – 580 с.
9. Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2-т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка. 1997. – 422 с.

УДК: 339.543

Коляда С.П. кандидат економічних наук,
Усков М.О.

Академія митної служби України

МИТНА ІДЕОЛОГІЯ ТА МИТНА БЕЗПЕКА: ВЗАЄМОВПЛИВ ТА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ

У даній статті автори звертають увагу на недоліки в існуючій термінології митної системи України та наголошують на недостатній закріпленості основних засад діяльності митної служби, які пропонується викласти у вигляді митної ідеології. Результатом даного дослідження є надання рекомендацій щодо розроблення стратегічних орієнтирів, від яких залежить ефективність митної політики держави та її економічна та фінансова безпека.

The article is devoted to the important issues concerning terminology of Customs system in Ukraine. Authors pay attention to insufficient substantiation of the main principles of Customs system activity and suggest that these principles should be presented as Customs ideology. The research has resulted in giving recommendations as to working out strategic approaches of carrying out Custom policy as well as economic and financial safety of the state depends upon outlined approaches.

У наш непростий історичний момент, коли держава поставила перед собою доволі непрості завдання, і коли виконання власних обіцянок стало для неї справою не стільки честі, скільки просто збереження влади – усі важелі економічної політики важливі для досягнення цілей. Отож здійснення ефективної митної політики, яка б забезпечувала повну віддачу у виконанні власних функцій, є надзвичайно важливим. Адже митна політика є системою принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення своїх економічних інтересів та безпеки за допомогою митно-тарифних та нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі [3]. У світлі такого значення митної складової економічної політики можна розглядати посилений наступ на корупцію у митних органах та заходи щодо спрощення митного оформлення. Водночас мова повинна йти про те, що далеко не всі складові митної справи стали об'єктом ретельного розгляду з боку економічної науки. Достатню увагу приділено лише аналізу показників роботи митних органів та окремим питанням менеджменту з огляду на антикорупційну кампанію уряду. Що ж до окремих наріжних положень митної справи, інституційних засад її здійснення, то ці питання потребують більш детального вивчення. Адже проблемою є навіть міра розробленості понятійного апарату митної справи. На жаль існують розбіжності із приводу тлумачення українського терміну «митна справа», списаного з Митного кодексу СРСР, який, зрозуміло, було складено російською. На наш погляд, більш вдалим був би термін «митна діяльність», оскільки у словнику маємо наступні значення цих слів: справа – професія, те, що належить до кола чийхось обов'язків, заняття, яке приносить доходи; діяльність – сукупність дій певного роду, функціонування певного механізму [2]. Якщо розглядати митницю як

систему, механізм (адже ми говоримо про «митну систему»; про це далі), то доречніше було б називати заняття і декларанта, і митного службовця діяльністю, особливо ж у світлі принесеного з Заходу розуміння слова «справа» як приватного бізнесу.

Ця робота має на меті розглянути деякі питання розроблення термінології здійснення митної справи. Зокрема, мова піде про митну безпеку держави та митну ідеологію. Для з'ясування питання про безпеку митниці розглядатиметься як система, що має певну структуру та механізм функціонування. Водночас митниця є бюрократичною організацією із корпоративною культурою, і саме так її треба розглядати у світлі визначення її ідеології.

Митна політика як складова політики економічної покликана проводити у життя певну економічну стратегію держави. Зрозуміло, що генплан держави весь час коригується, залежно від зовнішніх чинників чи внутрішніх — і не в останню чергу від того, хто конкретно обіймає ту чи іншу посаду. Таким чином, як і будь-якій іншій галузі людської діяльності, митній політиці притаманна певна динамічність. Зрозуміло, що уникати змін неможливо. Проте встановити певне коло позицій, щодо яких зміни повинні бути дуже серйозно обґрунтовані, необхідно. Тобто: необхідно визначити засади митної діяльності, окреслити їх так, щоб незалежно від квот чи ставок мита на ті чи інші товари у цій галузі не змінювалося нічого з того, що стоїть понад політикою та понад економікою. Певні обмеження повинні існувати на більш високому рівні, ніж рівень існуючого політичного чи економічного курсу. Згадаймо хоча б те, скільки разів в Україні змінювалася існуюча система митних органів. Бували і територальні митні управління, і митниці за регіонами, і регіональні митниці. Той факт, що в Україні до останнього часу існували митні органи без чіткого принципу визначення статусу тих чи інших з них, свідчить тільки про те, що в Україні відсутнє чітке бачення того, якою має бути митниця. Справді, законодавство та підзаконні акти доволі жорстко регламентують питання здійснення митної справи. Однак законодавство змінне, ніхто не може сказати, що політична ситуація у майбутньому гарантуватиме позитивність змін. Тож у митній політиці, як і в багатьох інших сферах державного життя, необхідна надстратегія. Адже митна служба, яка втілює митну політику, є звичайною організацією із власною корпоративною культурою. Змінюється керівництво — змінюється корпоративна стратегія. Але місія повинна існувати — на рівні закріплення цінностей митної служби, на рівні ідеології. Ми пропонуємо таке розуміння місії митної служби (побудоване на маркетинговому менеджменті): усіма можливими засобами забезпечувати здійснення митної політики держави, максимально відповідати запитам учасників митної діяльності, вчасно та адекватно реагувати на їхні потреби. На цій місії має бути побудована митна ідеологія держави, тобто сукупність наріжних принципів функціонування митної служби як системи, її розвитку, взаємовідносин із макро-середовищем та із середовищем внутрішнім. Якщо місія митної служби — орієнтир, якого ми бажа-

ємо досягти, то ідеологія повинна бути найзагальнішим способом досягнення такої надцілі.

На наше глибоке переконання, ідеологія митної служби повинна фіксуватися не на рівні формального закріплення у формі загальнообов'язкових настанов. Ідеологія повинна прищеплюватися. Вона повинна стати імплікованими знаннями, і будь-яка стратегія, будь-яке урядове рішення повинно бути перевірене на предмет відповідності їй. Зокрема, на Заході такою ідеологією у митній політиці держав є тарифні преференції для країн, що розвиваються. І жоден уряд, хто б ним не керував, не прийматиме рішень, які б так чи інакше обмежували ці преференції.

Митна ідеологія, зрозуміло, не може бути окреслена чітко – принаймні ми на це не претендуємо. Однак все ж спробуємо навести основоположні засади діяльності митної служби, підходячи до неї як до звичайної бюрократичної організації. Отож принципи, які ми пропонуємо, наступні:

- відкритість цілей митної політики для митних службовців та суб'єктів митної діяльності, суспільства у широкому розумінні;
- мотивація кожного рішення, що приймається на будь-якому рівні, у площині співвідносності з цілями митної політики та місією митної служби;
- відкритий діалог із іншими суб'єктами митної діяльності задля виявлення потреб останніх та якомога більш ефективного їх задоволення;
- чітке встановлення співвідношення між фіскальною функцією митних органів та іншими – правоохоронною, захистом економічних інтересів тощо, також врахування цього співвідношення при здійсненні митної політики. Наприклад: наші споживачі повинні переплачувати за товар не більше, ніж 10% – отже, ставка мита на бензин коливатиметься від 0 до 10%. При цьому буде забезпечено нижчий стимул для контрабандистів, ніж при ставках 20-35%;
- митні органи повинні мати чітку кадрову політику, яка повинна містити прозорий механізм поповнення особового складу, управління кар'єрою службовців, мотивацію через надання певних пільг тощо; така кадрова політика має комплектувати митні органи кадрами, чия професійна та моральна придатність не викликали б сумнівів;
- боротьба з корупцією повинна стати імперативом не лише МВС та СБУ – необхідно викорінювати всі відносини, які породжують корупцію чи містять принаймні її можливість.

Зрозуміло, що цей перелік засад діяльності митної служби не є вичерпним. Однак без їх втілення навряд чи можна буде говорити про ефективну діяльність митної системи.

Коли говорити про основне завдання ідеології, то ми повинні згадати про те, які найголовніші функції митних органів. А це – наповнення бюджету та захист економічних інтересів країни. Зараз основою ідеології є перша функція. Однак перспектива вступу до СОТ ставить перед Україною інші орієнтири – митниця повинна регулювати, а не лізти до кишені. Вона повинна робити кращим життя для всіх, а не збільшувати наповненість бюджету. Таким чином, для формування ідеології державі доведеться

покласти на митницю виконання інших завдань, ніж ті, що вона їх виконувала досі. Чи це можливо за існуючої ситуації, сказати важко, однак ідеологія буде формуватися саме з огляду на тенденцію до зменшення фіскальної складової діяльності митниці. А наостанок нагадаємо: в останні роки існування СРСР митниця входила до міністерства зовнішньої торгівлі, а нині – до міністерства фінансів. Як змінилися акценти, зрозуміло.

Питання ідеології тісно пов'язане зі станом митниці як системи. Адже система є структурою, що становить єдність закономірно розміщених та функціонуючих частин [2]. Серед зазначених компонентів є й негативні, руйнівні чинники або ж такі, які просто дезорганізують діяльність системи. А тому ідеологія потрібна в тому числі для того, щоб протистояти загрозам ззовні та зсередини. Тож метою митної ідеології можна вважати безпеку. І це питання вимагає детальнішого розгляду.

Що ж таке митна безпека? Ми спробуємо визначити її за аналогією до безпеки економічної. «Економічна безпека – це стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та у зростанні добробуту її мешканців» [1]. Отож митна безпека – такий стан держави, який передбачає проведення митної політики, яка стимулювала б розвиток ЗЕД та міжнародного переміщення громадян, захист економічних та інших інтересів країни та її мешканців, а також забезпечувала ефективне виконання функцій митної політики (завдань митних органів, як це зазначено у чинному Кодексі [3]).

Проте це питання, очевидно, не можна розглядати настільки вузько. Очевидно, що безпека – не лише стан, але й діяльність з приводу досягнення такого стану. Ми маємо на увазі те, що митна безпека – такий стан держави, який передбачає боротьбу з загрозами, що витікають з зовнішньоекономічної діяльності, а також відвернення таких загроз, їхнє своєчасне виявлення та мінімізацію їхнього шкідливого впливу. Очевидно, що таке розуміння митної безпеки держави значно розширює коло державних органів, причетних до забезпечення митної безпеки. Тут ітиметься вже не лише про роль Держмитслужби у наповненні бюджету чи боротьбі з контрабандою. Важливі тут також питання стратегічної спрямованості митної політики, самого митного тарифу. Адже масове зниження тарифних митних ставок на ввезення продуктів харчування можна розглядати і як захід, спрямований на лібералізацію ринку, на допомогу споживачеві, який матиме змогу купувати закордонне дешевше. Проте це призведе до погіршення зовнішньоторговельного балансу України, а також завдасть відчутного удару по сільському господарству всередині країни. Водночас на шляху до досягнення заповітної мети – вступу до СОТ – цей крок просто необхідний. Чи порушені тут принципи митної безпеки, можна було б сказати, якби в країні існувала згадана митна ідеологія. Її відсутність означає відсутність розуміння того, що і від кого треба захищати. Там, де митна безпека торкається митної ідеології, треба говорити про те, що це сфера не Держмитслужби, навіть не уряду, а парламенту. Оскільки митна безпека у питанні визначення пріоритетів контролюється парла-

ментом, то пріоритети змінюватимуться стільки разів, скільки парламент буде голосувати за бюджет чи внесення змін до нього. Зрозуміло, що уникнути цього неможливо, але такою вже є особливість здійснення митної справи. Тому у світлі майбутнього вступу до СОТ Україні варто активізувати свої зусилля на напрямку заміщення негнучких, встановлених парламентом тарифних важелів впливу на ЗЕД на більш зручні нетарифні, які встановлюватиме уряд, Мінекономіки або сама Держмитслужба. Їх можна змінювати, не чекаючи на реакцію парламенту на ту чи іншу подію на ринках. Уникаючи тарифних заходів, держава зможе зменшити небезпеку інфляції, оперативно скасовуючи квоту. Нарешті, нетарифне регулювання зменшує тягар відповідальності митних органів за наповнення бюджету та певною мірою зменшує ризик його невиконання.

До того ж, існує певне коло практичних питань митної безпеки держави, які мають вирішуватися не лише на Держмитслужбою. Наприклад, боротися з контрабандою без участі МВС чи СБУ навряд чи можливо. І коли йдеться про вивезення наркотичних речовин, треба шукати передовсім джерело їх походження, а не перевізника.

Як бачимо, питання митної ідеології та митної безпеки належать до тих, детальний розгляд яких просто необхідний, надто на сучасному етапі. Адже якщо цілі встановлені, можна вимагати від виконавців їхнього виконання. Якщо ж їх немає, то чи можна вести мову про економічний прогрес?

Список використаної літератури:

1. Г. Пастернак-Таранушенко. Економічна безпека держави. – К.: Кондор, 2002. – 304 с.
2. Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін. – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
3. Митний кодекс України від 11 липня 2002 року.

УДК

Нгуен Винь Фьонг

Институт высшего образования АПН Украины, г. Киев

УЛУЧШЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В УКРАИНЕ

В статье произведен анализ современного состояния инвестиционного климата Украины и необходимости разработки новой инвестиционной политики, основанной на либерализации режима привлечения и функционирования как отечественных, так и иностранных инвестиций. На основе современных статистических данных автор предлагает механизм по решению последствий отмены привилегий, которыми до недавнего времени можно было пользоваться, работая в рамках СЭЗ и ТПР. Также в статье подчеркивается роль государства в разработке и реализации кардинальных мер, направленных на формирование в стране общих условий рыночных отношений и благоприятной предпринимательской среды для привлечения инвестиций.

The summary: In clauses the analysis of a modern condition of an investment climate of Ukraine and necessity of development of the new investment policy based on liberalization of a mode of attraction and functioning both domestic, and foreign investments is made. On the basis of modern statistical data the author offers the mechanism under the decision of consequences from a cancelling of privileges with which until recently could use, working within the limits of FEZ and TPD. Also in clauses the role of the state in development and realizations of the cardinal measures directed on formation in the country of the general conditions of market attitudes and the favorable enterprise environment for attraction of investments is emphasized.

Анализ современного состояния экономики в Украине дает основание утверждать, что мобилизовать капиталовложения в необходимых размерах в условиях свертывания инвестиционных потоков и выплаты государственного долга, можно только путём разработки тщательно продуманной и последовательно осуществляемой особой политики привлечения инвестиций, кардинально отличающейся от существующей практики. Это должна быть новая политика, основанная на либерализации режима привлечения и функционирования как отечественных, так и иностранных инвестиций.

Концептуальная основа необходимости инвестиционной политики для Украины, естественно, связана с теми отрицательными явлениями, которые заложены в структурных изменениях, происходящих вследствие трансформации экономической системы, а также с неизбежностью диспропорций, возникающих при этом — нарушениями в процессах ценообразования, монополизацией и ограничением конкуренции, влиянием мировой конъюнктуры. А отсутствие чёткой инвестиционной политики в соответствующем механизме привело к формированию тенденций, при которых отечественные инвесторы отдают предпочтение финансовым инвестициям, имеющим краткий период обращения, и практически избегают долгосрочных материальных вложений, а иностранные инвесторы ещё достаточно осторожно относятся к инвестированию в экономику Украины.

Как отмечают ведущие ученые-экономисты Украины, в ближайшей перспективе главным направлением повышения конкурентоспособности производства должно стать его масштабное техническое и технологическое обновление [2, с. 9], что позволит достигнуть, во-первых, улучшения качества вырабатываемой продукции, во-вторых, снижения её стоимости благодаря замене физически и морально устаревшей активной части основных фондов, в-третьих, создания импортозамещающих производств, в-четвертых, внедрения современных технологий, особенно энергосберегающих. По оценке Кабинета министров суммарная потребность Украины в инвестициях составляет минимум \$40 млрд. в ближайшие 5 лет. В настоящее время моральный и физический износ основных фондов в среднем достигает 49%, а по некоторым отраслям 70 и 80% [8].

Основным источником инвестирования будут средства предприятий и организаций, в первую очередь амортизационные отчисления и прибыль. Из трех основных элементов валового продукта предприятий — оборот-

ного капитала, амортизационных отчислений и прибыли — источником финансирования инвестиций сегодня остаются только два последних. Да и то за последнее время они существенно сокращены в силу изъятия части прибыли в пользу фирм и оффшорных компаний, получивших контроль над тем или иным предприятием. К тому же предприятия в большинстве случаев все еще остаются малорентабельными или убыточными [5, с. 55].

В странах с развитой экономикой модернизация производства в существенной мере финансируется за счёт сбережений населения. В Украине, по разным оценкам, они составляют от 10 до 20 млрд. дол. [3]. Обязательства банков по средствам, привлеченным на счёта физических лиц, в 2003 г. составили около 32,3 млрд. грн. [4, с. 66]. Таким образом, преобладающая часть сбережения находится в теневом обороте.

Сводный бюджет Украины также не может рассматриваться как определяющий источник финансирования модернизации производства ввиду немалого государственного долга и остроты социальных проблем. Принятие многочисленных продекларированных программ развития ряда отраслей привело лишь к распылению финансовых ресурсов и расширению базы коррупции при распределении средств.

В такой ситуации для масштабного технического перевооружения производства в приемлемые сроки требуются внешние инвестиции. Однако иностранный капитал упорно не хочет прийти в Украину, несмотря на объявленный новым государственным руководством курс на вестернизацию и либерализацию национальной экономики. Согласно данным Госкомстата, по результатам I и II квартала 2005 года совокупный объём привлеченных прямых иностранных инвестиций составил \$491 млн., что на 14,4% меньше чем за аналогичный период 2004 года, когда этот показатель составлял \$573 млн. [1, с. 8]. Практически за 14 лет независимости в Украину поступило около \$9 млрд. прямых иностранных инвестиций, что является одним из наиболее низких показателей как в странах Центральной и Восточной Европы, так и в странах Содружества Независимых Государств [8].

Первый фактор, влияющий на снижение уровня инвестиционной привлекательности страны, — это общее сокращение темпов экономического развития. По оценке МВФ, оптимистический прогноз роста ВВП Украины в 2005 году составляет всего 3,5-4% [7], тогда как, в 2003 году прирост ВВП составил 9,4%, а в 2004-м — 12,1%. Именно эти высокие макроэкономические показатели были тем фактором, который в некоторых случаях перевешивал страх иностранного инвестора перед политическими рисками над возможностью получения сверхприбыли в Украине.

Согласно анализу инвестиционной привлекательности Украины в американском издании *Legal Week*, в 2003-2004 годах средний размер прибыли на вложенные инвестиции в Украину составлял 30-40%, а прибыль от инвестиций западных портфельных инвесторов достигла 15-20%. Сегодня высокий уровень дохода на вложенные инвестиции можно получить только от вложений в рынок недвижимости, растущий ежегодно на 30%.

Еще в Украине можно хорошо заработать, импортируя в страну товары преимущественно широкого потребления. С апреля 2005-го средний размер импортных таможенных ставок и тарифов сокращен с 40-50% до 10-15%, что впрочем, дало стране только ухудшение торгового баланса. Так, сальдо торгового баланса сократилось до \$1,9 млрд. за первое полугодие 2005 года (в 2004-м Украина экспортировала на \$3,9 млрд. товаров больше, чем импортировала). Имея статус экспортно-ориентированной страны, Украине грозит еще до конца 2005 года импортировать товаров больше, чем экспортировать. Отмечается тот факт, что украинский экспорт можно разложить всего на 4 группы: металлургическая продукция (25% от объёма ВВП), химия, энергоносители и сельхозпродукция. Однако резкие колебания цен на мировом металлургическом рынке и политическое ухудшение взаимоотношений с Россией приведут украинскую экономику к коллапсу. При таких рисках инвестиций не будет.

Впрочем, инвесторы обеспокоены не только хрупкостью экономики Украины в целом, их волнуют весьма конкретные неудобства ведения бизнеса в стране. В первую очередь, инвесторами отмечаются негативные последствия от отмены привилегий, которыми до недавнего времени можно было пользоваться, работая в рамках свободных экономических зонах (СЭЗ) и территориях приоритетного развития (ТПР). С одной стороны, отмена СЭЗ и ТПР перекрыла нелегальные пути оттока из страны украинского капитала. С другой, ухудшила условия работы преимущественно западных компаний, которые работали в этих зонах на легальных основах. По нашему мнению, решение об отмене СЭЗ и ТПР в Украине было принято поспешно и недостаточно обоснованно, без глубокого предварительного анализа. Нужно было пересматривать каждую зону отдельно, так как некоторые свободные зоны работали на благо экономики, и они были нужны. Но были и СЭЗ, связанные с теневым капиталом и созданные только для «отмывания» денег. Так, по статистике Минфина, в СЭЗ было зарегистрировано несколько предприятий, оборот которых достигал \$7-8 млрд., тогда как налоговые отчисления составляли максимум \$ 100 тыс. Безусловно, что бюджет действительно не досчитывался значительных сумм по налоговым сборам из-за льгот по основным видам налогов. Но с другой стороны, бытует мнение, что если бы не было СЭЗ, многие инвесторы не пришли бы в Украину вовсе. И тогда можно было бы не подсчитывать убытки в отсутствие потенциальных налоговых поступлений от несуществующих инвесторов [6, С. 4].

Во многих странах мира преимущественно осуществляется индивидуальный подход к СЭЗ для конкретных отраслей и регионов, которые государство желает развивать. Такой же подход необходимо применить и в Украине. Так, после завершения инвентаризации инвестиционных проектов по СЭЗ во исполнение поручения Президента Украины выяснилось, что из 590 инвестиционных проектов около 170 – это проекты, где инвестор чётко выполняет все обязательства, что, соответственно, составляет 27% от общего количества инвестиционных проектов на сумму

\$1,5 млрд. Около 245 инвестиционных проектов из общего количества имеют право на жизнь, но с учётом некоторых изменений, касающихся рыночной, экономической конъюнктуры и с учётом украинских интересов. Таким образом, минимум 60-65% инвестиционных проектов, задействованных в СЭЗ, приносят пользу Украине [9]. Мы предлагаем квалифицировать все инвестиционные проекты в СЭЗ и ТПР на 3 группы и по отношению к ним применять соответствующий механизм действия:

1. Для 170 инвестиционных проектов, где инвесторы абсолютно выполняют свои обязательства необходимо разрешить завершению на тех же условиях, на которых они были начаты, чтобы подтвердить последовательность Украины.

2. Для 245 инвестиционных проектов, где инвесторы только частично выполняют свои обязательства, следует тщательно изучить вместе с представителями местных органов власти и предложить для завершения инвесторам с теми или иными изменениями.

Что касается компенсации убытков, которые возникли из-за отмены льгот, по нашему мнению, наиболее приемлемым вариантом здесь может стать предоставление налоговых льгот на уровне платежей в местные бюджеты. Например, можно рассматривать вариант льготы по налогу на землю, как самому дорогому виду налога из структуры всех местных налогов.

3. Для тех инвестиционных проектов, где инвесторы совсем не выполняют свои обязательства и где существуют проявления коррупции, предлагается упразднить.

Следует отметить, что в связи со сложившейся ситуацией в инвестиционной сфере страны в целом, 28 октября 2005 года Президент Украины подписал Указ № 1513/2005 «О мерах по улучшению инвестиционного климата в Украине» [10]. Этот документ направлен на дальнейшую активную реализацию рекомендаций украинских и международных деловых кругов, высказанных во время проведения в Украине 20 октября 2005 года VI заседания Консультативного совета по вопросам иностранных инвестиций в Украине. В частности, это касается мер по повышению реальных гарантий и обеспечению защиты прав собственности, совершенствованию законодательного регулирования прав акционеров, реформированию налоговой системы государства, повышению эффективности борьбы с коррупцией, усовершенствованию законодательства по вопросам предпринимательской деятельности, ускорению осуществления мероприятий, необходимых для вступления Украины во Всемирную торговую организацию.

По нашему мнению, для стабилизации экономики и улучшения инвестиционного климата требуется принятие ряда кардинальных мер, направленных на формирование в стране как общих условий развития цивилизованных рыночных отношений, так и специфических, относящихся непосредственно к решению задачи привлечения инвестиций. Среди мер общего характера в качестве первоочередных следует назвать:

- пересмотр налогового законодательства в сторону его упрощения и стимулирования производства;
- мобилизацию свободных средств предприятий и населения на инве-

стиционные нужды;

- предоставление налоговых льгот отечественным и иностранным инвесторам с вложенными инвестициями на долгосрочный срок;

- стимулирование инновационной деятельности и производства высокотехнологической продукции;

- внедрение упрощенного порядка выделения земельных участков для реализации инвестиционных проектов и эффективного механизма определения их стоимости;

- усовершенствование законодательства по вопросам создания интегрированных финансово-промышленных групп и других хозяйственных объединений;

- финансирование в полном объеме мер по реализации Национальной программы содействия развития малого предпринимательства в Украине на 2006 год.

Список литературы:

1.Брыль Р. Теряем привлекательность // Инвестгазета. – № 35 (512) от 30 августа 2005 г. – С. 8

2.Гальчинский А., Левочкин С. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины// Экономика Украины. – 2004. № 6. – С. 9-10.

3.Програма розвитку житлового будівництва у місті Херсоні на 2005-2010 роки. <http://www.city.kherson.ua/?action=4001&file=221.htm>.

4.Статистичний щорічник України за 2003 р. – К., 2004. – С. 66.

5.Чемодуров А. Внешние источники финансирования модернизации украинских предприятий // Экономика Украины. – 2005. – № 9. С. 55.

6.Шкарпова Е., Цыбко Л. Зона критического инвестирования// Инвестгазета. – № 31 (508) от 2 августа 2005. – С. 4.

7.<http://www.korrespondent.net/main/135919>

8.<http://www.liga.kiev.ua/news/159731.html>

9.<http://www.liga.kiev.ua/news/163009.html>

10. <http://www.president.gov.ua/ru/documents/3420.html>

УДК

Шелест В.В.

Коледж «Бакаляр»

ТІНЬОВА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Одним із головних факторів, які стримують інтеграцію України до Європейського Співтовариства, є високий рівень організованої злочинності, корупції і нежиття реальних заходів щодо протидії легалізації «брудних» грошей. В статті розглядаються проблеми, що зумовлюють існування в Україні явища «відмивання коштів» злочинного походження й зроблено пропозиції щодо вдосконалення системи протидії «відмиванню брудних грошей».

A high level of the organized crime, corruption and absence of real steps on counteraction of legalization of «dirty money» are primary factors constraining process of integration of Ukraine in the European Union is. In this papers are considered problems which cause existence in Ukraine such economic event as «washing up of means», received criminal by and offers on improvement of system of counteraction to «washing up of dirty money» are formulated.

Постановка проблеми: Боротьба з «тіньовим» капіталом набула сьогодні важливого значення, посівши примітне місце у вирішенні сучасних проблем економіки. Розширення практики «відмивання» «брудних» грошей становить загрозу національній безпеці держави у цілому та економічній зокрема. Не все ще чітко визначено, ще не з'явилися різні течії, характерні для економічних теорій, але все більше економістів, зокрема спеціалістів із міжнародних валютних відносин, приділяють цьому питанню особливу увагу.

Одним із головних стримуючих інтеграцію України в Європейське співтовариство факторів є високий рівень організованої злочинності, корупції і невжиття реальних заходів щодо протидії легалізації «брудних» грошей.

Аналіз останніх досліджень: Проблеми, пов'язані темою цієї роботи через свою актуальність є предметом наукового дослідження у працях багатьох вітчизняних авторів. Серед робіт, присвячених різним аспектам легалізації доходів та державної політики щодо протидії «відмиванню брудних грошей», можна назвати публікації проф. А. Базилюк [7], О. Бандурко [8], З. Варналія [10] та ін. Достатньо ґрунтовним є монографічна праця О. Барановського [9], в якій комплексно розглядаються економічні та правові аспекти теми. Міжнародні аспекти теми ґрунтовно й повно досліджені у наукових розвідках працівників центрального апарату Державної податкової служби України Т. Качки [12] та групи авторів [11]. Водночас слід відзначити, що у вітчизняній літературі занадто великий акцент зроблено на правових питаннях теми, однак, недостатньо розкриваються економічні й, зокрема, фінансові проблеми, які часто є визначальними факторами, що впливають на існування феномену «відмиванню брудних грошей». Крім того, лише окремі автори (наприклад, [7] та [9]) наважуються дати свої рекомендації щодо економічного та правового напрямків вдосконалення й реформування державного впливу на проблему дослідження; натомість більшість авторів головно включають її у контекст кримінального переслідування, виявляючи тенденцію до поглиблення жорсткого кримінального переслідування наслідків цього явища замість усунення й мінімізації економічного підґрунтя згаданої проблеми.

Визначення окремих питань, що не досліджені:

В Україні не створено цілісної системи державної протидії відмиванню коштів злочинного походження. Важливим є виявлення головних причин такого стану. По-перше, це пояснюється недосконалістю законодавчого забезпечення протидії відмиванню коштів злочинного походження, яка є однією з основних причин низької ефективності цього процесу в Україні.

Утвердження правопорядку в державі необхідно розглядати як надзвичайно актуальне загальнодержавне завдання великої політичної ваги, яке повинно реалізуватися через прийняття дієвих і ефективних нормативно-правових актів.

Мета статті: мета написання статті пояснюється тим, що в нашій країні лише недавно, у листопаді 2002 року, відбулося законодавче закріплення норм, які регулюють питання фінансового моніторингу, передбачають встановлення процедури ідентифікації осіб, які здійснюють і фінансові операції, визначають компетенцію спеціального уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, накреслюють завдання з міжнародного співробітництва у цій сфері, тощо – йдеться про Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 [3]. Крім того, у вересні того ж 2002 року міжнародною Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) Україну було включено до «чорного списку» держав, які не співпрацюють у питаннях боротьби з цим негативним явищем і не сприяють належним чином міжнародним зусиллям у цій сфері. Така ситуація призвела до певної, хоча й часткової, але ізоляції нашої країни стосовно її участі у світовому господарстві й нанесло певну шкоду не тільки міжнародному іміджу України, але й обмежило її участь у зовнішньоекономічній діяльності. Саме тому вбачається нагально необхідним дослідити означену проблему та розробити основні напрямки вдосконалення системи протидії «відмивання брудних грошей» в Україні, особливо в контексті її міжнародних зв'язків та зовнішньоекономічної діяльності.

Викладення основного матеріалу: Відповідно до чинного законодавства України органи податкової служби України ведуть боротьбу з «тіньовою» економікою, протидіють створенню фінансових ресурсів, що живлять корупцію.

Специфікою українського «тіньового» сектору можна вважати те, що основним джерелом одержання нелегальних надмірних доходів є ухилення від оподаткування. З цією метою використовуються «фіктивні фірми» і «конвертаційні центри». Як правило, «конвертаційний центр» є стійким злочинним угрупованням з чітким розмежуванням ролей його учасників. І найчастіше таке кримінальне угруповання заручається «прикриттям» посадових осіб органів законодавчої або виконавчої влади.

Основною ланкою в системі нелегальної конвертації стає комерційний банк, на який покладено контрольні функції і який на основі наданих документів приймає рішення про перерахування або неперерахування засобів.

В українській фінансово-кредитній сфері склалася ситуація, коли деякі підприємства за сприяння посадових осіб банків займалися незаконною конвертацією коштів через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів. Лоро-рахунки в національній валюті використовувалися як інструмент незаконного переказу коштів за межі України з метою ухилення від сплати податків.

Аналіз «тінізації» економіки України, свідчить про те, що значною мірою формування «тіньових» капіталів здійснюється, як уже зазначалось, шляхом ухилення від оподаткування. Підтверджується це зростанням питомої ваги злочинів у сфері оподаткування в загальному обсязі економічної злочинності.

При цьому злочини у сфері оподаткування стають все більш кваліфікованими, відбуваються в організованій формі.

Прикладом можуть слугувати дані податкових органів України щодо припинення протиправної діяльності групи посадових осіб банку «Х», де відбувалося класичне «відмивання» грошей. При цьому загальна сума операцій з «відмивання» є феноменальною навіть для світової практики – більше мільярда доларів США. У ході розслідування було заарештовано 6 посадових осіб [6].

У ході розслідування кримінальних справ відносно окремих посадових осіб комерційний акціонерний банк (далі – КАБ) «Х» слідчій групі Слідчого управління податкової міліції ДПА України вдалося виявити частину «тіньових» коштів цього банку, «вдало» вкладених у легальну економіку однієї з зарубіжних країн.

Завдяки узгодженим спільним діям українських та зарубіжних правоохоронних органів встановлено факт створення сучасної фабрики «Т», що виготовляє цінну харчову добавку. Будівництво та обладнання цієї фабрики сучасним високотехнологічним німецьким та італійським устаткуванням обійшлося їй хазяїну в суму понад 15 млн. дол. США [6]. Кошти надійшли через неіснуючий банк «F Bank» і фіктивну фірму «D», якою керувала посадова особа КАБ «Х» через підставних осіб.

За даними ДПА України за останні десять років завдяки подібним операціям з України було незаконно вивезено понад 40 млрд. дол. США [6].

З проблемою групової злочинності та діяльності фіктивних підприємств тісно пов'язане незаконне відшкодування податку на додану вартість, яке набуло масштабів окремого сектору «тіньового» бізнесу.

Щоб незаконно одержати відшкодування, ділки вигадують заплутані схеми, в яких беруть участь безліч фізичних і юридичних осіб. У ряді випадків йдеться вже не про попередню змову групи осіб, а про організовані стійкі злочинні групи.

Враховуючи велику загрозу економіці, яку утворює така діяльність, у складі податкової міліції створено спеціальні підрозділи по боротьбі з фіктивними підприємствами і незаконним відшкодуванням ПДВ.

Боротьба з безконтрольним вивозом капіталу з України має і зовнішній аспект. Очевидно, що збільшення ризику того, що нелегальні капітали будуть відстежені за кордоном і узгоджено переслідуватися українськими і закордонними правоохоронними органами, стало б суттєвим фактором руйнування нелегальних схем вивозу капіталу і «відмивання» незаконних доходів.

В останні роки велике значення для розроблення національного законодавства у сфері боротьби з тінізацією доходів як загрози економічній

безпеці держави здобувають міжнародно-правові акти, учасницею яких стала Україна. В Україні не створено цілісної системи державної протидії відмиванню коштів злочинного походження. Має місце неузгодженість дій державних органів, на які покладені функції фінансового контролю, як між собою, так і з суб'єктами первинного фінансового контролю (банками та іншими фінансовими установами, підприємствами роздрібною торгівлі), що, в свою чергу, робить неефективною всю систему протидії відмиванню коштів злочинного походження. Однією з основних причин неузгодженості дій органів державної влади у сфері протидії відмиванню коштів злочинного походження є відсутність єдиного методологічного підходу до здійснення державного фінансового контролю та несистемний підхід до розв'язання організаційно-правових проблем. Нечітке визначення об'єкту протидії та критеріїв віднесення фінансових операцій до сумнівних породжує більшість суперечностей, які на сьогодні виникають у відносинах між органами державної влади та суб'єктами господарювання. Принципове значення має чітке розмежування понять «відмивання» коштів злочинного походження та легалізація доходів, прихованих від оподаткування.

Низьким є рівень співробітництва України з іншими країнами та міжнародними організаціями з питань протидії відмиванню коштів злочинного походження (зокрема, Інтерполом, міжнародними правоохоронними органами та спеціалізованими організаціями).

Недосконала система розслідування та покарання за відмивання грошей злочинного походження та фінансування тероризму. Однією з основних причин низької результативності діяльності правоохоронних органів у сфері протидії відмиванню коштів злочинного походження є саме правова невизначеність об'єкту протидії.

Недостатньо сприятливе підприємницьке середовище, що спонукає суб'єкти підприємницької діяльності «звернути» як мінімум в тінь, як максимум – займатися відмиванням «брудних» коштів.

Низький професійний рівень фахівців всіх рівнів фінансового моніторингу та нерозвиненість системи їх підготовки, негативно впливає на ефективність протидії відмиванню коштів злочинного походження.

Особливої актуальності в цьому контексті набувають питання підготовки банківського персоналу, який має здійснювати операції первинного фінансового моніторингу. Аналіз стану справ дозволяє зробити висновок, що державна політика протидії відмиванню коштів в Україні має проводитися по двох окремих напрямках:

1) недопущення відмивання кримінальних коштів, отриманих від наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю, людьми, фінансових махінацій, в т.ч. банківських шахрайств, обманів при здійсненні операцій з цінними паперами, розкрадання державних коштів, проведення тіньової приватизації та ін.;

2) запобігання тінізації економічного життя, в т.ч. приховуванню від надмірного оподаткування легально отриманих коштів. Цей напрям діяльності передбачає, перш за все, формування сприятливих умов оподатку-

вання для підприємницької діяльності, а також урахування можливості легалізації зазначених коштів з подальшим реінвестуванням їх у національну економіку.

«Тінізація» капіталу, негативно впливає на становлення та розвиток підприємництва в Україні. Незважаючи на те, що і у процесі розвитку вітчизняного підприємництва вистачає «власних» проблем.

Розв'язання існуючих проблем розвитку підприємництва в Україні, створення відповідного середовища потребують докорінної переорієнтації державної політики розвитку підприємництва. Завдання полягає в тому, щоб суттєво розширити його роль і місце в економічному житті суспільства. Саме з огляду на це слід виходити при розробці та реалізації заходів щодо нормативно-правового забезпечення розвитку підприємництва. Втілення у життя цього завдання неможливе без усунення основних недоліків, які притаманні законодавчій практиці.

Основними недоліками правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні є:

- відсутність єдиної законодавчої стратегії стосовно розвитку підприємництва. Вона важлива передусім для забезпечення повноти законодавства щодо господарських відносин, послідовності проведення курсу на розвиток ринку з урахуванням перехідного характеру української економіки, обмеженості поєднання часових та стійких правових норм;

- неоднозначність, нестабільність і суперечливість чинної нормативно-правової бази розвитку підприємництва. Зростаючий потік нормативних актів різного рівня, особливо відомчих актів, нерідко викривлюючи основне законодавство, породжуючи атмосферу перманентного правового хаосу. Крім того, слід підкреслити, що розгул підзаконних актів дуже часто вихолощує або змінює суть та букву основного закону. Це, на жаль, стосується й урядових рішень;

- практично не функціонуючий характер багатьох правових актів, дуже низька виконавська дисципліна щодо нормативно-правових документів. Багато з положень Конституції України не можуть бути реалізовані і залишаються лише декларацією доки не введені в дію закони, які визначатимуть конкретний механізм, порядок і процедури їх здійснення. Безпомічність державної системи виконання законів дедалі більшою мірою компенсується активністю підпільних мафіозних структур, які починають вершити суд і розв'язують господарські суперечки та конфлікти поза будь-якими правовими нормами;

- наявність у законодавстві багатьох нечітких норм, які за бажанням можна піддати будь-якому трактуванню. Саме вони надали можливість формувати фінансові «піраміди», які позбавили збережень багатьох наших співвітчизників;

- необґрунтованість законодавчих обмежень та вимог, які містяться в окремих нормативно-правових актах. Це один із наслідків відсутності широкого обговорення проектів законів, інших нормативних актів. Передусім це стосується відсутності практики залучення до обговорення проєк-

тів правових актів представників громадських об'єднань підприємців;

- наявність правового нігілізму як антиподу правової культури. Основними причинами виникнення правового нігілізму є приниження чи перебільшення ролі права в регулюванні підприємництва; порушення прав особи; недосконалість законодавства. Важливу роль у появі такого негативного суспільно-правового явища відіграє недосконалість правової освіти та елементарне незнання права.

Формування та удосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності, було і залишається головним напрямом сприяння розвитку підприємництва в Україні.

Крім того, важливим моментом залишається недотримання принципу стабільності податкового законодавства. Крім зазначеного вище, саме нестабільне податкове законодавство може вважатися важливим фактором, що є додатковим мотивом задля початку ухилення від оподаткування й «відмивання» грошей. Реалізація зазначених та інших заходів є важливим чинником протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, а також сприятиме процесу легалізації доходів від тіньової діяльності, подальшому розвитку підприємництва, економічному зростанню в Україні.

Тому боротьбу з цими видами правопорушень, утвердження правопорядку в державі необхідно розглядати як надзвичайно актуальне загальнодержавне завдання великої політичної ваги, яке повинно реалізуватися через прийняття дієвих і ефективних нормативно-правових актів.

В Україні створено підрозділ фінансової розвідки (Державний департамент фінансового моніторингу), який має стати головним вітчизняним осередком боротьби з «відмиванням» грошей.

На виконання Указу Президента створено міжвідомчу робочу групу, яка мала досліджувати методи й тенденції у легалізації грошових коштів та інших доходів, одержаних злочинним шляхом; аналізувати ефективність заходів, що вживаються для запобігання та протидії «відмиванню» «брудних» грошей: аналізувати чинні нормативно-правові акти в аспекті їх відповідності сорока Рекомендаціям FATF; сприяти приведенню законодавства України у відповідність із цими рекомендаціями; імплементувати Рекомендації FATF у законодавство України; брати участь у міждержавних переговорах та утвореннях; згідно з процедурами FATF вживати заходів щодо посиленого нагляду за фінансовими потоками з державами (територіями), які визначено цією організацією такими, що не співпрацюють у сфері боротьби з «відмиванням» грошей, здобутих злочинним шляхом, та здійснювати інші заходи у цій сфері. Для того, щоб органи по боротьбі з цим явищем діяли на підставі законів, мабуть необхідно, щоб законодавство, яке врегульовує їх діяльність, не мало прогалін, було стабільним, оскільки його недосконалість породжує неповагу до нього і як наслідок – відповідні зловживання або порушення.

**Щорічна кількість законодавчих актів з питань оподаткування
(станом на 01.08.2004)**

Рік	Законодавчі акти з питань оподаткування, прийняті Верховною Радою України				
	Загальна кількість актів	Активні акти (з 01.07)	Неактивні акти (з 01.07)	Активні акти (з 01.07)	Неактивні акти (з 01.07)
1992	8	1	7	3	0
1993	4	1	3	0	0
1994	7	4	3	3	3
1995	4	0	4	1	0
1996	7	4	3	3	1
1997	28	14	14	23	10
1998	21	9	12	16	7
1999	30	13	17	29	12
2000	43	20	23	35	15
2001	16	12	4	12	10
2002	5	2	3	2	0
2003*	19	12	7	11	6
2004*	17	16	1	15	14
Всього:	209	108	101	153	78

Джерело: [5]; (*) – розраховано за даними офіційного сайту Верховної Ради

Висновки:

Найпоширенішими формами здійснення тіньової діяльності в Україні виступають використання легалізованих коштів у фінансово-господарській діяльності підприємств; доведення посадовими особами підприємств до банкрутства з подальшою їх приватизацією на родичів та близьких осіб; реінвестиції легалізованих коштів; незаконне відшкодування ПДВ, в основному, за рахунок оформлення псевдоекспортних операцій чи використання фіктивних фірм, якими не сплачені податки; приватизації через купівлю акцій та інших цінних паперів тощо.

В Україні створено міжвідомчу робочу групу, яка має досліджувати методи й тенденції у легалізації грошових коштів та інших доходів, одержаних злочинним шляхом; аналізувати ефективність заходів, що вживаються для запобігання та протидії «відмиванню» «брудних» грошей: аналізувати чинні нормативно-правові акти в аспекті їх відповідності сорока Рекомендаціям FATF; сприяти приведенню законодавства України у відповідність із цими рекомендаціями; імплементувати Рекомендації FATF у законодавство України; брати участь у міждержавних переговорах та утвореннях; згідно з процедурами FATF вживати заходів щодо посиленого нагляду за фінансовими потоками з державами (територіями), які визначено цією організацією такими, що не співпрацюють у сфері боротьби з «відмиванням» грошей, здобутих злочинним шляхом, та здійснювати інші заходи у цій сфері.

Між тим, ефективність боротьби з діяльністю протиправного характеру лишається низькою. Основними причинами такого становища є недосконалість вітчизняної правової системи й законодавчої бази в сфері банків та банківської діяльності, фінансових послуг та державного регулювання фінансових послуг, запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Для того, щоб органи по боротьбі з цим явищем діяли на підставі законів, мабуть необхідно, щоб законодавство, яке врегульовує їх діяльність, не мало прогалин, було стабільним, оскільки його недосконалість породжує неповагу до нього і як наслідок – відповідні зловживання або порушення

Література:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік» від 17.12.97 № 738/97-ВР.
2. Закон України «Про Кримінальний кодекс України» від 05.04.2001 № 2341-III.
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 № 249-IV, із змінами, внесеними згідно із законами від 24.12.2002 № 345-IV і від 06.02.2003 № 485-IV.
4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 16.01.2003 № 430-IV.
5. Браславець О.Ю. Дотримання принципу стабільності фіскального законодавства в контексті захисту інтересів платників податків в Україні // Фінансово-кредитні важелі державного регулювання економіки: Зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т економіки (Редкол.: А. І. Даниленко та ін.) – К., 2002.
6. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / За ред. Я.Ю. Кондратьєва та ін. – К., 2001.
7. Базиліук А. В. Роль законодавства у формуванні та реалізації схем відмивання грошей та мотивація виводу капіталу за кордон // Економічний часопис-XXI. – 2002. – № 5.
8. Бандурко А. М., Симовьян С. Украина против «грязных» денег. – Харьков: Основа, 2003.
9. Барановський О. І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. – Х.: Форт, 2003.
10. Варналій З.С. Проблеми та перспективи формування системи державної протидії відмиванню «брудних» коштів» // Міжнародна науково-практична конференція «Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль».
11. Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід. – Ірпінь: НАДПС, 2004.
12. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України актам Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. – К.: Реферат, 2004.

УДК

Григорович С.В.

Київський національний економічний університет

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

В статті розглядаються актуальні проблеми соціальної безпеки, досліджується її концептуальний зміст та взаємозв'язок з іншими видами безпеки. На основі аналізу ступеня дослідженості проблеми соціальної безпеки у науковій літературі автором наголошується на важливості виокремлення в категорії соціальна безпека таких понять як безпека особи, суспільства, держави. Розвинута система суспільної безпеки не тільки не послаблює національну безпеку держави, а робить її більш стабільною.

The article considers the urgent issues of social security: conceptual aspects and correlation with other types of security. Based on the analysis of social security concepts represented in scientific works the author proposes to distinguish the concepts of individual security, state security, society security. All these types of security influence and complement each other.

Залежно від рівня розвитку суспільства, в поняття «безпека» вкладався свій зміст, а відповідно, ставились певні завдання щодо її забезпечення, створювались спеціальні інститути, покликані забезпечувати безпеку особи, суспільства, держави. Вивчаючи проблеми безпеки, вчені приділяють багато уваги національній, економічній, екологічній безпеці, проте рідко можна зустріти праці, присвячені розгляду питань соціальної безпеки. Одні дослідники вважають, що начебто широке тлумачення поняття «соціальна безпека» відображає у комплексі всі види безпеки (економічну, політичну, екологічну) і рівнозначне поняттям «національна безпека» [3]. Інші дотримуються думки, що виокремлення соціальної безпеки у вузькому розумінні є досить ускладненим, оскільки соціальні процеси майже неможливо відокремити від економічних, політичних, духовно-моральних процесів [5].

В Україні соціальна безпека залишається маловивченою проблемою. Власне категорія «соціальна безпека» була офіційно запроваджена після прийняття Верховною Радою України Концепції національної безпеки України у 1997 році. Окремі аспекти соціальної безпеки досліджувались у працях вітчизняних вчених Паламарчука В.М. «Економічні перетворення і соціальна безпека» (1996) та Новікової О.Ф. «Соціальна безпека: організаційно-правові проблеми і шляхи вирішення». Певні напрацювання щодо аналізу проблем національної безпеки мають Інститут стратегічних досліджень, Центр Разумкова. Спроби дослідити економічну безпеку здійснено в роботах Ковальова Д., Сухорукової Т., Забродського В., Капустіна Н., Шлемко В. Білько І., Губського Б. Проте економічна наука ще не дала цілісної доробки проблем ефективного розвитку системи соціальної безпеки населення в умовах економічної нестабільності країни. Сам

термін «соціальна безпека» не набув усталеного тлумачення серед науковців та практиків. Увага вчених була здебільшого зорієнтована на вивчення загальнотеоретичних та регіональних аспектів економічної та соціальної безпеки, а не сукупних факторів забезпечення ефективного функціонування цих систем. Між тим, соціально-економічний потенціал суспільства дає можливість вирішення багатьох протиріч в економічній сфері.

В загальному розумінні безпека – це надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів (макро- та мікрорівнів), збереження та розвиток людського потенціалу, систем життєзабезпечення людей, соціо-культурних цінностей їхнього способу життя, моральної поведінки та діяльності.

Проте, поняття безпеки не можна зводити до поняття захищеності. Зокрема, у науковій літературі можна зустріти таке визначення безпеки як стану захищеності інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, заснована на незалежності, ефективності і конкурентоздатності економіки країни [2]. Таке визначення зводить реалізацію безпечного розвитку до спроможності системи адаптуватися у невідомому та рухливому середовищі. Таким чином, зникає можливість передбачення перспектив її розвитку. Розвиток є одним з компонентів безпеки, і тому визначення соціальної безпеки має включати такий аспект як здатність держави/особи забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільне функціонування в теперішньому і майбутньому.

В будь-якій країні соціальна безпека особи безпосередньо пов'язана із загальною проблемою національної безпеки. З поняттям соціальної безпеки як складової національної безпеки узгоджується головна мета соціальної політики держави – забезпечення соціально-економічної захищеності населення, підтримання стабільності у суспільстві, попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з соціальною нерівністю, виражається у страйках, актах громадянської непокорі.

Забезпечення соціальної безпеки є, в ідеалі, невід'ємною функцією кожної держави, а оцінка її загального стану є основою для вироблення стратегічної державної політики, розробки конкретних заходів з метою втілення її у життя. Звичайно, вони мають взаємно доповнювати і контролювати одна одну у визначенні соціальних пріоритетів, виявленні загроз національній безпеці, пошуку шляхів ефективною протидії. Це підтверджується і тим, що одним із найважливіших критеріїв соціальної безпеки є дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, групи, суспільства, держави, їх взаємна відповідальність у забезпеченні безпеки.

Проте ми не поділяємо думку, що безпека особи автоматично забезпечується наявністю гарантованої національної безпеки. З цього приводу маю висловити декілька зауважень.

По-перше, держава, навіть реально прагнучи забезпечити безпеку особи, за своїм станом не може бути неспроможна цього зробити внаслідок внутрішньої нестабільності.

По-друге, держава може бути зацікавлена у позбавленні безпеки біль-

шості своїх громадян, щоб керувати суспільством за допомогою страху та насадження всезагальної покірності (диктаторські та тоталітарні режими).

По-третє, нерідко держава забезпечує безпеку лише обраних (керівників держави, вищої номенклатури, привілейованих прошарків, груп). При цьому порушуються правові засади безпеки особи щодо більшості громадян, соціальних груп, політичних угруповань. Тому проблему соціальної безпеки особи потрібно розглядати як самостійну.

Затвердження безпеки особи як пріоритетної цінності суспільства залежить багато в чому від того, наскільки люди самі усвідомлять свою роль у цьому процесі, оскільки соціальна безпека кожного визначає соціальну безпеку всього суспільства. Вважаємо, що є очевидний зв'язок між забезпеченням соціальної безпеки громадян і побудовою правового громадянського суспільства.

Кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. ознаменувався для України всеохоплюючими процесами соціальних потрясінь та деформацій. У політичному плані Україна відійшла від тоталітарного режиму і стала на шлях демократії, а забезпечення демократичних прав і свобод кожному громадянину було проголошено серед основних гасел сучасної української держави. Проте найбільш очевидний соціальний результат ринкової трансформації економіки України – це різке розшарування суспільства на дуже багатих і бідних, причому до когорти останніх потрапили не лише пенсіонери, безробітні, студенти і представники маргінальних груп, а також, як не болісно це визнавати, працюючі люди. Причому, мова йде не лише про зниження ступеню задоволення матеріальних потреб, а про деформацію якості та способу життя: люди стали гірше харчуватись, знизився доступ до якісних медичних, освітніх, соціальних послуг, майже зруйнована соціально-побутова сфера. Про це красномовно свідчать дані обстеження соціально-економічної захищеності населення, яке проводилось у 2000-2004 рр. Держкомстатом України за підтримки МОП (Таблиця 1). Тому все більше зростає роль індивідуальної соціальної безпеки як сукупності заходів та способів, що використовує особа для забезпечення захищеності свого життя, майна, прав і свобод, самореалізації індивідуальних можливостей.

Життя будь-якої особи потребує почуття захищеності, яке надає почуття стабільності, приналежності до суспільства та дає поштовх до подальшого розвитку. Безпека особи має два головних аспекти. По-перше, особа повинна відчувати себе безпечно в конкретний момент у даному місці. По-друге, і головне, – вона повинна мати впевненість у власній безпеці в майбутньому, тобто повинні бути певні передумови для відтворення ситуації безпеки у майбутньому. Отже, поняття соціальної безпеки особи можна трактувати як складну багатофакторну категорію, яка характеризує здатність особи до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення власних потреб на певному визначеному рівні, а також гарантує правову й інституціональну захищеність життєво важливих соціальних інтересів особи від дії внутрішніх і зовнішніх загроз.

Таблиця 1.

Достатність доходу населення України для задоволення потреб у 2000-2004 роках (у %)

Рік	Відсоток населення, що живе за межами бідності	Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)	Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)	Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)	Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)
Відсоток населення, що живе за межами бідності					
2000	0,6	26,1	...	73,3	... ¹
2002	1,4	31,6	...	67,0	...
2003	0,8	17,4	20,5	58,7	2,6
2004	1,2	29,5	21,8	45,1	2,4
Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)					
2000	0,4	19,6	...	80,0	...
2002	1,5	34,3	...	64,2	...
2003	0,9	23,9	18,4	52,9	3,9
2004	1,3	36,4	18,7	40,3	3,3
Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)					
2000	0,3	10,7	...	89,0	...
2002	0,9	15,4	...	83,7	...
2003	0,6	9,2	13,3	71,6	5,3
2004	0,8	14,6	18,8	59,9	5,9
Відсоток населення, що живе за межами бідності (середній показник)					
2002	0,8	12,9	...	86,3	...
2003	1,1	9,5	10,3	65,6	13,5
2004	1,0	11,9	12,0	61,8	13,3

¹... - дані відсутні.

Джерело: Розраховано за даними обстеження соціально-економічної захищеності населення, 2000-2004 рр.

Для надійного забезпечення соціальної безпеки особи необхідні наступні умови: наявність розвинутої нормативно-правової бази щодо захисту життя, прав і свобод особи та її дотримання, безпека влади для особистості, суворості системи покарань за порушення прав особи, правосуддя та справедлива побудова суспільства, управління державою на основі законів, безпечна поведінка особи. Відсутність безпеки або її падіння до критичного рівня призводить до всебічної деградації особистості, а відповідно, і всього суспільства, зниженню ініціативи та творчої мотивації людей, які є основною рушійною силою прогресу.

Проблема безпеки суспільства є ще менш дослідженою, ніж безпека особи. Більшість дослідників звертають свою увагу на соціальну безпеку держави, не виділяючи при цьому суспільство як самостійний суб'єкт по відношенню до держави. Проте безпека особистості залежить не лише від безпеки держави, але й від безпеки суспільства. Безпека суспільства забезпечується: наявністю законів, що захищають права і свободи політичних та суспільних організацій, суворим дотриманням владою своїх обов'язків

перед суспільством, високим ступенем організованості суспільства, наявністю авторитетних суспільних партій і організацій, здатністю суспільства відстоювати свої права і свободи, отримувати прояви дискримінації членів суспільства з боку державних органів.

Що стосується діяльності щодо забезпечення своєї безпеки, суспільство повинно цілеспрямовано добиватись участі у формуванні концепції соціальної безпеки держави, здійснювати суворий контроль за діяльністю державних органів, інститутів та організацій, функціональною задачею яких є забезпечення безпеки особи, суспільства, держави. Важливо забезпечити безпеку через створення демократичного, громадянського суспільства, формування його структури, організацій і інститутів. Важливо, щоб громадянське суспільство виконувало свої історичні функції: контроль за діяльністю держави, посадових осіб, виконавчих та законодавчих органів. Суспільство в особі своїх інститутів і організацій повинно досягти того, щоб стати над державою, визначати її політику та програму дій. Найважливіший критерій ступеню безпеки суспільства – це наявність системи суспільної безпеки, яка являє собою сукупність недержавних, суспільних інститутів регіонального, національного, міжнародного рівня, засновану на активності населення (громадян) у протидії загрозам для держави, регіону, суспільства та його окремих груп, і, нарешті, особистості. Система суспільної безпеки може знаходитись у протиріччі з державною системою безпеки, оскільки остання може не дозволяти себе контролювати, але при цьому тримати у полі зору і жорстко контролювати систему суспільної безпеки. Без сильної системи суспільної безпеки держава не може вважатися стабільною, демократичною. Першоосновою визначення соціальних інтересів держави мають бути інтереси окремих людей, з яких витікають інтереси суспільства в цілому. При цьому держава розглядається як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи, суспільства і самої держави, а узагальнена схема вирішення проблем соціальної безпеки на досягнутому рівні розвитку її теорії ґрунтується на трьох базових елементах: інтереси – загроза – соціальний захист – забезпечення соціальної захищеності населення.

Поняття соціальної безпеки нерозривно пов'язане з поняттям соціального ризику. Сьогодні можна говорити про велику кількість соціальних ризиків, які відображають багатозначність цього терміна. Теорія соціального ризику не є новою у галузевій літературі. Свого часу ще у 20-х роках її обґрунтовували Н. Вігдорчик, Н. Семашко, В. Догадов. Категорія соціального ризику стала предметом досліджень і сучасних вчених. Соціальні ризики у дещо ширшому розумінні наявні в більшості суспільних відносин; вони використовуються у різних сферах та напрямках наукових досліджень (політика, економіка, національна чи інформаційна безпека, юриспруденція тощо). Однак, незважаючи на інтенсивний розвиток ризикології, до цього часу вченими не запропоновано єдиного загальноприйнятого визначення поняття соціального ризику. На сьогодні відомо близько 1500 визначень терміна «ризик» [1] .

Російський вчений В. Роїк під поняттям соціальний ризик розуміє вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати заробітку та втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним)[4]. Таке визначення соціального ризику заслуговує на увагу, однак не є зовсім вірним при характеристиці соціального ризику, оскільки автор обмежує коло потенційних суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин («тільки працівники»); а також звужує перелік підстав, що породжують право на матеріальне соціальне забезпечення («втрата зарплати внаслідок втрати працездатності»).

Соціальні ризики характеризуються наступними ознаками: 1) мають виключно об'єктивний характер: вони настають незалежно від волі особи та не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин; 2) обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну незахищеність; 3) закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства; 4) є потенційно закономірними для кожної людини: обов'язково або, як правило, трапляються або можуть трапитись за певних обставин.

Система соціальних ризиків не є сталою, вона динамічно змінюється залежно від розвитку держави та проголошених нею цінностей. Соціальні ризики обумовлюються цілим комплексом об'єктивних соціально-економічних факторів і практично не залежать від волі та поведінки окремої людини. Необхідність взаємної відповідальності людей за умови життєдіяльності кожного в суспільстві і державі породжує необхідність установлення критеріїв нормального, прийняттого соціального становища людей за настання тих чи інших соціальних ризиків. І навпаки, істотне відхилення від нормального стану, викликане одним із соціальних ризиків, вважається аномалією, вимагає захисту, забезпечення соціальними гарантіями. У цьому контексті соціальний ризик і соціальні гарантії трактуються як дихотомічна пара, в якій соціальний ризик – негативна, а соціальні гарантії – позитивна складові.

Таким чином, соціальний ризик є системоутворюючим фактором поняття соціальної безпеки. Він виступає як фактор небезпеки, що спричиняє соціальні деформації та диспропорції в функціонуванні та розвитку людини і суспільства. Проте, вважаємо, що поняття соціальної безпеки не може бути зведене тільки до поняття соціального ризику. Оскільки при виникненні більшості ризиків особа, як правило, оцінює можливість їх найгіршого розвитку, разом із невпевненістю з'являється відчуття непередбачуваності. На практиці, велика кількість людей не знають, з якими ризиками вони зустрінуться, або можуть вважати їх непередбачуваними, а тому – можливими. Тобто відчуття власної незахищеності може з'явитись ще до появи ризику. Особа може мати як систематичну незахищеність внаслідок неупорядкованості та соціальних проблем суспільства, членом якої вона є, так і індивідуальну незахищеність внаслідок особистих обставин.

Серед найбільш актуальних соціальних ризиків, що несуть загрозу національній безпеці країни, потрібно виділити наступні:

- соціальні деформації (стрімке соціальне розшарування, збіднення широких верств населення, руйнація трудового потенціалу суспільства) визначають загрози неприпустимого відхилення від траєкторії послідовної реалізації основного національного інтересу України;

- соціальні проблеми в умовах кризи набувають такого гострого характеру, що призводять до різкого зростання соціально-політичної напруженості як в окремих регіонах, так і у державі в цілому.

Не викликає сумніву, що розбудова демократичної соціально-правової держави має супроводжуватись створенням ефективної системи соціальної безпеки держави, суспільства, особи. Сталий соціальний та економічний розвиток суспільства потребує створення умов, які гарантуватимуть права та свободи особи, гідне суспільне існування, розвиток особистості та соціальну перспективу.

Вищезазначене приводить нас до висновку, що соціальна безпека як вид безпеки існує і повинна досліджуватись науковцями. Вона є невід'ємною складовою частиною загальної безпеки суспільства та держави. Соціальна сфера, її компоненти є стратегічними факторами забезпечення міцності держави та здійснюють суттєвий вплив на соціальну безпеку. Соціальна безпека складається з безпеки держави, суспільства, особи, які є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Розглядаючи проблеми безпеки, її методологічних аспектів і змісту, констатуємо факт: безпека є явищем соціальним, оскільки стосується особи, суспільства, держави. Як соціальне явище безпека означає прагнення людей захищати свої життєво важливі інтереси: життя, здоров'я, духовний потенціал, а значить, потребує особливої уваги держави до її забезпечення.

Література:

1. Никитин С.М., Феофанов К.Л. Социологическая теория риска в поисках предмета // Социологические исследования. – 1992. – № 10. – С. 120-127.

2. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность). / Под ред. Олейникова Е.А. – М.: ЗАО «Бизнес школа «Интел-Синтез», 1997.

3. Павленко С.З. Безопасность России: поиск новых подходов // Власть. 1997. – С.17

4. Роик В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис. докт. эконом наук. – М., 1994. – С. 21.

5. Социально-политическая ситуация в России. М.: МСПИ РАН, 1994, Тюшкевич С.А. Показатели социальных угроз. // Выступление на научно-практической конференции. – М., 1994. – С.25

УДК

Нго Зуй Нго

Советник Посольства Социалистической Республики Вьетнам в Украине

ВЛИЯНИЕ РЕФОРМЫ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ВЬЕТНАМА

В статье произведен анализ необходимости перехода от государственной монополии на внешнюю торговлю к наиболее либеральной политике и современного состояния внешнеэкономической деятельности Вьетнама. Автор раскрывает причины увеличения объёма экспорта, основными из них являются расширение доступа к внешнему рынку сбыта товаров, увеличение и диверсификация производства экспортно-ориентированных продуктов и роль иностранных компаний, занимающихся бизнесом во Вьетнаме.

In clauses the analysis of necessity of transition from the state monopoly for foreign trade to the most liberal policy and a modern condition of foreign trade activities of Vietnam. The author opens the reasons of increase in volume of export, the cores from them are expansion of access to a foreign market of selling of the goods, increase and диверсификация manufactures of the export-focused products and a role of the foreign companies, engaged business in Vietnam.

Внешняя торговля Вьетнама до 1990 года была монополизирована государством и оказывала незначительное влияние на экономическое развитие страны. Однако благодаря стремительным реформам политика государственной монополии на внешнюю торговлю постепенно утратила своё значение. Переход от государственной монополии на внешнюю торговлю к наиболее либеральной сыграл важную роль в разрешении многих вопросов, касающихся наращивания обмена товарами и изменения экспортно-импортной структуры страны.

Более либеральная внешнеторговая политика – хороший стимул для расширения деятельности отечественных субъектов хозяйствования, а также иностранных компаний в производстве продукции, удовлетворяющей спрос внутренних и зарубежных потребителей. Активность экспортно-импортной деятельности всех типов субъектов хозяйствования в период после реформирования во внешней торговле страны оправдана темпами роста товарооборота на внешнем рынке. Средний темп роста за период с 1990 по 2004 г. составил 19,5%, в 3 раза выше прироста ВВП. В отдельные годы этот показатель достигал очень высокой отметки, например в 1994 г. – 35,8%; в 1995 г. – 34,4% и в 2004 г. – 29% [3, с. 13].

На протяжении 14 лет, с 1991 г. по 2004 г., объём внешнеторгового оборота увеличился в 11 раз – с 5,1 млрд. до 62,1 млрд. долл. США [3, с. 26]. Такой скачок в товарообороте объясняется высокой степенью открытости национальной экономики. Открытость не представляет собой какую-либо угрозу для безопасности государства, а, наоборот, обеспечивает возможность страны использовать выгоды мирового хозяйства для экономического развития. Реальный результат экономического развития страны после обновления экономики, в том числе и реформирования внешней

торговлі, показує, що чим вище ступінь відкритості економіки, тим вище темп росту ВВП.

Рост об'єму експорту країни відбувається, в першу чергу, завдяки розширенню доступу до зовнішнього ринку збуту товарів, особливо країн з розвинутою економікою, таких, як США, ЄС, Японія та Китай. Ярким прикладом може служити той факт, що в період після реформи відбувся стрімкий ріст в'єтнамського експорту на американський ринок. Якщо в 1992 р. експорт В'єтнаму в США становив 5 млн. долл. США, то в 2004 р. – 5,725 млрд. долл. США [7, С. 145], об'єм експорту країни збільшився в 1100 раз. В той же час експорт України, за той же період, на тому ж ринку збільшився лише в 9 раз, з 89 млн. до 799 млн. долл. США [6, с. 196].

Во-друге, попит цих країн стимулює збільшення та диверсифікацію виробництва продукції, що експортується. На відміну від зовнішньоторгової політики 80-х років, в даний час В'єтнам вивозить тисячі найменувань продукції, починаючи з трудомістких і закінчуючи високотехнологічними товарами, що вимагають сучасних технологій (комп'ютери, телевізори та деякі інші пристрої), серед яких 17 товарів, оборот яких лише від експорту перевищує 100 млн. долл. США [6, с. 17].

І, нарешті, ріст зовнішньоторгового обороту тісно пов'язаний з діяльністю іноземних компаній, що займаються бізнесом у В'єтнамі. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що іноземні підприємці, володіючи маркетинговим досвідом та широкою мережею дистрибуції, фінансовими ресурсами та сучасними технологіями, зазвичай беруть на себе функцію збуту продукції на зовнішньому ринку, до якого у вітчизняних підприємств немає доступу. Крім того, саме іноземні компанії потребують необхідних матеріалів та послуг для виробництва експортної продукції. Отже, вітчизняні виробники мають можливість експортувати сировину, виробничі послуги, не виходячи на зовнішній ринок. Такий тип вивозу називається «експорт на місці».

Іноземні компанії вносять великий внесок в об'єм експорту країни та в зміну структури економіки. Наприклад, в 2000 р. на частку компаній з іноземним капіталом приходилося в середньому 15% ВВП та 22% загального національного експорту [10, С. 78].

Лібералізація зовнішньоторгової політики сприяла змінам у структурі в'єтнамської економіки. Частка промисловості та послуг зростала, а частка сільськогосподарського господарства значно зменшувалася. Реструктуризація економіки відбулася завдяки розвитку зовнішньої торгівлі. Можливо сказати, що В'єтнам успішно реалізував та реалізує ті переваги, якими володіє шляхом активного участя в міжнародному розподілі праці, завдяки розвитку експортної бази та імпортозамінюючих виробництв, розширенню ринків збуту продукції та особливо в результаті вдосконалення зовнішньоторгових відносин. Ці кроки допомогли В'єтнаму придбати сучасне обладнання,

технику и промышленные материалы, которые не производятся страной для развития индустрии (рис. 1).

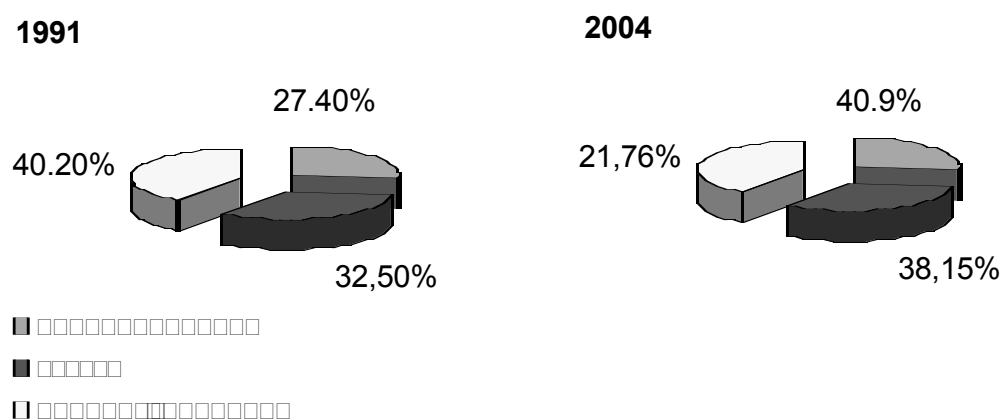

Рис. 1. Структура ВВП Вьетнама в 1991-2004 гг.

Если в 70-х и 80-х годах сельское хозяйство занимало доминирующее место в экономике, а промышленность составляла не больше 25% валового национального продукта, услуги вообще игнорировались, то с конца 80-х годов доля сельского хозяйства уменьшается, а доля промышленности и услуг возрастает [10, С. 71].

Соотношение трех секторов экономики существенно изменилось с начала 90-х годов. Так, в начале 90-х годов на долю сельского хозяйства приходилось 40,2% ВВП, а через 14 лет сократилась до 21,76%. Доля услуг и промышленности значительно увеличивались: с 32,5% и 27,40% в 1991 г. и до 40,9% и 38,15% соответственно в 2004 г. [1, С. 135].

Более динамичные, более либеральные торговые связи дают стране не только возможность реализовать производимую продукцию на внешнем рынке, но и содействуют созданию многих новых отраслей, удельный вес которых непрерывно увеличивается в структуре ВВП, таких, как нефтедобывающая, электронная, телекоммуникационная, текстильная промышленности, банковское и финансовое дело, туризм, переработка морских продуктов. Хотя появление новых отраслей сопровождается значительными сдвигами в отраслевой структуре экономики. Убедительнее всего они проявились в снижении доли добывающей и тяжелой промышленности – с 60,4% в 1990 г. до 15,8% в 2004 г., и росте обрабатывающих отраслей с 21,6% до 55,8% [8, с. 31-32]. Эти отрасли не только меняют структуру экономики в направлении повышения доли отраслей, использующих современную технологию, но и, в большей степени, приносят поступление валюты, создают десятки тысяч рабочих мест в стране, где примерно две трети населения моложе 25 лет.

По данным национальной статистики 2004 года, только в обувной промышленности работало 290000 человек, что в двое больше, чем в 1999 г. Отрасль дает 4,5% всех доходов от промышленности, её продукция экс-

портируется во многие страны, в том числе в Англию – 15%, Германию – 14%, Бельгию – 11%, Францию – 10%, Голландию – 9%, США и Италию – по 6%, Японию – 5%. На другие рынки приходится 24% объёма производства данного товара [3, с. 5-7].

Глубокий анализ роли отдельных секторов экономики показывает, что именно новые отрасли промышленности и услуг всегда являются доминирующими в росте экономики. Например, если в 2000 г. удельный вес промышленности в приросте ВВП составил 51,5%, услуг – 32,7%, то в 2004 году эти показатели составили 53,3% и 37% соответственно. В то время, как доля сельского хозяйства значительно сократилась – с 16,2% до 9,7% за тот же период [9, с. 42]. Такой сдвиг в структуре экономики страны представляет собой результат взаимодействия многих факторов, таких как внутренний и внешний спрос на продукцию, производимую отечественными отраслями, объём и эффективность иностранных инвестиций, и, наконец, активность экспортно-импортных транзакций. Все эти факторы тесно связаны между собой. Один и тот же фактор может явиться одновременно и причиной, и результатом экономического развития. Более либеральная торговля, в принципе, поощряет экспорт и импорт продукции, вследствие чего стимулирует производство, привлекая иностранных инвесторов вкладывать капиталы в национальную экономику.

Внешние факторы также представляют собой важный рычаг в формировании территориального разделения производства, позволяя в каждом районе эффективно использовать те преимущества, которыми они располагают. Благодаря росту потребительского спроса на внешнем в настоящее время Вьетнам занимает второе место в мире по производству и экспорту кофе, риса, черного перца и четвертое место по производству обуви. Из-за ограниченного внутреннего спроса продукция этих отраслей в основном вывозится за рубеж. Кроме того, более 70 индустриальных зон с иностранными инвестициями не только экономически, но и экологически эффективно работают, одновременно потребляя местное сырьё, создавая тысячи рабочих мест и принося валюту стране.

Создание индустриальных и свободных экономических зон во Вьетнаме основывалось на изучении в течение ряда лет опыта Китая. Это помогло устранить ошибки, просчеты в процессе их создания и управления. Такие зоны дают хорошие результаты как в экономическом, так и в социальном отношении. Вьетнам продолжает совершенствовать механизм управления свободными экономическими зонами, максимизируя эффективность деятельности субъектов, действующих в этих зонах путем предоставления более льготных условий в налоговой области, обеспечения лучшей инфраструктуры, упрощения до минимума административных процедур. Благодаря таким преференциям численность иностранных инвесторов неуклонно возрастает.

Сочетание изменений в самой сфере внешней торговли и структуре ВВП непосредственно сказывается на влиянии на национальную экономику. Во многих странах мира экспортно-ориентированная отрасль

является основой роста ВВП, поэтому каждая страна стремится ускорить вывоз товаров за границу. Экспортная отрасль не только имеет прямое воздействие на рост ВВП, но и косвенное через создание вспомогательных отраслей. Практика в новых промышленно-индустриальных странах показывает, что существует тесная взаимосвязь между ростом ВВП и темпом экспортного роста. Чем выше последний, тем больше первый показатель. Результаты, которых добился Вьетнам, в течение двух десятилетий, наглядно демонстрируют эту связь. И не удивительно, ведь в настоящее время трудно найти страну, которая бы не стремилась к увеличению экспорта.

Во Вьетнаме, с 1990 по 2005 гг., темп роста экспорта всегда был в несколько раз выше темпа роста ВВП. К примеру, в 1999 г. соответствующие показатели роста составили 23,3% и, 4,7% (в 5 раз), 25,5% и 6,7% (4 раза) в 2000 г., 30% и 7,6% в 2004 г. (4 раза) [5, с. 14]. Высокий темп роста экспорта относительно темпа роста ВВП наблюдается не только в экономике Вьетнама, но и в экономиках других странах Азии (Таиланд, Сингапур, Тайвань).

Непрерывный экономический рост – достижение новой открытой политики Вьетнама. Только за период с 1990 по 2004 гг. среднегодовой темп экономического развития составил 7,5%, ВВП Вьетнама с 1990 по 2004 гг. увеличился почти в 3,5 раза [4, с. 48].

В последние 15 лет, благодаря стремительному росту товарооборота, темпы экономического развития страны способны держаться на стабильно высоком уровне, а в результате этого уровень жизни народа неуклонно повышается. Именно расширение внешней торговли дает возможность стране эффективнее использовать многочисленные трудовые ресурсы и капитал путем вовлечения «лишних трудоспособных людей» в процесс производства экспортных товаров и другой продукции с минимальными затратами. И это дает возможность выжить и конкурировать на международном рынке. Находясь в регионе, где соседние страны располагают такой же дешевой рабочей силой, испытывают такую же нехватку капиталовложений, Вьетнаму приходится конкурировать с этими странами не только на рынке третьих стран, но и на своем внутреннем рынке. Вот почему реформа в области внешней торговли, осуществляемая страной, заставляет нас быть в постоянном поиске новых путей её совершенствования.

Практика экономического развития нашей страны показывает, что чем выше темп роста экспорта, тем выше рост ВВП. Такая прямая связь была оправдана во Вьетнаме тем, что, благодаря стремительному увеличению объёма экспорта в период с 1994 по 1996 гг., прирост ВВП был очень высоким.

В условиях глобализации, развивающейся сегодня стремительными темпами, динамика внешнеэкономических связей существенно опережает рост национальных хозяйственных комплексов. Экономика каждой страны не может быть закрытой, она всегда, в том или ином случае, подвергается

ється какому-либо воздействию, положительному или отрицательному. Здесь надо обратить внимание на важнейшую роль внешнего фактора в процессе ускорения развития экономики в условиях ограниченного внутреннего спроса. Узость внутреннего рынка, несмотря на довольно большую численность населения, формирует небольшой объём платежеспособного спроса, поэтому она должна быть компенсирована спросом внешнего рынка. При таких условиях экспорт становится главным рычагом экономического роста. Таким образом, в том или другом случае внешняя торговля всегда представляет собой локомотив, который подтягивает всю экономику Вьетнама, где удельный вес экспорта в приросте ВВП держался на уровне 57% в период 1999-2003 гг. [2, с. 7].

Список литературы:

1. Доклад Министерства Торговли Вьетнама 2005. (на вьетнамском языке)
2. Доклад правительства перед Национальным Собранием. Октябрь 2004 г. (на вьетнамском языке)
3. Чан Хоанг Ким. Экономика Вьетнама 1945-1975. Статистическое издательство. 2001. (На вьетнамском языке)
4. Greta R. Boye. Footwear Industry of Vietnam. Trade Policy and Market opportunities
5. Nguyen Sinh Cuc. Industrial Development Performances. Hanoi, 2004.
6. Report of Ministry of Trade. Hanoi 2005.
7. Statistical Year Book 2003, Statistical Publishing House 2004.
8. Statistical Yearbook 2004. Hanoi.
9. Statistical Yearbook 2005. Hanoi.
10. US Bureau Foreign Trade Division, Data Dissemination Branch Washington DC, 2005.

УДК 336.22: 338.5

Браславец О.Ю.

ВНЗ «Національна академія управління»

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ПРО КОРПОРАТИВНЕ ПРИБУТКОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ

В статті розглядається досвід використання у фінансовому законодавстві Республіки Польща методів трансфертне ціноутворення та його застосування в практиці справляння корпоративного прибуткового податку. Розглянуто чинні в Польщі методи трансфертного ціноутворення, проаналізовано досвід Польщі в контексті їхнього використання для захисту інтересів платників податків.

In the paper was investigated experience of transfer pricing methods in the financial legislation of Republic Poland and its using in a corporate profits taxation. There are analyzed an operating of Polish methods of transfer pricing in a context of protection of interests of taxpayer.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

З-поміж основних питань корпоративного прибуткового оподаткування як в Україні, так і в інших країнах світу є проблема адекватного формування величини податкової бази. Відомо, що вартісна величина об'єкту корпоративного податку – оподатковуваного прибутку, – а, відповідно, й величина податкового зобов'язання напряму залежить від об'єктивності й адекватності відображення в обліку величини доходів та видатків виробництва й обігу. Задля забезпечення власних фінансових інтересів суб'єкти господарювання під час формування оподатковуваного прибутку досить часто мають змогу вдатися (за допомогою умисного чи неумисного застосування штучних прийомів оптимізації) до заниження величини доходів та завищення величини витрат виробництва та обігу. Особливо очевидно ця проблема стає у стосунках платників корпоративного прибуткового податку під час проведення трансакцій з тими суб'єктами господарювання, які економічно, юридично (або в інший спосіб) залежать від такого платника податку – в українському податковому законодавстві такі трансакції називаються операціями з пов'язаними особами. З метою оподаткування вітчизняні фіскальні закони пропонують застосовувати щодо трансакцій між пов'язаними особами поняття «звичайна ціна». Сутність цього поняття полягає в тому, що з метою оптимізації податкових зобов'язань пов'язані особи в звітній податковій документації можуть відображати перекручені ціни, які відрізнятимуться від існуючих ринкових і впливатимуть на величину оподатковуваного прибутку. З точки зору фіскального законодавства, такі перекручені ціни обов'язково потребуватимуть додаткових коригувань – однак, для вітчизняного законодавства головною проблемою для подібних коригувань є визначення об'єктивних, дієвих та відносно простих у застосуванні методів проведення подібних коригуючи розрахунків. На нашу думку, в цій царині дуже корисним може стати досвід іноземних країн щодо використання в практиці оподаткування методів контролю за так званими «трансфертними цінами».

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми.

Як правило, поняття «трансфертні ціни» та їхнє практичне застосування розглядають як один з прийомів раціональної організації фінансів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) [3]. Також вітчизняні наукові розвідки розглядають їх в контексті фундаментальних принципів ціноутворення та регулювання цін на світових ринках, методики розрахунку зовнішньоторгових цін тощо [5; 6]. Крім цього, поняття «трансфертних цін» є одним з ключових в науковій проблематиці міжнародного оподаткування – наприклад, як механізм переведення прибутку від операції, що не має права на податкові канікули, фірмам, на які це право поширюється, зокрема на спільне підприємство [7] або як інструмент для «вимивання капіталу» за кордон [4]. Натомість наукові розробки зарубіжних дослідників наголошують на участі «трансфертних цін» в механізмі корпоративного прибуткового оподаткування й поступово зосереджують зусилля на розробці методів об'єк-

тивної оцінки величини «трансфертних цін» та використання цих методів в податкових процедурах [1; 2].

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі.

На нашу думку, в українському податковому законодавстві проблема «трансфертних цін та ціноутворення» практично відсутня — як на рівні термінології, так і на рівні врахування в практиці справляння податків. Чинні методи встановлення «звичайних цін» та процедура їхнього застосування є занадто суб'єктивними та створює певні проблеми для платників податків, оскільки в Україні механізм застосування так званих «непрямих методів визначення податкового зобов'язання» є досить суперечливим й неоднозначним. Вважаємо, що включення до податкового законодавства України науково обґрунтованих методів коригування цін трансакцій між пов'язаними особами зробить цей механізм прозорим та зрозумілим для платників податків, дозволить полегшити процедуру цінового коригування та сприятиме дотриманню інтересів платників податків в процесі оподаткування.

Метою статті є узагальнення результатів дослідження фіскального законодавства Республіки Польща щодо використання в системі корпоративного прибуткового оподаткування механізмів трансфертного ціноутворення в контексті дотримання інтересів платників податків.

Виклад основного матеріалу.

Трансфертне ціноутворення та пов'язані особи в польському податковому законодавстві

У світовій практиці оподаткування під трансфертними цінами (*transfer price*) розуміється ціна, що встановлена при укладанні угод між афілійованими організаціями; такі ціни, як правило, відрізняються від ринкових цін на товари (послуги), що реалізуються [2].

До недавнього часу в польському податковому законодавстві спеціального правового терміну для визначення економічного поняття «трансфертна ціна» не існувало. Давався лише опис механізму трансфертного ціноутворення в контексті корпоративного прибуткового оподаткування господарської діяльності пов'язаних осіб (учасників контрольованої трансакції). Так, згідно з п. 1 ст. 11 Закону Республіки Польща про прибутковий податок з юридичних осіб (далі — Закон № 654) [9], якщо в господарських стосунках між пов'язаними особами використовуються умови (встановлені за обопільною згодою або нав'язані), що відрізнятимуться від умов, які були б встановлені між незалежними суб'єктами, і внаслідок цього суб'єкт оподаткування не показує доходів, або заявляє про доходи нижчі від тих, на які можна було б очікувати, коли б не існувало залежності одних суб'єктів від інших, — доходи такого суб'єкту оподаткування, а також відповідний податок визначатимуться без урахування згаданих умов.

Визначення поняття пов'язаних осіб передбачено нормами п. 1 ст. 11 Закону № 654, згідно з яким визнаються пов'язаними між собою:

1. Платник прибуткового податку, що має резиденцію або місце постійного проживання на території Республіки Польща, що далі іменується

резидентом (*podmiotem krajowym* – буквально «вітчизняним суб'єктом») і який безпосередньо або опосередковано бере участь в управлінні суб'єктом господарювання, що міститься за кордоном, або такий суб'єкт господарювання перебуває під його контролем, або має частку в капіталі такого суб'єкта господарювання.

2. Фізична або юридична особа, що має місце проживання або резиденцію (орган управління) за кордоном і надалі іменується нерезидентом (*podmiotem zagranicznym* – буквально «закордонним суб'єктом») і яка безпосередньо або опосередковано бере участь в управлінні суб'єктом господарювання – резидентом, або контролює резидента, або має частку в капіталі суб'єкта господарювання – резидента.

3. Ті самі фізичні або юридичні особи, які одночасно безпосередньо або опосередковано беруть участь в управлінні суб'єктом господарювання – резидентом та нерезидентом, або контролюють їх, або мають частку в їхньому капіталі.

Зі змісту наведеної норми Закону № 654 зрозуміло, що подібне визначення трансфертної ціни та пов'язаних осіб стосується трансакцій, що відбуваються в сфері ЗЕД. Однак, 2005 року до ряду податкових законів було внесено суттєві поправки, котрі розширили поняття пов'язаних осіб та запровадили спеціальний термін, котрим в польському фіскальному законодавстві кваліфікуватиметься трансфертна ціна. Відповідні норми було включено до Закону Республіки Польща про Податкове уложення (далі – Закон № 926) [10] (де-факто, цей акт є податково-процесуальним кодексом) Законом Республіки Польща від 30 червня 2005 р. про зміну закону про Податкове уложення і деяких інших законів № 1199 (далі – Закон № 1199; згадувані норми вступають в дію з 1 січня 2006 р.) [15]. Згідно до норм Податкового уложення (п. 10 статті 3 Закону № 926), в Польщі трансфертна ціна має офіційну назву «трансакційна ціна» (*sepa transakcyjna*), під якою розуміється ціна об'єкта трансакції, яка укладається між пов'язаними суб'єктами в розумінні норм податкового права стосовно прибуткового податку з фізичних осіб, прибуткового податку з юридичних осіб, а також податку з товарів та послуг (VAT – ПДВ).

Крім того, Закон № 1199 вніс зміни й до визначення з метою оподаткування статусу резидента та нерезидента. Згідно з п. 4 статті 11 Закону № 654, пов'язаними особами також вважаються:

1. Резиденти, котрі безпосередньо або опосередковано беруть участь в управлінні іншим суб'єктом господарювання – резидентом, або контролюють його, або мають частку в капіталі іншого суб'єкта господарювання – резидента.

2. Ті самі юридичні або фізичні особи, які одночасно безпосередньо або опосередковано беруть участь в управлінні іншими суб'єктами господарювання – резидентами, або контролюють їх, або мають частку в капіталі іншого суб'єкта господарювання – резидента.

Під дію зазначеної норми підпадають також резиденти, що пов'язані шлюбом, або трудовими чи майновими відносинами з особами, що вико-

нують в таких суб'єктах господарювання керівні, контрольні чи наглядові функції (п.5 ст. 11 Закону № 654).

Щодо величини критерію участі в капіталі Закон № 654 запроваджує кількісний показник – в ситуації, коли суб'єкт безпосередньо або опосередковано має в капіталі іншого суб'єкта оподаткування частку не меншу за 5%, такі особи вважаються пов'язаними (п. 5а ст. 11 Закону № 654). Крім того, для визначення опосередкованої участі одного суб'єкта в капіталі іншого суб'єкта застосовується таке правило (п. 5b ст. 11 Закону № 654):

1. Якщо перший суб'єкт має певну частку в капіталі другого суб'єкта, а другий має таку саму частку в капіталі третього суб'єкта, то перший суб'єкт має опосередковану частку в капіталі третього суб'єкта такого ж самого розміру;

2. Якщо розміри часток в капіталах різняться, для встановлення опосередкованості зв'язку застосовується менша вартість. (пор. рисунок 1).

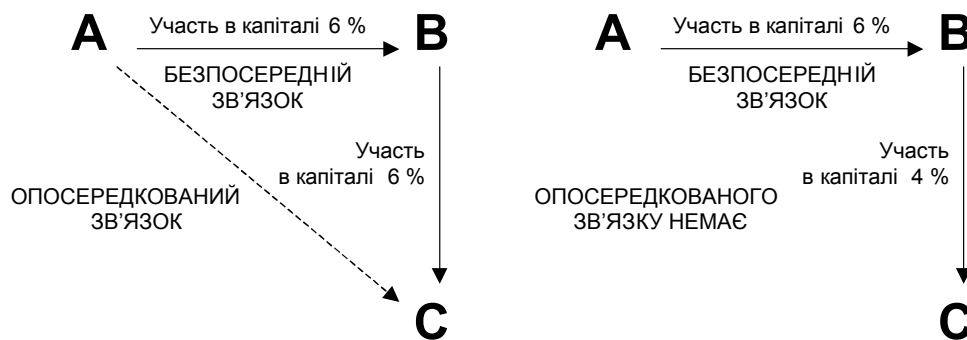

Рис. 1. Прямий та опосередкований зв'язки між суб'єктами господарювання за ознакою участі в капіталі

Таким чином, якщо суб'єкти корпоративного оподаткування в Польщі потрапляють за зовнішніми ознаками під дію пп. 1-5b ст. 11 Закону № 654, то такі особи вважаються пов'язаними, а здійснювані між ними господарські операції набувають статусу контрольованих трансакцій. Наслідком цього стає застосування в процедурі визначення оподатковуваного прибутку особливих методів розрахунку доходів, які враховують механізм трансфертного ціноутворення.

Методи врахування механізмів трансфертного ціноутворення в польському податковому законодавстві

Стандартна процедура оподаткування суб'єктів контрольованих трансакцій передбачена Законом № 654. Суб'єкти оподаткування, що здійснюють контрольовані трансакції (операції з пов'язаними особами) з суб'єктами господарювання, які є резидентами територій або країн, що використовують пільгові податкові режими (*w kraju stosujacym szkodliwa konkurencje podatkowa*) зобов'язані згідно з п.1 статті 9 Закону № 654 протягом семи днів подати податкову звітність про такі трансакції, яка повинна містити:

1) опис функцій, які виконуватимуть суб'єкти трансакції (зважаючи на

використані активи та ризики, яких зазнали учасники);

2) опис всіх передбачуваних коштів, пов'язаних з трансакцією, а також форм і строків сплати цих коштів;

3) методи і спосіб калькуляції прибутків, а також визначення ціни об'єкту трансакції;

4) визначення економічної стратегії, а також інших дій в цих межах — у випадку, коли на вартість трансакції може вплинути стратегія, ухвалена суб'єктом;

5) перелік інших чинників — у випадку, коли на визначення вартості об'єкту трансакції (на думку суб'єктів, що беруть участь у такій трансакції) вплинули ті чи ті чинники;

б) опис очікуваної суб'єктом, котрий складає податковий звіт, користі пов'язаної з отриманою повинністю — у випадку умов стосовно повинностей (в тому числі послуг) нематеріального характеру.

Обов'язок подавати таку звітність стосується також контрольованих трансакцій, за якими загальна сума цієї угоди (фактично сплачена або нарахована в податковому році) перевищує еквівалент:

а) 100 тис. EUR — якщо вартість трансакції не перевищує 20% статутного капіталу;

б) 30 тис. EUR — у випадку надання послуг, перепродажу або передавання нематеріальних благ або прав;

в) 50 тис. EUR — в інших випадках;

г) 20 тис. EUR — для угод, укладених з нерезидентом з країни пільгового податкового режиму (*kraju stosujacym szkodliwa konkurencje podatkowa*).

Крім того, польське податкове законодавство передбачає кілька методів врахування механізмів трансфертного ціноутворення стосовно основних податкових платежів. В основі цих методів лежить нині вже класичний «принцип витягнутої руки» (*Arm's Length Principle*), котрий передбачений Рекомендаціями Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з трансфертного ціноутворення для транснаціональних корпорацій та податкових органів [20]. Ці методи вже є складовою частиною різних законодавчих актів в розвинутих країнах світу. В Республіці Польща прикладне застосування цих принципів щодо корпоративного прибуткового оподаткування передбачене відповідними нормами Закону № 654 [9] та Закону № 926 [10]. Всі згадані нижче економічні методи розрахунку доходів за контрольованими трансакціями досить ґрунтовно були описані в податкових актах іноземних країн [20] та наукових розвідках зарубіжних авторів [1; 2].

Згідно з п. 2 статті 11 Закону № 654, передбачено застосування трьох основних фінансових методів розрахунку доходів платників корпоративного прибуткового податку у випадку здійснення ним контрольованої трансакції:

1. **Metoda porownywalnej ceny niekontrolowanej** (*CUT — Comparable Uncontrolled Transaction Method*; метод співставної неконтрольованої ціни), що базується на порівнянні ціни контрольованої трансакції з ціною в некон-

трольованій угоді, з якою співставляється така трансакція. При цьому визнається, що існує співставність, якщо виконується хоча б одна з таких умов:

а) жодні відмінності між угодами, що порівнюються (або особами, що укладають ці угоди) не можуть вплинути на ціни на відкритому ринку;

б) існуючі об'єктивні відмінності між угодами, що порівнюються, можуть бути відкориговані.

2) *Metoda ceny odprzedaży (RPM – Resale Price Method*; метод ціни перепродажу). Згідно з цим методом, спочатку визначається ціна перепродажу, за якою одна зі сторін трансакції здійснювала перепродаж стороннім особам; по тому розраховується відповідний валовий прибуток та його питома вага в сумі операції зі сторонніми особами (коефіцієнт валового прибутку). Валовий прибуток по контрольованій трансакції розраховується шляхом множення ціни перепродажу на коефіцієнт валового прибутку від неконтрольованої угоди.

3) *Metoda rozsadnej marży «koszt plus» (CPM- Cost Plus Method*; метод «витрати плюс») оперує показником понесених витрат по контрольованій трансакції, збільшеної на величину націнки (норми прибутку по неконтрольованих угодах). При цьому обидві величини складаються для одержання ціни за «принципом витягнутої руки».

Додатково, якщо неможливо застосувати три згадані методи, п. 3 ст. 11 Закону № 654 передбачає використання *metody zysku transakcyjnego (TNMM – Transactional Net Margin Method*; метод чистої рентабельності трансакції). Для визначення доходів за цим методом проводиться аналіз відношення чистої рентабельності від трансакції до відповідної бази – в цьому випадку, до обсягів продажу.

З 1 січня 2006 року до цих основних економічних методів Законом Республіки Польща про внесення змін та доповнень до Закону № 926 [10] було додано особливий процедурний метод визначення трансфертних цін для контрольованих трансакцій. В польському законодавстві цей метод одержав назву *metody ustalania ceny transakcyjnej* (в світовій практиці відомий під терміном *APA – Advanced Pricing Agreements*; угода про попереднє узгодження цін). Метод APA-угод видається нам досить цікавим, оскільки ним передбачено договірну процедуру погодження правильності вибору методу визначення ціни та способу його застосування при здійсненні контрольованих трансакцій. Для оцінки фіскальними органами правильності вибору методу трансфертного ціноутворення платник повинен подати таку інформацію (стаття 20f Закону № 926):

1) пропозиції щодо використання певного методу визначення трансакційної ціни – відповідно до переліку методів, про які згадує п. 2 статті 11 Закону № 654;

2) опис способу застосування методу ціноутворення відносно трансакції (в тому числі: калькуляція ціни; фінансовий аналіз факторів, на які спирається калькуляція; аналіз співставних даних, що використані при калькуляції тощо);

3) опис обставин, які можуть впливати на правильність узгодження трансакційної ціни (в тому числі об'єкт і вартість трансакції; аналіз активів; економічна стратегія суб'єктів трансакції; аналіз галузевих показників тощо);

4) документи, пов'язані з організаційно-правовим закріпленням контрольованої трансакції (договори, угоди, протоколи про наміри сторін тощо);

5) пропозиції щодо терміну дії угоди АРА;

6) перелік пов'язаних осіб, з якими здійснюватиметься контрольована трансакція.

Після розгляду пропозицій платника податковий орган Республіки Польща (за Законом № 926, таким виступає Міністр фінансів або уповноважена ним посадова особа), видає спеціальний дозвіл, котрий містить (§ 3 статті 20і Закону № 926):

1) визначення суб'єктів, щодо яких застосовується відповідна угода АРА;

2) визначення вартісних показників трансакції, щодо яких застосовується угода АРА;

3) визначення видів й об'єктів трансакцій, щодо яких відбувається погодження, а також обсяги й періодичність дії угоди АРА;

4) визначається метод трансфертного ціноутворення за контрольованою трансакцією, алгоритм калькуляції ціни, а також інших правил застосування методу трансфертного ціноутворення;

5) опис суттєвих обставин, в яких використовуватиметься узгоджений метод ціноутворення (з урахуванням ризиків, функцій та прибутків відносно кожного учасника контрольованої трансакції);

6) термін дії дозволу – максимально може складати три роки, але передбачено продовження строків дії у випадку, коли суб'єкт трансакції робить відповідне подання не пізніше шести місяців до закінчення попередньої угоди з фіскальними органами; термін подовженої угоди може бути більшим, аніж три роки.

Метод узгодження трансакційної ціни передбачає таку класифікацію суб'єктів господарювання, які можуть застосовувати зазначену процедуру (ця класифікація в подальшому впливає на різновиди угод, які можуть укладатися в рамках цього методу) (статті 20а – 20с Закону № 926):

А(1). пов'язані особи – резиденти;

Б(1). суб'єкти господарювання – резиденти (що пов'язані з нерезидентами) стосовно трансакцій з такими нерезидентами;

Б(2). суб'єкти господарювання – резиденти (що пов'язані з нерезидентами) та здійснюють трансакцію з іншими резидентами (що пов'язані з тим самим нерезидентом);

В. суб'єкти господарювання – резиденти (що пов'язані з нерезидентами) стосовно трансакцій з такими нерезидентами з кількох країн.

У випадку, коли контрольована трансакція здійснюється між особами, що підпадають під ознаки класифікаційної групи А (1), укладається так звана одностороння угода (*porozumienie jednostronne*). У випадку здійснення контрольованої трансакції суб'єктами груп Б (1) та Б (2) за умови,

що суб'єкти-нерезиденти походять з однієї країни, укладається двостороння угода (*porozumienie dwustronne*). У випадку, коли суб'єкти трансакції підпадають під ознаки класифікаційної групи В, застосовується багатостороння угода (*porozumienie wielostronne*).

Одностороння АРА-угода (*porozumienie jednostronne*) (стаття 20а Закону № 926) має на увазі винесення відповідним компетентним органом (Міністром фінансів або спеціально уповноваженою на те особою; наприклад, такими можуть бути директор казначейської палати – *dyrektor izby skarbowej*) рішення про правильність вибору і застосування певного методу визначення трансакційної ціни, що міститься у спеціальному поданні суб'єктом господарювання – резидентом Польщі. Таким чином, цей документ фактично є дозволом на здійснення контрольованої трансакції за тими цінами, котрі вказані суб'єктом (Рис. 2.1).

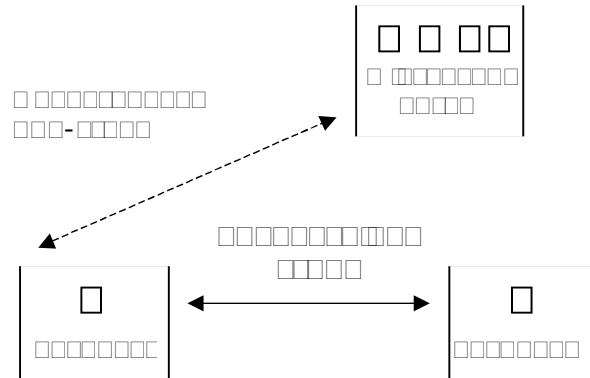
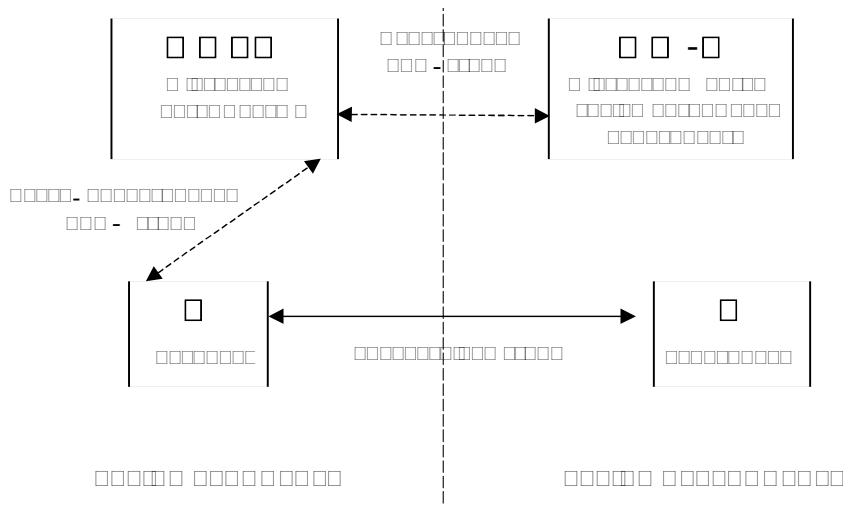

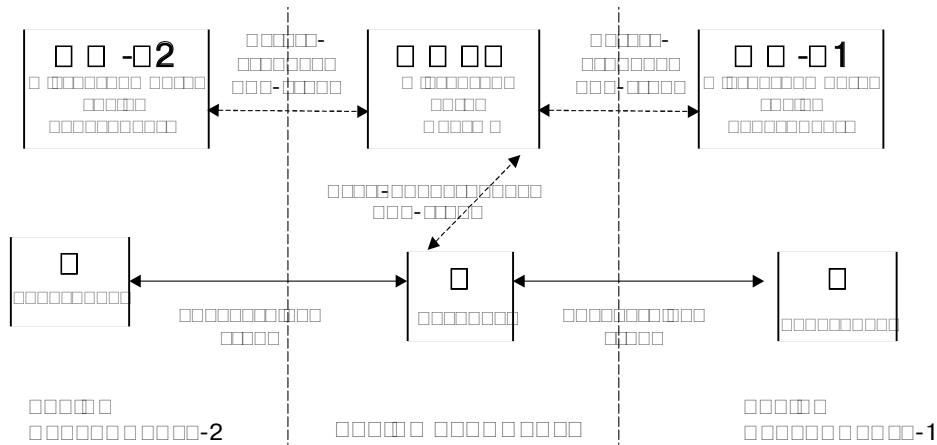
Рис. 2.1. Модель односторонньої АРА-угоди в польському податковому законодавстві

Двостороння АРА-угода (*porozumienie dwustronne*) (§ 1 статті 20b Закону № 926) передбачає згоду відповідного компетентного органу Польщі на застосування суб'єктом трансакції – резидентом певного методу визначення трансакційної ціни, що міститься у спеціальному поданні, але за обов'язковим погодженням з податковим органом країни походження суб'єкта контрольованої трансакції – нерезидента (Рис. 2.2). По суті, йдеться про укладання угоди між податковими органами двох країн на надання фіскальним органом Польщі квазі-односторонньої угоди на здійснення контрольованої трансакції [22].

Багатостороння АРА-угода (*porozumienie wielostronne*) (§ 2 статті 20b Закону № 926) укладається відповідним компетентним органом Польщі з податковими органами всіх країн, з яких походять суб'єкти трансакції – нерезиденти (Рис.2.3) [22].

Рис. 2.2. Модель двосторонньої АРА-угоди в польському податковому законодавстві

Рис. 2.3. Модель багатосторонньої АРА-угоди в польському податковому законодавстві

Укладання АРА-угод в польському законодавстві передбачає сплату відповідного збору, величини якого міститься в табл. 1.

Зрозуміло, що метод АРА-угод створює для платників податків – суб'єктів контрольованих трансакцій процедурні переваги, оскільки після одержання дозволу від фіскального органу Республіки Польща дозволу на застосування певного методу трансакційного ціноутворення зникає потреба кожного разу доводити правильність та обґрунтованість застосування тієї чи іншої методики. Крім того, АРА-угоди дозволяють запровадити певний елемент стабільності у фінанси самого платника податку – усталеність методу ціноутворення сприяє плануванню певних фінансово-економічних показників діяльності суб'єкта господарювання. Також в певних умовах можемо спостерігати ефекти фінансової ефективності застосування цього методу, оскільки (за умови існування варіативності вибору між стандартними методами чи методом АРА-угоди) сума сплаченого

Таблиця 1.

**Нормативи й ставки збору за укладання угоди про трансфертне
ціноутворення в податковому законодавстві Польщі
(§ 2 статті 20m Закону № 926)**

Вид угоди	Ставка збору	Ліміт збору (мінімум/максимум)	Ліміт збору (максимум)
Угоди про трансфертне ціноутворення між пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в Польщі, та пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в іншій країні	1% від суми трансфертної ціни	5000 / 50000	25000
Угоди про трансфертне ціноутворення між пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в Польщі, та пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в іншій країні, якщо сума трансфертної ціни перевищує 20000	1% від суми трансфертної ціни	20000 / 100000	50000
Угоди про трансфертне ціноутворення між пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в Польщі, та пов'язаними особами, які є юридичними особами, зареєстрованими в іншій країні, якщо сума трансфертної ціни перевищує 50000	1% від суми трансфертної ціни	50000 / 200000	100000

Джерело: укладено автором за [13], [22]

збору за укладання АРА-угоди може бути меншою за суму так званого «податкового ризику» (за умови сталої величини валових витрат або собівартості трансакції) [16]. Цей показник утворюється внаслідок застосування при податковій перевірці іншої методики визначення трансакційної ціни, аніж її застосовував платник податку (податкова заборгованість, що її обчислить за наслідками перевірки податковий орган, і становитиме величину «податкового ризику»).

Отже, у випадку, коли сума податкового ризику є меншою за суму збору, що справляється за укладання АРА-угоди, існує пряма фінансова ефективність використання у податковому плануванні цього методу (формула 1.2.). У випадку ж, коли «податковий ризик» дорівнює розмірам збору, можемо говорити про нейтральність методу АРА-угод стосовно корпоративного прибуткового податку.

$$\Delta T = \bar{T} - T^1 = \bar{P} \cdot Q_1 - P^1 \cdot Q_1 = Q_1 \cdot \Delta P; \quad (1.1)$$

$$\Delta T \leq \bar{Q}; \quad (1.2)$$

$$K_1 = \frac{\Delta T}{P} \Rightarrow K_1 = Q_1 \left(1 - \frac{p^1}{\bar{p}} \right); \quad (2.1)$$

$$K_2 = \frac{\Delta T}{p^1} \Rightarrow K_2 = Q_1 \left(\frac{\bar{p}}{p^1} - 1 \right). \quad (2.2)$$

Де:

P – ALP-ціна, визначена за «принципом витягнутої руки» (*Arm's Length Principle*) – аналог українського поняття «звичайна ціна»;

p^1 – трансфертна (трансакційна) ціна;

ΔP – різниця між ALP-ціною та трансфертною ціною;

T – корпоративний прибутковий податок, що нараховується на базу оподаткування, розраховану за ALP-ціною;

T^1 – корпоративний прибутковий податок, що нараховується на базу оподаткування, розраховану за трансфертною ціною;

ΔT – «податковий ризик» – різниця між сумами корпоративного прибуткового податку, розрахованого за відповідно ALP-ціною та трансфертною ціною;

Q_1 – ставка корпоративного прибуткового податку;

Q – сума збору за укладання угоди про трансфертне ціноутворення;

K_1 – коефіцієнт податкового ризику ALP-ціни;

K_2 – коефіцієнт податкового ризику трансфертної ціни.

Іншими показниками фінансової ефективності застосування методу АРА-угод можуть служити коефіцієнти податкового ризику (формули 2.1, 2.2). Коефіцієнт податкового ризику ALP-ціни (K_1) демонструє, яку частку фактичного прибутку можна вивести з-під оподаткування за умови, що податковий орган погоджується із методикою трансакційного ціноутворення суб'єкта. Коефіцієнт податкового ризику трансфертної ціни (K_2) демонструє, яку частку фактичного прибутку доведеться додатково сплатити за умови, що податковий орган не погоджується із методикою трансакційного ціноутворення, яку фактично було застосовано суб'єктом оподаткування при операціях з пов'язаними особами (формула 2.2).

Висновки

Таким чином, аналіз законодавства Республіки Польща, яке регулює корпоративне прибуткове оподаткування, дозволяє зробити такі висновки. Насамперед, фіскальні закони Польщі зважають на існування механізмів трансфертного ціноутворення й беруть до уваги особливості його функціонування в процесі формування величини оподаткованого прибутку. Для цього польські податкові закони передбачають застосування чотирьох коригуючих методів ціноутворення, які базуються на вимогах і стандартах ОЕСР. Крім того, в податково-процесуальному законодавстві Польщі передбачено використання методу узгодження трансакційної ціни, що виникає внаслідок здійснення так званих контрольованих трансакцій між пов'язаними особами. Важливо, що польське податкове законодавство надає можливість платнику податку, котрий здійснює контрольовану трансакцію, варіативність вибору методу трансакційного ціноутворення – або один з методів ОЕСР, або за методом АРА-угоди. Останній метод є, на нашу думку, суттєвим в контексті забезпечення дотримання прав платників податків, оскільки дозволяє фіскальним органам та суб'єктам опо-

даткування заздалегідь узгодити методи механізму ціноутворення з метою корпоративного прибуткового оподаткування та уникнути конфліктів, що можуть виникати внаслідок використання платником податку механізмів трансфертного ціноутворення. Крім того, застосування методу АРА-угод може мати позитивні або нейтральні наслідки щодо податкового впливу на фінансовий стан суб'єкта господарювання. Вважаємо, що досвід польського законодавства в цій царині може бути корисним для української системи прибуткового оподаткування підприємств в частині особливостей оподаткування операцій з пов'язаними особами.

Література:

- 1.Дернберг Р. Л. Международное налогообложение. – М: ЮНИТИ, 1997. – 375 с.
- 2.Налоговая реформа в России: анализ первых результатов и перспективы развития / Ю. Н. Бобылев и др. – М.: Ин-т экономики переходного периода, 2003. (Серия «Научные труды»).
- 3.Олещенко О. М. Удосконалення антимонопольного регулювання приватизаційних процесів в Україні // Стратегічна Панорама. – № 1, 2004.
- 4.Следзь С. Сергій Оксанич, президент компанії «Кінто»: «Цей закон потрібний усім, навіть тим, кому він «непотрібний» // Дзеркало тижня. – 14-20 червня 2003 р.
- 5.Транснаціональні корпорації: навчальний посібник / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький та ін. – К.: Таксон, 2001. – 304с.
- 6.Ушакова Н. Г., Савицька Н. Л. Міжнародне ціноутворення: Навчальний посібник. – К: ВД «Професіонал», 2004. – 218 с.
- 7.Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч.посібник: 2-ге вид., випр. і доп. / За заг. ред. А. І. Кредісова. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 552 с.
- 8.Ustawa RP z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osob fizycznych // Dz. U. z 2000 r. Nr 14, poz. 176, z pozn. zm.
- 9.Ustawa RP z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osob prawnych // Dz. U. z 2000 r. Nr 54, poz. 654, z pozn. zm.
- 10.Ustawa RP z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa // Dz.U. z 1997 r. Nr 137, poz. 926.
- 11.Ustawa RP z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczaltowanym podatku dochodowym od niektorych przychodow osiaganych przez osoby fizyczne // Dz. U. Nr 144, poz. 930, z pozn. zm.
- 12.Ustawa RP z dnia 12 listopada 2003 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osob prawnych // Dz. U. z 2003 r. Nr 202, poz. 1957.
- 13.Ustawa RP z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarow i uslug // Dz. U. Nr 54, poz. 535 oraz z 2005 r. Nr 14, poz. 113.
- 14 Ustawa RP z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie dzialalnosci gospodarczej // Dz. U. Nr 173, poz. 1807 i Nr 281, poz. 2777 oraz z 2005 r. Nr 33, poz. 289.
- 15.Ustawa RP z dnia 30 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy – Ordynacja podatkowa oraz o zmianie niektorych innych ustaw // Dz.U. z 2005 r. Nr 143, poz. 1199.
- 16.Banach J., Zbierski M. Cena w porozumieniu z ministrem // Przegląd prasy Taxonline.pl. – Czwartek, 25 Sierpień 2005.

17. Debiec A. Ceny transferowe – jak prawidłowo dokumentować transakcje, aby zminimalizować ryzyko podatkowe // http://finanse.izinfo.pl/artykuly/artykul_5031.htm.

18. Moscicka A. Ceny transferowe między podmiotami powiazanymi // Przegląd prasy Taxonline.pl. – Sroda, 17 Listopad 2004.

19. Szydłowska K. Ceny transferowe w spółkach mogą być bezpieczne // Przegląd prasy Taxonline.pl. – 21 Wrzesien 2005.

20. The OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Text, Commentary and Clarifications. – FiFoOst; Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise; A-airs Committee on international Investment and Multinational Enterprises, 2001. – 54 p.

21. Tomaszewski K. Wkrotce możliwe porozumienia z fiskusem // Przegląd prasy Taxonline.pl. – Czwartek, 9 Czerwiec 2005.

22. Zasady zawierania porozumienia w sprawie ustalenia cen transakcyjnych // Biuletyn Informacyjny dla Służb Ekonomiczno-Finansowych. – Nr 23 (526). – 10.08.2005.

УДК 336.7

Галь Г.М., Коршевнюк Л.О.
Міністерство економіки України

ІПОТЕЧНИЙ КРЕДИТ ЯК ФІНАНСОВИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасний стан економіки України, проаналізовано, що розвиток іпотечного кредитування постає нагальним і пріоритетним напрямом розвитку національної економіки України. Обґрунтовано, що іпотечний кредит має стати потужним фінансовим стимулом для піднесення вітчизняної економіки та забезпечення економічної безпеки України.

Modern economic state of Ukraine is considered. Also analysed that development of mortgage credit is an actual and priority direction of Ukrainian economy. Concluded that mortgage credit could become a powerful financial stimulus for national economy growing and provide an economic security of Ukraine.

Вступ. В сучасних економічних умовах, коли постійними є лише зміни, існує нагальна потреба у забезпеченні сталого розвитку української економіки, посилення її, насамперед, економічної безпеки, покращення стандартів життя та створення законодавчих та регулятивних рамок, сприятливих для розвитку приватної ініціативи, захисті прав та законних інтересів громадян.

З часу здобуття державної незалежності, Україна отримала унікальний досвід. В минулому труднощі макроекономічної стабілізації, катастрофічне падіння виробництва та життєвого рівня населення. Сьогодні, особливо на хвилі змін після т.з. «помаранчевої революції», макроекономічна ситуація виглядає більш оптимістично. Однак, чи можливо говорити лише про темпи економічного зростання? Помилки у стратегії ринкових перетворень призвели до серйозних структурних диспропорцій, які можуть істотно стримувати розвиток країни в майбутньому.

Модель економічного розвитку, що сформувалася, характеризується певною вразливістю зовнішніми чинниками. Водночас ми маємо наявний критично низький рівень залежності економіки України від світових потоків капіталу. Крім того, на тлі розвитку світового господарства ми залишаємося позаду в аспекті розвитку високих технологій та включення України в глобальний високотехнологічний обмін. Очевидним є й відставання за комплексом умов функціонування у глобальних мережах, що відбиває недостатній розвиток інформаційних технологій.

Найбільш затребуваними ресурсами для будь-якої національної економіки та особливо для перехідної економіки України є фінансові й інвестиційні ресурси. Перехід до ринкової економіки передбачає вирішення проблем оновлення суспільства, зняття соціальної напруженості, оздоровлення вітчизняної економіки, зростання виробництва, що потребує суттєвого розвитку процесу залучення капіталу, в тому числі й іноземних інвестицій, ефективного розподілу і управління інвестиційними ресурсами.

Постановка і рішення проблеми. Відмітними ознаками перехідних економік пострадянських країн стали різкий спад об'ємів інвестицій у всіх галузях народного господарства, підвищений ризик і стримування стимулів до накопичення капіталу та фінансування довгострокових проектів, тому активізація та розвиток інвестиційної діяльності, залучення фінансових ресурсів постає однією з найважливіших задач для економік цих країн. Подальший розвиток української економіки все більше потребує довгострокового фінансування.

Сьогодні необхідно приділяти особливу увагу адекватності фінансового сектора зростаючим потребам економіки. Враховуючи те, що в сучасних умовах норма накопичення в Україні є низькою, то згідно з ефектом мультиплікатору за Дж. М. Кейнсом додаткові інвестиції 1 грн. в економіку України можуть призвести до зростання національного доходу за різними оцінками експертів на 6-10 грн.!

Автори переконані, що значного піднесення фінансовий сектор економіки України може здобути через розвиток ринку іпотечного фінансування. Більш того, зрозуміло, що міцний та потужний фінансовий сектор вітчизняної економіки постає одним з основних стовпів її економічної безпеки.

Іпотека – це забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном. Формування системи іпотечного кредиту в Україні відкриває нові фінансові чинники для розвитку національної економіки: забезпечується підвищення рівня капіталізації інвестиційних ресурсів, започатковується новий механізм більш ефективного розподілу капіталу між сферами і галузями економіки, виникає новий імпульс для суттєвого розширення фондового ринку на основі появи нових іпотечних цінних паперів. Іпотечний кредит може стати потужним фінансовим стимулом для подальшого розвитку вітчизняної економіки [1], посилення економічної безпеки країни.

Слід зауважити, що перспективи іпотечного кредиту зумовлюються загальним поліпшенням ситуації на фінансових ринках країни, і, водно-

час, розвиток іпотечного кредитування зворотно спричиняє зростання фінансових ринків. Іпотечний кредит як засіб інвестування безпосередньо взаємодіє із системою фінансових ринків.

Іпотечний кредит збільшує інвестиційний потенціал національної економіки, і саме у цьому полягає його основна економічна функція. Завдяки іпотеці можна суттєво посилити інвестиційну спрямованість вітчизняного фінансового ринку. Іпотека у цих умовах стане ефективним засобом концентрації інвестицій у найбільш перспективних напрямках економічного зростання.

Іпотечне кредитування є достатньо поширеним у всьому світі. На часі становлення дієвої системи іпотечного кредиту й в Україні. Проте, на даний момент обсяг іпотечних кредитів в Україні сягає менш ніж 3% від ВВП, що є дуже низьким показником навіть для країн, що розвиваються. У багатьох розвинених країнах він перебуває у діапазоні 30-75% від розміру ВВП.

Україна зараз стоїть перед вибором тієї чи іншої моделі розвитку іпотечного ринку. У світовій практиці застосовуються дві типові моделі іпотечного банківського кредитування – американська (дворівнева) та європейська (однорівнева) [2].

Основною метою розвитку іпотечного ринку є забезпечення ефективних механізмів залучення довгострокових фінансових ресурсів в фінансово-кредитну сферу, що дозволить поступово знизити вартість іпотечних кредитів для населення та суб'єктів господарювання і збільшити строки кредитування. Головна фінансова проблема іпотечного кредитування – формування дешевих кредитних фондів, які мають постійно поповнюватися. Йдеться про застосування ефективних механізмів рефінансування іпотечного кредитування.

Крім того, доцільним може виявитись запровадження певних стимулів для учасників іпотечного ринку. Найбільш ефективними серед них вбачаються податкові пільги на іпотечні кредити та пільги для інвесторів, що вкладатимуть кошти в іпотечні цінні папери.

В сучасних українських умовах розвитку системи іпотечного кредитування наявні такі позитивні передумови як переорієнтація пріоритетів у кредитній діяльності найбільших банків на іпотечне кредитування, динамічне збільшення портфеля іпотечних кредитів цих банків, прийняття стандартів житлового іпотечного кредитування, розвиток фондового ринку, розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення тощо. Однак, існують і негативні тенденції: відносно високі процентні ставки за іпотечними кредитами і повільна динаміка їх зменшення; істотні кредитні, відсоткові та валютні ризики іпотечних кредиторів і відсутність ефективних механізмів забезпечення збереження реальної вартості кредитних ресурсів, у тому числі, відсутність механізму плаваючої відсоткової ставки; недостатня диверсифікація джерел фінансових ресурсів та їх висока вартість; відсутність системи рефінансування іпотечного кредитування; надання переваги іпотечному кредитуванню в іноземній валюті;

незбалансованість активів та пасивів банків за строками розміщення та залучення коштів; відсутність стандартів земельного та комерційного іпотечного кредитування; недостатня капіталізація банків.

Дослідження проблем розвитку іпотечного кредитування в Україні та можливих шляхів їх вирішення [1] надає можливість стверджувати, що ці проблеми можуть бути вирішені шляхом розбудови і впровадження комплексної Національної системи іпотечного кредитування, яка має складатись як з банківського сектору так і з небанківського сектору. Ефективне функціонування такої системи передбачає наявність законодавства, яке на комплексній основі забезпечить формування належної правової бази для безпечного розвитку іпотечного кредитування [1,3].

Успішне запровадження системи іпотечного кредитування в Україні спричинить стрімку «ланцюгову реакцію» розвитку української економіки, тобто фактично призведе до ряду взаємопов'язаних позитивних моментів, серед яких: залучення довгострокових фінансових ресурсів національних та іноземних інвесторів в економіку України; підвищення платоспроможного попиту населення та вирішення на цій основі проблеми забезпечення житлом; активізація ринку нерухомості; розвиток ринку фінансових послуг, зокрема, банківського, небанківського секторів та фондового ринку; стимулювання розвитку економіки в цілому та, зокрема, будівельної і пов'язаних з нею галузей економіки та аграрного сектору, тощо.

Висновки. Таким чином підсумуємо, що розвиток іпотечного кредитування постає нагальним і пріоритетним напрямом розвитку національної економіки України.

Сталий розвиток іпотечні кредити в Україні можуть здобути за умов розбудови і впровадження комплексної Національної системи іпотечного кредитування.

Іпотечне кредитування в Україні має стати потужним фінансовим стимулом для значного піднесення вітчизняної економіки та забезпечення економічної безпеки України.

Література.

1. Галь Г., Коршевніук Л. Стримуючі фактори ринку іпотечного кредитування України // Зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – Т.2. – С. 48-50.

2. Лагутін В. Іпотечний кредит в Україні: перспективи і можливі наслідки // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 42-51.

3. Шапран В. Банки та іпотека: ретроспектива у світовому аспекті // Цінні папери України. – 2004. – № 52. – С.10-11.

УДК 331

Семеніхін В.О., кандидат економічних наук
ВНЗ «Національна академія управління»

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються основні елементи системи соціального моніторингу як складової національної безпеки. Акцентується увага на міжнародній допомозі Україні в проведенні моніторингу.

The article deals with investigation of basic elements of social monitoring system as a part of national security. The attention is paid to international support to Ukraine in carrying out the monitoring.

Актуальність теми. Моніторинг є основою для розробки державної соціальної політики [10], забезпечення в країні соціальної безпеки [4], формування і аналізу виконання програм політичних партій і блоків, громадських об'єднань [2]. Безперервне спостереження за соціально-трудо-вими процесами дозволяє оцінити хід виконання Генеральної, галузевих, регіональних угод та колективних договорів. Дані моніторингу також представляють цінність при розробці маркетингової стратегії виробничих і комерційних структур.

За результатами державного моніторингу готуються щоквартальні і щорічні доповіді, які подаються Президенту України та Уряду України. Загальні доповіді включають аналітичну інформацію, дані про прийняті в рамках компетенції державних органів виконавчої влади міри для оперативного запобігання конфліктних і кризових ситуацій у соціально-трудо-вій сфері, містять відповідні пропозиції.

Аналітично-статистичні матеріали, які відображають стан соціально-трудо-вих відносин, можуть спеціально готуватись до розширеної колегії міністерства [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні соціальні процеси у державі є вкрай складними, динамічними і зазвичай суперечливими. Їх перебіг потребує всебічного аналізу та контролю, здійснюваних на нау-ковій основі.

Безумовно першу серйозну спробу визначити концептуальні положен-ня, методологію та інформаційно-організаційні засади введення моніто-рингу соціально-трудо-вій сфери в Україні зробив у другій половині 90-х років ХХ століття колектив науковців під керівництвом І.К. Бондар [8].

Загалом досліджень і публікацій з зазначеної проблематики не так вже й багато. Вони беруть свій початок у 1994-1995 роках і відображають процес становлення нових політичних та соціально-економічних реалій на пострадянському просторі. При цьому доволі часто і глибоко дослід-жуються окремі аспекти соціально-трудо-вих відносин.

Так, в 1998 р. за підтримки Міжнародної організації праці Центром соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України,

Науково-дослідним інститутом праці й зайнятості населення Мінпраці і НАН України, Академією праці і соціальних відносин Федерації профспілок України проведено пілотне дослідження «Моніторинг соціально-трудова відносин в Україні», об'єктом якого було обрано 29 підприємств різних галузей і форм власності. Результати цього дослідження використані при підготовці документів III з'їзду ФПУ та Всеукраїнської тристоронньої наради соціальних партнерів з питань вдосконалення практики укладання і виконання колективних договорів та угод (грудень 1988 р.) У 1999 р. видано монографію «Проблеми колективно-договірного регулювання трудових відносин в Україні» (Авт. Жуков В.І., Осовий Г.В., Привалов Ю.О.).

Також за сприянням МОП у 1999 р. Українським інститутом соціальних досліджень та Державним комітетом у справі сім'ї та молоді проведено дослідження «Права працюючих жінок в Україні», яке всебічно висвітлює різні аспекти соціального становища жінок, дотримання їх прав виходячи з законодавства України та міжнародних стандартів у сфері праці. Авторським колективом (Ахаладзе М.Г., Костриця В.І., Лібанова Е.М., Луценко Є.М., Осовий Г.В., Яременко О.О.) підготовлено і видано монографію «Права працюючих жінок в Україні».

З 1999 року Держкомстатом України у відповідності з міжнародними стандартами з метою комплексного дослідження рівня життя населення проводяться обстеження умов життя домогосподарств [16].

З 1995 року готуються щорічні звіти про індекс людського розвитку в Україні [6].

Значний практичний і дослідницький інтерес становить соціологічний моніторинг українського суспільства, що проводиться щорічно Інститутом соціології НАН України [21].

Існує поточний (щомісячний) моніторинг, який проводять головним чином органи державної влади. Зокрема Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції щомісячно готує і публікує основні статистичні та аналітичні матеріали щодо економічного та соціального розвитку України [6]. Ці публікації адресовано урядовцям, працівникам обласних державних адміністрацій України, науковцям, всім, кого цікавлять відповідні питання.

Соціальний блок поточного моніторингу включає інформацію про безробіття та вакансії, середньомісячну заробітну плату працівників за видами економічної і промислової діяльності, галузеві співвідношення заробітної плати, заборгованість із виплати заробітної плати, стипендій та окремих видів соціальної допомоги, а також доходи, витрати і заощадження населення.

Невирішені питання:

- визначення суті моніторингу адекватно його змісту у сучасних умовах. Не можна погодитись з отождненням моніторингу соціально-трудова сфери з теорією соціологічних досліджень у сфері праці [5], або розглядати його лише як «державну систему безперервного спостереження за фактичним станом справ у соціально-трудова сфері» [8, с.79,112];

- узагальнення досліджень і публікацій з моніторингу соціальної сфери за останні 10 років;
- визначення найбільш важливих і актуальних напрямків моніторингу, що забезпечують соціальну безпеку;
- оцінка ролі міжнародних організацій, фондів і програм в проведенні моніторингу;
- оптимізація моніторингового процесу, максимальне використання його результатів в практичній діяльності.

Мета статті полягає у визначенні суті, завдань, напрямків, а також органів та інформаційної бази моніторингу як основи забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Суть моніторингу. *Моніторинг соціально-трудової сфери в Україні (далі – моніторинг) – це система безперервного спостереження за демографічними процесами, станом ринку праці, розвитком соціального партнерства, доходами, рівнем життя, а також визначення соціально-економічної захищеності населення.*

Здійснення моніторингу соціально-трудової сфери передбачає розробку програми дослідження і визначення:

- основних понять та термінів;
- напрямків і строків проведення моніторингу;
- джерел фінансування;
- статистичних і соціологічних показників, які характеризують стан соціально-трудової сфери;
- принципів формування репрезентативної вибірки об'єктів дослідження;
- принципів побудови організаційно-технологічної схеми моніторингу;
- переліку організацій, міністерств та відомств, які повинні брати участь у проведенні моніторингу соціально-трудової сфери;

Завдання моніторингу:

- здійснення поглибленого і всебічного аналізу стану соціально-трудової сфери для вирішення найбільш нагальних проблем;
- виявлення основних позитивних і негативних тенденцій соціально-трудової сфери України в цілому і по окремих її регіонах;
- своєчасне попередження виникнення критичних ситуацій і осередків напруги у соціально-трудовій сфері;
- оцінка повноти і ефективності реалізації законодавчих і нормативних актів з соціальних питань;
- прогнозування ходу важливих соціальних процесів у трудовій сфері.

Найважливіші напрямки моніторингу такі.

1. *Демографічна ситуація:* щільність населення по регіонам, чисельність постійного (наявного) населення, природній приріст (скорочення) населення, показники народжуваності, материнська і дитяча смертність.

2. *Охорона здоров'я та безпека праці:* захворюваність населення за видами хвороб, ВІЛ-інфіковані, захворюваність на туберкульоз, розлади

психіки, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, умови праці працівників, зайнятих в основних галузях економіки та за окремими видами економічної діяльності, чисельність потерпілих від травматизму.

3. *Освіта*: чисельність осіб, які навчалися в навчальних закладах; загальноосвітні навчальні заклади, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, прийом студентів до ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання, показники діяльності аспірантури і докторантури; розподіл населення, яке має освіту за статтю та місцем проживання.

4. *Показники соціальної напруги*: заборгованість з виплати заробітної плати і окремих видів соціальної допомоги, заборгованість населення по сплаті житлово-комунальних послуг, рівень безробіття, чисельність працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, кількість страйків та їх наслідки, порушення трудового законодавства, коефіцієнти злочинності, чисельність жебраків, кількість самогубств.

5. *Зайнятість населення*: економічна активність населення (за місцем проживання, за статтю, за віковими групами), вивільнення працівників по регіонах.

6. *Житлові умови*: забезпеченість населення житлом, введення в експлуатацію житлових будинків, кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку, одержали житло та поліпшили свої житлові умови, надання житла окремим категоріям населення.

7. *Пенсійне забезпечення*: види та розміри пенсій, чисельність пенсіонерів по регіонах, середній розмір призначених пенсій, співвідношення розмірів середньої пенсії та середньої заробітної плати працівників, зайнятих в економіці.

8. *Соціально-демографічні характеристики домогосподарств*: розмір, склад, житлові умови, наявність і використання земельних ділянок, характеристика особистих підсобних господарств, рівень освіти населення, його відношення до фізкультури та спорту, доходи та структура витрат, споживання продуктів харчування.

9. *Заробітна плата*: середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (по галузях економіки, по регіонах, за видами діяльності), структура фонду оплати праці, індекси заробітної плати та інфляції, галузеві співвідношення заробітної плати, співвідношення заробітної плати і прожиткового мінімуму для працездатної особи.

10. *Індекс людського розвитку*:

За методикою ООН: стан здоров'я, рівень освіти, добробут населення.

За національною методикою: стан і охорона здоров'я, фінансування людського розвитку, рівень освіти населення, екологічна ситуація, демографічний розвиток, розвиток ринку праці, соціальне середовище, матеріальний добробут населення, умови його проживання.

11. *Соціальне партнерство*: кількісний склад, функції, завдання соціальних партнерів, діяльність Національної ради соціального партнерства, ведення колективних переговорів, укладення колективних договорів і угод всіх рівнів, причини і шляхи вирішення колективних трудових спорів.

12. *Стан дотримання Кодексу законів про працю України на підприємствах різних форм власності*: структура порушень трудового законодавства (про трудові договори, ведення трудових книжок, робочий час і час відпочинку, оплату праці, гарантії і компенсації, укладання і виконання колективних договорів, трудові відносини у разі банкрутства, працю жінок, молоді, інвалідів, трудову дисципліну та інше).

13. *Соціально-економічна захищеність населення*: базова захищеність, захищеність доходу, професійних вмінь, безпека ринку праці, умов праці, гарантії зайнятості та волевиявлення, середній клас, соціальна справедливість.

14. *Проблема бідності*: порівняльний аналіз бідності в Україні та інших країнах, розшарування населення, вплив стану ринку праці на бідність, рівень та структура споживання бідних, бідність в демографічному вимірі, склад бідних верств населення, регіональна варіація бідності.

Об'єктами моніторингу є:

- спеціально відібрані (базові) підприємства, установи та організації основних галузей економіки, що різняться за формою власності, чисельністю працівників та фінансовою стабільністю;
- окремі соціально-демографічні та професійні групи населення;
- галузі економіки та регіони України;
- домогосподарства.

Інформаційною базою моніторингу соціально-трудової сфери є матеріали (дані):

- державної централізованої та галузевої статистичної звітності;
- базових підприємств, установ та інших організацій, які доповнюють існуючу державну статистичну звітність;
- вибірових і одноразових обстежень підприємств, установ та інших організацій, регіонів, окремих груп населення, домашніх господарств;
- спеціальних соціологічних опитувань населення, трудових колективів, а також керівників підприємств (організацій, установ), відібраних для проведення моніторингу;
- конференцій, з'їздів професійних спілок, об'єднань роботодавців України, всеукраїнських конкурсів на звання «Кращий роботодавець року» тощо;
- результати досліджень науково-дослідних організацій, які включені у систему моніторингу.

Більша частина статистичних даних, що характеризують соціально-трудоу сферу зосереджена в Державному комітеті статистики України. При цьому основним джерелом інформації щодо соціально-демографічної ситуації в Україні є переписи населення, останнє з яких було проведено у 2001 році.

Частина інформації знаходиться в інших міністерствах та відомствах, як от Міністерстві охорони здоров'я, Міністерстві освіти та науки, Держкомітеті України у справах національностей і міграції, Міністерстві праці та соціальної політики України, Пенсійному фонді тощо.

Той факт, що відповідальність за різні напрями соціально-трудової сфери розосереджена по декількох міністерствах ставить питання про необхідність координації різних напрямків моніторингу соціально-трудової сфери. Кожне міністерство по своєму здійснює моніторинг тієї частини показників соціально-трудової сфери, яка знаходиться в його підпорядкуванні. Але залишається відкритим питання, як усі ці системи можуть працювати разом, щоб не допустити дублювання, або виявити такі ділянки у цій області, які не покриваються зонами відповідальності різних установ.

Моніторинг здійснюють такі органи:

1. Органи державної влади:

- Адміністрація Президента України;
- Верховна Рада України (профільні комітети);
- Рада національної безпеки і оборони;
- Мінпраці та соціальної політики (Державний центр зайнятості, Державна інспекція праці, Фонд соціального захисту інвалідів та інші);
- Державний комітет статистики (Управління обстеження умов життя домогосподарств, Управління статистики послуг та соціальних програм тощо);
- Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України;
- Міністерство охорони здоров'я ;
- Міністерство освіти;
- Державний комітет з охорони праці.

2. Науково-дослідні установи:

- Інститут соціології НАН України;
- Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України;
- НДІ праці і зайнятості населення Мінпраці України;
- Інститут економіки промисловості НАН України (м. Донецьк);
- Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова.

3. Вищі навчальні заклади:

- Київський національний університет ім. Т.Шевченка;
- Києво-Могилянська академія;
- Донецький університет;
- Академія праці і соціальних відносин ФПУ (м. Київ);
- Київський національний економічний університет.

4. Професійні спілки і організації роботодавців.

5. Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, по вагітності і пологах;
- Пенсійний фонд України.

6. Міжнародні організації, фонди і програми, посольства:

- Міжнародний фонд «Відродження»,

- Міжнародна організація праці,
- Агентство США з міжнародного розвитку (USAID),
- Програма технічної допомоги Євросоюзу (Tasic);
- Фонд демократії (Сполучене Королівство Нідерланди).

Україна дедалі більше стає об'єктом міжнародного соціального моніторингу. Це дає можливість використати міжнародні методики і фінансові ресурси зокрема для спостереження й вимірювання соціальної захищеності населення чи визначення та прогнозування людського розвитку.

В Україні у 2000, 2002 і 2003 роках органами державної статистики проводились соціологічні обстеження з метою визначення стану і тенденцій соціально-економічної захищеності населення. Започаткування та удосконалення цієї справи було б неможливе без суттєвої допомоги Міжнародної організації праці. Участь представників МОП у здійсненні цього проекту всебічна – це формулювання та перевірка гіпотез, консультування, удосконалення інструментарію вибіркового обстеження. Підтримку в реалізації зазначеного проекту було отримано також від Представництва ООН в Україні.

Для узагальнення результатів соціологічного обстеження залучались науковці Інституту економіки промисловості НАН України, які запропонували нову вдосконалену методику виміру соціальної захищеності особи.

Таким чином маємо приклад тісної плідної взаємодії і творчого пошуку фахівців зі статистики, науковців, представників МОП, ООН та профспілок в питаннях науково-методичного забезпечення та виміру соціально-економічної захищеності особи в Україні на підставі соціологічних обстежень. Суттєве доповнення соціальних індикаторів, що містяться у традиційній статистичній звітності, дозволяє набагато краще сприймати соціальне самопочуття населення [14, 18].

Для аналізу ринку праці, де формуються соціально-трудові відносини, важливим джерелом інформації крім статистичних видань, є вибіркові обстеження населення з питань економічної активності (згідно з термінологією, що застосовується в міжнародній практиці – «обстеження робочої сили»). Вони проводяться органами державної статистики відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці та Європейського союзу починаючи з 1994 року (один раз на рік), а з 1999 р. – з щоквартальною періодичністю. Таке обстеження дозволяє отримати інформацію про склад та структуру робочої сили, її зайнятість та сфери зайнятості, визначити реальний рівень безробіття, який враховує загальний обсяг пропозиції робочої сили та визначити на цій підставі заходи державної політики і дії соціальних партнерів у сфері зайнятості. Дані цього обстеження публікуються Держкомстатом України в щорічних статистичних збірниках «Економічна активність населення».

Серед разових обстежень, які мають певне значення для аналізу соціально-трудових відносин, виділимо дослідження «Неформальні трудові відносини в Україні – оцінка стану», яке було проведено за підтримки МОП в рамках реалізації проекту технічного співробітництва «Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці» (видання

МБП, 2003 р.), та соціологічне дослідження Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення МОП «Поширення ВІЛ /СНІДУ на робочому місці в контексті соціально-економічного розвитку» (звіт опубліковано за авторським правом Міжнародного бюро праці – К.: Міленіум, 2004 р.).

Окремі аспекти соціально-трудова відносин висвітлюються у щорічних посланнях Президента України до Верховної Ради України та у щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Результати дослідження «Права людини та підзвітність органів влади в Україні», яке було виконано на замовлення Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншинств і міжнародних відносин за фінансової підтримки ПРООН, висвітлено у спеціальному виданні Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ у 2003 р.

Висновки. В Україні діє комплексна система безперервного спостереження за фактичним положенням справ у соціально-трудова сфері з боку різних державних органів виконавчої влади, наукових установ, політичних партій, Верховної Ради, громадських об'єднань а також міжнародних фондів. Разом з тим періодично проводяться спостереження, які носять вибірково або тематичний характер.

Моніторинг соціально-трудова сфери про-водиться на трьох рівнях: державному, регіональному, окремих підприємств та організацій і сприяє прийняттю оптимальних рішень на різних рівнях управління. При цьому використовуються два основних джерела інформації – статистичні дані і дані соціологічних опитувань.

Об'єктами моніторингу є:

- спеціально відібрані (базові) підприємства, установи та організації основних галузей економіки, що різняться за формою власності, чисельністю працівників та фінансовою стабільністю;
- окремі соціально-демографічні та професійні групи населення;
- галузі економіки та регіони України;
- домогосподарства

До найбільш актуальних напрямків моніторингу соціально-трудова сфери в Україні відносяться моніторинг соціального партнерства, обстеження умов життя домогосподарств, визначення індексу людського розвитку регіонів України, вимір соціальної захищеності населення та дослідження проблеми бідності як основного чинника соціальної напруги. В цих напрямках будуть вестись подальші наукові дослідження.

Список літератури

1. Аналітично-статистичні матеріали до розширеної колегії Мінпраці: Спецвипуск. – К., 2004.
2. IV з'їзд Федерації професійних спілок України. Документи і матеріали. – К.: «Профінформ» ФПУ. – 2003.
3. Вимірювання бідності: розробка індикаторів соціально-економічної захищеності населення України: Статистичне видання/Держкомстат України, Міжнародна організація праці, Представництво ООН в Україні. – К., 2003.

4. Гошовська В.А. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: Монографія. – К.: Видавничий Дім «Корпорація», 2004.
5. Єсінова Н.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004.
6. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. – К.: Видавництво «СПД Савчина», 2002.
7. Моніторинг макроекономічних та галузевих показників. – К.: Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – 2004. – Вип. 6.
8. Моніторинг соціальних процесів в Україні / За ред.: І.К.Бондар, Г.В.Ярошенко, В.І.Науменко, Н.А.Соколенко. – К.: Знання, 1999.
9. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні: нова соціальна роль, стан та перспективи розвитку // Україна: аспекти праці. – 2001.- №8. – С. 18-26; 2002. – №1. – С. 3-9.
10. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001 р.
11. Про стан дотримання Кодексу законів про працю України на підприємствах різних форм власності. Інформаційно-довідкові матеріали до Дня Уряду у Верховній Раді України 9 січня 2002 року. – К.: Міністерство праці та соціальної політики України, 2002.
12. Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми, перспективи: Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2001.-№8.
13. Рівень і чинники громадської активності в Україні: соціологічне опитування Центру О.Разумкова: Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу. 17 жовтня 2002 р.
14. Соціальна захищеність населення України / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко, І.В. Калачева, В.П. Антонюк, Г.В. Осовий, Л.Л. Шамільова. – Донецьк–Київ: ІЕП НАН України–Держкомстат України, 2001.
15. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. збірник / Державний комітет статистики України, 2003.
16. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2004 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств: Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України, 2004.
17. Соціально-трудові відносини в Україні: тенденції розвитку та перспективи: Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження правових і практичних рамок діяльності профспілок, організацій роботодавців, сучасного стану ведення колективних переговорів та вирішення колективних трудових спорів, проведеного в рамках проекту технічного співробітництва МОП «Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці». – К.: Міленіум, 2003.
18. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення: Монографія/ О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова, О.І.Амоша, Н.С.Власенко та ін. – Донецьк–Київ: Інститут економіки промисловості НАН України–Держкомстат України, 2003.
19. Сучасний стан, проблеми та тенденції соціально-трудових відносин в Україні: спроба соціального конструювання/ Відп. ред. д-р екон. наук, проф. Ю.І.Саєнко, канд. філос. наук Ю.О.Привалов. – К.: ВД «Стилос», 2003.
20. Україна – 2002: Моніторинг соціальних змін/ За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002.
21. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003/ За ред. Н.В.Паніної. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003.
22. www.ukrstat.gov.ua

УДК: 330.52:351.862.4

Бобух І.М., кандидат економічних наук
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Одним з найважливіших засадових макроекономічних показни-ків розвитку країни, які безпосередньо впливають на ступінь її еконо-мічної безпеки, є розмір національного багатства.

Уточнене розуміння взаємозв'язку основних макроекономічних показників та індикаторів суспільного розвитку, використовуваних на міжнародному рівні, з категорією «національне багатство» дозволить підвищити точність його вартісного виміру та ступінь обґрунтованості параметрів визначення економічної безпеки України.

National wealth is one of the important macroeconomic indexes of the development of the country, which influence on the measure of it's economic safety.

Refined understanding of the correlation of the main macroeconomic indexes and indicators of the society development, used on the international level, with category «national wealth» will permit to increase the exactness of the measure of it's value and the degree of the ground of the Ukraine's economic safety.

Одним з найважливіших засадових макроекономічних показників розвитку країни, які безпосередньо впливають на ступінь її економічної безпеки країни є розмір національного багатства.

Суттєвою рисою національного багатства, яка обумовлює його значимість у вимірі ступеня національної безпеки країни є те, що воно виступає і як результат, і як передумова соціально-економічного розвитку (послідовних циклів виробництва), які формують матеріальну та духовну культуру суспільства, а також його головну та найвищу цінність – людину [2].

Словосполучення «національне багатство» досить часто зустрічається в економічній літературі, але, як правило, мається на увазі якісна, а не кількісна характеристика цього найбільш загального макроекономічного агрегата. Тому все більшої актуальності набуває визначення саме вартісного виміру розміру національного багатства України та виявлення тенденцій його зміни, що дасть уявлення про ступінь національної безпеки держави.

Наукові розробки цієї проблематики на теренах незалежної України, є, поки що, одиничними. Найбільш вагомий внесок зробили вчені РВПС України НАН України, які десять років тому під керівництвом С.І.Дорогунцова здійснили комплексну оцінку національного багатства України [1]. Дослідженню окремих елементів національного багатства присвячені наукові публікації П.П.Борщевського, Е.М.Лібанової, Б.М.Данилишина, С.І.Бандура, Я.В. Ковалю, В.І.Куценко, В.С.Міщенко, А.С.Лисецького, Н.В.Тарасової, М.А.Хвесика, Л.Г.Чернюк, В.І.Чижової, В.Т.Зінича, О.С.Новоторова, В.Й.Ольшевського, Ю.Є.Пашенко, В.Б.Джабейло та ін. Але питання вартісного виміру національного багатства України та його впливу на забезпечення національної безпеки є до сих пір є маловивче-

ними й такими, що потребують врахування сучасних тенденцій розвитку як внутрішньодержавної, так і світової економічної системи.

Серед російських та радянських науковців, які вивчали історію досліджень та розробляли підходи до оцінки національного багатства слід виділити А.І. Анчишкина, В.Н. Богачова, Є.М. Бухвальда, А.Л. Вайнштейна, В.І.Каца, Я.Б. Квашу, В.М. Кириченко, Я.А. Кронрода, Д.С. Львова, О.І. Ноткіна, Л.І. Нестерова, Б.І. Пасхавера, Г.Н. Сорокіна, С.Г. Струмиліна, Є.Н. Фреймундта та ін. Але сучасні дослідження російських вчених присвячені Росії й застосування їх результатів потребує критичного підходу та врахування специфіки умов України, а розробки радянських науковців, виконані переважно у 60-тих роках минулого сторіччя, представляють цінність переважно для характеристики історичних етапів становлення

На міжнародному рівні в цьому напрямі виконано ряд досліджень фахівцями Світового банку, в яких приймали участь Bakkes J., Clements M., Dixon J., Hamilton K., Hie J., Kunte A., Lutz E., Paggiolo S. та ін. Результати цих досліджень знайшли відображення у збірці «World development indicators» 2005-го року [7], в якій, поряд з іншими традиційними макроекономічними індикаторами, представлені дані щодо розміру валового національного заощадження в країнах світу у відсотках до валового національного доходу.

В основі розрахунків спеціалістів Світового банку використано підхід до розподілу ВВП на частини, одна з яких споживається, а інша – накопичується. При цьому передбачається, що навіть половина обсягу інвестицій в кожен елемент національного багатства забезпечує не тільки просте, але й розширене його відтворення в результаті підвищення якості накопичених елементів. Тим самим забезпечується сталий розвиток. Цей принцип знайшов відображення в розподілі фахівцями Світового банку валових національних заощаджень на «споживання фіксованого капіталу» та «чисті національні заощадження» (табл. 1). Ними також використовується показник «приведені чисті національні заощадження», які розраховуються на основі «чистих національних заощаджень», до яких додаються витрати на освіту та віднімаються показники використання мінеральних, енергетичних та лісових ресурсів, а також збитки від викидів діоксиду вуглецю та від теплових викидів [7, с. 187].

Таблиця 1.

Валові національні заощадження країн світу *
(% до валового національного доходу в 2003 р.)

Країна	Валові національні заощадження	«Чисті національні заощадження»	«Приведені чисті національні заощадження»	«Чисті національні заощадження»
Україна	26,6	19,0	7,5	0,6
США	29,8	10,8	19,8	-10,7
Євросоюз	20,0	12,7	7,3	12,3
Велика Британія	20,3	14,9	5,4	9,3
Японія	13,5	11,8	1,6	4,7
Середнє за країнами світу	20,8	12,6	8,2	9,4

*Складено за даними: World Development Indicators. – Washington D.C.: The World Bank, 2005. – р. 184-186.

За даними світового банку, показник зростання валового внутрішнього продукту України є одним з найвищих у світі й становив у 2003 р. порівняно з 2002 р. 10,2 % (табл. 2).

Таблиця 2.

Валовий національний дохід країн світу*

Країна	Валовий національний дохід (млн дол.)		% зростання, 2002–03 рр.	Індекс зростання, 2002–03 рр.
	2002 р.	2003 р.		
Україна	46,7	54	9,4	10,2
Росія	374,8	16	7,3	7,8
США	1 521,6	5	0,5	0,0
Велика Британія	2 085,5	3	-0,1	-0,1
Середнє	11 012,6	1	3,1	2,2

*Складено за даними: World Development Indicators. – Washington D.C.: The World Bank, 2005. – р. 22-25.

Але за величиною національного доходу на душу населення (970 дол. США) вона знаходиться на 137-му місці у світовій класифікації (табл. 3). Майже втричі більшим є відповідний показник для Росії – 2 610 дол. США та в сорок разів більшим є національний дохід на душу населення Сполучених Штатів Америки – 37,87 тис. дол., тоді як зростання ВВП цієї країни за відповідний період становило лише 2,2%. Саме тому ці показники повинні розглядатися й оцінюватися комплексно. Повинні детально досліджуватися фактори, які впливають на їх формування та взаємозв'язок з елементами національного багатства.

Таблиця 3.

Валовий національний дохід та національні заощадження країн світу у 2003 р.*

Країна	Валовий національний дохід на душу населення (дол.)		Індекс зростання, 2002–03 рр.
	2002 р.	2003 р.	
Україна	970	137	12,4
Росія	2 610	97	111,7
США	24 730	23	304,3
Велика Британія	25 270	22	423,4
Середнє	37 870	5	1486,7

*За даними: World Development Indicators та розрахунки автора

Слід зазначити, що результати фахівців світового банку, мають велику науково-прикладну значимість, особливо з огляду на їх світовий масштаб, але вони мають й ряд суттєвих практичних і теоретичних недоліків, які обов'язково необхідно врахувати при подальшій розробці цієї проблематики.

Щодо недоліків викладення та застосування на практиці розробок Світового банку, слід відзначити те, що дані, які наведені як результати 2003 року, насправді екстрапольовані експертами з 1997 р. до 2003 р., тому

є дещо неточними. Так, за даними Держкомстату України, зростання ВВП в нашій державі у 2003 р. порівняно з 2002 р. становило 9,6%, а у 2004 р. порівняно з 2003 р. дорівнювало 12,1% [3]. Очевидно, що подібна невідповідність спостерігається й у інших країнах, тому за умови уточнення даних співвідношення держав у світовій класифікації було б дещо іншим.

До теоретичних недоліків використання методики Світового банку для визначення величини національного багатства України слід віднести невідповідність індикатора «приведені чисті національні заощадження», та категорії «національне багатство».

Як зазначалося вище, «приведені чисті національні заощадження» розраховуються на основі валових національних заощаджень, які, в свою чергу, обчислюються як різниця між валовим національним доходом та суспільним та приватним споживанням, плюс «чисті поточні трансферти». Але категорія «національне багатство» включає в себе набагато більше елементів та не може виводитись лише з величини національного доходу, який, в свою чергу, тісно пов'язаний з показником валового внутрішнього продукту (рис. 1), оскільки валовий вну-рішній продукт відображає остаточні результати діяльності всіх суб'єктів – національних та іноземних, які функціонують у країні, тобто відображає результати господарської діяльності.

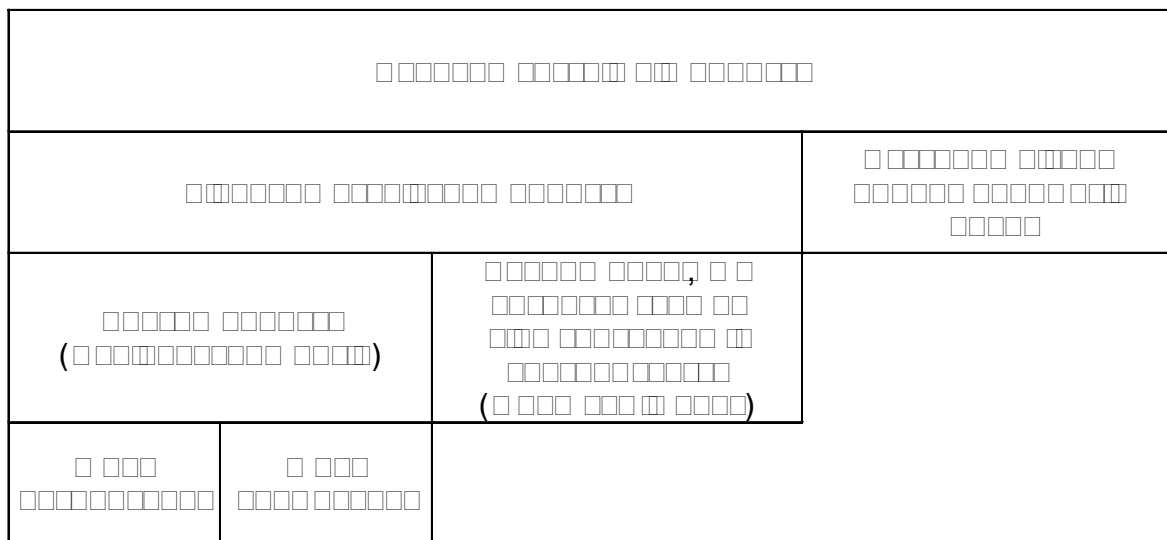

Рис. 1. Схематичний взаємозв'язок валового внутрішнього продукту й одного з елементів національного багатства

Тому не правомірним є віднімати показники використання мінеральних, енергетичних та лісових ресурсів, не вироблених людською працею, а лише спожитих в процесі виробництва, від обсягу виробленого продукту. Необхідно спочатку обчислити загальну вартість природо-ресурсного потенціалу країни за всіма видами ресурсів, й лише потім віднімати

показники їх споживання. Крім зазначених елементів, національне багатство має включати й ряд інших, які теж мають бути вартісно вимірянні й додані до його складу.

Хоча визначення розміру фонду споживання у складі національного доходу є одним з етапів на шляху вартісного вимірювання всього обсягу національного багатства країни.

Вітчизняна статистика до теперішнього часу не висвітлювала інформацію стосовно величини національного багатства України. Максимально загальним показником стану національної економіки на державному рівні офіційно вважається розмір валового внутрішнього продукту, динаміка якого була представлена вище. Тому найбільш нагальним теоретичним питанням є встановлення взаємозв'язку категорії валового внутрішнього продукту з категорією національного багатства.

З огляду на це слід зазначити, що показник ВВП включає в себе вартість сукупного річного обороту предметів праці та засоби праці, що витрачаються на відшкодування їх значної частки (фонд заміщення), які необхідно виключити для обчислення чистого продукту (національного доходу), який, в свою чергу, поділяється на фонд споживання й фонд накопичення (див. рис. 1). Останній і входить до складу національного багатства поряд з іншими елементами.

Уточнене розуміння взаємозв'язку основних макроекономічних показників та індикаторів суспільного розвитку, використовуваних на міжнародному рівні, з категорією «національне багатство» дозволить підвищити точність його вартісного виміру, що підвищить ступінь обґрунтованості параметрів визначення економічної безпеки України.

Література:

1. Національне багатство України / За ред. Дорогунцова С.І. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.
2. «Путь в XXI век. Стратегические проблемы и перспективы российской экономики» / под ред. Д.С. Львова. – М.: Экономика, 1999.
3. Україна у цифрах у 2004 році // Держкомстат України. – За ред. О.Г.Осауленка. – 2005 р. – с. 24.
4. Dixon J., Bakkes J., Hamilton K., Kunte A., Lutz E., Paggiolo S., Hie J. Expanding the Measure of Wealth Indicators of Environmentally Sustainable Development. – Washington D.C.: The World Bank, 1997. – 110 p.
5. Hamilton K. Sustaining Economic Welfare: Estimating Changes in Per Capita Wealth. – Paper for the General Conference of the IARIW. – Poland, 2000. – 28 p.
6. Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth: Methodology and Results. – Washington D.C.: The World Bank, 1998.
7. World Development Indicators. – Washington D.C.: The World Bank, 2005. – 403 p.

УДК 331.101

Антонюк В.П., кандидат економічних наук
Інститут економіки промисловості НАН України

РОЗВИТОК ТА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті досліджено взаємозв'язок розвитку людського капіталу та інноваційної діяльності в контексті економічної безпеки України.

The interrelation between the human capital development and the innovative activities in context of economic security is investigated in the article.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічна безпека країни обумовлена низкою чинників, передусім можливостями формування та ефективного використання продуктивних сил. Головною продуктивною силою сучасної економіки є людський капітал, тобто нагромаджені такі якісні характеристики людини, як продуктивні здібності, знання, інформація, здоров'я, її мотивація та мобільність, які вона використовує в процесі економічної діяльності та які забезпечують його власнику відповідний дохід. Нагромадження та розвиток людського капіталу є основою конкурентоспроможності країни та економічної безпеки.

В Україні, не зважаючи на підвищення освітнього рівня населення, існують значні проблеми в формуванні людського капіталу. Вони проявляються у зниженні якості освіти, погіршені здоров'я населення, збільшенні кількості соціально-деградованих осіб. Тому для економіки України реальною загрозою є низький рівень розвитку людського капіталу та мало-ефективне його використання. Ми цілком згодні з висновком відомого російського вченого І.А. Погосова, що низький рівень людського капіталу – сьогодні головна перепона для економічного оновлення країни [5, с. 27] і вважаємо, що його можна застосувати і для характеристики економічних проблем України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій по проблемі. В Україні проблемами розвитку людського капіталу займається значне коло науковців, в тому числі такі відомі як О. Грішнова, В. Куценко, І. Каленюк, О. Бородіна. В більшості публікацій досліджується сутність та умови формування людського капіталу в Україні. О. Бородіна та Н. Голікова аналізували роль людського капіталу як чинника економічного зростання [2, 3]. В той же час слід відмітити недостатність досліджень проблем формування та використання людського капіталу з точки зору економічної безпеки. Економічна безпека країни досягається при умові підтримання високих та стабільних темпів економічного зростання. При цьому таке зростання має бути забезпечено не екстенсивними, а інтенсивними чинниками, передусім інноваційними. Інноваційні чинники безпосередньо пов'язані із формуванням та використанням людського капіталу. Тому дослідження взаємозв'язку людського капіталу, інноваційних чинників та економічної безпеки є актуальним теоретичним та практичним завданням.

Метою статті є аналіз взаємозв'язку між нагромадженим людським капіталом та параметрами інноваційного розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного змісту. Найбільш ваговою складовою людського капіталу є освіта, яка формує певний рівень загальних та професійних знань, забезпечує інтелектуальний та культурний розвиток людини. Освіта, як складова людського капіталу, в найбільшій мірі піддається вимірюванню за допомогою соціально-натуральних показників – людино-років навчання. Розрахунок освітнього потенціалу [4, с. 144] дає змогу оцінити рівень розвитку людського капіталу.

Таблиця.

Середній рівень освітнього потенціалу населення та зайнятих України за регіонами, станом на кінець 2001 р.
(розраховано за даними перепису населення)

Регіон	Середній рівень освітнього потенціалу населення	Середній рівень освітнього потенціалу зайнятих
Волинська	9,44	11,39
Рівненська	8,96	11,00
Житомирська	8,96	11,16
Київська	9,88	11,63
Чернігівська	9,66	11,45
Сумська	9,08	11,07
Львівська	9,02	10,80
Тернопільська	9,71	11,43
Хмельницька	9,00	11,09
Вінницька	9,35	11,21
Черкаська	9,35	11,16
Полтавська	9,46	11,33
Харківська	9,47	11,41
Луганська	9,52	11,26
Донецька	9,67	11,32
Дніпропетровська	9,47	11,32
Закарпатська	8,88	11,09
Івано-Франківська	9,22	11,30
Чернівецька	8,98	11,16
Окремі райони Сходу	9,89	11,74
Окремі райони Закарпаття	9,37	11,15
Окремі райони Львівщини	9,04	11,07
Окремі райони Тернопільщини	9,26	11,23
Окремі райони Вінницької області	8,83	10,66
Окремі райони Хмельницької області	9,04	11,15
Окремі райони України	10,86	12,39
Україна	10,50	12,02
Середній показник	9,50	11,38

На основі даних перепису населення України 2001 р. нами був розрахований освітній потенціал всього населення та зайнятих в цілому по Україні та по її регіонах (див. таблицю). Слід зауважити, що поточна статистична інформація не дає змоги визначити освітній потенціал, тому ми змушені обмежитися даними 2001 р. Розрахунки свідчать, що в середньому по Україні освітній потенціал складав 9,5 людино-років навчання на одну особу віком 10 років і старше та 11,3 людино-років на одного зайнятого. Фахівці відмічають, що такий рівень освітньої і професійної підготовки робочої сили є значно нижчим, ніж у розвинених країнах. Середній рівень освіти у розрахунку на одного працюючого складав на початку 90-х років ХХ століття в Японії 14 років, у США – 15 років навчання [4, с. 63].

Розрахунок освітнього потенціалу дав змогу залучити кореляційно-регресійний аналіз для виявлення взаємозв'язку між освітнім потенціалом та інноваційними чинниками зростання. Для цього ми взяли ряд показників інноваційної діяльності за 2001 та 2002 рр., виходячи із того міркування, що вплив освітнього потенціалу може здійснюватися з певним часовим лагом. В якості факторного чинника (x) був використаний освітній потенціал станом на кінець 2001 р.

В якості результативних чинників були обрані такі параметри інноваційної діяльності:

$Y_{1,2}$ – число винаходів на 10 тис. зайнятих у 2001 та 2002 рр.;

$Y_{3,4}$ – обсяги відвантаженої інноваційної продукції у 2001 та 2002 рр.;

$Y_{5,6}$ – наукові розробки у 2001 та 2002 рр.;

$Y_{7,8}$ – обсяги фінансування інноваційної діяльності в промисловості на 100 тис. зайнятих у 2001 та 2002 рр.;

$Y_{9,10}$ – впровадження прогресивних технологічних процесів у 2001 та 2002 рр.;

$Y_{11,12}$ – освоєння виробництва нових видів продукції на 100 тис. зайнятих у 2001 та 2002 рр.

Аналіз показав, що серед всіх досліджуваних параметрів інноваційної діяльності, освітній потенціал в найбільшій мірі впливає на винахідництво.

Взаємозв'язок освітнього потенціалу з кількістю винаходів виражається лінійними функціями:

$$\begin{aligned} \text{для 2001 року:} \quad \hat{Y}_1 &= -659,055 + 61,137 \cdot X, & (1) \\ d_{Y1X} &= 0,49; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{для 2002 року:} \quad \hat{Y}_2 &= -649,889 + 60,303 \cdot X, & (2) \\ d_{Y2X} &= 0,537. \end{aligned}$$

Коефіцієнт детермінації свідчить, що майже на 50% кількість винаходів залежить від освітнього рівня. При цьому сформований освітній потенціал має найбільш сильний вплив на винахідництво з певним часо-

вим лагом (у 2002 р. більш сильніший порівняно з 2001 р.). Дуже близькі коефіцієнти a_1 обох рівнянь (1) і (2) говорять про наявність стійкої об'єктивної залежності між даними параметрами. За нашими розрахунками коефіцієнтів еластичності збільшення освітнього потенціалу на 1% може забезпечити приріст числа винаходів на 100 тис. зайнятих на 25%, отже приріст освітнього потенціалу на 1 рік може забезпечити зростання кількості винаходів у 2,2 рази.

Кореляційно-регресійний аналіз виявив лінійний зв'язок між освітнім потенціалом та обсягами відвантаженої інноваційної продукції:

$$\hat{Y}_3 = -8582,940 + 802,400 \cdot X \quad (3)$$

$$d_{[3]} = 0,224,$$

$$\hat{Y}_4 = -9584,288 + 902,268 \cdot X, \quad (4)$$

$$d_{[4]} = 0,241.$$

Освітній потенціал на 22-24% забезпечує приріст реалізації інноваційної продукції, що є досить суттєвим впливом. Розраховані коефіцієнти еластичності свідчать, що збільшення освітнього потенціалу на 1% може забезпечити зростання обсягу відвантаженої продукції на 19-21%.

Була виявлена помірна залежність між обсягами наукових розробок та освітнім потенціалом у 2001 р., зв'язок у 2002 р. дуже слабкий. Вплив досягнутого рівня освітнього потенціалу на кількість наукових розробок виражається лінійними функціями:

$$\hat{Y}_5 = -1760,988 + 165,860 \cdot X, \quad (5)$$

$$d_{[5]} = 0,17,$$

$$\hat{Y}_6 = -1249,714 + 125,059 \cdot X, \quad (6)$$

$$d_{[6]} = 0,027.$$

У 2001 р. кількість наукових розробок на 17% була обумовлена освітнім потенціалом. Розрахований коефіцієнт еластичності Кел = 18,5 показує, що зростання освітнього потенціалу на одного зайнятого на 1% супроводжується зростанням кількості наукових розробок на 18,5% на 100 тис. зайнятих. У 2002 р. між обраними чинниками спостерігається слабка залежність, що свідчить про відсутність стійкої залежності між освітнім потенціалом та науковими розробками.

Така ж сама закономірність виявлена і стосовно фінансування інноваційної діяльності. Залежність обсягів фінансування інноваційної діяльності у промисловості від освітнього потенціалу свідчить, що значна тіснота зв'язку між даними чинниками спостерігається лише у 2001 р., про що свідчать коефіцієнти детермінації:

$$d_{y7x} = 0,311, d_{y8x} = 0,025.$$

Кореляційно-регресійний аналіз показує, що впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції на сучасному етапі організації інноваційної діяльності майже не залежить від освітнього та кваліфікаційного потенціалу. Розраховані коефіцієнти детермінації у своїх значеннях коливаються від 0,02 до 0,09, що вказує на практичну відсутність зв'язку. Отже, впровадження прогресивних технологій і нових видів продукції обумовлено іншими чинниками, передусім ринковими, організаційними. Наявний освітній та кваліфікаційний потенціал вітчизняної робочої сили ці процеси не лімітує, в той же час він їх і не стимулює.

Висновки. Проведений аналіз показав, що в Україні існує досить слабка залежність між нагромадженим освітнім потенціалом та різноманітними аспектами інноваційної діяльності. Результати дослідження вказують на те, що освітня складова людського капіталу поки що не перетворилася в суттєвий чинник інноваційного розвитку. Це створює значні загрози для подальшого розвитку української економіки. Адже основою постіндустріального суспільства, до якого йде Україна, є економіка знань. Економіка знань характеризується тим, що вона створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. В ній знання збагачують всі сфери діяльності, вони не тільки використовуються у різноманітній формі, але й створюють нові знання у вигляді високотехнологічної та наукової продукції [1, с. 52]. Головне в економіці знань – не тільки створити нові знання, а широко використовувати їх в усіх сферах діяльності. Саме це є найбільшою проблемою прогресивного оновлення економіки України. Не зважаючи на те, що освітній рівень населення зростає, на підприємствах України скорочується впровадження прогресивних технологій, скорочується кількість наукових розробок.

Така ситуація обумовлена низкою причин: незацікавленістю багатьох підприємців у інноваційній діяльності та їх неспроможністю до неї; погіршенням якості освіти та якісних характеристик трудового потенціалу; неефективною інноваційною політикою держави.

Для зниження ризиків стабільному і динамічному економічному зростанню необхідна стратегія розвитку та ефективного використання людського капіталу з урахуванням внутрішніх і зовнішніх викликів. Як вказують провідні вчені, необхідно компенсувати глобальні втрати та ризики у розвитку людського капіталу, які виникли в роки реформ, створити умови для його відтворення та примноження на якісно новій основі, пристосованої до інноваційних та економічних перетворень [5, с. 3].

Література

1. Бобылев С. Развитие человеческого потенциала в России. Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 2005. – №1. – С.52-59.
2. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання // Економіка України. – 2003. – №7. – С.48-53.

3.Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки // Автореф. дис. на здобуття науково ступеня канд. екон. наук. – К., Ін-т економічного прогнозування НАН України, 2004. – 22 с.

4.Куценко В. Образование на пороге XXI века (социально-экономические проблемы) // Экономика Украины. – 1995. – №12. – С.63.

5.Погосов И.А. Перспективы экономики России: предпосылки социально-инвестиционного развития // Проблемы прогнозирования. – 2004. – №3(84). – С.27-40.

6.Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 376 с.

УДК 327.51./477/048/

Ільчук Л.І., кандидат політологічних наук

Центр перспективних соціальних досліджень Мінпраці та НАН України

СОЦІАЛЬНЕ РОЗШАРУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК КРИЗА ЙОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Проблеми формування середнього класу в Україні, на пострадянському просторі, та різкого розшарування серед соціальних верств в сучасному розвитку нашої держави є досить важливими, носять актуальний характер і вимагають їх вирішення (створення умов). Центр перспективних соціальних досліджень безпосередньо бере участь у вирішенні даних проблем на науковому рівні. З цією метою виконано ряд науково-дослідних робіт, що пов'язані насамперед з проблемами подолання бідності, створення Концепції соціальної держави та дослідження основних аспектів соціальної безпеки.

Аналіз останніх досліджень з даного питання свідчать про те, що дана проблема розглядалася, досліджувалася та досліджується науковцями, як Західних держав, так і України. Напрями даних досліджень різноманітні, від визначення понять «середній клас», «розшарування», «соціальна безпека» до фундаментальних робіт пов'язаних із економічними, психологічними та іншими проблемами формування середнього класу та наслідків різкого розшарування у суспільстві, що ведуть до дестабілізації в державі, соціальної революції та реально загрожують національній безпеці країни [1].

Основні цілі статті полягають насамперед в розкритті основних підходів щодо визначення середнього класу, показати процес формування середнього класу в Україні, охарактеризувати позитивні та негативні чинники, які впливають на даний процес. Крім того узагальнити наслідки різкого розшарування та його вплив на національну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. В сучасних світових інтеграційних процесах, до яких безпосередньо залучена і Україна, що характеризуються перерозподілом влади, власності, доходів, нашій державі важливо зайняти гідне місце у перегонах за ефективність системи господарювання та державного управління, що здатна забезпечити задоволення інтересів людини. Зрозуміло, що чи не найважливішим критерієм у таких перегонах є

досягнення у сфері людського розвитку, створення дієвого середнього класу та зменшення різкого розшарування у суспільстві. На жаль, процеси, що відбуваються в Україні вступають у протиріччя із загальними тенденціями зростання світового благополуччя, подолання бідності та зменшення поляризації. І хоч сьогодні у світі ще не створено оптимальну модель успішної політики подолання бідності, все ж таки розвинуті держави поступово вирішують проблему різкої поляризації суспільства.

Процеси державотворення на засадах системного реформування багатогранного економічного та соціально-політичного життя українського суспільства все більше виокремлюють нагальні проблеми і глибокі суперечності на шляху забезпечення поступального сталого національного розвитку і соціальної безпеки. У цьому зв'язку однією з найбільш важко розв'язуваних системних проблем є швидко наростаюча бідність та поляризація Українського суспільства, як реальна (не потенційна) загроза національній безпеці України.

Визнання пріоритетним завданням боротьби з бідністю є критерієм відповідальності перед своїми нащадками, глибинною передумовою ефективною соціально-економічної політики української держави. Недавні у свій час Президент України Л.Д. Кучма 15 серпня 2001 року підписано Указ «Про Стратегію подолання бідності». [2] Крім того Центром перспективних соціальних досліджень Мінпраці та НАН України на науковому рівні проводилися і проводяться детальні дослідження щодо цього питання як для Мінпраці, так і на Урядовому рівні у вигляді щомісячного моніторингу соціальної ситуації в Україні.

Згідно даного моніторингу за жовтень 2005 року, межа бідності на одну особу на місяць (критерій -7,0% медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення країни) склала 325 грн. на місяць і перевищила значення відповідного періоду попереднього року на 64 грн. Межа крайньої та глибина бідності склали 29,2 та 26,8 відсотків. Тобто за межею бідності опинилося 13,8 млн. осіб, проти 14,0 млн. осіб рік тому. Чисельність населення, яке досягло крайньої форми бідності, у 1 кварталі 2005 року становило близько 8 млн. осіб. Глибина бідності за цей же період склала 26,8 відсотка. Бідним до межі бідності (325) грн. не вистачало доходів в середньому 87 грн. на одну особу на місяць. Водночас, рівень мінімальної заробітної плати з 1 вересня 2005 року (332) грн. знаходиться близько до межі бідності за 2004 рік [3].

Безумовно, соціальна ринкова економіка не допускає зрівнялівки, а навпаки передбачає наявність доволі високого ступеня нерівності у доходах, оскільки люди володіють різним інтелектуальним, фізичним, духовним потенціалом, істотно відрізняються за рівнем освіти та професійної підготовки. Зокрема для суспільства не є ефективним, як абсолютна рівність у доходах, так і висока ступінь нерівності. Функція держави, спрямована на перерозподіл доходів, має забезпечити сприятливі для всіх членів суспільства матеріальні умови життя. Поряд із цим надмірне втручання держави у перерозподіл доходів може призвести до підриву стимулів під-

приємництва (середовище формування середнього класу) та високо-ефективної найманої праці, про що свідчать останні події в Україні Тому соціальна політика держави в ринкових умовах має бути гнучким і тонким інструментом, що має сприяти соціальній стабілізації. Досягнення оптимальних суспільних пропорцій у розподілі доходів, доступу до власності, освіти, медицини, культури є основною умовою забезпечення соціальної безпеки держави та забезпечення її національної безпеки.

Соціальна стратифікація (розшарування) у її найбільш широкому розумінні означає основні соціальні відмінності та систему нерівностей у сучасному суспільстві. Не абсолютизуючи відносини власності як головну ознаку класової диференціації соціального середовища, концепція соціальної стратифікації є протилежністю марксистській теорії класів та класової боротьби. Попри суровій критиці прикладом суспільства, де найбільш повно реалізувались принципи соціальної стратифікації, стали Сполучені Штати Америки. Саме США називають суспільством середнього класу.

Стосовно середнього класу то його розуміють як частину суспільства, що займає «середні» – між соціальними «верхами» та «низами» - статусні позиції. Як правило, ця частина суспільства у країнах Заходу складає найчисельнішу соціальну групу та виконує ряд функцій, найважливішими з яких є функції «стабілізатора. Визнаний у багатьох країнах світу американський варіант соціальної стратифікації наведений на малюнку 1.

<p>І клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, банківська система, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>
<p>ІІ клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва (включаючи великі підприємства індустрії розваг та мистецтва).</p>
<p>ІІІ клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>
<p>ІV клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>
<p>V клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>
<p>VI клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>
<p>VII клас «Верхи»</p>	<p>Великі підприємства, великі торговельно-промислові підприємства, великі підприємства сільськогосподарського виробництва, великі підприємства індустрії роздрядної торгівлі, великі підприємства індустрії послуг, великі підприємства індустрії розваг та мистецтва.</p>

Мал. 1. Американський варіант соціальної стратифікації

Між двома полюсами класової стратифікації американського суспільства – дуже багатими (приблизно 5% населення, річний дохід у якого 200 млн. доларів і більше) та найбіднішими верствами (теж 5% населення, дохід менше 6,5 тис. доларів на рік) – розміщена та частина населення, яку прийнято називати саме «середніми класами».

Як видно, абсолютна більшість американців (а це близько 90% населення країни) мають підстави віднести себе до «середнього класу». Цілком природно, що при подібній соціальній стратифікації не може не виникнути явище соціальної мобільності - бажання індивіда або певної соціальної групи переміститись «вгору», «вниз» або «по горизонталі», що створює додаткові причини рухливості, змінності, нестабільності соціального середовища.

Додатково слід відзначити, що соціальна стратифікація «по-американські» впливає на більшість держав планети, населення яких у ряді випадків бажає емігрувати в США, а уряди – створити необхідні політико-економічні передумови аналогічної структуризації населення власної країни [4],

Потрібно зазначити, що середній клас виконує специфічну функцію стабілізації суспільних відносин. Чим чисельніший середній клас – тим нижча вірогідність того, що суспільство потрясатимуть революції, між-національні конфлікти, соціальні катаклізми. Для визначення окремого індивіда як представника середнього класу і у західному, і в українському суспільстві доцільно використовувати наступний комплекс показників: рівень добробуту, який визначає якість життя; можливість використовувати високотехнологічні предмети побуту та послуги; рівень освіти та культури, який дозволяє виконувати висококваліфіковану роботу або керувати організацією чи підприємством; економічний тип поведінки, орієнтований на ринкову форму господарювання у поєднанні із самостійністю і незалежністю, нарощуванням капіталу та інвестиційною активністю; соціально-психологічні установки на сімейне благополуччя, індивідуальний розвиток та удосконалення; політична орієнтація на демократичні принципи організації влади на загальнодержавному та місцевому рівнях; законслухняність у поєднанні з вимогою до держави захищати закони, права і свободи громадянина; престиж трудової діяльності, престиж образу життя, престиж кола спілкування.

Виходячи із системи вищенаведених критеріїв, можливо стверджувати лише про початок процесу формування середнього класу в Україні у західному розумінні його кількісно-якісних показників. За даними моніторингу соціальної ситуації в Україні рівень безробіття знаходиться на критичній межі при тому, що ні одна країна Європи не має такої кількості трудових мігрантів (за експертними оцінками близько 3 млн. осіб, або майже 26 відсотків кількості найманих працівників в Україні працюють за кордоном). Саме вони повинні і мусять формувати середній клас в нашій державі, а не за кордоном.

Знаменита формула Еріха Фрома «втеча від свободи» людини, яка раптово отримала раніше нечувані можливості самореалізації, підтверд-

жена практикою національного державотворення. Мільйони співвітчизників (потенційний середній клас, якість якого в перспективі не поступатиметься західним аналогам) умовно можуть бути віднесені до трьох основних типів таких як: втікачі від свободи – авторитаристи; конформісти, руйнівники.

Авторитарний характер проявляється у бажанні індивіда підпорядковуватись або панувати. Ностальгія за радянськими часами «сильної руки» має підвищену історичну інертність. В той же час слід об'єктивно визнати, що загальна кількість людей з таким типом соціальної поведінки в Україні зменшується.

Конформісти мінімально залежать від історичного минулого власної країни. У більшості випадків індивіди конформістського типу швидко засвоюють шаблонний тип суспільної поведінки, запропонований владними органами, намагаючись бути такими ж, як їх найближче оточення. Найбільш небезпечним варіантом «втечі від свободи» є формування руйнівної позиції стосовно довколишнього соціального середовища, основу чого визначає ізольованість людини від головних економічних, соціально-політичних, навіть духовно-культурних процесів, що вирують навколо неї, але не допускають її особистої участі у їх перебігу. Метою життєдіяльності особистості стає спотворення або навіть руйнування, знищення невинних об'єктів, які збіднюють її життя, не дозволяючи підніматись шаблями соціальної «драбини» вище і вище. Слід констатувати, що в сучасній Україні спостерігається стійка наявність частини населення, здатного раціоналізувати негативне ставлення до наявних соціально-політичних реалій у вигляді їх силової зміни на власну користь. Головним каталізатором імовірного збільшення кількості «нових революціонерів» є надмірна соціальна поляризація, значне дистанціювання «верхів» соціальної піраміди в Україні від її «низів». Значна диференціація рівнів доходів між найбільш та найменш забезпеченими групами населення в Україні обумовлює складність визначення меж середнього доходу населення і, відповідно, розмірів середнього класу у його західному розумінні. Поляризація доходів населення і соціальний розлом суспільства, з точки зору матеріальних вимірів і потреб людського життя, фактично привів до виникнення «двох Україн», що протистоять одна одній по своїй суспільній поведінці, орієнтаціях, перевагах. Сформувалися два рівня життя за своїми доходами і грошовими одиницями, два споживчих ринку послуг доступу до охорони здоров'я, освіти, культури. Сукупні витрати 10% найбільш та найменш забезпеченого населення у першому кварталі 2005 року різняться у 8,5 раз (у 2003 році – 7, 4 рази, у 2002 році – 8,3 рази). Ще більша різниця між грошовими витратами в у 11,2 рази [5].

Погіршення характеристик життєвого рівня, загального стану суспільних відносин відразу проявляється у імпульсивному і фактично неконтрольованому процесі зростання кількості населення, яке не бере участі у суспільно-корисному трудовому процесі, не має чітко визначеного соціального статусу. Середній клас в Україні не має помітного впливу, оскільки потенційна соціальна база (лікарі, вчителі, науковці, військов-

ослужбовці, кваліфіковані робітники) не запитані суспільством на тому рівні, який міг би забезпечити їм відповідний матеріальний достаток. Хоча потреба підприємств, установ і організацій у працівниках на перше жовтня 2005 року склала 218,1 тис. осіб, тобто збільшилася до вересня на 3,6 відсотка, а за рік з пешого жовтня 2004 зросла на 11,8%.

Певні економічні зрушення останніх років не вплинули позитивно на масштаби суспільної поляризації, оскільки її результатами скористалися представники вищої квінтильної групи. Зростання реальних доходів, яке декларується офіційними органами, має суттєву особливість, оскільки відбувається за рахунок перерозподілу ресурсів в межах нижчої квінтильної групи, тобто між бідними і найбіднішими. Така небезпечна тенденція веде не лише до усталення бідності значної частини населення, а й до її розширеного відтворення та набуття хронічних ознак злиденності. Структура витрат більшої частини українських сімей все більше наближається до моделі, характерної для слаборозвинутих країн. Середньодобові витрати у серпні 2005 року склали 24,16 грн. на одну добу, або \$ 4,78 USA (офіційний курс гривні на 30 серпня 2005 року становив 1 дол. США /5,05 грн.) Вищенаведене свідчить про те, що рівень доходів населення в країні, за міжнародними критеріями досить низький і знаходиться біля критичної межі. В той же час незначний відсоток багатих і дуже багатих зосередили в руках не лише засоби виробництва, сировинні ресурси і лівову частину поточних доходів, але й володіють величезними вкладками за кордоном.

Декілька поколінь нашого народу вирости і виховались на цінностях та ідеологічних засадах, які виключали існування приватної власності. Тим більше, що процес первинного нагромадження капіталу, який відбувався у країнах Західної Європи впродовж декількох століть, у нашій країні відбувся за декілька років. Високий рівень майнового розшарування у поєднанні з психологічною неготовністю більшості населення сприймати таку соціальну позицію. Турбує й те, що правовий і моральний нігілізм у країнах перехідного (трансформаційного) типу посилюються по мірі зростання матеріального становища людей. Теоретично подальше зниження життєвого рівня більшості населення України, повне перетворення держави в аутсайдера загальноцивілізаційного поступу може призвести до соціального вибуху, що поставить під сумнів саме існування незалежної Української держави. Враховуючи значну подібність трансформаційних процесів в Україні і РФ, певні висновки, аргументовані вищенаведеною статистикою, можливо застосувати і для національних соціально-політичних реалій. Як видно, з усіх факторів, що сприяють досягненню успіху у житті, найчастіше виділялись особистісні здібності, якісна освіта, наполеглива праця, а також наявність потрібних знайомих. По суті, перед нами – основа раціонального нереволюційного мислення молоді людини, орієнтованої на життєвий успіх. Як уявляється, держава, що проголошує себе не лише суверенною, незалежною, але й демократичною, соціальною і правовою, має підтримати освітні та трудові домагання молодого покоління за допомогою відповідних заходів на рівні не декларативних, а фінансово забезпечених національних програм. Зволі-

кання з впровадженням комплексної цілеспрямованої державної політики, спрямованої на становлення й розвиток середнього класу в нашій державі прямо загрожує національній безпеці, а відтак – і майбутньому України.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Виходячи із вищенаведеного потрібно наголосити на тому, що: по-перше, в Україні середнього класу, в його класичному розумінні, як стабілізуючого фактору суспільства практично не існує. Мова на сьогодні іде про те, кого ми можемо віднести до середнього класу. Якщо брати за приклад державних службовців то рівень їхніх доходів різко поляризований. Ті хто працює на посадах Міністрів та їх заступників отримують доходи в 20-30 разів більше чим державний службовець чуть нижчого рангу. Військовослужбовці, як середній клас, знаходяться на межі бідності, майже 80 % із них не мають власного житла; по-друге, різке розшарування українського суспільства є загрозою національній безпеці нашої держави. Значна частина українців з ненавистю та озлобленістю відносяться до багатих людей, різко критикують владу та Народних Депутатів України, вбачаючи в них тих людей, які займаються насамперед особистим збагаченням, а не турботами про народ та створення передумов для розвитку малого та середнього бізнесу, як «поставщиків» середнього класу; по-третє, на превеликий жаль велика частина працездатного населення України знаходиться в очікуванні допомоги від держави і психологічно на це налаштовані. На цьому можуть зіграти «горе-патріоти», які «забються» про свій народ і вивести людей на всеукраїнські акції протесту, що призведе до внутрішньополітичної дестабілізації в Україні. Щодо подальшого дослідження даної проблематики, то на мій погляд тут насамперед потрібно звернути увагу на чіткому визначені середнього класу в Україні, напрями та принципи його формування в період європейської інтеграції, обрентувати можливі шляхи зниження різкого розшарування в нашій державі.

Література

1. Валентина Гошовська. Соціальна домінанта національної безпеки. Видавничий дім корпорація. К.: 2004, 196 с.; Соціальна безпека: пошук нової парадигми. Збірник наукових статей. Випуск перший. АТЗТ Атопол. К.: 2003; Соціальна безпека: пошук нової парадигми. Збірник наукових статей. Випуск другий. К.: 2003.

2. Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності». Від 15 серпня 2001 року.

3. Моніторинг соціальної ситуації в Україні: аналіз та прогноз. www.cpsr.org.ua.

4. Валентина Гошовська. Соціальна домінанта національної безпеки. Видавничий дім корпорація. К.: 2004, 196 с.

5. Моніторинг соціальної ситуації в Україні: аналіз та прогноз. www.cpsr.org.ua.

УДК 338.24+330.1

Покотиленко Р.В., кандидат економічних наук
Інститут економіки промисловості НАН України

СТАН ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

Доведено актуальність узагальнення та систематизації поглядів фахівців з проблем економічної безпеки. Представлено результати, проведених у 2002 і 2004 рр. експертних опитувань, провідних вітчизняних фахівців з проблем економічної безпеки. На основі узагальнення результатів експертних опитувань визначено стан економічної безпеки України, пріоритетні економічні інтереси, принципи забезпечення економічної безпеки, систематизовано внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці та запропоновано основні напрями державної політики забезпечення економічної безпеки.

The urgency of generalization and ordering of sights of experts on problems of economic security is determined. The results, of 2002 and 2004 y. expert interrogations conducting ukrainian experts on problems of economic security. On the basis of generalization of results of expert interrogations the condition of economic security, priority economic interests, principles of maintenance of economic security is determined, internal and external threats of economic security are systematized, the basic directions of a state management of economic security are offered.

Неадаптованість до вимог пізнання, розкриття сутності та змісту економічної безпеки показників статистичної звітності, нерозробленість та невикористання порогових значень для оцінки економічної безпеки потребують додаткових методів її дослідження. Експертні оцінки фахівців є тим джерелом, яке дає можливість поряд з статистичною інформацією використовувати соціологічну, що забезпечує комплексність оцінки та прогнозування економічної безпеки та створює демократичну підставу прийняття якісних управлінських рішень.

Потреба узагальнення та систематизації думок вітчизняних фахівців з проблем економічної безпеки обумовила актуальність та значущість проведених Інститутом економіки промисловості НАН України разом з Національним інститутом стратегічних досліджень експертних опитувань 2002 і 2004 рр. з визначених питань. Опитування було зорієнтовано на визначення здатності державного управління до захисту національних економічних інтересів; на розвиток теорії державного та регіонального управління; на створення ефективного механізму забезпечення економічної безпеки України.

У 2002 р. експертним дослідженням було охоплено 55 вітчизняних фахівців з проблем економічної безпеки. У 2004 р. в опитуванні прийняло участь 66 осіб. Якісний та кількісний склад експертів з проблем економічної безпеки відповідає встановленим вимогам до соціологічних опитувань за професійним статусом та кваліфікацією, місцем роботи, спрямованістю діяльності (щодо формування та забезпечення здійснення економічної політики), інформаційною забезпеченістю, публікаціями та індивідуаль-

ними особливостями щодо прагнення досягти ефективних соціально-економічних трансформацій, враховуючи національні інтереси. Частка експертів, які одночасно приймали участь у двох опитуваннях становила 66%. До складу експертів входили відомі вчені України – академіки НАН України: М.Г. Чумаченко, О.І. Амоша, Б.В. Буркинський, член-кореспондент НАН України Е.М. Лібанова, доктори економічних наук: О.С. Власюк, В.І. Мунтіян, А.І. Сухоруков, А.С. Филипенко, Б.Є. Кваснюк, В.Н. Амітан, З.С. Варналій, М.М. Єрмошенко, О.Г. Махмудов, кандидати економічних наук: В.М. Паламарчук, Г.А. Пастернак-Таранушенко, Я.А. Жаліло та інші.

Анкета експертного опитування фахівців з проблем економічної безпеки України містила запитання, які стосуються концептуальних засад економічної безпеки щодо економічних інтересів, загроз економічній безпеці та напрямів її забезпечення, оцінки чинної законодавчої та нормативно-правової бази забезпечення економічної безпеки України та перспектив його удосконалення. Варіант анкети 2004 р. було кореговано у порівнянні з анкетною експертного опитування 2002 р. з урахуванням змін законодавчої і нормативно-правової бази забезпечення економічної безпеки на час другого опитування експертів та трансформацій у соціально-економічному та суспільно-політичному становищі як у країні, так і поза її межами. В основу побудови анкети покладено оцінку базового нормативно-правового документа, на засадах якого здійснюється регулювання питань економічної безпеки як однієї з сфер національної – Закону України «Про основи національної безпеки України». Зміст запитань анкети дозволив визначити стан економічної безпеки, головну мету та принципи її забезпечення, перелік пріоритетних економічних інтересів; з'ясувати вагомість загроз економічній безпеці та визначити напрями її забезпечення; з'ясувати причини, які мають найбільший вплив на формування загроз економічній безпеці; здійснити оцінку ступеню впливу процесів глобалізації на розвиток національної економіки з визначенням можливих економічних та соціальних ризиків. Підготовлений інструментарій для проведення експертного опитування та склад експертів двох опитувань наукових фахівців та фахівців в системі державного та регіонального управління 2002 та 2004 рр. сформовано таким чином, що можливим є порівняння їх результатів.

В рамках експертного опитування 2004 р. експертам було запропоновано визначитись зі станом економічної безпеки, її головною метою, принципами забезпечення та пріоритетністю економічних інтересів.

Близько 2/3 експертів вважають стан економічної безпеки незадовільним, з них 8% зазначають, що він є повністю незадовільним. Бачення експертами мети економічної безпеки повністю відповідає стратегічним завданням розвитку України, викладеним у основних нормативно-правових документах соціально-економічної спрямованості. Переважною більшістю експертів (67%) в якості мети економічної безпеки України визначено потребу створення умов підвищення рівня та якості життя населення

країни. Саме соціальна орієнтація економіки входить до кола стратегічних пріоритетів розвитку України і експерти своїми відповідями підтвердили правомірне визначення та реалізації такого напрямку розвитку. Близько 60% метою економічної безпеки вважають досягнення конкурентоспроможності національної економіки. Третина експертів вважають, що метою забезпечення економічної безпеки є створення умов стійкого економічного зростання. Такі відповіді визначили спрямованість та основні складові економічної безпеки.

До головних принципів забезпечення економічної безпеки, більшість експертів віднесли: додержання балансу економічних інтересів особи, суспільства, держави, їх взаємна відповідальність (79% експертів); попередження виникнення економічних загроз та ризиків (49%); ефективне поєднання централізації та децентралізації економічної політики (44%); пріоритетність забезпечення правових норм ринкової економіки (41%).

Пріоритетними економічними інтересами більшість експертів вважають: зниження рівня тіньової економіки, криміналізації соціально-економічних відносин, корупції (70%); забезпечення економічної незалежності та конкурентоспроможності національної економіки, її сталого розвитку (65%); збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку (61%); створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки (49%).

У ході експертного опитування здійснено оцінку ступеню впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на стан економічної безпеки держави. Узагальнення результатів дослідження свідчить, що найбільш небезпечними за ступенем деструктивного впливу є внутрішні загрози. Більше 80% експертів вважають їх вплив на економічну безпеку України особливо небезпечним та небезпечним. Небезпечність зовнішніх загроз економічній безпеці оцінена експертами нижчою (58%).

Результати дослідження дозволили систематизувати загрози економічній безпеці зовнішнього та внутрішнього характеру, визначити їх вагомість та пріоритетність, здійснити порівняння результатів обох опитувань експертів з економічної безпеки 2002 та 2004 рр.

Оцінка експертами ступеню небезпеки зовнішніх загроз економічній безпеці у 2004 р. свідчить, що переважна більшість з них обумовлена надмірною залежністю економіки України від економічного розвитку світового господарства. Проте їх гострота та вагомість у порівнянні з результатами попереднього опитування 2002 р. змінилася.

У 2002 р. в якості особливо небезпечної загрози економічній безпеці більше половини експертів (55%) зазначають втручання в економіку України міжнародних фінансових організацій, поліпшення діяльності іноземних фахівців у ролі експертів, радників, консультантів, завдяки чому розвиток економіки спрямовується як додаток до індустриально розвинутих країн світу. Близько 40% вважають особливо небезпечними для економічної безпеки України ресурсну, сировинну, енергетичну залежність від інших країн; фінансову залежність від інших країн та міжнарод-

них фінансових організацій та слабкість інвестиційних процесів. У 2004 р. до кола особливо небезпечних зовнішніх економічних загроз близько третини експертів включило слабкість інвестиційних процесів (31%), біля чверті – критичну залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та ресурсну, сировинну, енергетичну залежність від інших країн (по 23%). Здійснення узагальнення та систематизації внутрішніх загроз економічній безпеці України дозволило визначити їх пріоритетність та оцінити гостроту потреб у їх скасуванні.

Гострота та вагомість внутрішніх загроз економічній безпеці у порівнянні з результатами попереднього опитування 2002 р. дещо змінилася. Так, за результатами експертного опитування 2002 р. на першому місці серед особливо небезпечних загроз близько 80% експертів зазначають занепад виробництва, відсутність ефективної системи відтворення виробничого потенціалу. Друге місце серед особливо небезпечних загроз посів вплив матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів і людського потенціалу (62%), третє – зростання економічних злочинів, тіньової економіки, криміналізація економічних відносин, корупція (58%). У 2004 р. серед особливо небезпечних загроз економічній безпеці України близько половини експертів (47%) визначають зростання економічних злочинів, тіньової економіки, криміналізація економічних відносин, наявність корупції. Понад 40% експертів вважають особливо небезпечною загрозою факт руйнування національного багатства, неконтрольований та нелегальний вивіз та вплив за межі України матеріальних, фінансових ресурсів та інтелектуального і людського потенціалу. Третина експертів вказують на низьку ефективність державного управління.

Одночасно змінилася й вагомість загроз економічній безпеці держави. У 2002 р. серед них виділилися наступні: зростання економічних злочинів, тіньової економіки, криміналізація економічних відносин, корупція (96%); занепад виробництва, відсутність ефективної системи відтворення виробничого потенціалу (93%); неконтрольований і нелегальний вивіз та вплив за межі України матеріальних, фінансових ресурсів та інтелектуального і людського потенціалу (91%); структурно-технологічна незбалансованість економіки, поглиблення структурних деформацій (88%); низька ефективність державного управління (87%).

У 2004 р. найвпливовішими небезпеками економічній безпеці України експертами визнано: руйнування національного багатства, неконтрольований та нелегальний вивіз та вплив за межі України матеріальних, фінансових ресурсів та інтелектуального і людського потенціалу (86%); низька ефективність державного управління (85%); зростання економічних злочинів, тіньової економіки, криміналізація економічних відносин, корупція (82%) (табл. 1.)

Узагальнення думок експертів щодо формування загроз економічній безпеці, їх структури та вагомості, отриманих у ході двох опитувань, свідчить про небезпечність за ступенем деструктивного впливу внутрішніх загроз, обумовлених недоліками системи державного управління та від-

сутністю ефективних механізмів його здійснення; поширенням корупційного та тіншового потенціалу. Гальмом економічного розвитку є також недосконалість державної політики у виробничій, бюджетно-податковій сферах та неефективність механізмів відтворення та примноження матеріально-технічного, фінансового та людського капіталу в Україні.

Надійний захист економічних інтересів держави та протидія і попередження впливу загроз економічній безпеці потребує визначення основних напрямів державної політики національної безпеки в економічній сфері. За результатами опитування 2002 р. експертами визначено найбільш вагомими три: розв'язання проблем критичної залежності від імпорту енергоносіїв (88%), зниження зовнішніх запозичень держави (її фінансової залежності) (87%) та створення умов еквівалентного зовнішнього обміну сучасними технологіями для активного розвитку наукових досліджень і реалізації наукомістких технологій (85%).

Серед найбільш важливих у 2004 р. експертами визначено необхідність створення умов для активного розвитку наукових досліджень і реалізації наукомістких технологій, еквівалентного зовнішнього обміну сучасними технологіями (96%); забезпечення ефективного механізму функціонування та розвитку зовнішньоекономічної діяльності (94%); розв'язання проблеми критичної залежності від імпорту енергоносіїв (85%). Пріоритетність напрямів забезпечення внутрішньої економічної безпеки у порівнянні з попереднім опитуванням також змінилась. За оцінками експертів до пріоритетних напрямів у 2004 р. слід віднести: підвищення ефективності державного управління (93%); зниження рівня тінізації, криміналізації соціально-економічних відносин, корупції (91%) та створення правових та економічних умов для збереження національного багатства України, перешкоджання вивозу та відпливу за межі України матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових ресурсів, інтелектуального та людського капіталу (86%). Згідно результатів попереднього опитування ці напрями експертами було встановлено відповідно на 7-ме, 6-те та 5-те місце.

Таким чином, врахування результатів проведених експертних опитувань вітчизняних фахівців з проблем економічної безпеки сприятиме формуванню якісного правового забезпечення у цій сфері та прийняттю ефективних рішень державної політики забезпечення економічної безпеки в Україні.

УДК 328.183

Плечко С.П., кандидат філософських наук
Центр перспективних соціальних досліджень

СОЦІАЛЬНА ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ДІТИ УКРАЇНИ

Сьогодні – Діти України – саме та проблема, яка набуває особливої гостроти та потребує негайного усвідомлення та вирішення на всіх щаблях суспільного

будівництва. Ми мусимо відчутти, зрозуміти розумом і серцем, що це вже не лише катастрофічна статистика в цифрах та фактах, що це вже не суто соціальна проблема суспільства та держави, її економіки та суспільно-політичного підґрунтя. Це загроза реальних передумов неминучої небезпеки, що загрожує майбутньому України.

*«У серця є свої докази, яких не знає розум»
Блез Паскаль.*

Діти – то є одна із хвилюючих, в тій чи іншій мірі кожного, проблема – про користь – «вічних запитань», – щодо змісту, цілі та щастя у дитячій посмішці. Ми мусимо собі признатися, що надзвичайно чітко й давно зрозуміли основне про те, що – зміст у життя – є – і він у тому щоби жити. А тому, щодо – питання – про зміст життя – то воно, нас більше не хвилює, воно зовсім не існує для нас як проблема, це для нас «пройдений урок», відпрацьований і «канув у Лету». Нам здається що історія людства й культури знає не мало глибоких і в тій чи іншій, мірі вірних відповідей на питання про добро та зло, зміст життя, про дитячий сміх. І нема чого до того повертатись, всі про все знають. Тим не менше кожне покоління в своїх неповторних умовах змушено знову й знову питати себе про ці проблеми, вводячи їх у новий, ніким до нього ще не випробуваний досвід, оці специфічні виміри людяності. Суспільство мусить знати, що поки воно зберігає в собі здатність роздумів над не преходящими духовними цінностями, воно може розраховувати на приємственість свого існування та розвитку. Але трапляється, що з часом смак, до таких соціально значущих проблем зазнає реальної кризи. Все починається з відчуття незручності, і неможливості ні говорити ні думати про те. Ситуація коли стають не можливі і не доречні та навіть викликають боязнь «високі слова» і високі думки. То мусимо пам'ятати що ми не маємо права розгубити досвід людства на вітрах сучасних перебудов, треба постійно тримати його в полі зору, збагачувати й перепроверити кожної митті в нових умовах. Тому що це не сукупність прописних істин, а коло питань, всякий раз виникаючих заново, по – новому визиваючих тривогу у людській совісті. Часом потрібно ще дійти до усвідомлення насущності та невідворотності тих чи інших проблем які не можуть бути ні зайвими ні вичерпаними.

Тому сьогодні – Діти України – саме та проблема, яка набуває особливої гостроти та потребує негайного усвідомлення та вирішення на всіх щаблях суспільного будівництва. Ми мусимо відчутти, зрозуміти розумом і серцем, що це вже не лише катастрофічна статистика в цифрах та фактах, що це вже не суто соціальна проблема суспільства та держави, її економіки та суспільно-політичного підґрунтя. Це загроза реальних передумов неминучої небезпеки, що загрожує майбутньому України. В чому ж полягає ця реальна життєва проблема, в тисках якої знаходиться більш менш гостро її усвідомлюючи, і більш менш чітко її, формулюючи, кожна людина. Це проблема надзвичайної таємниці життя – яка існує і може проявляти у самих різноманітних вимірах буття, але суть її не тільки і не

стільки у вимірах економічних, політичних, юридичних та інших, як те що вона, насамперед існує і прихована у вічних категоріях буття – категоріях: світла та добра, щастя і радощів та вселенської любові. Кожний із нас доторкаючись до цієї проблеми, починає розуміти і усвідомлювати, що докази розуму у сферах економіки, політики, ідеології, моралі, науки та культури, далеко не завжди співвідносяться з повелінням серця, а голос совісті частенько входить в конфлікт із викладками розуму. Кожний при наймі розуміє що іноді обставини підштовхують нас на вчинок, що протипоказаний нашій совісті, нашому розумінню доброти й порядності і навпаки – бажання робити добро впирається в непоборну силу обставин. І надзвичайно свідомо або ж несвідомо ми також вважаємо за потрібне підкоритися їх силі, а іншого разу здатні на «нерозумні», але благородні вчинки, навіть без надії на успіх. Таке протиріччя у самій таємниці життя – сприймається нами як розлад, як роздвоїнність, яку ми нездатні вирішити ні професійно а ні по людськи, та саме вона не залишає нас у спокої, а часом не дає ні спати ні працювати. Тільки діти – і саме вони здатні пробуджувати в нас цю боротьбу мотивів – конфлікт розуму холодних спостережень професійних і не професійних, і серця, яке бажає зігріти усіх, маленьких і великих, бездомних і калік, скривджених долею і суспільством, матір'ю та людьми – це на жаль, а може й на щастя реальність, всередині якої ми всі живемо й думаємо. З того ж раннього дитинства ми з боєм усвідомлюємо і знаємо про те, що наша планета та наша рідна ненька Україна, поки що «уви», для щастя ще мало облаштована, а обставини – в усіх їх сукупності і силі – на землі такі, що зовсім не підштовхують людський розум, автоматично на вчинки, які б відповідали і в точності відтворювали закладені Богом, в Нас – бажання добра та щастя для усіх дітей на землі.

Все так, але ми мусимо чітко усвідомити, що на жаль, проблема скривджених дітей не зовні, – вона в НАС, у Протиріччях самих обставин нашої поведінки. Не секрет, часто щоби сотворити добро для одного, треба причинити зло та нанести ущерб іншому і навпаки. А діти – то світло і тепло, то добро і щастя, то радість і надія, то майбутнє роду людського, то саме життя, якому ані причиняти зла, ані вбивати не можна. І ми не маємо права ні юридичного, ні політичного ні суспільного а ні морального, на помилку по відношенню до кожного з них. Та чи існує в такому випадку якийсь загальний принцип, загальна формула, яка б автоматично забезпечувала безпомилкове рішення щодо означеної проблеми? Зрозуміло, що по відношенню до самих себе можна прийняти рішення раз і на завжди обов'язково прислухатися і слідувати «голосу совісті – волі Божої», «повелінню серця», «устремлінню до добра», принципам абсолютної і безкомпромісної чесноти, відвертості і прямоти в супереч всьому і вся, в супереч предостереженням розуму, що здається враховує усі обставини. А можна навпаки, навіть спробувати покластись цілком і повністю на розум на тверезий розрахунок і облік усіх обставин. При цьому врахувати математично доказові висновки розуму – і доказам його довірятись на завжди

— і там де його докази співпадають з неопосередкованою моральною інтуїцією, і там де вони ідуть із ним у розріз. Виникає питання, який же в даному випадку принцип мусимо вибрати і ним скористатися, який з них правильний? Чи не ризикує, хто не будь вибрати одне із двох. Тому, що на жаль, для нас дуже важливо щоби при цьому залишатися обов'язково привабливим, і не полишати бажання подібатись іншому, чи іншим, або просто заробляти політичні дивіденти привабливі для електорату.

Та дитинство то чистий кришталь, це бездонна глибина очей в яких можна і дозволено тобі скупатись, то криниця любові де можна пригубити і очиститись, коли ти здатний бачити, коли ще не втратив можливості порозуміння й розуміння. Чи можемо ми відповісти собі чому виникає неможливість порозуміння взагалі? Чи це є неминучість відчуження — як неминучість внутрішньої кризи, спричиненої не так зовнішніми чинниками — стандартизацією життя в сучасному суспільстві, інформаційною перенасиченістю, формалізацією найінтимнішого простору, як особистою поразкою, втратою індивідуальності й усвідомленням, що порятувати себе, перед самим собою здатна лише обмеженість. Не наділені можливістю власних обмежень за ради іншого, заради дітей, заради життя — приречені на посередність. Але стати над посередністю то надзвичайно важко. Таких людей майже не існує. А існуючі як правило доходять висновку, що в кожному із запропонованих рішень є своя логіка і що кожне з цих рішень в своїй ригористичній чистоті однаково — абстрактні. Або ж навіть нерозумні з деякої вищої точки зору. І справді, перше рішення приваблює своїм моральним благородством, не раз оспіваним життям. Та позиція ця — жертвена. Притому жертвою стає не тільки реалізуюча її особистість, а й самі принципи. Їх ще іменують безрозсудним благородством, яке приломившись через призму обставин, обертається іноді карикатурою, а іноді катастрофою. Абстрактне — чуже для розсудливих та їх розрахунку — благородство в такому випадку приходиться до неможливості порозуміння й обертається неминучістю внутрішньої кризи, самозапереченню, та самознищенню. Моральне заспокоєння тут знайти можливо, але реально благородний простак, як правило опиняється «неведомо и невольно» для себе дуже зручним знаряддям зла, мухою в павутинні підступних обставин.

На жаль, не менш підступним та коварним за своїм наслідками є і протилежне рішення. Бажання віддавати перевагу математично вимогливому розрахунку і обліку усіх обставин / у випадку коли із совістю вони сумісні / приводить в кінцевому рахунку, рано чи пізно до морального краху. Добре коли розрахунки бувають безпомилкові. Але оскільки усіх безкінечних, переплетень у обставинах повністю все рівно врахувати не можливо, тому рано чи пізно самий розсудливий у своїх розрахунках, обов'язково помилиться і цим самим стане приступним моральній заповіді, яку вважає за щось принципово не важливе. І самозаперечення / таким чином відкинутий моральний принцип є самогубством як даного принципу так і його носія, /це суб'єктивно переживається надзвичайно важко/. Тому що прорахунок в сокупности зі злочином проти елементар-

ної форми добропорядності приводить до такого стану і кінця який сприймається крім усього іншого і ще як моральне «возмездие». Як крах і повна поразка особистості. Розум який здатний попірати елементарні вимоги нравственності, закінчує як підступний «падлец», як «підлий глупець», усвідомлюючи цю неможливість, невиносиму і для розуму і для совісті станом, до якого він сам себе в силу свого принципу – довів. Особистість яка здатна довірятись не моральному, а абстрактному принципу не зможе залишитись особою, абстрактний принцип обов'язково підведе й проявить істину. Мистецтво вже давно подарувало нам образи цих принципів – це образ лицаря – Дон Кіхота та образ Іуди та Смердюкова... самогубство яких, продиктовано жахом та огидою до самого себе.

Дон Кіхоту – не просто, але набагато краще, так обставини які він не враховував і не хотів приймати до розрахунку обов'язково будуть сильніші за нього. Шкода – та що поробиш, але Дон Кіхот буде жити у вдячній пам'яті всіх благородних людей, які рано чи пізно змінять обставини. Інший вихід – то поразка, страшна і болюча яка веде до загибелі та обов'язково й неодмінно до фатального кінця, не менше – «возмездие».

І той і інший вибір, як бачимо, веде до самозаперечення, на що нам не хотілось би погоджуватись, і ми починаємо замислюватись над тим, чи можна шукати вихід більш оптимістичний. *А вирішення проблеми, як виявляється єдине, і в тому, щоби зробити обставини людськими. Організувати всю суму обставин з таким розрахунком, щоб зникла сама проблема, щоб ніколи і нікому вже не приходилось вибирати між потребами «совісті» і доказами «розуму», щоб обставини самі диктували, а розум усвідомлював, дії та вчинки які здатні давати можливість дітям залишатись дітьми.*

Саме – Проблема – Дітей України – мусить і здатна вплинути й змінити організацію соціальних обставин. Вона є єдино можлива – найфундаментальніша проблема нашого часу, яка здатна змінити усі соціальні обставини в їх конфліктах та протиріччях, безпристрасно, очищено, від усяких так званих «сентиментів», псевдо«науковості» та псевдо«гуманізму». На все це можна посылатись вже потім, після її вирішення. Іншого рішення не має. Інакше, звичайно ж можливе, та за умови, що конфлікт буде набувати непередбачуваного загострення у рамках розходження, а потім зіткнення саме цих двох полярних принципів. Тверезо оцінюючи нині стан нашого суспільства і знаючи ціну майбутнім перспективам щодо цієї проблема, ще і ще раз наголошуємо на потребі придивитись розумом і серцем, до тих простих запущених механізмів – які використовують професійно і не професійно, але обов'язково зацікавлено, на різних щаблях суспільного життя – мужі які здатні на нагнітання та створення обставин які загострюють проблеми – створення своєїрідної антиномії між вимогами так званої «гуманності», з одного боку, та холоднокровного – розрахунку, який не має нічого спільного ні з істинним гуманізмом ні з науковістю, ні з політикою, на яку так полюбляють посылатись, так звані незалежні експерти. Нагадуємо що ці два полюси протистоять один одному в уже давно відкрystalізованих формах, у які б наряди сьогодення вони не

рядились. Це два однаково катастрофічних для судіб дітей України принципи, вирішення яких не може ні відтворювати ні стверджувати життя, вони на жаль, можуть лише невблаганно розламувати устрій життя та його красу. Починаються передвиборні перегони і потрібно пам'ятати, що гуманітарна інтелігенція надзвичайно полюбляє – «абстрактний гуманізм». Благородну, але не спроможну перед силами обставин позицію – приречену на заклання. Як правило ця позиція вироджується або у пусті та цвітасті, витієваті фрази, одним словом говорильню, а часом може переростати навіть в естетично окрашений анархізм та бунт. Цим іноді їм удається привернути до себе увагу і часом навіть до них починають прислуховуватись, але не більше.

І інша позиція, так званий сциентизм – як принципова, відмова від будь яких гуманістичних принципів так і від ненаукових «сентиментів». Сциентизм – це гуманістично вихолощений «дух науковості», який перетворюється на нового Бога, в нового Молоха, який якщо забажає, «возжаждет» то потрібно без вагань принести в жертву й десятки і тисячі і навіть мільйони і навіть сотні мільйонів живих дітей. Це той новий абсолютний дух який давно вже має своїх жерців та жриць. Людство добре пам'ятає таких жерців. Вислухавши доклад про загибель Хиросими, мовив: «який блискучий фізичний експеримент». При збережені подібного світу обставин, замішаному на звіриному принципі конкуренції, здорової чи не здорової, рішень не має й бути не може.

Можемо собі уявити, що діти наївно б запитали – що краще сциентизм чи абстрактний гуманізм або навпаки, що гірше – «неуйомна совість» або ж «безсовісний розум»? Дорослі розуміють що вони обидва гірші. Вони також розуміють що істиний гуманізм не зможе торжествувати на землі без підтримки політики, економіки, науки і що навпаки, все це може розвиватися і мати сенс на шляху всесвітньо-історичних відкриттів, лише за ради орієнтованості на майбутнє – на благо дітей, причому політика лише тоді політика коли вона здатна звіряти свій компас на гуманізм – і на завжди. Науковий інтелект та високі моральні принципи під силу в Нас об'єднати та виховати – тільки дітям. Розум та совість, здатні подолати цю антиномію, і пробудити у кожного депутата «розумну совість», або ж «совісливий розум», гуманістично орієнтований науковий розсуд або ж розсудливо діючий гуманізм, що в кінці кінців одне і теж. Можливість озброїти теоретико-безстрасний інтелект ціннісною орієнтацією. Хоча є й ті, що бажають спастись силою наукової та політичної прозорливості, міццю теоретичного інтелекту, гуманістичною спрямованістю та устремлінням, але мудре життя пам'ятає, що «Академіка Смердюкова» гуманістом уже не зробити, він не здатний також навчитися на Ейнштейна, зате звання академіка, докторську чи кандидатську дисертацію купити може. ТАК – дійсно кажуть, що – Божества нема без убожества. А трапляється це тому, що Людина створила і створює науку, культуру, політику, саме для того щоби, та служила їй благу та щастю, а потім виявляється, що людина навпаки попадає в прислуги до науки і політики,

і стає навіть послухним виконавцем і навіть рабом її деспотичної натури «предначертаній». І дуже добре коли ці предначертання дійсно наукові, істино-політичні, в самому високому сенсі цього слова, а раптом ні, що тоді. Коли Науку та Політику обожнити то вона здатна ставати не тільки деспотичною але й нетерпимою та в край не самокритичною в своїх уповноважених представниках, дуже і не дуже авторитетних. Саме тому що їм дана влада виступати уже не від свого власного імені, а від імені такої науки і такої політики. А політику та науку люди поважають і тому іноді від імені, і політики і науки починають розгулювати, заяви та ідеї які не мають нічого спільного ні з гуманізмом ні з істиною політикою. Ось чому і звання і ступені потрібні і їх можна придбати. Але тоді вже стає страшно, тому що від імені науки, від імені політики, починають проголошувати морально не повноцінні суб'єкти. Повертаючись до прикладу про трагедію Хиросими, та про наказ Трумена скинути бомбу, щоб продемонструвати світові «силу американської науки», стався такий, дуже повчальний для нащадків епізод, один із вчених-техніків запропонував ще «наочніше» організувати злочин, а саме – спочатку над містом пустити різноманітні та різнокольорові освітлюючі ракети, щоб жителі міста стали свідками неймовірно красивого феєрверку, видовище збере цікавих, а вже тоді скинути бомбу. Щоб перш ніж загинути цікаві, усі до одного осліпли. Тоді «фізичний експеримент» за його задумом був би блискучим і завершеним. Та й гітлерівські душогубки були спроектовані і побудовані, кращими і ведучими вченими-конструкторами. Так науку і силу політики, треба поважати та не можна її обожнювати. Завжди потрібно пам'ятати що вона створювалась лише як інструмент, який створила людина для примноження влади над природою своєї нелюдяності, і для можливості звеличити міру людського щастя. Вищою цінністю життя була і залишається людина, і ті, що призвані продовжити – рід людський – Діти.

Якщо ж політика чи наука або мораль, починають служити навпаки – пригніченню, калідству фізичному та духовному, понівеченню чи знищенню тих і інших, то цей смертельний ворог мусить зникнути з лиця землі. Люди і їх майбутнє – Діти не можуть ставати матеріалом, сировим додатком до політичного, наукового чи морального виробництва. І політика і мораль – є лише різні форми які виражають і реалізують конкретно-історичну суть життя на землі. Тому істина політика і істина мораль завжди і обов'язково співпадуть, співпадуть у головному у своїй суті, заради якої вони й існують на цій землі. Між істиною політикою та моралю насправді, не існує протеріч. За умови конфлікту недопустимо покинути моральне відчуття і стати на сторону тільки політики, по перше тому, що та чи інша думка, та чи інша, політика і політики які говорять від її імені можуть помилятися, і дуже вагомо. І цю не погрішиму богиню треба мати мужність переглянути з точки зору її власних критеріїв та всієї політичної, науково-теоретичної культури людства. Але при цьому обов'язково пам'ятати про перспективу розвитку для майбутнього. Потрібно володіти логікою конфлікту і тоді позаду політики та формально-економічної неправди,

можна буде відкрити істинний і політичний і економічний зміст. Людство та його майбутнє реально завжди зажаті у тисках протеріч між двома категоріями упертих фактів, але саме тут і знаходиться суть справи. Гуманістично орієнтована свідомість виражає в даному випадку присутність реальної проблеми, яку потрібно вирішувати і політично і теоретично і практично. Саме вона виявляє реальне соціальне протиріччя з якого і потрібно шукати вихід. І як казали мудрі – саме вирішення протиріч творить умови для процвітання майбутнього, а просто робота – творить осла.

Проблема ця сьогодні стоїть так надзвичайно гостро тому, що це боротьба за майбутнє, за життя Дітей, за істинний гуманізм. І ця боротьба ніколи не може бути легкою, тільки жорстокою як сьогоднішнє наше життя, і час від часу можливе навіть криваве. Притому боротьба проти ворога, дійсно готового на все, на самі крайні на самі безпрецедентні вчинки. Класичний приклад, коли капітал збільшує прибуток, і він сягає за 300 відсотків, то не має такого морального злочину в світі, через який капітал був би не здатний переступити. Тому у цій боротьбі кожного дня і кожної хвилини відтворюється старий конфлікт між «цінностями гуманізму» і необхідністю переступати через них, в ім'я того ж самого гуманізму. Наведемо ще один приклад, теж світового досвіду так званих помилок, таких країн як Колумбія, Бразилія, Гватемала ... щодо постійного зростання армії безпритульних. В Бразилії, спочатку великі групи підлітків, яких прозвали «піраньями», серед біла дня почали бити і грабувати прохожих. Став старше, вони вривались в магазини, багаті будинки і виносили все підчистую. «Піраньї» були безстрашні і наглі, їх було багато, і ніхто не міг із ними справитися. Власті фактично розписались у власній неспроможності і безсилі. У 1999р., на 160 млн. населення там приходилось 7-8 млн., безпритульних дітей. Закінчилось все тим, що багаті почали наймати для своїх помешкань охорону, інші переселялись за місто, створюючи поселення за колючим дротом, а володарі магазинів почали вербувати людей для «отстріла» «піраній». Їх відстрілювали безпошадно. Іноді в зачистках, які проводили «ескадрони смерті» приймали участь навіть поліцейські. Статистика говорить сама за себе: у Бразилії 1984 – 1988 р., вбито 1900 дітей; в 1988 – 1991р. – 5644; 1992р. 8424. Колумбії за 1993р – знищено 2190 вуличних дітей. Один із бразильських чиновників відверто виразився: » Нам приходится вбивати їх в юному віці, щоб вони не турбували нас коли виростуть»

Незалежні експерти прогнозують, що у нас в Україні є ще три – чотири роки. Вже сьогодні є дані, що на 47 мільйонів населення України приходится за офіційною статистикою 200 тис., безпритульних, не офіційною до мільйона. В процентному відношенні це лише у два рази менше чим у Бразилії у 1990 р. Та це процент не тільки потенційних злочинців, але й рознощиків серйозних захворювань, таких як туберкульоз, СПІД, венеричні хвороби. На жаль, маленьких жебраків і наркоманів не помічають перехожі, байдуже оминає міліція, тим паче високо посадовці – звикли. Адже ці діти – як сміття, котре не дуже заважає. Самим стар-

шим безпритульним по 13-16 років, – це ровесники перебудови. Вони ще відносно малі і нездатні на організовану війну із суспільством. Кожний поки що сам по собі. Хто жебракує, хто потихеньку краде, але в їх маленькому суспільстві вже існує своя ієрархія. Ті що нюхають клей відносяться до нищої касты, так звані «опущені», «чушки», але є вже ті що тримають наприклад, лівобережну групировку безпритульних. У групі до 30 чоловік. В них є свої переконання, ненавидять міліцію, владу. Це тільки поки що жебратство і крадіжки. Сильніші вже збирають дань у Гідропарку з безпритульних дівчаток, які обслуговують бажаючих за 5 гривен. Відбувається натуральний відбір, коли сильніші видираються наверх по злочинній драбині, а токсикомани та слабаки залишаються на дні. Але не секрет, що вони не є безпритульними для кримінального світу. Той відслідковує їх, та підв'язує під конкретні діла, справжні дорослі й кримінальні. Вони також і просвіщають «малоліток» у тонкості злочинного, приступного й кримінального промислу. В Україні на жаль, не має ні одного госкомітету, комісії чи комітету, який виключно займався цією проблемою. Функції розподілені між декількома відомствами, а конкретно ні одне реально не вирішує проблему. На перше січня 2004 року в Україні мешкало 9 503 315 дітей – чверть населення країни. За іншими даними – у державі 8,5 мільйонів дітей віком до 14 років.

З них: 200 тисяч безпритульних; 6 тисяч – наркозалежних; 9 тисяч усиновлених закордоном; 150 тисяч інвалідів; 500 тисяч – із кістково-м'язовими хворобами; 1 мільйон – із хворобами органів травлення; 1 мільйон – постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС; 22 тисячі – хворі на ДПЦ, Віл-інфіковані понад 20 тисяч, що кожний місяць збільшується на 100 заражених дітей до 14 років. Десятки тисяч – хворі на бронхіти та інші недуги. 56 тисяч дітей які потребують корекції фізичного та розумового розвитку. На 21 відсоток зросла дитяча інвалідність. На 25 відсотків – зросла дитяча захворюваність в цілому. **РАЗОМ – це біля ТРЬОХ МІЛЬЙОНІВ Дітей.** Цю конкретну статистику можна було б продовжувати та суть зрозуміла. Статистика звертає увагу на те, що дитяче лікування стає питанням національної безпеки України. Тому велике здивування викликає ставлення держави до національних можливостей порятунку та лікування дітей. Держава мусить усвідомити – діти не власність батьків, а ... власність і цінність держави. Тому негайно потрібно змінювати філософію зверхності стосовно дітей, на філософію що відома нам із часів Ф.М.Достоевського: «Щастя всього людства ніщо в порівнянні із сльозою дитини...»

На сьогодні в Україні створено та функціонує 102 прийомні сім'ї та 132 дитячі будинки сімейного типу, в яких виховується 1150 дітей сиріт. Та для нашої країни це надто мала цифра, про дітей, які обігріті теплом. За умови, що ще ця офіційна статистика не відповідає реаліям нашого життя. А реалії не прості: функціонує нині у структурі установ Держдепартаменту України з питань виконання покарань 11 виховних колоній для неповнолітніх у тому числі одна – для утримання неповнолітніх засуджених

дівчат (Мелітопольська виховна колонія Запорізької області). Станом на 31 грудня 2003 року в цих установах перебувало – 2 882 особи. Їх освітній та професійний рівень вкрай низький. Лише 51,3% неповнолітніх навчались в загальноосвітніх школах, більше 40% до скоєння злочину не працювали і не навчались. 58% – сироти або з не повних сімей. 65,3% – раніше були засуджені умовно або з відстрочкою виконання покарання. 53,1% – засуджені за розкрадання майна; 30% – за розбій та пограбування. Щорічно до виховних колоній надходять 50-70 неповнолітніх, які не вміють читати й писати. Значна частина цих підлітків вимагає підвищеної уваги до їх, поведінки. Україна досить привабливо виглядає серед країн світу за показниками охоплення нею дітей зокрема 6-9 років – 99, 2 %, а повною загальною середньою освітою – 91 %. Проте, незважаючи на позитивну динаміку, за статистичними даними, понад 20 тисяч дітей не відвідують школу. Найгостріша ситуація у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Харківській областях та Автономній Республіці Крим.

Складається таке враження що нас почули від 28 вересня 2005 року у газеті «Голос України» № 182 с. 3 з'являється Постанова Верховної Ради України «Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища». Четвертий пункт цієї установи дійсно схватив суть проблеми: «Вважати першочерговими і основними завданнями Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування створення умов соціально-економічного розвитку держави, насамперед це вирішення проблем зайнятості населення, достатнього рівня оплати праці, забезпечення житлом, охорони здоров'я, розвитку культурної сфери тощо, за яких кожна сім'я мате можливість забезпечити гідний рівень розвитку дитини. Третій пункт: «... Звернути увагу Кабінету Міністрів України на те що не вирішеність проблем безпритульності та бездоглядності дітей посилює демографічну небезпеку, провокує її довгострокові негативні наслідки, створюючи загрозу безпеці держави в цілому.» Оголосити 2006 рік в Україні роком захисту дитини. Розробити загальнодержавну програму подолання дитячої безпритульності та бездоглядності.

Життя ускладнилось, ми констатуємо нині кризу управління і кризу державності, складну економічну ситуацію, яка мала тенденцію до кризи, надзвичайно складну й слабку політичну гру, на жаль, до влади прийшли люди амбітні, але в багатьох випадках не професійні. Та попри все – барометром суспільства – є діти та їх, доля. Тому про виконання цієї «Постанови...» Кабінет Міністрів України мусить проінформувати Верховну Раду до 1 лютого 2006 року. Для виховання дітей потрібно більш принципове мислення, більш глибока мудрість, чим для управління державою – писав колись Ченнінг. Суть виховання в тому, щоби відчуті, розвивати і укріпляти сили дітей, які існують в його душі. Для того щоби реалізувати таку поставлену задачу, потрібна мудрість, яка зможе об'єднати знання життя з незгасимою силою добра.

Тут теоретичної проблеми не має, а є лише проблема особистої витримки, моральної стійкості в наслідуванні вищих моральних та політичних принципів. Звичайно, в кожному конкретному випадку єдність принципів розуму, політики, моралі й економіки знайти не легко. Іноді надзвичайно важко. Але, на жаль, не має «палочки-виручалочки», простого «алгоритму» вирішення таких протиріч – ні політичного ні економічного ні наукового ні морального і навіть правового – воно завжди не досконале, не виписане та не додумане. Та завжди є – Ти – політик, професіонал, інтелігент, з якого питає – життя про своїх – Дітей, їх, безпеку, та чи була посмішка на їх обличчях – за дитинства. А також і про твоє власне майбутнє, якщо маєш надію перемагати.

Список літератури.

1. Вечірні вісті. № 053, 5.04 2002р.
2. Голос України № 29, 16.02.2005р.
3. Голос України № 182, 28.09.2005р.
4. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2004. – с. 287.

УДК 338.24:316.3

Шамільова Л.Л., кандидат економічних наук,

Снігова О.Ю.

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Донецьк

МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Запропоновано методику побудови інтегрального показника соціальної безпеки. Розраховано інтегральний показник соціальної безпеки України за період з 1999 по 2003 роки. Встановлено тенденції зміни інтегрального показника соціальної безпеки.

The technique of construction of an integrated parameter of social security is offered. The integrated parameter of social security of Ukraine for the period with 1999 on 2003 is designed. Tendencies of change of an integrated parameter of social security are established.

Вагомою підставою здійснення ефективного державного управління соціальною безпекою є визначення інтегрального показника соціальної безпеки. Але в Україні немає офіційно затвердженої методики оцінки соціальної безпеки. Не відповідає вимогам національної безпеки методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів, яка діяла до квітня 2005 р. [2] Не зорієнтована на забезпечення соціальної безпеки й оцінка діяльності органів державної влади на державному та регіональному рівнях, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2005 р. №263 [1].

Теоретичні узагальнення з проблем оцінки соціальної безпеки свідчать, що їх вирішенню не приділяється необхідної уваги. Найчастіше соціальну безпеку розглядають як структурну складову економічної безпеки і більш поширеною є її оцінка в системі економічної безпеки, де в окремий блок виділяються найважливіші соціальні показники. Таке становище перешкоджає своєчасному визначенню потенційних та подоланню наявних загроз соціальній безпеці, ускладнює формування та впровадження якісних управлінських рішень у цій сфері державного управління. Таким чином, проблема визначення інтегрального показника соціальної безпеки є актуальною та потребує проведення досліджень.

Розроблена методика побудови інтегрального показника соціальної безпеки базується на експертному оцінюванні вагомості визначених складових соціальної безпеки, співвідношенні фактичних рівнів індикаторів та їх порогових значень з урахуванням напрямів впливу на стан соціальної безпеки.

Математична модель побудови шкали значущості складових соціальної безпеки основана на гіпотезі, що розподіл випадків переваг експертів j -ої складової i -ої (a_{ij}) відповідає нормальному закону розподілу

$$a_{ij} = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{Z_{ij}} e^{-\frac{t^2}{2}} \times dt.$$

Для розрахунку вагових коефіцієнтів значущості окремих ідентифікованих складових соціальної безпеки за таблицями функцій розподілу для кожного значення a_{ij} знаходиться Z_{ij} . При цьому $Z_{ij} > 0$, якщо $a_{ij} > 0,5$. При визначенні Z_{ij} вибираються $a_{ij} > 0,5$ та розраховуються різності ($a_{ij} - 0,5$). За даними таблиць функцій розподілу знаходиться Z_{ij} та вноситься у табл. 1 зі знаком "+", а симетричне до нього значення, тобто Z_{ji} із знаком "-". Якщо Z_{ij} більше, ніж 2,0 або менше, ніж -2,0, воно відкидається як нестабільне. Оскільки у таблицях функцій розподілу приведені значення інтеграла в межах від 0 до Z , а не від $-\infty$ до Z згідно з теорією нормального розподілу, то в табл. 1 $Z_{ij} = Z_{ji}$ та по діагоналі стоять 0. Якщо жодна з оцінок не відкидається, то вагова оцінка i -ої складової соціальної безпеки визначаються як середня оцінка ($\bar{Z}_i$) всіх її ознак. За розрахунками $\bar{Z}_i$ приймає, як негативні, так і позитивні значення, що ускладнює їх використання у якості вагових значень для оцінки окремих напрямів. Для переходу до інтервальної шкали початкова точка встановлюється довільно, щоб відлік почався з «1» – до мінімального значення додається постійна величина (*const*), яка забезпечує зрушення по числовій осі усіх значень $\bar{Z}_i$ таким чином, щоб відлік почався з 1,0. Це забезпечує збереження відстані між окремими складовими соціальної безпеки при розрахунку вагових коефіцієнтів.

Вагові коефіцієнти (W_i) розраховуються згідно наступного співвідношення:

$$W_i = \frac{\bar{Z}_i + const}{\sum_{i=1}^m (\bar{Z}_i + const)}.$$

Для розрахунку інтегрального показника соціальної безпеки ($I_{сб}$) встановлюється співвідношення фактичних рівнів відповідних індикаторів (I_{ik}) та їх порогових (або нормативних) значень, якщо вони задаються або встановлюються, з урахуванням напряму впливу на рівень соціальної безпеки згідно наступних співвідношень:

для стимуляторів $I_{ik} = \frac{I_{ik}}{I_{\square\square\square ik}};$

для дестимуляторів $I_{ik} = \frac{I_{\square\square\square ik}}{I_{ik}}.$

Інтегральний показник соціальної ($I_{сб}$) безпеки розраховується за середньою арифметичною зваженою із нормованих значень відповідних індикаторів:

$$I = \sum_{i=1}^m \sum_k W_{ik} * I_{ik}$$

де m - кількість напрямів економічної безпеки;

W_{ik} - вага відповідного k -го індикатору для i -ого напрямку,

$$W_{ik} = \frac{W_i}{k},$$

де k - кількість індикаторів у межах i -ого напрямку.

За умови, що всі вибрані індикатори відповідають пороговим значенням, інтегральний показник соціальної ($I_{сб}$) безпеки дорівнюють 1 або 100%.

Для визначення вагових коефіцієнтів у квітні 2005 р. співробітниками Інституту економіки промисловості НАН України за участю авторів статті було проведено експертне опитування фахівців з проблем соціальної безпеки. Науковою гіпотезою опитування були визначення значущості окремих складових у формуванні рівня соціальної безпеки. В опитуванні прийняло участь 24 експерта, з них 46% докторів економічних наук, 38% кандидатів економічних наук та 16% - інших спеціалістів, причетних до розв'язання визначених проблем. Оцінка ступеню впливу окремих

Таблиця 2.

Індикатори соціальної безпеки та їх порогові значення

Індикатори соціальної безпеки та їх порогові значення	Одиниця вимірювання	Порогове значення	1999			2000			2001			2002			2003			1999			2000		
			1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
1. Частка населення, що живе за межами міст	%	0,069	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975
1.1. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 10 тис. осіб	%	0,069	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975
2. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб	%	0,0516	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975
2.1. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб	%	0,0258	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5
2.2. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб з населенням до 500 осіб	%	0,0258	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5	7,5	10	12,5
3. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб з населенням до 500 осіб з населенням до 200 осіб	%	0,0694	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975	1785	2350	2975
3.1. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб з населенням до 500 осіб з населенням до 200 осіб з населенням до 100 осіб	%	0,0347	2500	2516	2928	2500	2516	2928	2500	2516	2928	2500	2516	2928	2500	2516	2928	2500	2516	2928	2500	2516	2928
3.2. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб з населенням до 500 осіб з населенням до 200 осіб з населенням до 100 осіб з населенням до 50 осіб	%	0,0347	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90
4. Частка населення, що живе за межами міст з населенням до 5 тис. осіб з населенням до 1 тис. осіб з населенням до 500 осіб з населенням до 200 осіб з населенням до 100 осіб з населенням до 50 осіб з населенням до 20 осіб	%	0,0347	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90	78	84	90

складових соціальної безпеки на її загальний стан здійснювалася методом попарних порівнянь. Експертам було запропоновано провести зіставлення ідентифікованих в анкеті складових соціальної безпеки попарно, що дозволило визначити по кожній парі найбільш важливу та значиму, або встановити розподіл переваг експертів за напрямками соціальної безпеки (a_{ij}).

За кожним індикатором соціальної безпеки визначено порогове значення із зазначенням нижньої та верхньої гранично припустимих меж, які окреслюють їх можливі припустимі зміни (табл. 2).

Порогові значення визначено на базі статистичних характеристик розподілу результатів експертних опитувань фахівців з питань національної безпеки в економічній та соціальній сферах, проведених за участю авторів статті у 2002-2004 рр. За умови дотримання критерію статичної однорідності сукупності у якості порогового значення прийнято середнє значення розподілу відповідей, а значення першого та третього квантилів відповідно – як верхню та нижню припустимі межі змін відповідних індикаторів забезпечення соціальної безпеки [3].

За оцінками фахівців найбільше значення з точки зору забезпечення соціальної безпеки має зниження соціально-політичної напруженості у суспільстві ($W_{10}=11,44\%$), підвищення рівня життя населення ($W_4=11,31\%$), зниження рівня безробіття ($W_9=11,27\%$), рівня злочинності та подолання «тінізації» економічних відносин ($W_8=11,15\%$). Вагомість цих складових за оцінками фахівців є практично удвічі вище інших (табл. 2).

Розраховані згідно з розробленою методикою інтегральні показники соціальної безпеки за період з 1999 по 2003 рр. зведено в табл. 3.

Таблиця 3.

Інтегральний показник соціальної безпеки України у 1999-2003 рр., %

	Інтегральний показник соціальної безпеки України у 1999-2003 рр., %				
	1999	2000	2001	2002	2003
100,00	59,32	63,60	66,47	82,60	76,11

Тенденція зміни інтегрального показника соціальної безпеки свідчить про поступове покращення становища у сфері соціальної безпеки протягом 1999-2002 рр. Це відбувається переважно за рахунок збільшення ВВП на душу населення (більш, ніж у 2 рази), зниження частки населення, що живе за порогом бідності (у 1,5 рази) та сгладжування між-регіональної соціально-економічної диференціації у розвитку країни (у 3 разів). У 2003 р. порівняно з 2002 р. відбулося погіршення становища у сфері соціальної безпеки на 0,0649 процентних пунктів або на 6,49%, обумовлене зростанням соціально-політичної напруженості і страйкового руху (більш, ніж у 5 разів) та поширенням злочинності (у 1,2 рази). Таким чином, для забезпечення соціальної безпеки, пом'якшення та скасування

загроз соціальній безпеці першочергового значення набуває зниження соціально-політичної напруженості у суспільстві, підвищення рівня життя населення, зниження рівня безробіття, подолання злочинності та «тінізації» економічних відносин, підвищення вартості національної робочої сили, зменшення міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. Ці напрями повинні бути закладені як пріоритетні у законодавстві країни соціальної спрямованості - Стратегії національної безпеки (у соціальній сфері), Концепції соціальної безпеки України, Основних напрямів соціальної політики на період до 2011 р. тощо.

Література

1. Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономії Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій: Постанова Кабінету Міністрів від 6 квітня 2005 р. № 263 // Офіційний вісник України. - 2005. - №14. - Ст.719.

2. Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 р. № 113 (113-2004-п) // Офіційний вісник України. - 2004. - №5. - Ст.234.

3. Снігова О.Ю. Оцінка соціальної безпеки: до проблеми практичного використання порогових значень соціальних показників // Регіональна панорама. - 2004. - № 4-5 (грудень). - С.43-46.

ПРАВОВІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 351.746.1

Стеценко С.Г., доктор юридичних наук
Київський юридичний інститут
Київського національного університету внутрішніх справ

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ)

Реалії сьогодення свідчать про наявність цілого ряду потенційних загроз національній безпеці України. В матеріалі з точки зору національної безпеки України проаналізовано такі явища як корупція, євроатлантична інтеграція України, вступ нашої держави до Світової Організації Торгівлі та функціонування спеціальних економічних зон. Запропоновано конкретні шляхи, направлені на формування адекватної державної політики в цих питаннях.

Nowadays exist a lot of potential threats to the national security of Ukraine. It has been analyzed in the material from the point of the national security such terms as corruption, transatlantic integration, entering to the World Trade Organization and functioning of the special economic zones. It is offered special steps of the state policy formation regarding the above-said questions.

Реалії сьогодення свідчать про необхідність більш ретельного вивчення проблем, пов'язаних з забезпеченням національної безпеки України. Виходячи з багатокомпонентного характеру національної безпеки держави, доцільно комплексно аналізувати вказане явище. В рамках даної роботи автор ставить за мету проаналізувати певні суспільні явища, які можуть розглядатись як потенційні загрози національній безпеці України. Виходячи з цього, необхідним є конструювання пропозицій, спрямованих на формування державної політики щодо даних суспільних явищ.

Серед проблем, аналіз яких пропонується здійснити в рамках співвідношення з забезпеченням національної безпеки України, розрізняються наступні:

1. Корупція.
2. Інтеграція України до НАТО.
3. Вступ нашої держави до Світової Організації Торгівлі.
4. Функціонування спеціальних економічних зон.

Відразу вважаю за доцільне вказати, що автор не розглядає всі перераховані явища (процеси) в якості реально існуючих загроз для нашої держави. Якщо корупція вважається проблемою в переважній більшості експертних оцінок різних фахівців, незалежно від їх політичних переконань,

правової культури та ін., то по іншим представленим питанням існує велика кількість точок зору. Наприклад, прихильники та противники євроатлантичних та євроінтеграційних процесів України можуть привести багато доказів користі (шкоди) для держави та пересічного громадянина в разі приєднання до НАТО та Євросоюзу. Автор не претендує на роль істини останньої інстанції, тому що її в даному аспекті у свідомості більшості українців скоріш за все ще не сформовано. Разом з тим, важливо з позицій правової науки запропонувати напрями формування державної політики в разі, коли вказані явища стануть потенційно загрозливими для суспільства.

Говорити про корупцію з точки зору забезпечення національної безпеки України легко та важко одночасно. Легко – тому що це явище «вийшло з тіні», в якій перебувало досить довгий час, тому що за останній час суттєво збільшилась кількість правових наукових досліджень по даній проблематиці, тому що у суспільстві сформувалась стійка картина негативного відношення до даного явища. Важко – тому що кількість досліджень про корупцію не перейшла в якість (частіше мають місце констатації того, що корупція – це погано), тому що ті структури держави, які повинні боротись з корупцією, нерідко стають «героями» корупційних скандалів, тому що ніяк не вимальовується чітка державна стратегія щодо боротьби із корупцією.

Адміністративно-правові заходи протидії корупції як загрози національної безпеки України (а не треба забувати, що корупційні діяння, що не містять складу злочину – перш за все адміністративні правопорушення), на нашу думку, мають торкатись таких суттєвих напрямів як:

- цілеспрямована державна політика, реалізована в законодавстві, рекламній компанії через засоби масової інформації, в основі якої чітка стратегія боротьби з корупцією (рекламні ролики, телевізійні фільми, формуючі негативний імідж корупції);

- вдосконалення структури та повноважень правоохоронних органів, здійснюючих боротьбу з корупційними правопорушеннями, ліквідація «конкуренції компетенцій» серед відповідних структур;

- політична воля керівництва держави відносно доведення до суду резонансних корупційних справ.

Після розпаду СРСР та позбавлення від ядерної зброї, перед молодією українською державою у весь зріст постало питання забезпечення національної безпеки. З одного боку обороноздатність держави характеризувалась відносно великою кількістю Збройних Сил України, запасами техніки та озброєння. Проте з іншого, і це уявляється більш актуальним, наша держава стала більш вразливою. Приклади Іраку, колишньої Югославії продемонстрували, що будь-яка окремо взята держава може стати заручницею тих чи інших обставин. Ситуація з Україною має свої характерні риси, тому що ми знаходимося між двома історично протилежними військовими таборами – НАТО та Росією (по суті єдина країна колишнього Варшавського договору). Не дивлячись на тісні стосунки в гумані-

тарній сфері, нікого не дивує потенційне (заочне, таємне) протиборство цих сторін. З точки зору загроз національній безпеці України необхідно визначитись, яка небезпека більша – інтеграція (вступ) у НАТО і, як наслідок, – зміна взаємин з Росією, чи залишення теперішнього статусу «невизначеності».

Конституційно визначений позаблоковий статус держави зумовлює, як здається, необхідність залучення народу щодо вирішення питання про взаємини з НАТО. Саме референдум може дати відповідь на питання щодо стосунків України та НАТО, доцільності вступу до цієї організації. Важливо зазначити про хибність існуючої точки зору щодо шляху у Євросоюз через НАТО. Це питання різні як при системному аналізі, так і по конкретному наповненню. Адміністративно-правові заходи протидії вказаній потенційній загрозі національній безпеці України (знову ж таки повторимось, в теорії це необхідно обов'язково розглядати) повинні в себе включати:

- роз'яснення політики НАТО у країнах, що не є членами даної організації;
- проведення всенародного референдуму з приводу членства України у НАТО;
- урахування інтересів Росії, з якою нашу державу поєднує, крім всього іншого, єдині елементи системи протиповітряного захисту.

За останній рік тема інтеграції України до Світової Організації Торгівлі стала однією із домінантних. Керівництво країни прикладає великі зусилля щодо приєднання до СОТ. Разом з тим, з точки зору доцільності необхідно привести ключові, на думку автора, аргументи «за» та «проти» даного кроку. Позитивними рисами інтеграції до Світової Організації Торгівлі є:

- полегшення шляху українських товарів на світовий ринок;
- зменшення бар'єрів щодо можливості продавати товари іноземного походження (вони повинні стати дешевшими);
- більша мобільність робочої сили та ін.

Разом з тим, не можна забувати про такі потенційно негативні явища як:

- продаж дешевих товарів азійського походження потенційно робить неконкурентноспроможними товари, вироблені в Україні;
- ряд галузей та комплексів народного господарства України не витримують конкуренції та вимушені будуть закриватись (оскільки будуть більш здешевлені аналоги з інших країн);
- сільське господарство, один із «китів» вітчизняної економіки, не відкидаючи також його соціальну роль, поступово «відійде» разом з останніми українськими фермерами та ін.

Діапазон думок щодо інвестиційної привабливості України характеризується полярністю – від відомого вислову про «унікальний інвестиційний клімат в Україні» останніх 8-10 місяців, до виразу про зменшення в 12 раз рівня інвестицій в нашій державі за цей же період. Одним із ключових

факторів притоку інвестицій є функціонування спеціальних економічних зон. За деякими експертними оцінками, втрачені державою грошу на пільгах та зменшених податках в декілька разів перевищують прибутки СЕЗів. Логічним видається питання про те, навіщо Україні території з різним податково-митним режимом. Нерідко правопорушники ховають свої прибутки в такого рода спеціальних зонах.

Позитивними рисами СЕЗів є те, що вони:

- забезпечують приток інвестицій в регіон: іноземцю вигідніше вкласти гроші в ті регіони, де податки менші та схема інвестування прозора;

- забезпечують розвиток та впровадження в практику наукових досліджень (т. зв. технопарки);

- збільшують кількість потенційних робочих місць на відповідній території;

- полегшують впровадження нових технологій виробництва товарів та ін.

Державі доцільно визначитись чітко щодо позиції про спеціальні економічні зони, критерії їх успішності. Думається, не зовсім правильно «мінати правила» по ходу «інвестиційної» гри. Коментарі представників влади повинні бути узгоджені хоча б за основним змістом.

Таким чином, хочеться зазначити, що ідентифікувати загрози національної безпеки України треба вже зараз. Аналіз нинішньої ситуації свідчить про швидко змінюючийся світ, і те, що здавалось благом для держави ще вчора, сьогодні є небезпечним. Завдання адміністративного права і полягають у такого рода прогнозуваннях та формуванні державної політики.

Удк 343.34

Литвин О.П., доктор економічних наук
Академія муніципального управління

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА, ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Доповідь О.П. Литвина присвячена проблемі екологічної безпеки, як складової національної безпеки України. В ній запропонована класифікація злочинів проти екологічної безпеки; сформульовані поняття кожної із п'яти класифікаційних груп; визначені види таких злочинів і показана їх схожість. Проаналізовано чинне законодавство у сфері відповідальності за злочини, передбачені статтями 236-244, 251-253, 261, 262, 265-268, 270, 326, 327, 333 КК України, після чого запропоновано назвати їх: «Злочинами проти екологічної безпеки». Дані рекомендації з удосконалення чинного законодавства.

The paper of Lytvyn O. P. (Litvin O. P.) is dedicated to the problems of ecological security, as an integral part of national safety of Ukraine. The paper offers the classification of crimes against ecological security; the concept to each of file groups of such crimes was given; types of such crimes were defined and the identity between them

was shown. The legislation currently in force in sphere of responsibility for such crimes, foreseen by articles 236-244, 251-253, 261, 262, 265-268, 270, 326, 327, 333 of Criminal code of Ukraine was analysed; after what it was suggested to call them: «Crimes against ecological security». The recommendations for perfection of legislation currently in force were given.

З метою забезпечення екологічної безпеки у законодавстві України передбачено систему норм, які встановлюють відповідальність за діяння, пов'язані з порушенням правил безпеки використання джерел підвищеної небезпеки, введення в обіг загально-небезпечних предметів або використання тих чи інших предметів як у виробничих цілях так і для забезпечення, полегшення й успішного завершення злочинних дій при вчиненні корисливо – насильницьких злочинів. Ці норми, що визначають суспільно небезпечні діяння, які посягають на екологічну безпеку, помітно при цьому, як на родовий об'єкт, чого не можна сказати про всі склади злочинів, що не введені в VIII Розділ КК «Злочини проти довкілля», це певні статті з Розділу IX КК, Розділу XIII КК і Розділу XIV КК. І хоча вони не включені до одного розділу їх об'єднує те, що в них як обов'язкові ознаки складу злочинів в усіх випадках, наприклад, у злочинах проти довкілля, передбачаються різноманітні предмети небезпечного впливу на живі організми та заподіяння іншої шкоди. Такі предмети ми розглянемо нижче.

В той же час, окремі норми розділу VIII КК «Злочини проти довкілля» (статті 236 – 244, 252, 253 КК), стоять на охороні екологічної безпеки, і за функціями, що покладені на них також, як і злочини розділу XIII і XIV КК України, тісно переплітаються з деякими складами злочинів, що знаходяться у розділі IX КК. Цю гіпотезу можна підтвердити шляхом викладення їх короткого змісту. Так, **в одному випадку**, ці статті передбачають, що **порушення правил** екологічної безпеки (ст. 236 КК), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК), може спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки. **У другому – порушення спеціальних правил**, або законодавства, а саме забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей (ст. 239 КК), порушення правил охорони надр (ст. 240 КК), забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя, речовинами, відходами або іншими матеріалами ... в наслідок порушення спеціальних правил (ст. 241 КК), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК), забруднення моря матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил (ст. 243 КК), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК), порушення правил поводження з ... радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК), порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологіч-

ними агентами чи токсинами (ст. 326), створює екологічну небезпеку або загрожують життю чи здоров'ю людей. **У третьому – порушення встановленого порядку** вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення зброї, а також військової та спеціальної техніки, ... які можуть бути використані для створення ракетної, ядерної, хімічної .. (та – О.Л.) інших видів зброї ... (ст. 333 КК), незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК), несе загальну загрозу невизначеними і неконкретизованими можливими наслідками для життя і здоров'я людей. У четвертому – умисні, як незаконні, так і протиправні дії з радіоактивними матеріалами (ст. 265); напад на об'єкти, на яких ... виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні ... матеріали, речовини, предмети (ст. 261 КК); викрадення, привласнення, вимагання ... радіоактивних матеріалів (262 КК), незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 263 КК); погрозу вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК), проектування чи експлуатацію споруд без (екологічної – О.Л.) системи захисту довкілля (ст. 253 КК), безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату її родючості, ... змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254 КК), становлять загальну загрозу для життя і здоров'я людей. а також настання інших тяжких наслідків. Тому, як бачимо, охоронні функції, що покладені на окремі норми розділу VIII, IX, XIII і розділу XIV КК України становлять загальну небезпеку, одні з них, порушують правила загальної й спеціальної екологічної безпеки, тобто ті або інші спеціальні правила, інструкції, положення, директиви й підзаконні нормативні акти. Вони порушують загальновідомі умови безпеки (наприклад, правила зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів – ст. 267 КК). Інші, що є безперечним, не пов'язані з порушенням будь – яких правил. Але при створенні загрози завдання шкоди інтересам, які охороняються правом, вони знижують рівень безпеки життя, здоров'я, нормальної діяльності різних організацій тощо, викликаючи при цьому невпевненість і недовіру громадян відносно надійності захисту їхніх інтересів. Моментом закінчення деяких злочинів проти екологічної безпеки, а поряд з цим – життя й здоров'я населення вважається створення небезпеки: для життя й здоров'я людей чи довкілля; тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, спричинення (загроза) загибелі людей, екологічного забруднення або настання інших тяжких наслідків, описаних у диспозиції закону.

Аналіз існуючих статей, правил, положень, інструкцій і інших підзаконних нормативних актів, які регламентують правила поводження з джерелами підвищеної небезпеки можна класифікувати на п'ять основних груп на злочини, які:

1) порушують правила загальної екологічної безпеки (статті 236, ч. 1 ст. 240, 242, 265, 267, 325, 326 КК);

2) порушують правила спеціальної екологічної безпеки (статті 239, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, 243, 251, 267, 268, 270, 333 КК);

3) становлять загальну екологічну небезпеку (статті 238, 261, 262, 327 КК);

4) порушують принцип існування спеціальної екологічної безпеки, (статті 236, 237, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 242, т.ч. 1,3 ст. 243, ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 266 КК);

5) становлять всебічну небезпеку для невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб (статті 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 244, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253, ч. 2 ст. 266, 325, 326 КК). При цьому необхідно особливу увагу надавати встановленню причинного зв'язку між скоєними діями й тяжкими наслідками, які настали, або загрозою їх настання.

Наразі дана класифікація злочинів за тяжкістю їх учинення не є остаточною, тому що злочини проти екологічної безпеки, життя й здоров'я населення можна було розкласти й на вісім класифікаційних груп, доповнивши їх ще трьома – за рахунок уже існуючих п'яти груп, визначених вище, наприклад: 6) злочинами, що порушують установлений порядок переміщення небезпечних предметів, (статті 267, 268, 333 КК); 7) злочинами, що порушують установлений порядок обігу небезпечних предметів, (статті ч. 3 ст. 262, 265 КК); і 8) злочинами, що порушують установлений порядок забезпечення виконання заборони й додержання попереджувальних заходів держави (ч. 1 ст. 262 і ч. 2 ст. 262, ст. 327 КК). Але цей напрямок ми можемо визначити як перспективний, і не остаточний.

На основі узагальнення вищевикладеного ми можемо дати визначення понять злочинів, п'яти класифікаційних груп: 1) **злочини, які порушують правила загальної екологічної безпеки** (об'єднують у собі підзаконні акти, інструкції, положення, які перешкоджають надходженню у вільний обіг предметів, які становлять собою загальну небезпеку як для громадської безпеки, так і для народного здоров'я), можуть бути скоєні лише особами, у яких указані предмети не знаходяться в оперативному розподілі, обігу тощо, і вони поводяться з ними незаконно; 2) **злочини, які порушують правила спеціальної екологічної безпеки** об'єднують у собі підзаконні нормативні акти, які покликані забезпечити суворе дотримання конкретних видів діяльності тих або інших осіб, в оперативному поводженні, володінні, обслуговуванні та розподілі яких знаходяться предмети, які становлять собою підвищену загальну небезпеку. Особливо у випадках порушення існуючих регламентацій, які визначають таке поводження з ними, їх зберігання, облік, пересилання, перевезення, використання і та інші дії (бездіяльність); 3) **злочини, які становлять загальну екологічну небезпеку**, не пов'язані з порушенням будь-яких правил загальної або спеціальної безпеки, а винні особи, які скоюють їх, нападають на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, заволодівають предметами підвищеної небезпеки шляхом крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вимагательства або заволодівають ними шляхом шахрайства за допомогою незаконно виготовлених підроблених доку-

ментів або зловживанням службовою особою своїм службовим становищем, а також вимаганням цих предметів, поєднаним з насильством, небезпечним для життя і здоров'я для подальшого їх використання на власний розсуд у злочинних цілях (тобто для подальшої злочинної діяльності); 4) **злочини, що порушують принцип існування спеціальної загальної екологічної безпеки**, також не пов'язані з порушенням будь-яких правил загальної або спеціальної безпеки, а винні особи, які скоюють їх, шляхом дії або бездії, створюють у громадян України неупевненість у тому що держава може ефективно протистояти й не допускати вчинювання злочинів проти довкілля; 5) **злочини, що становлять всебічну небезпеку невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб**, скоюються шляхом: створення небезпеки для життя чи здоров'я людини; заподіяння значної шкоди, свідчать про існуючу великомасштабну небезпеку від можливих дій осіб, які за не завжди з'ясованими до кінця обставинами, здатні завдати незворотної шкоди і привести до таких наслідків, що фактично не можна передбачити і уникнути їх, тому, що по – перше, вони можуть бути направлені на невизначених осіб, як у кількісному так і індивідуальному плані, по – друге, під час вчинення ними зазначених дій використовуються загально-небезпечні предмети.

І хоча зазначені злочини представляються різними розділами ККУ все ж вони відображають собою найпростішу, неподільну єдність, початком яким є основа явищ, які використані законодавцем при формулюванні норм, а також їх ґрунтовна сутність, направленість і підвищена небезпечність їх злочинних напрямків, можливих і фактичних наслідків.

Неподільна єдність вказаних злочинів полягає у тому, що кожний зі злочинів, що досліджуються, має, як внутрішню так і зовнішню аналогію. Ця аналогія, присутня: по-перше, у схожості явищ, наслідків, небезпечності й аналогічності предметів, що мають однакові шкідливі властивості, заборону вчинення певних дій з ними чи щодо них, на користування ними або недопустимість володіння ними; по-друге, у зовнішній подібності різних об'єктів, які так чи інакше відбивають інтереси, котрі вони захищають, що відносяться до певних видів безпеки; по-третє, у зближенні відмінних між собою мовних форм, що відображається певною подібністю диспозицій статей, в яких робиться акцент на правила, спеціальні правила, інструкції, положення, закони й інші нормативні акти, що регулюють принципи забезпечення радіаційної і екологічної безпеки населення України; безпечного ввезення на територію; по-четверте, у видах безпеки, які мають певну спрямовану відповідність у логіці, тобто – в логічному висновку, в якому від схожості безпеки за одними ознаками можна зробити висновок не тільки про можливу схожість цих видів безпеки, а й за іншими ознаками, що ґрунтується на попередженні будь – яких проявів спрямованих на екологічну небезпеку; по п'яте, у зовнішній схожості різних систематизуючих формулювань, які походять із різних вихідних положень, але мають різко з'єднувальною відмінну від інших злочинів, розташованих у послідовній схожості побудови статей Особливої частини КК, але згідно із загальноновизначним завданням охорони

безпеки, незалежно від їх знаходження в різних розділах КК України; пошосте, у зовнішній схожості небезпеки й загрози, яку несуть у собі всі склади злочинів, передбачені статтями 236-244, 251-253, що розташовані у розділі VIII КК, статтями 262, 265 – 268, 270 розділу IX КК, статтями 326, 327 розділу XIII КК і статтею 333, розділу XIV КК, небезпека, створена ними, є загальною екологічною, тому що загрожує настанням, (створенням, спричиненням, сприянням, здійсненням, заподіянням), в одних випадках, 236 – 244, 251 – 253 КК); В інших випадках небезпека цих злочинів прихована певною перспективою настання шкідливих, тяжких або особливо тяжких наслідків від впливу радіоактивних матеріалів, відходів і вторинної сировини; радіоактивно забруднених продуктів харчування, небезпечних і шкідливих речовин, речовинами зі шкідливим випромінюванням, відходами чи іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва шкідливими для життя й здоров'я людей або довкілля, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, шкідливими відходами або небезпечними випромінюваннями та енергією, радіоактивними, хімічними, біологічними матеріалами, речовинами, предметами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами; по-сьоме, у визначені конкретних і загальних завдань: попередження різноманітних злочинних дій і наслідків, що становлять підвищену екологічну небезпеку для оточення, в залежності від конкретних дій з відходами, вторинною сировиною, забрудненими небезпечними речовинами, речовинами зі шкідливим випромінюванням (статті 237, 238, 265, 266, 268, 326 КК), речовинами, відходами чи іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва шкідливими для життя й здоров'я людей або довкілля, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, шкідливими відходами або небезпечними випромінюваннями та енергією, радіоактивними, хімічними, біологічними матеріалами, речовинами, предметами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, отруйними чи сильнодіючими речовинами (статті 239, 241, 243, 244, 327 КК) тощо, які заборонені законодавцем; загальні завдання знаходять своє відображення в особливих конкретних завданнях, які є не тільки подібними, а й конкретними у своїй схожості норм: екологічних злочинів і злочинів проти громадської безпеки з іншими нормами злочинів проти здоров'я населення, що попереджають: настання тяжких і особливо тяжких наслідків, а саме загибелі чи масового захворювання населення; позбавлення життя людини; створення небезпеки загибелі або загрози життю чи здоров'ю людей; захворювання населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою; масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу; поширення епізоотії; екологічне забруднення значних територій; заподіяння значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків; порушення правил боротьби з епідеміями (статті 251, 325 КК); захоплення, пошкодження або знищення об'єктів, викрадення, привласнення, вимагання предметів з підвищеною небезпекою або заволодіння ними шляхом шахрайства, зловживання службової особи своїм службо-

вим становищем, а також вимагання цих предметів, поєднаним з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (статті 261, 262 КК) і т. ін.

Не викликає сумніву, що вищеназвані злочини посягають не тільки на екологічну й громадську безпеку, довкілля, й здоров'я населення, але й, перш за все, на загальну й спеціальну безпеку, тобто несуть у собі небезпеку заподіяння шкоди широкому колу громадських відносин, які охороняються законом. Охорона цих відносин передбачає забезпечення виконання спеціальних правил, інструкцій, положень, дотримання систем захисту довкілля, інших підзаконних нормативних актів і законів, з метою попередження настання тяжких і особливо наслідків і т. ін.

Вище викладене надає можливість зробити висновок про те, що між злочинами проти екологічної й громадської безпеки, та безпеки здоров'я населення існує безперечний зв'язок, обумовлений і підтверджений різними факторами і різко визначеними признаками й складовими. Вони, як того вимагає теорія кримінального права, безпосередньо повинні переломляться через чітко визначену призму об'єктивних і суб'єктивних факторів. Ці фактори, у свою чергу, виражені у тому, що досліджувані злочини йдуть хоча й не поряд, але на одній осі, й тому один без одного майже неможливі (трансформація явищ і подій). Розміщення злочинів, що розглядаються в різних розділах Кримінального Кодексу, не може зруйнувати тієї монолітності (суцільності, єдності), яка все ж існує між ними, незалежно від того, що вони штучно розділені між собою. Їх штучне розміщення перешкоджає, створенню запобіжних заходів трансформації одних діянь — (менш небезпечних), в інші — (більш небезпечні). В той час коли їх злочинна єдність і суцільність уявляє собою загрозу навіть тим, що у них одна «загальна задача,» «одне загальне завдання,» одна загальна небезпека, що вони несуть у собі для суспільства.

Ці злочини давно вийшли за межі окремих видів безпеки. Вони перетворилися завдяки їх небезпечності на діяння, що несуть у собі національну загрозу. Загрозу суспільству, людству, опосередковано через злочини проти довкілля (правда не всі, а деякі з них, які ми назвали «Злочинами проти екологічної безпеки» і це безпосередньо те чого добивається від нас «Європейський союз» — саме, загострення уваги на цій проблемі, не розмиваючи її у «злочинах проти довкілля,» та інших розділах КК). Таке виділення якраз і буде виокремлювати їх від інших злочинів і відповідатиме вимогам, що висуваються ЄС. Це можна здійснити шляхом віднесення їх, правда як складової частини, у вигляді видового групового об'єкта — до екологічної безпеки.

Поряд з зазначеним необхідно зосередити увагу й на тому, що проведений аналіз питань, які стосуються предметів злочинів проти загальної екологічної безпеки, надає підставу запропонувати внесення змін й уточнення в зміст ряду норм, так:

І. При призначенні покарання за незаконні дії з радіоактивними матеріалами (статті 262, 265, 266, 267 КК) необхідно враховувати: а) тривалість їх дії; б) ступінь впливу на організм людини; в) довжину хвилі при гамма-

випроміненні; г) поряд з метою скоєння злочинів брати до уваги також і їх мотив (користь тощо) як кваліфікаційну ознаку.

II. Внести зміни, що будуть конкретизувати предмети злочинів:

1) з метою уникнення переключення понятійної суті предметів злочинів, вказаних в ст. 333 КК, необхідно наведені законодавцем у диспозиції статті терміни доповнити, уточнити або дати їх короткий опис;

2) зазначені у ст. 268 КК предмети злочину, названі просто відходами, вторинною сировиною, речовинами й матеріалами, їх необхідно конкретизувати в одному визначенні, де назвати їх відповідно об'єднуючими й конкретизуючими термінами: «радіоактивними, бактеріологічними, мікробіологічними, хімічними речовинами й відходами, а також вторинною сировиною»;

3) у примітках або ж у додатках до КК дати списки (поняття) мікробіологічних і інших біологічних агентів, токсинів, заразних хвороб (епідемій);

4) у примітках до статей 236-244, 251-253 КК дати поняття: екологічної безпеки, небезпечних речовин (випромінювання), наслідків екологічного забруднення, екологічного стану, радіаційного стану, шкідливі для життя й здоров'я речовини, відходи й інші матеріали, шкідливі для життя й здоров'я, охорони надр, природні властивості атмосферного повітря, речовин, відходів, матеріалів промислового чи іншого виробництва шкідливих для життя й здоров'я, забруднення поверхневих чи підземних вод, водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод, зміна природних властивостей водних об'єктів, виснаження водних джерел, шкідливі для життя і здоров'я відходи матеріали і речовини, незаконне скидання чи поховання матеріалів, речовин і відходів, шкідливі речовини чи суміші понад встановлених норм, інші відходи, шкідливі відходи, небезпечні випромінювання, поширення епізоотії, інженерні системи захисту довкілля, тяжкі технологічні аварії, екологічні катастрофи, масове захворювання населення.

Крім цього в КК України доцільно встановити відповідальність за:

а) умисне порушення норм безпеки при експлуатації, захороненні, перевезенні до місця захоронення відпрацьованих радіоактивних матеріалів; б) спричинення небезпеки іншим особам при неправильній експлуатації енергоблоків, а також за спричинення небезпеки іншим особам при правильній експлуатації енергоблоків, з незначними відхиленнями від технології експлуатації (уповільнене реагування на зміни, які мають місце в роботі АЕС і її енергоблоків і т. ін.); в) допущення недбалого ставлення до обліку, перевезення, а також захоронення відходів від радіоактивних матеріалів; г) вивезення за межі України ракетної, ядерної, хімічної й інших видів зброї масового знищення і стратегічного призначення.

Прийняття законодавцем цих змін і уточнень до зазначених норм КК України буде сприяти попередженню протиправних дій з загальнонебезпечними предметами (речовинами і матеріалами) і сприятиме більш ефективному захисту екологічної безпеки, як складової національної безпеки України.

УДК. 343.9

Коржанський М.Й., доктор юридичних наук
Дніпропетровський державний Університет внутрішніх справ України

ГРУПА ОСІБ ЯК СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

В статті пропонується дати нове визначення організованої групи як суб'єкта злочину, виділяються нові групові ознаки організованої групи та пропонується доповнити зміст ч. 1 ст. 28 КК України.

Стаття буде корисною для фахівців, які цікавляться цією проблемою.

The article offers a new definition to an organised group as a subject of crime, and determines new classification attributes of an organised group to be added to the content of part 1 of article 28 of the Criminal Code of Ukraine.

The article might be useful to practitioners concerned with the above issue.

Постановка проблеми. Визначення групи як суб'єкта злочину є найбільш складним і суперечливим у науці кримінального права і на практиці.

Аналіз останніх публікацій. Ця проблема за чинним КК України піднімалася лише на рівні коментарів у вітчизняній літературі.

Невирішені раніше частини проблеми. Відсутні ґрунтовні дослідження щодо групи осіб як суб'єкта злочину.

Цілі статті. Надати теоретичне та законодавче обґрунтування групи осіб як суб'єкта злочину.

Основний матеріал. Визначення групи осіб як суб'єкта злочину є одним із найбільш складних і суперечливих у науці кримінального права і кримінально-правовій практиці.

Це сталося, мабуть, тому, що у ст. 18 Кримінального кодексу України (як і у частині 1 ст. Кримінального кодексу України 1960 року) поняття суб'єкта злочину визначається як одна особа, тоді як у дійсності злочин часто вчинюється групою осіб. Що ж таке група осіб як суб'єкт злочину?

У статті 28 Кримінального кодексу України відзначається, що вчинення злочину кількома особами буває трьох видів:

1. До першого виду належать групові злочини, що були вчинені двома або більше особами, які були виконавцями злочину і попередньо, тобто до початку злочину, про його вчинення між собою не домовлялися (ч. 1 ст. 28 КК).

До таких злочинів Особливою частиною Кримінального кодексу віднесені діяння, передбачені ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 296, ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 404, ч. 3 ст. 406.

2. Другим різновидом групового злочину визнаються діяння, що були вчинені двома або більше виконавцями, які заздалегідь, тобто до початку злочину домовилися про його спільне вчинення (ч. 2 ст. 28 КК).

Переважає більшість статей Особливої частини Кримінального кодексу України мають кваліфікуючу ознаку – учинення їх за попереднього змовою групою осіб. До них належать діяння, передбачені п. 12 ст. 115, ч. 2 ст. 149, ч.ч.2 статей 185-190, ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 192, ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 200,

ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 212, ч. 2 ст. 216, ч. 2 ст. 233, ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292, ч. 3 ст. 301, ч. ч. 2 ст. 305-313, ч. 2 ст. 318, ч. 2 ст. 332, ч. 2 ст. 355, ч. 2 ст. 358, ч. 2 ст. 359, ч. 2 ст. 361, ч. 2 ст. 362, ч. 2 ст. 368, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 393, ч. 2 ст. 408, ч. 2 ст. 410.

Така кваліфікуюча ознака злочину характеризується не наявністю чи відсутністю змови, а часом виникнення змови [1].

Попередня змова означає, що двоє чи більше осіб заздалегідь або напередодні домовились про спільне вчинення злочину. Ця домовленість може бути укладена значно раніше – за кілька днів, тижнів чи місяців до вчинення злочину. Вона може бути досягнута і за кілька годин чи хвилин до початку вчинення злочину. Слова закону «за попередньою змовою групою осіб» вказують лише на те, що ця ознака має місце в діях осіб, які до початку вчинення злочину домовилися про спільні дії. Цю підвищену суспільну небезпечність вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб відзначив Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. (п. 25). У ній вказано, що викрадення належить кваліфікувати як учинене за попередньою змовою групою осіб тоді, коли у вчиненні відповідного злочину брали участь за домовленістю як співвиконавці дві і більше особи [2].

З цього роз'яснення Пленуму випливає, що діяння може кваліфікуватися як вчинене за попередньою змовою групою осіб, якщо:

1) у вчиненні злочину брали участь кілька осіб (дві чи більше особи), які діяли як співвиконавці злочину; в діях двох осіб, один із яких був підмовником (чи пособником), а другий – виконавцем, цієї кваліфікуючої ознаки злочину не має;

2) змова про вчинення злочину спільно, загальними зусиллями була укладена до початку вчинення злочину. Якщо змова про спільне вчинення злочину виникла вже в процесі вчинення злочину, під час вчинення діяння, то воно не може кваліфікуватися як учинене за попередньою змовою групою осіб, оскільки у цьому випадку не було попередньої змови.

Головним змістом цієї кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» є змова, тобто домовленість двох або більше осіб учинити злочин спільно, загальними поєднаними зусиллями. Спільність вчинення злочину включає загальну усвідомленість кожного співвиконавця про те, що у вчиненні злочину беруть участь кілька осіб, що вони діють спільно, взаємопоєднано, допомагають один одному і кожен із них розраховує на таку взаємодопомогу. Спільність вчинення злочину – це не тільки вчинення подібних дій в один і той же час, в одному й тому ж місці.

Спільність вчинення злочину – це, головним чином, усвідомленість згуртованості, єдності усіх учасників злочину, розуміння того, що злочин чиниться гуртом (що надає сили, впевненості), і кожен співучасник, розуміючи спільність вчинення злочину, розраховує на підтримку, на взаємодопомогу, на сприяння з боку інших співучасників.

Деякі злочини можуть бути вчинені групою осіб і без їх попередньої змови про вчинення цього злочину (ч. 2 ст. 152 КК і ч. 2 ст. 153 КК, ч. 2 ст. 296 КК). Як зазначив Пленум Верховного Суду України, для визнання згвалтування вчиненим групою осіб не вимагається попередньої змови між учасниками злочину [3]. Тобто змова про вчинення таких злочинів може виникнути і під час учинення посягання.

Учинення злочинів групою осіб значно підвищує їх суспільну небезпечність, але закон не передбачає посилення покарання за них у разі вчинення їх за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою.

До таких злочинів належать: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) або на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК), умисне вбивство (статті 115-118 КК), заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК), опір представникові влади, працівнику правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцю (ст. 342 КК), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), незаконне введення в організм іншої особи наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 314 КК) та ін.

Пленум Верховного Суду України роз'яснив судам, що крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство й вимагання чужого майна можуть бути вчинені за попередньою змовою групою осіб лише тоді, коли у вчиненні відповідного злочину брали участь за домовленістю як співвиконавці дві і більше особи. З цього безперечно, треба зробити висновок – якщо інші співучасники викрадення були підмовниками або пособниками, то не має підстав кваліфікувати таке викрадення як учинене за попередньою змовою групою осіб [4].

Дії учасника групового згвалтування кваліфікуються за ч. 3 ст. 152 КК і в тому разі, коли інші учасники злочину через неосудність, недосягнення віку, із якого настає кримінальна відповідальність, або з інших підстав, передбачених законом, не були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Це роз'яснення Пленуму Верховного Суду України має певну обмеженість. Дії виконавця злочину можна визнати вчиненими групою осіб і кваліфікувати за ч. 3 ст. 152 КК лише за сукупністю умов:

1) неосудний чи малолітній був учасником злочину, брав якусь участь у його вчиненні, якимось чином допомагав виконавцеві у його вчиненні, а не був лише спостерігачем події;

2) малолітній ще не досяг віку кримінальної відповідальності, але має вік 12-13 років і може надати певну фізичну та психічну допомогу виконавцеві злочину. Здатність надати виконавцеві злочину суттєву допомогу у вчиненні згвалтування повинна бути критерієм для визнання певної особи учасником злочину, а дії виконавця мають кваліфікуватися як згвалтування, вчинене групою осіб, за ч. 3 ст. 152 КК.

Треба зазначити, що визнання співучасті з малолітньою особою віком 12-13 років суперечить ст. 26 КК, у якій встановлено, що співучастю є

умисна спільна участь у вчиненні злочину кількох суб'єктів злочину, тобто осіб, яким згідно з ч. 2 ст. 22 КК уже виповнилося чотирнадцять років.

Значить, вчинення злочину з особою віком 12-13 років не може визнаватися вчиненим групою осіб чи за попередньою змовою осіб або організованою групою.

3. Третім видом групового злочину є вчинення злочину організованою групою (ч. 2 ст. 67, ч. 3 ст. 109, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 188, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312 КК).

Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо у його готуванні або вчиненні брали участь три і більше особи, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших (іншого) злочинів, об'єднаних єдиним планом, з розподілом функції учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28 КК).

Пленум Верховного Суду України зазначив, що організованою групою слід вважати стійке об'єднання двох і більше осіб, які спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності. На наявність цієї кваліфікуючої ознаки можуть, зокрема, вказувати: розроблений (хоч би у загальних рисах) і схвалений учасниками групи план злочинної діяльності або вчинення конкретного злочину, розподіл ролей, наявність організатора (керівника), прикриття своєї діяльності як своїми силами, так і з допомогою сторонніх осіб (у тому числі й даванням хабарів посадовим особам), вербування нових членів, наявність загальних правил поведінки тощо [5].

У цьому визначенні поняття організованої групи Пленум Верховного Суду України назвав її мінімальні характерні ознаки. По-перше, навряд чи може бути організованою злочинна група, що складається з двох осіб та й узагалі чи можна таке об'єднання назвати організацією. По-друге, не виділив Пленум таку обов'язкову рису організації, як її структуру – наявність певних підрозділів та організаційні зв'язки між ними, запровадження та додержання певної дисципліни. До речі, як свідчать досвід, організовані злочинні групи характеризуються суровим додержанням дисципліни, а її порушення жорстоко караються. По-третє, не позначив Пленум і такої ознаки організованої злочинної групи, як мету її створення. Будь-яка організація починається з мети створення (для вчинення не взагалі злочинів, а конкретних, певних злочинів - контрабанди, викрадання транспортних засобів, вимагання грошей, цінностей, вчинення нападів тощо).

Отже, організована група – це стійке об'єднання кількох осіб, які спеціально зорганізувалися для більш-менш тривалої злочинної діяльності.

Узагальнивши наведене, можна виділити такі типові ознаки організованої злочинної групи:

1) наявність статуту – розробленого (хоч би у загальних рисах) і схваленого учасниками групи плану злочинної діяльності і визначеної мети діяльності групи;

- 2) наявність організатора (керівника);
- 3) конспірація – прикриття своєї діяльності;
- 4) вербування нових членів;
- 5) наявність загальних правил поведінки, ієрархія стосунків між учасниками групи;
- 6) наявність матеріальної бази – приміщень, транспорту, сховищ, коштів тощо [6].

Пленум Верховного Суду зазначив, що організована група від групи осіб відрізняється, головним чином, ступенем зорганізованості. Звичайно, що організована група має вищий ступінь стійкості, зорганізованості, ніж випадкова група, що вчинила злочин за попередньою змовою. Але ступінь зорганізованості групи не повинен впливати на кваліфікацію діяння, нею вчиненого. Діяння належить кваліфікувати як учинене організованою групою незалежно від ступеня стійкості, зорганізованості цієї групи.

Таким чином, Кримінальний кодекс України відокремлює організовану групу (ч. 3 ст. 28 КК) від простої групи (ч. 1 і ч. 2 ст. 28 КК), яка не є організованою.

Між тим у психології обґрунтовано визнається, що неорганізованої групи людей немає і бути не може [7].

Усталене розуміння малої неформальної групи у психології полягає в тому, що така група неможлива без ієрархічної структури, конформізму її членів і розподілу ролей між ними. Усі психологи зазначають, що структурність, солідарність і стійкість – це і є ознаки організованості будь-якої злочинної групи.

Тому, як стверджує проф. А.Ф. Зелінський, освячене законом і багатолітнього практикою словосполучення «організована група» є «маслом масляним», оскільки будь-яка група (якщо вона група) є організованою, а якщо вона не організована, то це не група, а тимчасове спільне виконання якихось тимчасових ролей, наприклад, пасажири одного рейсу у літаку, або черга покупців у магазині тощо [8]. Отже двоє, пара – не група, група завжди має більше двох членів.

Визнання двох виконавців групою суперечить семантиці слова «група», історії вітчизняного законодавства і сучасним психологічним дослідженням. Експериментальне встановлено, що групова психологія певної спільності людей з'являється у спілкуванні, як мінімум трьох осіб (тріади). Чеський психолог Яноушек Я. у спеціальній роботі писав: «... ми бачимо відмінну рису тріади перш за все у тому, що вона утворює мінімальну структуру, у якій з'являється можливість для формування групи» [9].

Саме група справляє на своїх членів конформістський вплив, випробовує їх на лояльність і стійкість, пригнічує й ліквідує опозицію. У стосунках між двома особами таке неможливе. Поміж двох може бути лідер, але вплив одного (лідера) і вплив більшості, яка підтримує лідера, чинники не однієї міри.

На підставі цих наукових положень психології необхідно зробити висновок, що група може бути лише у складі трьох і більше осіб, що

злочинну групу .можуть утворити лише три і більше виконавців злочину, і що будь-яка група може бути лише організованою. Неорганізована група неможлива, як неможлива група із двох осіб.

Разом з тим, не можна віднести ні до жодної з названих груп суб'єктів злочину, передбаченого ст. 293 Кримінального Кодексу України. Диспозиція ст. 293 КК установлює відповідальність за організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також за активну участь у таких діях.

З цього законодавчого опису об'єктивної сторони складу злочину зовсім не видно про яку групу у даному випадку йде мова. Адже грубо порушувати громадський порядок можуть як троє і більше суб'єктів, так і двоє.

Автори підручника «Кримінальне право України» 2001 року видання про кількісний склад групи, яка порушує громадський порядок і є відповідальною за ст. 293 КК, навіть не згадують, розуміючи, мабуть, що групу утворює і двоє виконавців, згідно з ч. 1 ст. 28 КК [10].

Але ж несправедливими будуть відповідальність і рівні покарання трьом і більше порушниками закону, які вчинили діяння, передбачене ст. 293 КК, тобто покарання групи й покарання двох виконавців цього злочину.

На прикладі ст. 293 КК особливо виразно викривається юридична нерівність суспільної небезпечності злочину й відповідальності групи осіб і двох виконавців злочину.

Ці висновки вимагають вдосконалення ст. 28 Кримінального Кодексу. Доцільно було б частиною 1 ст. 28 КК передбачити відповідальність двох (пари) виконавців за вчинення спільного злочину, частиною другою – відповідальність за вчинення спільного злочину групою осіб без попередньої змови, а частиною третьою – відповідальність за вчинення злочину групою осіб, які заздалегідь до початку злочину змовилися про спільне його вчинення [11].

Висновки.

1) Положення постанови Пленуму Верховного суду України від 25 грудня 1992 р. має обмежений характер.

2) Під організованою групою слід розуміти: організована група – це стійке об'єднання кількох осіб, які спеціально зорганізувалися для більш-менш тривалої злочинної діяльності.

3) Необхідно виділити такі групові ознаки організованої групи:

а) наявність статуту – розробленого (хоч би у загальних рисах) і схваленого учасниками групи плану злочинної діяльності і визначеної мети діяльності групи;

б) наявність організатора (керівника);

в) конспірація – прикриття своєї діяльності;

г) вербування нових членів;

д) наявність загальних правил поведінки, ієрархія стосунків між учасниками групи;

є) наявність матеріальної бази – приміщень, транспорту, сховищ, коштів тощо.

4) ч. 1 ст. 28 КК України необхідно доповнити: передбачена відповідальність двох (пари) виконавців за вчинення спільного злочину, частиною другою – відповідальність за вчинення спільного злочину групою осіб без попередньої змови, а частиною третьою – відповідальність за вчинення злочину групою осіб, які заздалегідь до початку злочину змовилися про спільне його вчинення.

Використані джерела

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. – К.: Атіка, 2002. – С.92-93.
2. Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972-2004. Т. 2. – К., 2004. – С. 62.
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972-2004. Т. 2. – К., 2004. – С. 49.
4. Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. П.26//Постанови Пленуму Верховного Суду України.1972-2004. – Т. 2. – С. 62.
5. Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. П.26//Постанови Пленуму Верховного Суду України.1972-2004.Том2. – С. 62.
6. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. – К., 1996. – С. 255.
7. Зелинский А.Ф. Бывает ли преступная группа неорганизованной? – Юридическая практика. – 1998. -№1. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. – Киев, 1999, с. 195-203. Самонов А.П. Психология преступных групп. – Пермь, 1991, с. 17-24. Робер М.А., Тильман Н.К. Психология индивида и группы. -М, 1986. – С. 71-82.
8. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. – К., 1999. – С. 198.
9. Яноушек Я. Коммуникация трех участников совместной деятельности. Проблемы общения в психологии. -М., 1981. – С. 178.
10. Кримінальне право України. Особлива частина. – Київ-Харків, Юрінком-Інтер Право,2001. – С. 294-295.
11. Коржанський М.Й. Уголовный закон України. Наукова модель. Дніпропетровськ, 2004. – С. 31-32.

УДК 343.7; 343.973

Нікітін Ю.В., кандидат юридичних наук
ВНЗ «Національна академія управління»

ДЕЯКІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА КРИМІНОГЕННУ СИТУАЦІЮ В ЕКОНОМІЦІ – СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У статті здійснюється спроба виділити та згрупувати основні фактори, що впливають на криміногенну ситуацію в економічній сфері держави. Проведено дослідження організованої злочинної діяльності у цій сфері. Розкрито основополагаючі негативні тенденції, що обумовлюють координацію діяльності всіх суб'єктів національної безпеки по попередженню злочинності.

The article attempts to determine and classify the key factors that influence the criminogenic situation in the national economy. Analysis has been provided as to the organised crime in the economic sphere of the country. Research has been made with reference to the organised criminal activity in the above field. Basic negative tendencies are revealed, which impact the coordination of all subjects of national security in crime prevention.

Постановка проблеми. З економічною безпекою як складової національної безпеки пов'язуються системні трансформації у сфері економічної злочинності. Можна стверджувати, що в цій групі факторів є певна взаємозалежність між ступенем економічного розвитку, рівнем політичної стабільності в державі та криміногенною ситуацією в галузі економіки. Стан економіки, його підйом чи спад, здійснює безпосередній вплив на стан безпеки. Тобто будь-які економічні відносини, їх протиріччя зумовлюють злочинність та впливають на безпеку суспільства, а ринкові відносини від самого початку обтяжені криміналом.

Якщо розуміти національну безпеку як захищеність суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних історичних та природних умовах, від небезпек, витоком виникнення яких є внутрішні і зовнішні протиріччя, то економічна безпека як її вид, являє собою захищеність відносин в економіці. В свою чергу захищеність відносин в економіці, визначає рівень добробуту людини, суспільства (його окремих соціальних груп) та формує при цьому основи обороноздатності держави. Інакше кажучи, економічний фактор як важлива складова національної безпеки, коли науково-технічний прогрес є основою економічного розвитку, здійснює визначальний вплив на техніко-економічну неуязвимость і незалежність (т.т. відсутність економічного відставання і підкореності іншим державам, яке може призвести до втрати економічної незалежності, а в кінцевому результаті – незалежності політичної).

На сьогодні Україна проголосила концепцію «відкритості» національної економіки для співпраці з зарубіжними партнерами. Як масштабний, динамічний і певним чином структурований процес інтернаціоналізації на мікрорівні виявляється в інтенсифікації залучення фірм до міжнародних операцій, а на макрорівні – у розширенні та поглибленні світогоспо-

дарських зв'язків завдяки підвищенню міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва.

З огляду на національну економіку важливо вирізняти внутрішні прояви інтернаціоналізаційного процесу (імпорт товарів, послуг, капіталів, трудова еміграція), а у світогосподарському контексті – екстернальні шляхи розвитку (у традиційній структурі факторних і товарних ринків) та інтернальні (у структурі внутрішньокорпоративних міжнародних ринків).

Аналіз останніх публікацій. Злочинність в сфері економіки зумовила, в останні роки, націлити погляди вчених та фахівців практиків на вивчення її особливостей, детермінуючих факторів, протиправної діяльності організованої злочинності в даній сфері та шляхів їх попередження.

Цією проблемою займалися як вітчизняні вчені юристи В.В. Тацій, В.В. Сташис, Ю.В. Баулін, О.М. Костенко, О.М. Джужа, В.Я. Шакур, В.В. Голина та економісти В.М. Геєць, С.А. Кузнецов, Є.Я. Петрова, а також їх російські колеги А.І. Долгова, Я.І. Гілінський, В.В. Лунєєв, А.І. Гуров, В.С. Овчинський, Ю.Г. Козлов, О.М. Яковлев та економісти О.В. Осипенко, А.А. Крилов, В.М. Єсіпов, А.В. Нестеров і інші.

Метою статті є виокреслення системно-характеризуючих ознак сучасної економічної злочинності, зокрема, в світлі того, що в основу попередження злочинності покладено метод факторного аналізу передбачення змін і пріоритетів серед складових національної безпеки. Необхідно визначити економічні та організаційно-правові засади які б унеможливили зростання злочинності в даній сфері народного господарства.

Виклад основного матеріалу. Не можливо не бачити, що хоча є певні позитивні зміни, які здійснюються в державі за останні 15 років (перш за все у галузі політичної демократії), в цілому економічний стан України за останні роки значно погіршився. При цьому існує пряма залежність між принциповими змінами в економічній політиці держави, компетенцією суб'єктів забезпечуючих національну безпеку і тими засобами якими вони впливають на попередження злочинних проявів в даній галузі. Закріплення в Конституції України (ст. 41) трьох форм власності: державної, комунальної і приватної призвело до змінення ролі держави в економічних відносинах між різними суб'єктами. В умовах розвитку ринкових відносин (основою яких прибуток став основним мотивом економічної діяльності) в якісно новій площині постала проблема економічної безпеки держави, і в тому числі механізму її забезпечення. В першу чергу на законодавчому рівні необхідно дати відповіді на такі важливі питання: що захищати в економіці; хто це має робити; якими методами захищати; яке місце державних і громадських органів в забезпеченні економічної безпеки. Економічна безпека тісно пов'язана з важливими чинниками економічної системи, яка взаємообумовлена із світовою економікою і в зв'язку з чим держави з більшою чи меншою ступінню розвитку ринкової економіки стикаються з проблемою забезпечення своєї економічної безпеки від внутрішніх та зовнішніх загроз. Аналізуючи їх можна стверджувати, що загрози можуть бути стихійними, пов'язаними з циклічністю вільного ринку, спланованими, тимчасовими, постійними, локальними (які зачі-

пають окремі галузі), регіональними (в рамках окремого регіону) чи міжнародними. Такими загрозами можуть бути інфляції, незаконне використання ресурсів, проблеми безробіття, екології, економічної злочинності (вітчизняної чи міжнародної) тощо.

Економічний фактор національної безпеки досить вразливий з боку безпосередньої підривної діяльності зарубіжних спецслужб, які намагаються нанести Україні прямий економічний збиток та послабити її військово-економічний потенціал. Це проявляється, зокрема, в намаганнях не допустити продажу нашій державі передової технології і тим самим закріпити наше відставання в найбільш перспективних галузях науки та виробництва, а також проштовхуванні на український ринок застарілих технологій. Дана обставина призводить до того, що ряд галузей вітчизняної промисловості та наукових напрямків залежить від іноземного капіталу і цим користуються зловмисники. Для попередження зловживань, в даній сфері, потрібно, щоб в компетенції органів, які забезпечують національну безпеку знайшов своє місце такий напрямок діяльності, як отримання інформації про загрози для України в економічній, оборонній, науково-технічній галузях та забезпечення нею високо-посадових осіб органів державної влади для прийняття відповідних адекватних рішень.

Слід зазначити, що Кримінальний Кодекс (КК) України 2001 р. вмістив 51 статтю, де передбачена відповідальність за злочин у сфері економічних відносин. Це зокрема розділи VI та VII КК України «злочини проти власності» і «злочини у сфері господарської діяльності», а також норми статей які передбачають відповідальність за контрабанку (ст. 201), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204), фіктивне підприємництво (ст. 205), легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212), порушення антимонопольного законодавства (ст. 230), незаконну приватизацію державного, комунального майна (ст. 233) та інші злочини у сфері економічних відносин. Можна погодитись з думкою В. Тація, який відмічає, що специфічністю даного кола злочинів є ознака, що вони значною мірою є корисливо вмотивованими та вчиняються особами, що виконують певні функції у сфері виробництва та послуг, або особами, які координують чи контролюють цю сферу діяльності [1, 14]. Цієї точки зору достримуються і Е. Петров, Р. Марченко, Л. Барінова, які розглядають економічну злочинність як «сукупність корисливих злочинів, вчинених у сфері економіки особами в процесі їхньої професійної діяльності, і у зв'язку з цією діяльністю посягаючи на власність та інші інтереси споживачів, партнерів, конкурентів і держави, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарювання [2]. На основі всебічного аналізу вітчизняної і зарубіжної правової і зокрема кримінологічної літератури вивчення кримінальних справ, пов'язаних з економічними злочинами можна виділити наступні ознаки економічної злочинності:

1. Виражений корисливий характер. Метою злочинів є одержання вигоди в результаті присвоєння економічних ресурсів з порушенням принципу еквівалентності. Дана ознака є обов'язковою. При цьому злочин може бути вчинено з метою одержання особистої вигоди, або вигоди, в інтересах третіх осіб чи організацій. 2. Здійснюються в процесі професійної діяльності. Ця ознака є визначальною при виробленні дефініції економічної злочинності. 3. Пов'язаність із договірними зобов'язаннями, які виникають у суб'єктів між собою чи з державою і які є притаманними в діяльності з виробництва, переробки, придбання, розподілу й обміну матеріальних благ, послуг. 4. Колективність жертв. Ця ознака зумовлена тим, що суб'єктом посягання злочинів є економіка в цілому, окремі її сектори, приватнопідприємницька діяльність чи окремі групи громадян. 5. Анонімність жертв. Дана ознака вказує на те, що для цих злочинів характерною є велика відстань між жертвою і злочинцем. При вчиненні економічною злочину процес віктимізації відбувається з самого початку економічних взаємовідносин і прихований від самої жертви. 6. Наявність двох суб'єктів – юридичного (злочинність корпорації) і фізичної особи (злочинність по роду зайнятості), яка діє від імені і в інтересах підприємства. Юридична особа є суб'єктом злочину лише в тих країнах, де законодавством передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб (США, Франція). 7. Істотний збиток, заподіюваний економічним інтересам держави, окремим підприємствам і громадянам. 8. Множинний характер. 9. Перерозподіл матеріальних благ як наслідок економічних злочинів. 10. Триваючий системний характер [3].

Крім визначених ознак і кола злочинних посягань у сфері економічних відносин, слід зазначити, що вони, за оцінками фахівців, здебільшого є латентними [4]. На сьогодні як зазначає В. Тацій спостерігається розбіжність у відомостях про їх кількість, між загальними статистичними даними, вибірковими науковими даними та даними судової статистики. Постає необхідність у розробці ефективної методики визначення латентної економічної злочинності, а також єдиної загальнодержавної системи обліку відповідних злочинів із урахуванням окремих видів (відповідно до норм КК України) та галузей де вони вчиняються [1], що дозволить розробити заходи по більш ефективній їх профілактиці.

Аналіз стану боротьби з економічними злочинами та розвиток криміногенної ситуації в економіці за останні десятиліття показує, що починаючи з 90-х років ХХ ст. і перші роки ХХІ ст. на фоні розвитку нових господарських відносин було допущено послаблення державного контролю за економічними злочинами. Це призвело до появи і закріпленню багаточисельних кримінальних угруповань, які почали застосовувати тіньову економіку* у отриманні та легалізації протиправних доходів.

* Під тіньовою економікою в літературних джерелах розуміють фактично не контролюване державою виробництво, розподіл, обмін та використання товаро-матеріальних цінностей та послуг, які втягують людей у деструктивні і кримінальні відносини, деформуючи їх інтереси і економічну поведінку.

Економічні відносини визначають рівень організованої злочинності, яка наносить все більш відчутні політичні, економічні і моральні збитки нашому суспільству, гальмує і дескридує сучасні реформаторські та стабілізаційні процеси, дезорганізує діяльність державних інститутів. Відомо, що злочинність сама по собі як кримінально-правове явище традиційна знаходиться в сфері діяльності правоохоронних органів, забезпечуючих внутрішню безпеку. Але сьогоднішні масштаби злочинності в сфері економіки вирости до реального фактору політичної і соціальної дестабілізації, до рівня, який являє загрозу економічної безпеки держави. На цьому наголошував і VII конгрес ООН, який в одній із своїх резолюцій відніс економічні злочини до надто небезпечних і запропонував посилити боротьбу з ними [5].

Як свідчить офіційна статистика злочини проти власності з 13,6% (2001 р.) із загальної кількості зареєстрованих злочинів збільшились на 16,3% (2004 р.), а у сфері господарської діяльності дещо зменшились: відповідно 1,7% (2001р.), 0,8% (2004 р.). Негативною ознакою є той фактор, що значна кількість цих злочинів скоюється організованими групами.

Проведений же аналіз злочинної діяльності цих угруповань, які спрямовували свій намір на сферу економіки дозволяє виокреслити характерні, притаманні їм ознаки:

- корисливо-мотивована діяльність в економічній сфері;
- безпосереднє здійснення злочинів в процесі економічної діяльності;
- підвищений рівень організованості злочинних угруповань;
- високий ступінь її поширеності. Більшість злочинів скоєних в Україні пов'язана з економічними відносинами. У загальній структурі зареєстрованих злочинів питома їх вага за 2004 р. складає 65%;
- тривалий, системний характер злочинної діяльності;
- націленість на незаконне збагачення, шкода яка завдається економічними злочинами суспільству, державі, є значною. З 41,8 тис. економічних злочинів, виявлених правоохоронними органами (без врахування результатів роботи податкової міліції) 23,1 тис. або 55,3% становлять тяжкі та особливо тяжкі. За даними МВС України, сума матеріальних збитків, завданих злочинами в сфері економіки, склала 510 млн. грн. ;
- використання всіляких форм і методів злочинної діяльності;
- зрощування загальнокримінальної та економічної злочинності. На сьогодні виявляють значну кількість корумпованих злочинців державного апарату з криміналізованими лідерами злочинних груп, а також з керівниками комерційних, виробничих, банківських, інвестиційних груп;
- бажання до часткової чи необмеженої монополізації окремих видів економічної діяльності. Антимонопольний комітет визнав «Торговий Дім ТНК-Україна» монополістом на ринку нафтопродуктів, а ТОВ «ЛІНОС» та ЗАТ «Укртатнафта» колективними монополістами, доля яких на ринку в 2004 р. склала 60%;
- суттєвий збиток, який вчиняється економічним інтересам держави, підприємствам і громадянам України;

- здатність економічної злочинності до суттєвих і швидких трансформаційних змін і адаптації до нових умов і правил господарювання. Мається на увазі використання протиріч, а інколи і помилок в прийнятих законодавчих актах.

- зрощення економічної злочинності з корупційними діяннями. Великий відсоток економічних злочинів пов'язано з даванням чи отриманням хабара. Це, наприклад, у сфері приватизації; чи під час роздержавлення, розпаювання землі, заключенням відповідних державних актів; видачу підрядів чи ліцензій на вигідних для організованих злочинних груп умовах тощо;

- посилення зовнішньоекономічного характеру злочинної діяльності. Одним із характерних видів злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності є контрабанда [6], яка завдає великої шкоди економічній безпеці держави;

- високий рівень латентності.

Така криміногенна ситуація, яка склалася в галузі економіки в сучасних умовах, на нашу думку, обумовлена залишенням негативних тенденцій. Це зокрема:

1. Продовжується великий вивіз капіталу за кордон.
2. Зростання частини державних чиновників з нечесними підприємцями.
3. Масові розкрадання і привласнення чужої власності; злочини у топливно-енергетичному комплексі; валютні спекуляції на біржі; бюджетна і небюджетна сфера; сфера зовнішньоекономічної діяльності; легалізація кримінальних грошей.
4. Продовжується криміналізація фінансово-кредитної, банківської сфер.
5. Загострюється криміногенна ситуація на підприємствах і організаціях споживчого ринку. За підрахунками ВМС кожний третій злочин економічної направленості було пов'язано із споживчим ринком. Це зокрема: незаконне підприємництво, торгівля фальсифікованими товаром, порушення правил торгівлі тощо. Яксравим прикладом може слугувати продаж фальсифікованої алкогольної продукції.
6. На криміногенну ситуацію в Україні великий вплив здійснює ситуація у вільних економічних зонах (ВЕЗ). В результаті активної криміналізації господарської діяльності у ВЕЗ злочинці перейшли від накопичення капіталу до його вивозу в офшорні зони і скупки контрольних пакетів акцій підприємств та установ господарюючих суб'єктів.
7. Все більше починає розвиватися злочинність у сфері інтелектуального піратства.

Висновок. На підставі вище зазначеного, а також концепції причинності як взаємодії різних сторін об'єктивного та суб'єктивного, особистості і середовища можна відзначити, що злочини, які пов'язані з економічною сферою діяльності безпосередньо впливають на стан національної безпеки держави. Вони є наслідком взаємодії історично обумовлених, соціально придбаних особистісних якостей та зовнішніх обставин. Вплив на останню з чітко визначеною національною ідеєю, яка вбере в себе всі

пріоритети людини, суспільства і держави, дозволить змінити середовище, а через нього безпосередньо формування особистості.

Також для більш ефективної роботи по профілактиці економічної злочинності необхідно на державному рівні розробити систему обліку зазначених злочинів з урахуванням окремих видів (згідно з КК України) та галузей народного господарства. Це, в свою чергу, дозволить спрямувати зусилля суб'єктів законодавчої ініціативи на розробку законопроектів у відповідності до об'єкта та предмета регулювання, тобто з чітким механізмом правового регулювання криміногенних обставин з метою їх локалізації і недопущення можливостей вчинення правопорушень.

Література:

1.Тачій В. Боротьба із злочиністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок правоохоронних органів // Вісник прокуратури. 2002, №1 (13). – С.13-18.

2.Петров Э.И., Марченко Р.Н., Барінова Л.В. Кримінологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – М.: Акад. МВД РФ, 1995. – С.12

3.Дементьева Е.Е. Экономическая преступность и борьба с ней в странах с развитой рыночной экономикой (на материалах США и Германии). – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 12-14.

4.Проценко І. Економічна злочинність як одна із загроз економічній безпеці України // Право України, 2002, № 9. – С.60-64.

5.VII конгрес ООН по поредженню злочинності та поведженням з правопорушниками. Нью-Йорк, 1986. – С.13

6.Білецький В.О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Автореф. дис. кан.юрид. наук // Одеська державна юридична академія. – Одеса, 1999. – 24 с.

УДК

Тодика О.Ю., кандидат юридичних наук
Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЗДІЙСНЕННЯ НАРОДОВЛАДДЯ

В даній роботі здійснюється дослідження конституційних принципів виборчих прав громадян в аспекті здійснення народовладдя, проводиться порівняльне дослідження закріплення цих принципів в конституціях різних країн, обґрунтовується необхідність формування дієздатних законодавчих органів, органів місцевого самоврядування, необхідність подальшого наукового пошуку вдосконалення виборчого законодавства і виборчих технологій.

The given paper investigates the constitutional principles of the citizens' electoral rights in the content of democracy exercising. Comparative research has been made

as to the setting of the above principles in the constitutions of different countries. The need to form the competent legislative bodies, self-governance authorities, further scientific search for enhancement of electoral legislation and electoral technologies have been substantiated.

В умовах глобалізації в світі не повинна зменшуватися значущість демократичних інститутів суспільства. Проблеми здійснення народовладдя на пострадянському просторі стають все більш актуальними. Виборчі кампанії в останні роки проходять все більш бурхливо, жорстко, із застосуванням «брудних» виборчих технологій, адміністративного ресурсу. Значною мірою це пов'язано з тим, що вперше в період, коли Україна після розпаду СРСР стала суверенною державою, виборчі процес став змагальним. Але в процесі цієї «змагальності» нерідко порушуються виборчі права громадян. Відповідно, завдання державних інституцій, в тому числі Конституційного Суду України, – захистити ці права. Це відповідає ідеології державотворення в нашій державі, оскільки згідно ст. 3 Конституції людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю. З цього виходять і конституції інших країн СНД, що свідчить про демократичну спрямованість розвитку державності в пострадянських країнах.

З усіх видів конституційних прав громадян найбільш гарантованими на сьогодні є політичні права, до яких відносяться насамперед виборчі права. Це зумовлено новелізацією виборчого законодавства, яке зорієнтоване на міжнародно-правові стандарти, намаганням держави створити належні умови для реалізації цих прав. Так, у Росії, наприклад, був прийнятий Закон «Про забезпечення конституційних прав громадян Російської Федерації обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування».

Загальна декларація прав людини 1948 р. встановлює (ч. 2 ст. 21), що воля народу повинна бути основною дій уряду, знаходити вираження в періодичних нефальсифікованих виборах, які необхідно проводити на основі загального і рівного виборчого прав шляхом таємного голосування, або через інші рівнозначні форми, забезпечуючи свободу голосування.

Значущість виборчих правовідносин для забезпечення політичних прав громадян, для побудови в Україні правової державності впливає з того, що виключно законами України регулюється порядок організації і проведення виборів і референдумів (п. 20 ст. 92 Конституції), що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення (ст. 71). В ч. 1 ст. 38 Конституції закріплюється, що громадяни України мають право обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Таким чином, в нашій державі на конституційному рівні встановлюються основоположні принципи, які спрямовані на забезпечення виборчих прав громадян.

Такий підхід в основному є характерним і для конституцій інших країн СНД. Так, Конституція Республіки Молдови (ст. 61) встановлює, що парламент обирається на основі загального, рівного і прямого виборчого

права, і право обирати мають громадяни які досягли на день виборів 18 років, за виключенням осіб, позбавлених цього права в порядку, визначеному законом, що право бути обраним гарантується громадянам, які мають право обирати, у відповідності з законом (ст. 38 Конституції). Згідно Конституції Республіки Беларусь (ст. 38) громадяни цієї країни мають право вільно обирати і бути обраними в державні органи на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Однією з визначних засад виборчого права є принцип загальності участі громадян у виборах. Аналіз конституцій країн СНД свідчить, що цей основоположний принцип закріплений по-різному, і не завжди демократично. Так, згідно ч. 3 ст. 65 Конституції Азербайджану обмежується законом право участі у виборах професійних військових, державних службовців, осіб, позбавлених волі по вироку суду, а у відповідності з ч. 2 ст. 64 Конституції Республіки Беларусь у виборах не приймають участь громадяни, які визнані судом недієздатними, особи, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі. У голосуванні не беруть участь особи, стосовно яких у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством, обрано запобіжний захід – тримання під вартою. Згідно п. 3 ст. 32 Конституції Російської Федерації, не мають права обирати і бути обраними не тільки ті громадяни, що визнані судом недієздатними, а й ті, хто утримуються у місцях позбавлення волі за вироком суду.

Порівняльний аналіз Конституції України з деякими Основними законами інших пострадянських країн свідчить, що Конституція України більш демократично підходить до цього питання, встановлюючи, що не мають права голосу тільки ті громадяни, які визнані судом недієздатними. Намагання Верховної Ради України встановити в Законі «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р. положення, що реалізація виборчого права припиняється для осіб, які за вироком суду знаходяться в місцях позбавлення волі, на час їхнього перебування там, закінчилося тим, що Конституційний Суд України визнав цю норму неконституційною. Вважаємо, що це рішення органу конституційної юрисдикції має суттєве значення для захисту виборчих прав громадян, становлення в Україні конституціоналізму на демократичних засадах. При цьому слід враховувати, що норми Конституції України володіють вищою юридичною силою і є нормами прямої дії, і, відповідно, доки вони не відмінені і не змінені, вони є вищими відносно норм поточного законодавства, і є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин, в тому числі і для Верховної Ради України при реалізації нею законодавчої функції. Ніхто не має права порушувати Конституцію. Це аксіома конституціоналізму. І вона в нашій державі повинна витримуватися.

Конституційний Суд України відіграє все більшу роль у забезпеченні виборчих прав громадян. Понад 20 положень Закону «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р. за рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 р. майже за місць до виборів було визнано неконституційними. До них були віднесені, насамперед, ті, за

якими обмежувались виборчі права громадян, а саме: особами, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, – на час перебування у цих місцях (ч. 4 ст. 3 Закону); військовослужбовців військового формувань, утворених відповідно до законів (крім тих, які проходять строкову військову або альтернативну (невійськову) службу), особам рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, суддями і прокурорами та державними службовцями, які за законом могли бути зареєстрованими кандидатами у народні депутати лише за умови, якщо на момент реєстрації вони подадуть до окружної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії (ч. 7 ст. 3 Закону). Конституційним Судом України було визнано неконституційними низка положень Закону, за якими обмежувався захист виборчих прав громадян у судовому порядку. Мається на увазі неможливість оскарження до суду дій чи бездіяльності виборчих комісії (ч. 1 ст. 15 Закону) та незабезпеченість права громадян на оскарження до суду дій чи бездіяльності посадових і службових осіб дільничних, окружних та Центральної виборчої комісії (частині 1, 3, 5 ст. 15 Закону) та унеможливлення оскарження до суду рішення окружної виборчої комісії про визнання народного депутата України обраним та визнання виборів недійсними (ч. 6 та 8 ст. 43 Закону).

Згідно ст. 24 Конституції України всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи і рівні перед законом. Це стосується і виборчих правовідносин. Тому Конституційний Суд в своєму рішенні від 26 лютого 1998 р. акцентував на тому, що цей принцип порушується, оскільки одна й та ж особа може бути включена як до списку кандидатів в народні депутати від політичної партії, виборчого блоку партій для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу, так і одночасно висунутою в одномандатному виборчому окрузі (ч. 3 ст. 20 Закону). Нерівність громадян у виборчому процесі проявлялась і щодо збору підписів виборців, щодо встановлення неоднакових термінів висунування до списків кандидатів у народні депутати, терміну реєстрації цих списків, встановлення різного терміну для виготовлення передвиборних плакатів політичних партій та їх блоків з одної сторони і плакатів кандидатів по одномандатних округах – з другої.

Все це свідчить про те, що Конституційний Суд посідає чільне місце в механізмі забезпечення як активного, так і пасивного виборчого права громадян України. У вищезазначеному його рішенні він по суті виправив помилки, які допустив законодавець. Але це він зробив трохи більше як за місяць, оскільки вибори відбулися 2 березня 1998 р. і, відповідно, в цей короткий термін далеко не всі положення органу конституційної юрисдикції можна було втілити в життя належним чином.

З точки зору забезпечення народовладдя є необхідність проаналізувати якою мірою конституційний принцип прямого виборчого права відповідає реальному волевиявленню громадян. Вважаю, що тут є деякі проблеми. Пряме виборче право означає, що всі народні депутати Укра-

їни обираються громадянами безпосередньо і особисто. Відповідно до Закону «Про вибори народних депутатів України» у новій редакції вибори до Верховної ради України в 2006 р. відбудуться по суто пропорційній системі, до бюлетеня для голосування будуть внесені назви політичних партій, виборчих блоків партій із зазначенням прізвищ та ініціалів перших п'яти кандидатів із внесеного ними списку кандидатів у депутати. Тому голосування відбудеться не за конкретного кандидата в депутати, а фактично за політичну партію або блок партій, які представили відповідний список кандидатів у депутати. При такому порядку голосування виборець позбавляється можливості безпосередньо проголосувати за конкретного кандидата у депутати. Він не може надати перевагу тому чи іншому кандидату. Тому такі вибори навряд чи можна назвати прямими. Тим самим на наш погляд, порушується конституційний принцип прямого виборчого права.

В березні 2006 р. вибори в деякі ланки місцевих рад теж пройдуть на основі пропорційної виборчої системи. Чимало політиків і науковців вважають, що ми можемо отримати на місцевому рівні «мініпарламенти, які будуть функціонувати не в режимі злагоди і консенсусу, а жорсткої конфронтації. Висуватися кандидатами в депутати від політичних партій будуть переважно ті особи, які є членами відповідної партії. Це один із суттєвих прикладів порушення пасивного виборчого права громадян України.

Становлення виборчого законодавства – це тривалий процес знаходження механізмів і процедур забезпечення виборчих прав. Особливо в країнах, які знаходяться на перехідному етапі свого розвитку. Виходячи з конституційного принципу верховенства прав людини і громадянина, необхідності формування дієздатних законодавчих органів, органів місцевого самоврядування, необхідний подальший науковий пошук вдосконалення виборчого законодавства і виборчих технологій. Важливо також підвищувати рівень правової культури виборців. В Україні, на жаль, немає чіткої системи роботи державних і недержавних інституцій в цьому напрямку. Тому в державній політиці формуванню сучасної правової культури населення необхідно приділяти значно більше уваги, ніж це має місце на сучасному етапі. Це має суттєве значення не тільки для забезпечення виборчих прав громадян, а й для формування правової державності в Україні, реального забезпечення народовладдя, а також забезпечення стабільності конституційного ладу.

УДК 343.9

Матвійчук В.К., кандидат юридичних наук
ВНЗ «Національна академія управління»

**НАЦІОНАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПОДОЛАННЯ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
(СПІВВІДНОШЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ)**

У статті досліджується співвідношення національного кримінального законодавства та міжнародно-правових актів з подолання злочинів у сфері навколишнього природного середовища в контексті національної безпеки України. Також, обґрунтовується впровадження міжнародно-правових актів, в тому числі і на рівні КК України, що створить нові можливості у розв'язанні проблем навколишнього природного середовища України.

Стаття буде корисною для студентів, аспірантів, викладачів, науковців, суддів, працівників правоохоронних органів.

The article is dedicated to the correspondence of national criminal legislation and international law acts of overcoming crimes in environmental area in the context of national security of Ukraine. The author also grounds the inculcation of international law acts, including the level of criminal code of Ukraine, which should create new possibilities in solving environmental problems in Ukraine.

This article should be interesting for students, postgraduate students, teachers, scientists, judges and the law enforcement authorities.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що порівняння національного законодавства з нормами міжнародно-правових приписів стосовно подолання злочинів у сфері навколишнього природного середовища відсутнє, а цей напрямок є надто важливим для вдосконалення національного кримінального законодавства стосовно указаної сфери та подолання екологічних злочинів, які істотно впливають на національну безпеку України, оскільки витісняють саме важливе – людський генофонд, рослинний, тваринний світ та сприятливе середовище існування всього суцього.

Аналіз останніх публікацій. Співвідношення, проблеми та тенденції, співвідношення національного кримінального законодавства та міжнародно-правових актів із подолання злочинів у сфері навколишнього природного середовища в контексті національної безпеки не досліджувалися. Останні публікації С.Б. Гавриша, Н.А. Лопашенка та Е.М. Жевлакова не торкнулися цієї важливої проблеми.

Невирішені раніше частини проблеми. Не з'ясовані співвідношення, проблеми, тенденції національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів із подолання злочинів проти довкілля та вплив їх на національну безпеку України.

Ціль статті полягає: 1) в порівняльному дослідженні національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів із подолання екологічних злочинів; 2) у використанні цього дослідження для вдоскона-

лення чинного КК України стосовно означеної сфери; 3) спрямування цього дослідження на поліпшення цього аспекту національної безпеки України.

Основний матеріал. Перед правозастосовчими органами стоїть завдання підвищити ефективність боротьби з посяганнями на відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів. Різні прояви злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, ускладнюють соціально-економічний розвиток, погіршують середовище існування людей, ставлять під загрозу їх життя й здоров'я. стають руйнівними факторами, та в цілому впливають істотним чином на національну безпеку України.

Узагальнення практики правозастосовчих органів свідчить про те, що вони зіштовхуються з певними труднощами в застосуванні норм про кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів. Це обумовлено низкою факторів, до числа яких відносяться недоліки в конструюванні діючих у цій сфері правових норм, відсутності єдності у наукових рекомендаціях з цілої гами важливих питань. Цьому сприяє також відсутність праць з порівняльно-правового дослідження національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів із подолання досліджуваних злочинів. Отже враховуючи зазначене, ми й скористаємося таким напрямком дослідження, яке відіграє не науково-пізнавальну роль, але й матиме певне прикладне значення.

Різноманітні діяння людини щодо використання природних об'єктів визначаються загальними і спеціальними принципами міжнародно-правового співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища.

З огляду на вдосконалення кримінального законодавства України в указаній сфері, мають значення спеціальні принципи міжнародного права охорони середовища [1, 682-687; 12, 136-146; 2, 721-723; 28, 42-50].

Європейське співтовариство, починаючи з жовтня 1972 року до сьогоднішнього дня, прийняло шість програм дій із навколишнього природного середовища, актів вторинного законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, які й закріпили принципи екологічної політики [20, 11; 13, 11-16].

Ці принципи і завдання мають важливе значення для розробки системи і змісту кримінально-правових принципів, які стосуються охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів.

Перед тим як розпочати наше дослідження, потрібно визначитись з його межами. В цьому нам допоможе тлумачення таких понять як «співвідношення», «проблеми» і «тенденції». Так, термін «співвідношення» означає порівняння, взаємний зв'язок між чим-небудь відношення [14, 610]. Це означає, що слід показати як співвідноситься національне кримінальне законодавство і міжнародно-правові акти про подолання цих діянь.

Щодо поняття «проблеми», то воно означає складне питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [14, 491]. Натомість термін «тенденція» походить від латинського слова *tendentia* – направленість і означає напрямок розвитку якого-небудь явища, думки, ідеї [26, 1312].

Виходячи з вищезазначеного, звернемося до водних об'єктів. Міжнародно-правова охорона річок здійснювалася на рівні регіональних договорів. Аналіз їх дозволив фахівцям Л. В. Корбут та Ю. Я. Баскіну зробити такі висновки, які будуть корисними і в нашому аспекті дослідження: 1) регіональні угоди встановлюють заборони антропогенного забруднення річних вод без посилення на джерела забруднення; 2) основним видом забруднення визнається таке, що зв'язане з промисловою діяльністю і використанням вод у муніципальних потребах; 3) регіональні акти про судноплавство по річках забороняють скидати в ріки й озера нафту і нафтопродукти, а також інші засоби, що викликають забруднення водних шляхів; 4) вводяться обмеження на іригаційні і меліоративні роботи, що є також джерелами забруднення або виснаження вод у річках [7, 141-150]. Указані автори дослідження регіональних угод не посилаються на джерела забруднення. Доцільніше було б використати їх висновок для вдосконалення чинного КК України щодо зазначених природних об'єктів (предметів злочину). Зазначений аналіз і проведене нами вивчення угод, договорів, конвенцій щодо рік свідчить, що предметом забруднення в них зазначаються ріки, озера, води, притоки рік, гідромеліоративні канали, поверхневі і підземні води, водно-болотні угіддя [20, 554-558].

Слід зазначити, що на криміналізацію діянь, передбачених ст. 242, 243 КК України мають вплив міжнародно-правові акти. Для виконання такого завдання треба знати тенденції, що мають місце між національним кримінальним законодавством і міжнародним щодо водних та інших об'єктів природи. Вони співпадають з системним підходом щодо глобальних проблем, в низці яких важливу функцію виконує національне кримінальне законодавство. Отже між нормами нашого КК України, що стосуються навколишнього природного середовища і міжнародно-правовими актами проявляється взаємозв'язок і взаємозалежність, що характеризується тим, що міжнародне рішення зазначеної проблеми знайшло певне впровадження (імплементацию) у кримінальному законодавстві України. Прослідкуємо як позначають предмет забруднення водних об'єктів з суші конвенції та угоди, які можуть у деякій мірі роз'яснювати предмет складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, – порушення правил охорони вод. В цьому контексті нам слід зазначити, що ми можемо зіставити предмет цього складу злочину з тим переліком водних об'єктів, що є в цілій низці міжнародно-правових актів, враховуючи при цьому те, що міжнародне право, в першу чергу, звернуло увагу на ці природні об'єкти, то і пошук цього предмету слід брати із зазначених джерел. Враховуючи це, продовжимо наше дослідження і звернемося ще до ряду конвенцій і угод, де ми знаходимо, що вони до предмета забруднення відносять води територіального моря і виключної екологічної зони [19, 25-32], внутрішні

води, море [27, 185-188]. Проте, необхідно відзначити, що деякі положення щодо предмета цього діяння не мають вирішення у міжнародно-правових аспектах. Так, не знайшло регулювання в міжнародно-правових актах питання щодо охорони, таких предметів, як гейзери, ключі й затоки, протоки, артезіанські басейни, льодовики. Також має певні недоліки щодо переліку можливих предметів і склад злочину, передбачений ст. 242 КК, в якому також ці предмети не конкретизовані або не мають пояснення у примітці до закону. Це приводить до помилок при застосуванні закону.

Щодо обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину забруднення водних об'єктів та зовнішніх ознак існуючих міжнародно-правових приписів, що стосуються подолання цього асоціального явища, видно, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину порушення правил охорони вод є: 1) діяння, тобто дія або бездіяльність; 2) злочинні наслідки, прямо зазначені в ч. 2 ст. 242 КК; 3) необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками, передбаченими в законі. Законодавець відмовився від зазначення в диспозиціях ч. 1 і 2 ст. 242 КК України засобів учинення злочинів та їх переліку, що, на наш погляд, є позитивним. Крім того, закон уже не передбачає зазначення джерел учинення цього злочину.

Звернемося до такої основної ознаки об'єктивної сторони, як діяння (дії або бездіяльності), що сформульовані в ст. 242 КК України, як забруднення або інша зміна природних властивостей, або виснаження водних джерел. В Заключному акті наради з безпеки й співробітництва в Європі йдеться про охорону вод від забруднення і нераціонального використання прісних вод [5, 587-590]. Положення цього Акту щодо діяння співпадають з ознакою ст. 242 КК, яка значиться як забруднення (діяння). Проте цей документ настановує нас на таку дію, як незаконне використання прісних вод, яке не має місця в кримінальному законодавстві України, хоча настала така необхідність для криміналізації незаконного використання прісних вод (особливо питної води). Таке доповнення мало б величезне значення для України, де відчувається брак питної води, що становить велику загрозу для збереження не тільки здоров'я, а й життя людей. Тут мова має йти, зокрема, про виснаження всіх водних об'єктів, а не як це передбачено в ст. 241 КК України. Міжнародно-правові акти дещо раніше пішли далі у справі охорони водних об'єктів, зокрема, і таких дій як забруднення й виснаження. Міжнародне товариство виграло б, якби не випускало з поля зору і таку дію чи бездіяльність, як засмічення, яке приносить не меншу шкоду відносно стосовно водних об'єктів. В цьому аспекті має вади і ст. 242 КК України.

У справі пояснення такого зазначеного вище діяння, як забруднення, допомагає визначення, дане Міжурядовою океанографічною комісією ЮНЕСКО, з якого видно, що воно формулюється як привнесення людиною, прямо чи опосередковано речовин або енергії у морське середовище, включаючи естуарії, що призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам, життю в морі, небезпеку для здоров'я

людей, перешкоди морській діяльності, включаючи рибальство, погіршення та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використаної морської води та погіршення умов відпочинку [19, 25-32].

Підсумовуючи викладене щодо основної ознаки об'єктивної сторони – діяння (дія або бездіяльність), необхідно міжнародно-правові акти узагальнюючого характеру і ст. 242 КК доповнити таким діянням як засмічення, що сприятиме екологізації цих норм та сприйме те позитивне, що мало кримінальне законодавство в історичному минулому. Що ж до наслідків, то міжнародно-правові акти вказують на загрозу їх настання або настання наслідків і дають більший їх перелік ніж ст. 241 КК України [6, 62-77]. Виходячи з цих міркувань, нашому законодавцю необхідно було б сприйняти досягнення в цій сфері міжнародного права і в частині першої ст. 242 КК більш чітко визначити формальний склад злочину та розширити перелік загроз. Крім того, у міжнародно-правових актах передбачені такі засоби забруднення водних об'єктів: нафта, радіоактивні відходи, радіоактивні матеріали, інші шкідливі відходи, нафтопродукти, нафтовміщуючі залишки, нафтові суміші, отруйні речовини, стічні води, сміття, сира нафта, паливна нафта, нафтовий відстій, нафтові відходи, очищені нафтопродукти, скиди відходів, синтетичні сполуки [4, 37-42; 3, 39-42; 27, 185-188; 8, 197-215; 6, 62-67]. Міжнародно-правові акти щодо засобів мають також певне обмеження, що не сприяє боротьбі із забрудненням водних об'єктів у повному обсязі і в деякій мірі не відповідає принципам, закладеним у Статуті ООН. Також ці акти називають такі джерела забруднення: джерела, що перебувають на суші, з континентального шельфу, з атмосфери, з рік, з каналів, з прибережних споруд, з водоспусків, зі стоків, із трубопроводів [6, 62-77; 19, 25-32].

Нам уявляється, що ст. 241 КК України, яка взагалі не дає переліку джерел забруднення, фактично їх значно розширює в порівнянні з міжнародно-правовими актами, в цьому їх перевага.

Ціла низка міжнародно-правових актів є корисною для вдосконалення ст. 243 КК України [17, 47-51; 10, 37-38], але наш законодавець не повністю сприйняв положення зазначених конвенцій, хоча в них є багато корисного, що краще могло б розкрити деякі об'єктивні й суб'єктивні ознаки складів злочину, передбачених ст. 243 КК України. Ці акти могли б дати дещо корисне для ст. 243 КК України стосовно предмета злочину, зокрема, доцільно було б запозичити положення щодо предмета зазначеного злочину, а саме вод «особливих районів». Деякі положення Конвенції про територіальне море і прилеглу зону дають роз'яснення, які мають суттєве значення для кваліфікації діяння за ст. 243 КК України. Зокрема, територіальне море – місце вчинення злочину – це морський пояс, розміщений уздовж берега, а також за межами внутрішніх морських вод, а для держави – архіпелагу – за архіпелажними водами (на цей морський пояс поширюється юрисдикція і суверенітет прибережної держави) [17, 47-51]. Ширина територіального моря визначається від лінії найбільшого відливу до 12 миль. В той же час, на нашу думку, предметом тут

є води територіального моря, що важливо для КК України. Крім того, Женевська конвенція про відкрите море визначає, що це – частина моря, яке не входить ні до внутрішнього, ні до територіального моря [10, 37-38]. Тут також відкрите море – це місце вчинення злочину, згідно зі ст. 243 КК України, а води відкритого моря – це предмет злочину.

Нам здається, що наш Законодавець менш удаło назвав засоби забруднення моря в ст. 243 КК України, ніж це зазначено в міжнародно-правових приписах, які дають вичерпний перелік засобів і джерел забруднення моря.

Женевська конвенція 1958 р. «Про континентальний шельф» вперше ввела в міжнародне право його поняття як морського дна, включаючи його надра, що знаходяться від зовнішньої границі територіального моря прибережної держави до встановлених міжнародним правом меж [16, 20-46]. Конвенція ООН із морського права 1982 р. визначила ширину континентального шельфу. Ці та інші положення Женевської конвенції повністю знайшли місце в ст. 244 КК України. Це лише свідчить про збіг міжнародно-правових приписів і положень КК України, що стосується досліджуваної нами сфери. В той же час, на наш погляд, чинний КК України має певні недоліки в порівнянні з міжнародно-правовими актами щодо виключної економічної зони, де встановлений специфічний правовий режим, оскільки прибережна держава має суверенні права з метою розвідки й розробки живих і неживих природних ресурсів і т. ін. [11, 145-190], але наше законодавство не взяло на себе охорону відносин із приводу використання виключної економічної зони.

В удосконаленні ст. 241 КК України, що стосується атмосферного повітря, мають суттєве значення міжнародно-правові акти [18]. Наприклад, вказівка на повітря робочого приміщення явно виділяє його з предмета зазначеного злочину, що важливо для кваліфікації, або визначення такої дії забруднення повітря як уведення речовин або енергії у повітряне середовище [18]. Таким чином вона пояснює засоби забруднення, а також називає наслідки такого забруднення. Крім того, ст. 241 КК України не охоплює таких засобів забруднення, як шум і вібрація, які мають місце в Конвенції 1977 року «Про захист трудящих від професійного ризику, що викликаний забрудненням повітря, шумом і вібрацією на робочих місцях (поняттям «шум» охоплюють будь-яке забруднення повітря речовинами, незалежно від їх фізичного стану, які є шкідливими для здоров'я або небезпечними в іншому відношенні) [15, 77-83]. Натомість поняттям «вібрації» охоплюють будь-яку вібрацію, що передається людському тілу твердими тілами і яка є шкідливою для здоров'я чи небезпечною в іншому відношенні [15, 77-83]. Ці засоби мають знайти місце в ст. 241 КК України. На відміну від міжнародно-правових актів у ст. 241, крім забруднення, вказується інша зміна природних властивостей атмосферного повітря, що потребує осмислення такого діяння.

Ст. 252 КК України називає предметом території і об'єкти природно-заповідного фонду, а не природну спадщину, яка включає природні пам'ятки, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами

таких утворень [20, 6-10]. Зазначені положення міжнародно-правового акту мають доповнити ст. 252 КК після слів «природно-заповідного фонду» словами «природної спадщини». Це доповнення доцільно внести також до ст. ст. 240, 246, 248, 249 КК України.

Звернемося до предмета складів злочинів, передбачених ст. 246, 247 КК України та деяких приписів міжнародно-правових актів, які в деякій мірі можуть бути корисними для удосконалення як КК України так і міжнародно-правових актів. Міжнародно-правові акти для позначення досліджуваних предметів використовують терміни «флора», «рослини», «біологічне різноманіття» тощо [22; 186]. У свою чергу ст. 247 КК України позначає предмет терміном «рослини»; ст. 245 КК України – «лісові масиви», «зелені насадження», інші такі насадження, ст. 246 КК України – «дерева» і «чагарники». Позиція законодавця України на конкретизацію предмета злочину заслуговує схвалення, адже це зручно для застосування закону. Стосовно об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. ст. 245, 246, 247, 251 КК, то вони, відповідно, охоплюють ст. 245 КК – дію, бездіяльність, які виражаються в знищенні або пошкодженні зелених насаджень вогнем або іншим загально небезпечним способом; ст. 247 КК України – діями і бездіяльністю, що виражається в порушенні правил, установлених для боротьби зі шкідниками й хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин і наслідками (тяжкі наслідки); ст. 246 КК України – дією (порубкою дерев і чагарників); ст. 251 КК – дією й бездіяльністю. В той же час, міжнародно-правові акти передбачають такі дії як торгівля видами дикої флори, збереження біологічного різноманіття, нових сортів рослин [22;23]. Отже, з метою екологізації кримінального законодавства необхідно було б увести кримінальну відповідальність за порушення законодавства щодо збереження біологічного різноманіття рослин, незаконну торгівлю видами дикої флори та порушення законодавства щодо охорони нових сортів рослин, адже деякі з них знаходяться під загрозою зникнення.

Міжнародно-правовими актами передбачена заборона на такі дії як торгівля видами дикої фауни, що знаходиться під загрозою знищення [23, 266-278] та захист від знищення мігруючих видів та середовищ існування, що перебувають під загрозою, ловлю та утримання тварин і птахів, знищення або вилучення яєць із середовища існування диких тварин, продажу, зберігання з метою продажу тварин, транспортування з метою продажу тварин або пропозиції на продаж диких тварин тощо [25, 232-235]. В цьому аспекті законодавець мав би сприйняти такі новели міжнародно-правових актів тим більше, що він приєднався до цих конвенцій. Тоді ст. 248 КК України передбачала б відповідальність не тільки за незаконне полювання, а й за торгівлю видами деякої фауни, за знищення мігруючих видів мисливських тварин, за знищення середовища існування мисливських тварин, за незаконне утримання диких, тварин, за знищення або вилучення їх яєць, транспортування з метою продажу таких тварин. Це сприяло б дотриманню нашою державою міжнародно-правових стандар-

тів у справі охорони навколишнього природного середовища та екологізації нашого законодавства. Тако ж позитивним є підхід міжнародно-правових актів щодо знарядь лову, адже вони чітко зв'язують місце лову, види риб і розмір перерізу сітки та час для вилову [15, 77-83; 24, 560-568]. Ці положення повинні бути сприйняті національним законодавством.

Цікаві та корисні положення для КК України можна почерпнути з «Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля». Вона надто важлива і потребує неабиякої уваги людства. Україна ратифікувала цей міжнародний документ однією з перших, – Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» був ухвалений парламентом 6 липня 1999 року. Конвенція надає громадянам право на сприятливе навколишнє природне середовище, право на інформацію, право на участь у прийнятті різних рішень, а також на доступ до правосуддя. Упровадження Конвенції, в тому числі і на рівні КК України, створить нові можливості у розв'язанні проблем навколишнього природного середовища України та допоможе сформуванню соціально-правову основу для загальноєвропейського екологічного простору.

Висновки. 1) дотримання міжнародно-правових стандартів в справі охорони навколишнього природного середовища є гарантією збереження людського генофонду в Україні – основи національної безпеки України; 2) сприйняття КК України прогресивних положень міжнародно-правових приписів, які б стосувалися протидії можливості отримання екологічної інформації фізичною, юридичною особами та громадськістю про стан навколишнього природного середовища його складових є фактори, які завдають шкоду екологічній безпеці України; 3) порівняльно-правове дослідження національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів з подолання екологічних злочинів забезпечує вдосконалення чинного КК України та чистоту кваліфікації діянь, що стосуються зазначеної сфери.

Використані джерела

1. Декларация Стокгольмской конференции ООН с проблем окружающей среды 16.06.1972 г. // Действующее международное право. В 3 т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независимого института международного права, 1997. – Т. 3. – С. 682-687.

2. Декларация по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро с 3 по 14 июня 1992 г. // Действующее международное право. В 3 т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независимого института международного права, 1997. – Т. 3. – С. 721-723.

3. Договор об Антарктике (1959 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. – С. 39-42.

4. Женевская конвенция об открытом море (1958) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. – С. 37-42.
5. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975 г.) // Междунгародное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 587-590.
6. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов (1972 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. // Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. -С. 62-77 // Свод законов СССР. – Т.4. – М., 1989 г. – С. 315-316.
7. Корбут Н.В., Баскин Ю.Я. Международно-правовой режим рек. История и современность. – М.: Наука, 1987. – 335 С.
8. Конвенция по защите морской среды района Балтийского моря (1974 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. -С. 197-215.
9. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов 30 августа 1975 г. // Сборник действующих соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXII, – М., 1978.
10. Конвенция об открытом море от 24.02 – 27.04.1958 г.// Горшков Г., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. – С. 37-38
11. Конвенція ООН з морського права (1970 г.) // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том.5. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – С.145-190.
12. Колбасов О.С. Всемирная хартия природы // Правовая охрана окружающей среды. – М., – С.136-146.
13. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища. Навчальний посібник. – Львов, 2004. – 256 С.
14. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. гл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – с. 19 изд., испр.– М.:Рус.яз.,1987.- 846 С.
15. О защите трудящихся от профессионального риска, вызываемого загрязнением воздуха, шумом и вибрацией на рабочих местах: Конвенция от 20.06.1977 г. // Сборник международных договоров СССР. – Выпуск XLV. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 77-83
16. О континентальном шельфе: Коневнция 1958г. // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М.: Гидрографическое управление, 1971. – С.20-46.
17. О территориальном море и прилежащей зоне: Конвенція 1958 г. // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М.:Гидрографическое управление,1971.-С. 47-51.
18. Про трансграничне забруднення повітря на великі відстані: Конвенція від 17 листопада 1979 р. // Збірник діючих договорів, угод і конвенцій, заключених СРСР. – Вип. XXXIX. М., 1985 рік.
19. Про захист Чорного моря від забруднення: Конвенція від 21 квітня 1992 р. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього

природного середовища (міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том 5. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – С. 25-32

20. Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів: Конвенція від 16 травня 1997 р. // Закони України. Міжнародні договори. – Т.14. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1998. – 807 С.; Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Конвенція від 16 листопада 1972 р. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том 5. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – С.6-10.; Philippe Sands. *European Community Environmental Law: the Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection* // *Yale Law Journal*. June, 1991

21. Про охорону нових сортів рослин: Міжнародна конвенція від 2 грудня 1961 р. // Збірник законодавчих актів про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том 5. – Чернівці: зелена Буковина, 1999. С. 262-268.

22. Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі: Конвенція від 19 вересня 1979 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. – № 50. – Ст. 278.

23. Про збереження морських живих ресурсів Антарктики: Конвенція від 20 травня 1980 р. // Закони України. Міжнародні договори України. – Т. 14. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 266-278.

24. Про зміну клімату: Рамкова конвенція Організації Об'єднаних націй від 9 травня 1992 р. // Закони України. Міжнародні договори України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – Т. 14. – С. 560-568.

25. Про трансграничне забруднення повітря на великі відстані: Конвенція від 13 листопада 1979. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том 5. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – С.232-235.

26. Советский энциклопедический словарь./ Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 С.

27. Соглашение о сотрудничестве в вопросах борьбы с загрязнением вод Северного моря нефтепродуктами (1969 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник. – М.: Воениздат, 1979. -С. 185-188

28. Сперанская Л.В., Третьякова К.К. Международное право окружающей среды (Международное экологическое право): Учебное пособие. – М.: Изд-во МНПЭУ, 1997. – 312 С.

УДК 342.951

Тропіна О.М., кандидат юридичних наук
Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ»

В статті аналізуються пропрієтарна теорія та теорія виключних прав як основні наукові підходи до теоретико-правового визначення категорії «інтелектуальна власність», досліджуються неоднозначні думки вчених щодо доцільності та обґрунтованості застосування вказаної категорії у праві, проводиться розмежування інтелектуальної власності та речової власності, а також пропонується диференційований підхід до визначення категорії «інтелектуальна власність».

In clause the theory and the theory of exclusive rights as the basic scientific approaches to legal definition of a category «the intellectual property» is analyzed ambiguous opinions of scientists are investigated concerning expediency and validity of application of a considered category in the right, differentiation of the intellectual property and properties is carried out, and also the differentiated approach to definition of a category «the intellectual property» is offered.

У сучасних правових системах явище «інтелектуальна власність» охопило найрізноманітніші сфери суспільних відносин, що є предметом регулювання різних галузей права, — економічний оборот, соціально-політичні і культурні зв'язки, міжнародні, державно-адміністративні й інші відносини. Це привело до того, що інтелектуальна власність стала об'єктом вивчення цілого ряду галузевих юридичних наук (цивільного права, державного, адміністративного, митного, податкового, міжнародного та ін.), а категорія «інтелектуальна власність» увійшла в їхній понятійний апарат. Метою цієї статті є запровадження диференційованого підходу до визначення правової категорії «інтелектуальна власність», що обумовлюється передусім широкою сферою застосування та наявністю помилкових стереотипів щодо розуміння правової природи інтелектуальної власності у суспільстві, а також неоднозначністю думок вчених з цього приводу.

За час розвитку права інтелектуальної власності у світовій науці виникло чимало теорій, що пояснюють сутність відповідних прав. Проблема встановлення природи прав, що виникають із факту створення результатів творчої діяльності та визначення їх місця серед інших правових категорій спричинила дискусію, що ведеться до цього часу і супутні їй суперечливі погляди стосовно сутності прав на результати творчості. Аналізуючи витoki поняття «інтелектуальна власність», сучасний український науковець Р.Б. Шишка виділяє такі основні теоретичні напрямки:

1. Теорія виключних прав, яка відносить права автора до суб'єктивних прав, що полягають у можливості використання будь-яким не забороненим законом способом результату інтелектуальної діяльності й у сукупності специфічних особистих немайнових прав, пов'язаних зі створенням творчого результату.

2. Концепція інтелектуальної власності, що відносить сукупність досліджуваних нами прав до класу речових (пропріетарна теорія).

3. Теорія особистості, що розміщує права автора переважно в класі особистих.

4. Теорія інтелектуальних прав, що називає авторські і патентні права правами особливого роду (*sui generis*), що заходяться за межами класичного розподілу цивільних прав на речові, зобов'язальні й особисті [8, с.126].

З цих теоретичних напрямків у законодавстві і доктрині більшості країн світу переважають дві концепції: виключних прав та інтелектуальної власності (пропріетарна теорія).

Гносеологічно пропріетарна теорія права інтелектуальної власності вважається першою та домінуючою. Вона виходить із природного розуміння права власності, а її представники ототожнюють права авторів та інших осіб на продукти творчої діяльності з правом власності на матеріальні об'єкти [3, с.29].

Отже, пропріетарна теорія виходить з того, що результати творчої та іншої передбаченої законом діяльності визнаються її об'єктами. На ці об'єкти творець має дві групи прав: особисті немайнові та майнові. Останні такі самі, як і в праві власності: право володіння, право використання та право розпорядження.

Пропріетарна теорія права інтелектуальної власності послідовно проводиться в усіх міжнародно-правових актах і впливає на моделювання національних законодавств. Послідовниками пропріетарної теорії права інтелектуальної власності слід назвати відомих українських вчених-цивілістів О.А. Підпригору та О.О. Підпригору. На їх думку, зміст права інтелектуальної власності визначається так, як він визначається для звичайного права власності [4, с. 53].

Теорія виключних прав, заснована на привілеях як певному праві, в основному отримала свій розвиток у Німеччині. Її основу складає теза про те, що в основі виключного права міститься заборонна функція, що дозволяє патентоволодільцю виключити третіх осіб із несанкціонованого використання запатентованого винаходу. На думку В.А. Дозорцева, «исключительное право представляет собой вполне самостоятельную научную категорию, отдельную от права собственности, не укладывающуюся в традиционную систему римского права» [1, с.42]. Найбільш послідовним представником теорії виключних прав в Україні є український вчений Р.Б. Шишка, який зазначає: «...інтелектуальною власністю слід вважати лише майнові права, які полягають у монопольному праві використовувати переваги новинки самому, на певний час заборонити це робити іншим особам чи надати їм це право за винагороду» [8, с.151].

В різних правових системах світу права на об'єкти інтелектуальної діяльності визначаються по-різному. У Великобританії, Іспанії, Португалії, Франції, ФНР, Японії, США та деяких інших країнах результати інтелектуальної діяльності визнаються об'єктами права власності. В Австрії, Бельгії, Греції, Нідерландах, Скандинавських країнах, Швейцарії,

Єгипті та деяких інших країнах ці ж результати визнаються об'єктами виключного права на використання [4, с. 63].

На нашу думку, зазначені концепції збагатили юридичну науку, дали емпіричний матеріал для подальших досліджень економічної та правової дійсності. Безумовно, що в кожній із наведених концепцій є свої переваги та недоліки, які необхідно враховувати при розгляді інтелектуальної власності з позицій вимог ринкової економіки та прискорення інформаційного обміну об'єктами інтелектуальної власності з використанням сучасних технологій.

Становлення поняття «інтелектуальна власність» в українському законодавстві та правовій науці відбувалося під впливом розглянутих концепцій з урахуванням монопольного ставлення радянської держави до права власності взагалі. Поняття «інтелектуальна власність» упродовж багатьох десятиліть у діловому лексиконі, а особливо пересічного громадянина, було малозрозумілою абстракцією [7, с.2].

Слід зазначити, що поняття «інтелектуальна власність» спочатку було покликано виконувати роль усього лише формального відмежування від загальновизнаної власності речової і не несло особливого смислового навантаження. Радянський енциклопедичний словник визначає інтелектуальну власність як «юридическое понятие, охватывающее авторское право и другие права, относящиеся к интеллектуальной деятельности в области производства, науки, литературы и искусства» [5, с.81].

У сучасному законодавстві, на нашу думку, поняття «інтелектуальна власність» почало позначати сукупність усіх суспільних відносин, пов'язаних з визнанням виняткових і абсолютних прав уповноважених осіб на результати інтелектуальної творчої діяльності й прирівняних до них засобів індивідуалізації.

Однак уведення в законодавство поняття «інтелектуальна власність» викликало критику ряду правознавців, обумовлену необхідністю проведення розмежування між інтелектуальною і речовою власністю.

Супротивники використання поняття «інтелектуальна власність» як аргументи звичайно вказували і вказують на неможливість ототожнення правового режиму матеріальних і нематеріальних об'єктів, на обмеження прав творців інтелектуальних продуктів територіально і в часі, на специфіку засобів захисту прав на результати творчої діяльності, на їх тісний зв'язок з особистістю творців, що обумовлює визнання за ними специфічних особистих прав, на не відчуженість ряду повноважень творця на інтелектуальні продукти й інші специфічні риси інтелектуальної власності.

Наприклад, Е.А. Суханов вважає, що використання терміна «інтелектуальна власність» стосовно продуктів інтелектуальної творчої діяльності і прирівняних до них засобів індивідуалізації «представляет собой результат недоразумения» [6, с.94]. На думку В.А. Дозорцева, «термин «интеллектуальная собственность» отражает лишь общность политических и экономических функций этой категории с соответствующими функциями права собственности на нематериальные вещи, но юридически

терминология представляет собой лишь литературный образ, никак не отражая реальное правовое содержание» [2, с.234-235].

У відповідь на ці й інші зауваження прихильники вживання поняття «інтелектуальна власність» стали підкреслювати, що в даному випадку мова йде про специфічний нематеріальний об'єкт права власності, що вимагає особливого регулювання.

Слід зазначити, що при розмежуванні речової власності і власності інтелектуальної, необхідно, в першу чергу, врахувати, що категорія «власність», насамперед, економічна. У цьому сенсі інтелектуальна власність є формою відносин до результатів інтелектуальної діяльності і прирівняних до них засобів індивідуалізації.

Винятковий і абсолютний характер приналежності творцю інтелектуальних продуктів і став передумовою позначення сформованих відносин як інтелектуальної власності. З цього погляду єдиною відмінністю речової власності від власності інтелектуальної є розходження їхніх об'єктів.

Специфіка об'єкта інтелектуальної власності – нематеріальних продуктів – обумовлює специфіку змісту права інтелектуальної власності при загальній із власністю речовою економічною сутністю цього явища. Відносно нематеріальних об'єктів класичні правомочності володіння, користування і розпорядження набувають специфічне вираження, у ряді випадків до майнових правомочностей додаються особисті.

Проаналізувавши зв'язки, що складаються навколо інтелектуальної власності в правовій сфері, а також правову форму вираження явища інтелектуальної власності, спробуємо визначити, що розуміється під інтелектуальною власністю в праві, яке правове явище відбиває досліджувана категорія.

Отже, на нашу думку, треба застосувати диференційований підхід до визначення правового явища «інтелектуальна власність», який має відбивати всі його істотні ознаки, враховувати місце і роль досліджуваного явища в правовій системі суспільства, його взаємозв'язок з іншими явищами правової дійсності.

Тому вважаємо, що під інтелектуальною власністю в праві слід розуміти форму відносин уповноваженого суб'єкта до результатів інтелектуальної діяльності і прирівняних до них засобів індивідуалізації, які одержали правове вираження у визнанні і захисті державою особливого роду виключних прав на них (прав інтелектуальної власності), що закріплюють винятковий і абсолютний характер панування над нематеріальним об'єктом та свідчать про певний рівень економічного, соціально-політичного і культурного розвитку суспільства й держави. На нашу думку, саме це явище об'єктивної дійсності знайшло своє відображення у відповідній правовій категорії.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що інтелектуальна власність має складний економіко-правовий характер і здатна розкриватися лише в сукупності суб'єктивних вольових та об'єктивних економічних відносин. При цьому зазначена сукупність повинна отримати

своє відображення у конкретних правових нормах, які мають значення у конкретний час, на конкретному етапі розвитку та у конкретному суспільстві.

Література:

1. Дозорцев В.А. Комментарий к схеме «Система исключительных прав» // Дело и право. – № 4-5 (52-53). – 1996. – С.40-45.
2. Дозорцев В.А. Принципиальные черты права собственности в Гражданском кодексе: Сборник «Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика». – М., 1998. – С. 234 – 235.
3. Еременко В. Содержание и природа исключительных прав (интеллектуальной собственности) // Интеллектуальная собственность. – 2000. – № 4. – С. 28 – 32.
4. Право інтелектуальної власності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 624 с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М., 1979. – 501 с.
6. Суханов Е.А. Гражданский кодекс: объекты права собственности // Закон. – 1995 – №4. – С. 92– 98.
7. Хідекелі А. Дещо про інтелектуальну власність // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 115.
8. Шишка Р.Б. Охрана права интеллектуальной собственности: авторско-правовой аспект: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – 368 с.

УДК 349.6

Завгородня В.М., кандидат юридичних наук
Українська академія банківської справи Національного банку України

БІОБЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Доповідь присвячена актуальним проблемам правового регулювання використання генетично модифікованих організмів і матеріалів. Досліджуються шляхи вдосконалення юридичних засобів попередження виникнення небезпеки для життя і здоров'я людини і довкілля. Рекомендується прийняття спеціального закону в цій сфері, створення організаційних механізмів його реалізації.

The report is dedicated for urgent problems of legal regulation using the genetic modified organisms and materials. The ways of improvement the legal methods the legal methods of warning the rise of danger for man's life, health and our environment are investigated. It is recommend to adopt special law and create organization mechanisms for guarantee it's realization.

В сучасному світі наука стала одним з найважливіших чинників, що впливають на розвиток різних сфер суспільних відносин. І цей вплив

може бути як позитивним, так і негативним, навіть руйнівним для здоров'я людей та стану навколишнього природного середовища. В зв'язку з цим застосування правових важелів, чітке законодавче регулювання рамок використання наукових досягнень та новітніх технологій мають стати реальним інструментом запобігання заподіянню шкоди довкіллю і здоров'ю населення.

Найбільш потенційно ризикованими сферами практичного запровадження результатів наукових досліджень є сільськогосподарське виробництво, харчова промисловість, медицина. Ці галузі пов'язані з безпосереднім впливом на організм людини, а отже на здоров'я нації в цілому, демографічну ситуацію в країні, якість трудових ресурсів тощо, і саме в цих сферах в останні роки відзначається бурхливий розвиток нових біотехнологій, заснованих на досягненнях генетичної інженерії, на використанні трансгенних або генетично модифікованих організмів (ГМО), створених за допомогою штучних прийомів переносу генів.

У той же час спостерігається істотне відставання нормативно-правового регулювання генетично-інженерної діяльності, ринку трансгенних організмів та продуктів їх переробки від реального стану суспільних відносин щодо їх виробництва та обігу. Фактично доводиться констатувати, що в Україні майже повністю відсутній законодавчий вплив на використання рекомбінантного генетичного матеріалу та генетично змінених організмів. Навіть та незначна кількість нормативних документів, які прийняті в цій сфері, зокрема, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1304 Тимчасовий порядок вверення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні, реально не функціонують, оскільки не передбачено логічного розподілу відповідальності ключових міністерств в рамках державного контролю за ГМО в Україні [8]. Реалізація норм Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття, до якого Україна приєдналася 12 вересня 2002 р. [3] не забезпечена національно-правовими механізмами. Положення інших міжнародних договорів, у яких Україна взяла на себе обов'язки в цій сфері, теж залишаються декларативними. Так, ч. 3 ст. 4 Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, ратифікованої Верховною Радою України 7 квітня 2004 р. [4], передбачає, що її Сторони проводять політику, спрямовану на запобігання ввезенню та поширенню ГМО, які становлять загрозу екосистемам, середовищам існування чи видам, а також на їхній контроль або знищення. При цьому чіткої державної політики в сфері поводження із ГМО Україна не має. Відсутнє навіть законодавче визначення того, що слід розуміти під генетично модифікованими організмами та матеріалами, не передбачені нормативні критерії їх безпеки чи небезпеки.

Проект Закону «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні та практичному використанні генетично модифікованих організмів» [9] з 2002 р. перебуває на розгляді в комітетах Верховної Ради України. Через наявність значної кількості недоліків термінологічного,

юридико-технічного і змістовного характеру він навряд чи буде схвалений найближчим часом (Проект Закону «Про основи державної політики в галузі генетичної інженерії», внесений до парламенту в 1997 р так і залишився неприйнятим), а у разі схвалення в поточній редакції — не зможе забезпечити ефективного контролю за ГМО та підтримання біобезпеки в сфері поводження з ними.

Недостатність правової бази щодо застосування ГМО і фактична присутність їх в Україні створюють серйозну загрозу для реалізації передбачених ст. 50 Конституції України права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, на інформацію про стан довкілля, якість продуктів харчування та інших прав громадян.

Між тим, провідні країни світу приділяють велику увагу проблемі забезпечення охорони життя і здоров'я людей та захисту навколишнього середовища в зв'язку з потенційними ризиками запровадження в господарську та іншу діяльність трансгенних організмів і матеріалів. Відповідні закони та інші нормативні акти діють у США, Канаді, Австрії, Німеччині, Голландії та багатьох інших державах. Спеціальні вимоги щодо поводження із ГМО передбачені правом Європейського Союзу. Навіть колишні радянські республіки дійшли до необхідності законодавчого регулювання зазначеної проблеми. Так, у Російській Федерації прийнято Федеральний Закон «Про державне регулювання в галузі генно-інженерної діяльності» [11], Постанову Уряду РФ «Про державну реєстрацію генно-інженерно-модифікованих організмів» [7] та низку відомчих документів з цих питань. Зазначені нормативні акти визначають умови ліцензування генно-інженерної діяльності, утворення спеціальних реєстраційних систем, вимоги до осіб, професійно зайнятих у цій сфері, створення систем сертифікації, оцінки екологічного ризику, встановлюють жорсткі обмеження і заборони у цій потенційно небезпечній для людини і довкілля діяльності.

Неврегульованість в українському законодавстві питань біобезпеки в галузі використання ГМО зумовлена багатьма чинниками: їхньою відносною новизною та істотною складністю, динамічним розвитком генетичної інженерії, недостатністю практичного досвіду та ґрунтовних наукових юридичних досліджень.

Дійсно, у вітчизняній правовій літературі практично відсутні спроби наукового осмислення та побудови юридичних моделей вирішення проблем забезпечення біобезпеки як важливої складової екологічної і загальної національної безпеки. Зазначені питання якщо й підіймаються, то в рамках неюридичних наук або в джерелах публіцистичного характеру [1; 10]. Наукові розробки напрямків правового забезпечення підконтрольного використання ГМО наявні лише в працях європейських авторів [13; с. 143-159], а останнім часом — і російських юристів. Зокрема, російськими вченими досліджувалися питання термінології правового регулювання генетично-інженерної діяльності [5], типи ризиків, з якими вона пов'язана [12], правові аспекти поширення інформації про застосування транс-

генних організмів і матеріалів [6]. Вказана проблематика включається також і в найновіші російські підручники з екологічного права [2; с. 613-617, 727-730].

Такі дослідження вкрай необхідні й для України. Не викликає жодних заперечень той факт, що використання ГМО дозволяє істотно підвищувати врожайність сільськогосподарських культур, покращувати якість рослинницької і тваринницької продукції та зменшувати застосування пестицидів і агрохімікатів при її виробництві, створювати нові фармацевтичні препарати та вирішувати низку інших виробничих і соціальних питань. При цьому повинні створюватися дієві гарантії того, що вживання таких продуктів харчування і ліків не стане токсично або алергенно небезпечним для здоров'я людей, що чужорідні гени не потраплять у природні рослини через трансгенний пилок або не рекомбінують з вірусами, викликаючи нові види захворювань, не виникнуть інші ризики для суспільства і навколишнього природного середовища. Головна небезпека ГМО у порівнянні з іншими створеними людством технічними і технологічними чинниками впливу на довкілля полягає в тому, що ліквідувати наслідки їх використання практично неможливо, адже неможливо повернути назад біологічний час, вилучити нову біологічну форму з біоценозу, в якому вона розпочала розмножуватися і жити за своїми біологічними законами в складній екологічній системі [1].

Проблема організаційного і правового забезпечення біологічної безпеки при поводженні з ГМО стоїть надзвичайно гостро і вимагає ґрунтовної наукової розробки. В межах цього дослідження ми мали на меті лише окреслити її загальні обриси, визначити найважливіші аспекти. На нашу думку, першочерговими заходами створення організаційно-правового механізму забезпечення біобезпеки при використанні трансгенних організмів і матеріалів мають стати:

1) розробка і прийняття державної програми забезпечення біобезпеки в цій сфері;

2) прийняття закону, який з урахуванням зарубіжного досвіду та міжнародно-правових стандартів увів би генетичну інженерію в правові рамки, визначив би ключові поняття і види діяльності, що підлягають обов'язковому ліцензуванню, а також встановив би мораторій на впровадження ГМО, чия безпека не підтверджена належним науковим обґрунтуванням;

3) утворення спеціального державного органу, предмет діяльності якого складатиме забезпечення державної політики щодо підтримання біологічної безпеки та контроль за діяльністю, пов'язаною з використанням трансгенних організмів і матеріалів. Суттєвим кроком у цьому напрямку стало створення у 2004 р. Міжвідомчої комісії з питань біологічної та генетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Однак зазначена комісія наділена лише консультативно-розпорядчими повноваженнями і практично не має реальних важелів впливу на ситуацію. Необхідність спеціально уповноваженого органу виконавчої влади в галузі контролю за генно-інженерною діяльністю, використанню біо-

технологій та ГМО є очевидною. На нашу думку, це має бути самостійний орган з чітко окресленою компетенцією і нормативно визначеними формами взаємодії з Мінприроди, МОЗ, МОН та іншими міністерствами і відомствами України.

Список використаних джерел

1. Гаташ В. Джинн из генетической бутылки // Зеркало недели. – 2004. – № 37.
2. Дубовик О.Л., Кремер Л., Люббе-Вольф Г. Экологическое право: Учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2005.
3. Закон України «Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття» від 12.09.02 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 44. – Ст. 320.
4. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» від 07.04.04 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 32. – Ст. 383.
5. Красовский О.А. Правовые проблемы генной инженерии: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – М., 2002.
6. Лисицина Н.С. О доступе российских граждан к сведениям экологического характера в сфере генно-инженерной деятельности // Конституция Российской Федерации и развитие экологического права. – М.: Институт государства и права РАН, 2005. – С. 273-277.
7. Постановление Правительства Российской Федерации «О государственной регистрации генно-инженерно-модифицированных организмов» от 16.02.01 // СЗ РФ. – 2001. – № 9. – Ст. 860.
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні та практичному використанні генетично модифікованих організмів» // www.rada.gov.ua
9. Проект Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні та практичному використанні генетично модифікованих організмів» // www.rada.gov.ua
10. Суржик Л. Биотехнология в современном мире: польза и риски // Зеркало недели. – 2001. – № 48;
11. Федеральный Закон «О правовом регулировании генно-инженерной деятельности» от 05.06.97 // СЗ РФ. – 1996. – № 28. – Ст. 3348.
12. Храмова Ю.Р. Генно-инженерные достижения эколого-правовой проблематики // Юридический мир. – 2003. – № 3. – С. 66-74.
13. Wiers Jochen: Trade and Environment in the EC and WTO. Groningen: Europa Law Publishing 2002.

УДК 342.7

Пустовіт Ж.М., кандидат юридичних наук
ВНЗ «Національна академія управління»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Автором наукової статті визначено, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (український омбудсман) займає пріоритетне місце в системі організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні, основним призначенням якого є діяльність, спрямована на утвердження законності в галузі забезпечення постійно діючого контролю парламенту за дотриманням прав людини органами і посадовими особами виконавчої влади всіх рівнів, органами місцевого самоврядування тощо, з метою захисту прав громадян від протиправних діянь органів державної влади.

Основними напрямками роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є створення умов і вживання заходів для забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, а також здійснення заходів щодо захисту інтересів України, забезпечення законності, прав і свобод громадян, охорони власності та громадського порядку та боротьби із злочинністю.

Конституційне визнання України правовою державою призвело до посилення ролі організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні. Безперечно, пріоритетне місце в цій системі належить Уповноваженому Верховної Ради з прав людини (омбудсману), що і стане предметом нашого дослідження.

Згідно до змісту статті 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

В Україні його діяльність була розпочата з 1998 р. Посада омбудсмена в системі парламентського контролю за діяльністю посадових осіб, державних службовців, органів держави існує в багатьох країнах світу. Інститут омбудсмана вперше було створено у Швеції в 1809 році, згодом – у Фінляндії, Данії, Великій Британії, Португалії, Польщі, Угорщині та інших країнах світу.

У різних країнах існує понад 100 омбудсманів. В одних державах дана посадова особа іменується омбудсманом, в інших – посередником або парламентським уповноваженим з прав людини, що пояснюється насамперед різним історичним середовищем, неоднаковою правовою культурою, впливом конституційно-правових систем [1, с.31].

Нині у світі існують дві моделі інституту омбудсмана – шведська та англійська. У Швеції є чотири омбудсмани – шеф-омбудсман, омбудсман юстиції, омбудсман, що здійснює нагляд за збройними силами та відносинами з різними цивільними структурами, і омбудсман з нагляду за законністю в галузі соціального забезпечення [1, с.31].

У Великобританії інститут омбудсмана запроваджено у 1967 р. Законом про парламентського комісара з адміністративних питань (парламентського омбудсмана), відповідно до якого омбудсмана наділено

статусом, рівнозначним статусу судді Високого суду. До його компетенції входить розгляд скарг громадян на будь – які дії центральних органів виконавчої влади, якщо вони не можуть бути оскаржені в суді або трибуналі [1, с.32].

Уповноважений з прав людини є новим для України самостійним інститутом Конституційного права України, основним напрямком роботи якого є контроль за дотриманням прав людини органами і посадовими особами всіх рівнів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

На думку англійських вчених омбудсман – це незалежна посадова особа, котра отримує скарги на дії державних чиновників, перевіряє їх і після перевірки дає рекомендації [2, с.127].

На нашу думку, слід погодитись з точкою зору А.Хальоти щодо визначення ознак, що об'єднують усіх омбудсманів. Вони полягають у тому, що статус такої особи характеризується: 1) незалежним становищем в системі державних органів; 2) незмінюваністю протягом усього строку повноважень парламенту, який її призначив; 3) відкритістю та доступністю для усіх громадян, які потребують захисту своїх прав і свобод; 4) відсутністю формалізованих процедур розгляду скарг і звернень; 5) безоплатністю надання допомоги; 6) зв'язаністю не тільки правовими нормами, а й уявленнями про справедливість і «здоровий глузд» [1, с.31].

В Україні інститут омбудсмана функціонує з квітня 1998 року. Нині йде процес його становлення. Першій Уповноваженій Н. Карпачовій доводиться не тільки вирішувати проблеми, пов'язані з захистом прав і свобод людини та громадянина, а й розв'язувати фінансові та технічні проблеми, невирішеність яких на державному рівні ставить під сумнів подальший розвиток цього інституту.

Таким чином, інститут омбудсмана – це ефективний, дійовий засіб, за допомогою якого людина може добитися відновлення її порушених прав і свобод, насамперед конституційних [1, с.32].

Уповноважений з прав людини є складним елементом конституційної системи захисту прав і свобод людини в Україні. Особливість його статусу в тому, що він не належить до жодної гілки влади, а є органом *sui generis*, тобто особливого роду, і діє лише йому притаманними засобами і методами.

Уповноважений з прав людини здійснює свою діяльність на підставі звернень громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників, за зверненнями народних депутатів України, які є специфічним суб'єктом звернень до Уповноваженого [3, с.4].

Головним призначенням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є діяльність, спрямована на утвердження законності в галузі забезпечення постійно діючого контролю парламенту за дотриманням прав людини органами і посадовими особами виконавчої влади всіх рівнів, органами місцевого самоврядування, з метою захисту прав громадян від протиправних діянь органів державної влади.

В Україні діяльність омбудсмана регламентується Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», яким передбачено, що метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений є: захист прав та свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі прав і свобод людини і громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [4, с.434-435].

Основною характерною рисою правового стану Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Актами реагування Уповноваженого щодо порушення положень чинної Конституції, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є його конституційне подання та подання до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх службових і посадових осіб [4, с.440].

Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав та свобод людини і громадянина (зокрема, основних соціальних прав та свобод людини і громадянина), які отримує: за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників; за зверненнями народних депутатів України, за власною ініціативою [4, с.440].

Отже, основними напрямками роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є створення умов і вживання заходів для забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, а також здійснення заходів щодо захисту інтересів України, забезпечення законності, прав і свобод громадян, охорони власності та громадського порядку та боротьби із злочинністю.

На нашу думку, в Україні омбудсмани повинні існувати в кожній сфері, прикладом чого може стати Швеція, де система омбудсманів відіграє важливу роль в якості гарантії від неправомірних рішень судів і адміністративних органів. На сьогодні, в Швеції є омбудсман по захисту прав споживачів, омбудсман по рівним правам чоловіків та жінок, омбудсман з питань етнічної дискримінації, омбудсман по захисту прав дітей, омбудсман по захисту прав інвалідів і омбудсман по пресі для широкої публіки. Також в ряді сфер є омбудсмани, котрі не призначаються риксдагом, но мають аналогічні обов'язки по нагляду в своїх власних сферах. Саме така модель інституту омбудсмана була б ідеальною і для української правової системи.

Використана література:

1. Хальота А. Щодо захисту конституційних прав шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини//Право України. – 2000.- № 3.

2. Powat. Why a Legislative Ombudsman is Disirable//The ombudsman Journal. 1993.-№ 12.

3. Карпачова Н. Історичний генезис прав: Виступ Уповноваженого Верховної Ради України, виголошений на пленарному засіданні під час представлення Верховній Раді України першої доповіді «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні», 28.11.2000р., м. Київ // Голос України. – 2001. – 10 січня.

4. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. [http:// www. rada. kiev. ua](http://www.rada.kiev.ua)

УДК 340. 12(075.8)

Добродумов П.О., кандидат історичних наук
Українська академія банківської справи Національного банку України

ПРАВОВА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядається один з важливих аспектів національної безпеки – правова безпека, який ще не дістав достатнього висвітлення в юридичній літературі. Звертається увага на фактори, які негативно впливають на правову систему, знижують ефективність її дії і обумовлюють необхідність забезпечення її безпеки. Серед них недосконалість чинного законодавства, його нестабільність, процесуально-правовий нігілізм, порушення і навіть невиконання законів, низький рівень правової культури.

One of major aspects of national safety is examined is the legal safety, which have not yet o sufficient elucidate in legal literature. Attention on factors which negatively influence on the legal system applies, reduce efficiency of its action and stipulate the necessity of providing of its safety. Among them there is imperfection of current legislation, it's instability, judicially-legal nihilizm, violation and even non-observance of laws, low level of legal culture.

Формування правової держави являє собою складний процес удосконалення всієї правової системи, насамперед її нормативної основи, використання сучасних технологій підготовки і видання правових актів та їх виконання. Досягнення результативної дії кожної правової норми сприятиме розв'язанню протиріч, розвитку суспільства в процесі становлення правової держави. В той же час дія правової системи, її постійне, ефективне функціонування, пов'язане з практичним здійсненням інтересів особи, суспільства і держави, потребує захисту, охорони від різного роду негативних впливів.

У статті 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначені основні напрями державної політики з питань національної

безпеки. Тут, зокрема, зазначається, що з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Проте, в Законі не згадується такий важливий аспект національної безпеки як правова безпека. Правова безпека не знаходить висвітлення і в наукових публікаціях як наукова категорія, що, на наш погляд, враховуючи її практичне значення, є однією із значних прогалів юридичної науки. Разом з тим, вчені-правознавці справедливо вказують на необхідність розробки конституційно-правового поняття національної безпеки [2], правової охорони Конституції [4], підвищення ефективності законотворчого процесу [3], вдосконалення механізму впровадження принципу верховенства права [1] як складових правової безпеки.

Справа в тому, що і в Законі, і в наукових публікаціях в основному мова йде про такі об'єкти національної безпеки як конституційні права і свободи людини і громадянина, духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності суспільства, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України»). Звичайно, цього не можна заперечувати. Але ж право, правова система, яка її забезпечує, на практиці такого захисту не має. Забезпечуючи у вказаних сферах захист від різного роду загроз інтересів особи, суспільства і держави як національних інтересів, право, сама правова система потребує певного захисту.

Постановка питання про правову безпеку має, на наш погляд, два аспекти. Перший з них полягає в забезпеченні захищеності самої правової системи і спрямований на її вдосконалення і подальший розвиток. Інший полягає в тому, що в рамках правової системи шляхом правового регулювання суспільних відносин здійснюються заходи безпеки в різних сферах: економічній, екологічній, військовій тощо. Отже, правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки.

Існують різні види національної безпеки, зміст і характер яких регулюється сферою охорони інтересів особи, суспільства і держави. Роль правової безпеки в їх здійсненні визначається роллю права в регулюванні суспіль-

них відносин в різних сферах. За допомогою права усуваються загрози, спрямовані на будь-які обмеження. Національні інтереси у сфері економіки, екології, оборонній та інших сферах забезпечується за допомогою права, дії правової системи. Отже, забезпечення всіх інших видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони самого права, яке виступає гарантом безпеки в рамках діючої правової системи.

Мета, зміст, характер правової безпеки обумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності. При цьому слід мати на увазі, що в рамках дії правової системи всі види діяльності (законодавчої, виконавчої, правозастосовчої) носять суб'єктивний характер, що відкриває певні можливості, з урахуванням впливу об'єктивних умов, для вдосконалення правової системи та її захищеності.

Які фактори негативно впливають на правову систему, знижують ефективність її дії, обумовлюють постановку питання про забезпечення її безпеки? Насамперед – недосконалість діючого законодавства і, відповідно, неефективність регулювання багатьох суспільних відносин, які справляють негативний вплив на реалізацію і захист національних інтересів. Як зазначає у цьому зв'язку М.Тесленко, «часто базові закони, які приймаються поспіхом, згодом переписуються, до них вносяться численні зміни. Такі закони якісними бути не можуть, оскільки у людей втрачається віра в їх непорушність» [4, 90].

До конкретних недоліків чинного законодавства можна віднести: невизначеність пріоритетності в прийнятті законодавчих актів, величезну кількість змін і доповнень переважно до законів, прийнятих уже після проголошення незалежності; нестабільність та внутрішню суперечливість законодавчих актів і окремих їх норм щодо регулювання тих або інших суспільних відносин; диспропорцію у співвідношенні законів та підзаконних нормативно-правових актів; недостатню наукову обґрунтованість частини законодавчих актів, їх декларативність і безадресність; відсутність у багатьох законів механізмів реалізації, недооцінку питань, пов'язаних з практичною реалізацією прав і свобод людини та громадянина.

Оскільки законодавство у самому широкому розумінні є фундаментом правової системи, його недосконалість серед інших негативних впливів на правову систему може бути виокремлено як один з основних факторів, що обумовлюють необхідність правової безпеки.

Одним із негативних факторів, які негативно впливають на правову систему, є нестабільність законодавства. На жаль, цей фактор носить постійний характер. Яскравим прикладом цього є виборчі закони, поправки і зміни до яких вносяться навіть під час проведення виборчої кампанії.

Вивчаючи проблеми впливу різних факторів на стан правової системи, що мають негативний характер, слід звернути увагу на негативну роль процесуально-правового нігілізму. Його прояви, насамперед у законодавчій практиці, свідчать, що процесуально-правовий нігілізм є одним з факторів, який найбільш сильно впливає безпосередньо на розвиток, вдосконалення правової системи. Проблема полягає в тому, що при підготовці і виданні законів не виконуються вимоги процесуальних норм, порушуються

правила процедури без будь-яких наслідків як стосовно самих актів, так і безпосередньо порушників, що не сприяє вдосконаленню нормативно-правової бази. Наприклад, у поточній роботі Верховної Ради систематично порушуються її регламент, порядок підготовки і прийняття рішень. Звичайною практикою на сесіях стало голосування за відсутніх депутатів, що фактично ліквідує народне представництво. При цьому порушується не тільки регламент Верховної Ради, але й безпосередньо ч. 3 ст. 84 Конституції України, яка передбачає, що голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто.

Проте відсутність депутатів у залі засідань та їх неучасть в обговоренні того чи іншого законопроекту стало, скоріше, правилом, ніж виключенням. Через ці та інші «причини» робляться спроби створення кворуму шляхом натискування кнопок системи голосування присутніми депутатами замість відсутніх, що неодноразово демонструвалось телебаченням.

Отже, порушуючи Конституцію, ці депутати фактично створюють незаконний «кворум», а також фальсифікують результати голосування. Натискування кнопки голосування замість відсутнього депутата присутнім не тільки порушує Конституцію, але й не виражає волевиявлення відсутніх депутатів. Подібне голосування викривляє і результативну суму голосів, і саму державну волю, що є змістом закону, прийняття якого не підтверджено справжньою більшістю депутатів. Але при цьому законопроект вважається прийнятим, підписується Президентом, набуває чинності і не помічається Конституційним Судом. Тим самим правова система, законодавство поповнюються законами, які фактично не можуть мати юридичної сили. Видання подібних «законів» не поповнює законодавство справжніми нормативними регуляторами суспільних відносин і не служать зміцненню правової системи. Навпаки, в її рамках з'являються закони, які носять характер незначних актів, що не підлягають виконанню. Це ще один фактор, який негативно впливає на правову систему.

На стан правової системи, результативність її дії значний вплив чинять правосвідомість, правова культура, ставлення до права у суспільстві. Фактором, який безпосередньо впливає на правову систему є правовий нігілізм, що втілює низький рівень правової культури. Він виявляється тоді, коли закони відверто ігноруються, не виконуються, коли їх не цінують, не дотримуються, не поважають. Хронічне невиконання закону, іншого акту, ігнорування термінів виконання, безвідповідальність, незастосування санкцій породжують незахищеність національних інтересів і виступають як негативні фактори впливу на правову систему. І головне полягає в тому, що за скоєння подібних дій (чи бездіяльності), які по суті представляють загрозу національній безпеці, ніхто відповідальності не несе. Найбільша міра відповідальності – зняття з посади, переведення на іншу роботу. Часта перестановка кадрів, невинуватна навіть об'єктивними змінами у сфері державного управління структурна чехарда з центральними і місцевими органами виконавчої влади, безконтрольність виступають причинами виникнення цих загроз. Суть їх виникнення, що виключає будь-яке виправдання їх носіїв, – у тому, що вони носять не об'єктивний, а суб'єк-

тивний характер. Існує реальна можливість їх не допускати, з ними боротись, використовуючи право і його організаційне забезпечення, тобто посилюючи правову безпеку.

Негативно впливати на правову систему, її функціонування можуть і не відображені в законодавстві інтереси особи, суспільства, держави. У них відсутня правова охорона, хоча вони й мають в цьому потребу, а отже, ці інтереси не реалізуються, не знаходять правового регулювання в рамках суспільних відносин тощо. Їх сучасний стан нерідко призводить до виникнення протиріч, соціальної напруги. Ці проблеми створюються як відсутністю нормативно-правової бази, так і іншими причинами. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на «проходження» інтересу через законодавчу технологію.

Як відомо, інтереси виборців, що відображають їх потреби і потреби суспільства в цілому, у Верховній Раді України представляють народні депутати. Проте їх безпосереднє представлення здійснюється по-різному. Так, незалежні депутати більшою мірою, у порівнянні з іншими, виявляють турботу про виборців. І навпаки, депутати, які входять до тих чи інших фракцій, груп, реалізують інтереси виборців через призму ідей, поглядів, інтересів фракції чи групи. Саме тому при обговоренні того чи іншого законопроекту, який відображає інтереси всіх виборців, депутати фракції (групи), керуючись суто фракційними мотивами, не вважають за потрібне голосувати за цей законопроект, що виключає його прийняття. Інакше кажучи, фракційні відмінності в позиціях, оцінках мають негативні наслідки для реалізації інтересів виборців. Звичайно, тут можна заперечувати: мов, виборці голосували за кандидатів в депутати за партійними списками і були ознайомлені з програмами цих партій. Але це заперечення не можна визнати переконливим. Справа в тому, що виборцям сьогодні надзвичайно важко орієнтуватись серед великої кількості партій, тим більше ознайомитись з їх програмами. А що стосується партійних списків, то вони дають певне уявлення лише про декількох осіб, що їх очолюють.

Таким чином, для подолання правового нігілізму, невиконання законів та інших правових актів необхідна не тільки пропаганда права, але й насамперед видання правових законів, справедливих за своєю сутністю, які б повною мірою відображали потреби й інтереси громадян.

Література

1. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права // Право України. – 2005. – № 10.

2. Петрів І. Конституційно-правове поняття національної безпеки // Право України. – 2005. – № 5.

3. Селіванов А. Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України // Право України. – 2004. – № 9.

4. Тесленко М. Держава і правова охорона конституції // Право України. – 2005. – № 2.

УДК 343.9

Нежурбіда С.І., кандидат юридичних наук,
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

**АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ПОТЕРПІЛИХ ЗА ВІКОМ
(за даними кримінальної статистики
місцевих судів Чернівецької області 2004 року)**

В статті аналізуються кількісні показники потерпілих за віком за даними кримінальної статистики місцевих судів Чернівецької області 2004 року. На думку автора, отримані результати можуть бути використані при подальшому комплексному дослідженні особистості жертви злочину.

In this article quantitative figures of victims on age are analyzed according to criminal statistics of local courts of Chernivtsi oblast of 2004. On the author's opinion, the received results can be used at the further complex research of the personality of a victim of a crime.

Віктимологічна ситуація, яка склалась в Україні, може бути оцінена як вкрай напружена. Її наявність доводить необхідність створення системи заходів особистої і майнової безпеки фізичних та юридичних осіб. Вирішення цього завдання неможливе без комплексного дослідження особистості жертви злочину, якому присвятили свої наукові праці Ю.М. Антонян, В.В. Вандишев, Я.І. Гілінський, В.В. Гольберт, В.С. Мінская, Р.І. Міхеєв, Д.В.Рівман, В.О.Туляков, Л.В.Франк. Таке комплексне дослідження особистості жертви злочину, а в нашому випадку – дослідження потерпілих за віком, неможливе без використання емпіричного матеріалу, який може надати інформацію про реальну віктимологічну ситуацію. В зв'язку з цим ми поставили за мету проаналізувати кількісні показники потерпілих за віком за даними кримінальної статистики місцевих судів Чернівецької області 2004 року (потерпілих у віці до 18 років та у віці старше 18 років – неповнолітніх і повнолітніх).

У 2004 році місцевими судами загальної юрисдикції Чернівецької області (районними і районними у м.Чернівці) визнано потерпілими 2326 осіб.

Такі дані, на нашу думку, не досить чітко відображають реальної кількості потерпілих, оскільки не враховані статистичні дані апеляційного суду Чернівецької області та військового суду гарнізону.

Розподіл площі м.Чернівці і площ районів області з їх процентним співвідношенням відображений у таблиці нижче.

	□□ ²	%		□□ ²	%
□□□□□□□□	150,0	1,9	□□□□□□□□□□ □□□□□	716,0	8,8
□ □□□□□□□□□□□ □□□□□	50,0		□□□□□□□□□□ □□□□□	673,0	8,3
□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□	20,0		□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□	670,0	8,3
□□□□□□□□□□ □□□□□	80,0		□□□□□□□□□□□ □□□□□	660,0	8,2
□□□□□□□□□□□□ □□□□□	1160,0	14,3	□□□□□□□□□□□ □□□□□	617,7	7,6
□□□□□□□□□□ □□□□□	903,4	11,2	□□□□□□□□□□ □□□□□	610,0	7,5
□ □□□□□□□□□ □□□□□	884,0	10,9	□□□□□□□□□□ □□□□□	308,7	3,8
□ □□□□□□□□□□ □□□□□	738,0	9,1			

Отже площа м.Чернівці складає 1,9% від площі області, а площа районів області – 98,1%.

З 2326 осіб, визнаних потерпілими у 2004 році, 1197 осіб визнані потерпілими районними судами м.Чернівці, а 1129 осіб – районними судами Чернівецької області. Таким чином, 51% осіб визнано потерпілими від злочинів, вчинених на території м.Чернівці – території, яка складає 1,9% всієї території області. При цьому зазначимо, що на цій території, за даними Держкомстату України, станом на 1 квітня 2005 року проживало 236691 особи – 25,75% загального населення Буковини.

Інтерес представляє розподіл потерпілих за віком. Так, з 2326 осіб, визнаних потерпілими у 2004 році, 2199 потерпілих – повнолітні, 127 – неповнолітні.

Детальна ілюстрація кількості потерпілих за віком по м.Чернівці і районах Чернівецької області наведена у таблиці нижче. При цьому в таблиці також окремо наведені кількісні дані по потерпілих в районах м.Чернівці (їх всього три), а кількісні дані по потерпілих в районах Чернівецької області представлені окремою строкою. При цьому кількість потерпілих кожного району області є узагальненням кількості потерпілих на території відповідного районного центру і іншої території району. Виборка статистичних даних проводилась автором особисто.

**Вік потерпілих,
Чернівецька область, 2004 рік**

	0-14 років	15-64 років	65 років і більше
м. Чернівці			
Районний центр	3	227	230
Районні центри	1	182	183
Інша територія району	13	771	784
Районні центри	17	1180	1197
Райони Чернівецької області:			
Районні центри	0	40	40
Районні центри	1	51	52
Районні центри	9	106	115
Районні центри	6	108	114
Районні центри	3	88	91
Інша територія району	0	105	105
Районні центри	81	149	230
Районні центри	2	65	67
Районні центри	3	144	147
Районні центри	0	36	36
Районні центри	5	127	132
Районні центри	110	1019	1129
Районні центри	127	2199	2326

Як бачимо з наведеної вище таблиці, питома вага повнолітніх в загальній кількості потерпілих складає 94,5%, неповнолітніх – 5,5%. Така ж сама ситуація спостерігається і в обласному центрі Буковини, в її районах і районних центрах. Так у м.Чернівці потерпілих від злочинів повнолітніх

– 98,6%, неповнолітніх – 1,4%, в районах і районних центрах (у сукупності) показник сягнув у повнолітніх 90,3%, у неповнолітніх 9,7%.

Основними групами злочинів, від яких у 2004 році в Чернівецькій області місцевими судами визнано потерпілими 1999 осіб (86% всіх потерпілих), є такі: 1) злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості (ст.ст.115-145, 152-156, 342, 345, 346, 348, 350, 377-379, 393, 400 Кримінального кодексу України); 2) злочини проти власності (ст.ст. 185-198, 347, 378 Кримінального кодексу України). Тому необхідним є дослідження статистичних даних поділу потерпілих за віком по цих групах злочинів.

Від злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості у 2004 році визнано потерпілими 245 осіб, тобто 11% від усіх потерпілих області. З цих 245 осіб, визнаних потерпілими у 2004 році від цієї групи злочинів, 231 потерпілий – повнолітній, 14 – неповнолітній. Дані по кількості таких потерпілих за віком по м.Чернівці і районах Чернівецької області наведена у таблиці нижче.

Вік потерпілих від злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості, Чернівецька область, 2004 рік

	повнолітній	неповнолітній	всього
м. Чернівці			
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	1	14	15
злочини проти власності	0	23	23
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	0	47	47
райони	1	84	85
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості:			
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	0	2	2
злочини проти власності	1	15	16
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	1	16	17
злочини проти власності	2	15	17
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	1	18	19
злочини проти власності	0	25	25
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	3	18	21
злочини проти власності	1	10	11
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	1	13	14
злочини проти власності	0	3	3
злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості	3	12	15
райони	13	147	160
всього	14	231	245

Як бачимо з наведеної вище таблиці, питома вага повнолітніх в загальній кількості потерпілих від злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості складає 94,3%, неповнолітніх – 5,7%. У м.Чернівці потерпілих від такої групи злочинів повнолітніх – 98,8%, неповнолітніх – 1,2%, в районах і районних центрах (у сукупності) показник сягнув у повнолітніх 91,9%, у неповнолітніх 8,1%.

Від злочинів проти власності у 2004 році визнано потерпілими 1754 особи, тобто 75% від усіх потерпілих області. З цих 1754 осіб, визнаних потерпілими у 2004 році від цієї групи злочинів, 1650 потерпілих – повнолітні, 104 – неповнолітні. Дані по кількості таких потерпілих за віком по м.Чернівці і районах Чернівецької області наведена у таблиці нижче.

**Стать потерпілих від злочинів проти власності,
Чернівецька область, 2004 рік**

	повнолітні	неповнолітні	всього
м. Чернівці			
всього	2	213	215
райони	0	125	125
всього	12	708	720
всього	14	1046	1060
всього	0	37	37
райони	0	22	22
всього	5	58	63
райони	4	60	64
всього	2	68	70
райони	0	64	64
всього	78	82	160
райони	1	35	36
всього	0	72	72
райони	0	25	25
всього	0	81	81
всього	90	604	694
всього	104	1650	1754

Як бачимо з наведеної вище таблиці, питома вага повнолітніх в загальній кількості потерпілих від злочинів проти власності складає 94%, неповнолітніх – 6%. У м.Чернівці потерпілих від такої групи злочинів повнолітніх – 98,7%, неповнолітніх – 1,3%, в районах і районних центрах (у сукупності) показник сягнув у повнолітніх 87%, у неповнолітніх 13%.

Висновки

1. Враховуючи кількість населення м.Чернівці, площу території, яку займає даний населений пункт, кількість осіб, визнаних потерпілими від злочинів (вчинених на його території), м.Чернівці потрібно визнати найбільш віктимогенним населеним пунктом Буковини.

2. Статистичні дані показують абсолютну перевагу в структурі потерпілих осіб повнолітніх. Однак рівень віктимності неповнолітніх потерпілих у обласному центрі Буковини нижче рівня віктимності неповнолітніх потерпілих у районах та районних центрах області: 1) від усіх злочинів в $\approx 2,2$ раз; 2) від злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості в $\approx 6,6$ раз; 3) від злочинів проти власності в $\approx 2,2$ раз. Рівень віктимності повнолітніх потерпілих у обласному центрі Буковини вище рівня віктимності повнолітніх потерпілих у районах та районних центрах області: 1) від усіх злочинів в $\approx 3,3$ раз; 2) від злочинів проти життя,

здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості в $\approx 1,6$ раз; 3) від злочинів проти власності в ≈ 5 раз.

3. Найбільша кількість неповнолітніх, так і повнолітніх в Чернівецькій області є потерпілими від злочинів проти власності.

Отримані результати, на нашу думку, можуть бути використані при подальшому комплексному дослідженні особистості жертви злочину.

УДК

Соколенко О.Л., кандидат юридичних наук
Дніпропетровський національний університет

ГАРАНТІЇ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ

В наведеній статті розглянуто основні гарантії забезпечення законності в контексті діяльності митних органів України. Проаналізовано засоби забезпечення законності в діяльності митних органів, акцентовано увагу на співвідношенні категорій «нагляд» та «контроль». Обґрунтовується в понятійному відношенні категорія «Засіб забезпечення законності».

This article views the basic guarantees providing legality in the context of activity in custom organs of Ukraine. There were analyzed the facilities of providing legality of activity in custom organs, concentrated attention on correlation of categories «supervision» and «control». Basing on conceptual relation of using the categories «the facilities of providing legality».

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виконання завдань державного будівництва значною мірою залежить від правильного, науково обґрунтованого управління суспільством, удосконалення системи державного управління. Становлення демократії, зміцнення законності нерозривно пов'язані з вдосконаленням та підвищенням якості роботи державних органів, в нашому дослідженні Державної митної служби України.

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, розроблення і прийняття 28 червня 1996 року Конституції України – є надзвичайно важливими політико-правовими документами, які юридично закріпили напрямки розвитку українського суспільства до суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Митниця та митна політика – є неодмінними атрибутами держави, протягом віків митниця була однією з істотних ознак державності. Особливо важливе значення набуває розкриття змісту основних гарантій та засобів забезпечення законності, в контексті діяльності митних органів. Взаємна обумовленість та взаємодія принципів та гарантій законності має велике значення, при дослідженні природи цих правових явищ, можливості комплексного аналізу та виявленні основних рис характерних для діяльності митних органів України.

Зв'язок проблеми з важливими науковими чи практичними завданнями. Досліджувана тематика тісно пов'язана з темами науково-дослідних робіт відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України «Проблеми удосконалення державного управління на етапі адміністративної реформи в Україні» та «Проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування державного управління в Україні». Обрана тематика дослідження пов'язана з дисциплінами «Адміністративне право», «Митне право».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. При переході до розгляду гарантій законності можемо відмітити, що в основному дослідники класифікують їх на загальні передумови або гарантії та юридичні. «Передумови законності та гарантії законності – поняття сумісні, об'єми їх частково співпадають. В той же час організаційні передумови і правові гарантії є підлеглими по відношенню до родових для них понять – економічну, політичну та ідеологічну передумови» [1, с.186].

В літературі пропонується розрізняти гарантії забезпечення законності за змістом на: вимоги розвиненості правової системи; ефективність системи нагляду за законністю; наявність засобів примусу, спрямованих на відновлення порушеного права; застосування до порушників законних державних засобів впливу. За статусом гарантії виокремлюють на: 1. превентивні, запобігають порушенню закону; 2. охоронні – є засобом примусового характеру; 3. каральні – реальне застосування до правопорушників передбаченою нормою закону міри покарання [2, с.499]. М. Рабінович окреслює наступні завдання гарантій законності: попередження можливих правопорушень; виявлення правопорушень; притягнення винних до відповідальності [3, с.95].

В юридичній літературі залежно від змісту, характеру, особливостей застосування, юридичних наслідків розрізняються наступні засоби забезпечення законності:

а) контроль; б) нагляд; в) звернення до державних органів із заявами, пропозиціями, скаргами з питань забезпечення законності в управлінській системі держави [4, с.664].

В науковій літературі досить докладно та ґрунтовно досліджено питання спеціальних юридичних засобів забезпечення законності. Так Луньов А.Е. всю різноманітність організаційно-правових форм забезпечення законності зводить до двох: контроль та нагляд.

Контроль класифікує на суспільний та державний, загальний та спеціалізований, загальнодержавний (надвідомчий) та відомчий [5, с.31]. Відмінність контролю від нагляду бачить в можливості контролюючих органів активно вмішуватись в зміст роботи органу, що порушує законність або діє не доцільно; органу даються обов'язкові до виконання вказівки про шляхи, засоби та строки усунення порушень закону. Нагляд, на відмінність від контролю, не дає права на таке втручання, але дозволяє своєчасно реагувати на порушення закону шляхом принесення протесту.

Зупинимось на співвідношенні змісту зазначених категорій «нагляду» та «контролю». Відомо, що термін «контроль» (від фр. *contrôle* – зустрічний, вторинний запис з метою перевірки першого) часто вживається в розумінні англ. *control* – панування, наявність, влада [6, с.221]. В українській мові «контроль» має значення перевірки, а також спостереження з метою перевірки (контроль над звітністю, громадський контроль, державний контроль).

Термін «нагляд» означає спостереження з метою перевірки, групу осіб, орган для спостереження за ким-небудь або чим-небудь (технічний, санітарний, патентний, прокурорський нагляд). Відмінність нагляду від контролю полягає в тому, що перший має більш вузьку сферу застосування [7, с.29].

«Нагляд», це одна з форм діяльності різних державних органів по забезпеченню законності. Розрізняють нагляд судовий, конституційний нагляд, прокурорський нагляд, різні види адміністративного нагляду [8, с.385].

Нагляд одна із форм діяльності державних органів по дотриманню законності. Прокурорський нагляд проводиться за точним дотриманням законів всіма суб'єктами права. Судовий нагляд характеризується як процесуальна діяльність судів по перевірці законності і обґрунтованості вироків, рішень, постанов та ухвал посадових осіб, а також вирішення спорів між судами. Адміністративний нагляд характеризується як діяльність органів державного управління по контролю за дотриманням організаціями посадовими особами і громадянами встановлених державною владою правил з ціллю попередження, припинення та усунення порушень законності в окремих галузях управління [9, с.208]. В наведеному визначенні ми знаходимо підтвердження взаємній обумовленості змістовних понять категорій нагляду та контролю – «адміністративний нагляд це... діяльність по контролю».

Шалумов М.С. відстоює точку зору про чітке розмежування понять «нагляд» та «контроль». На його думку, нагляд, на відміну від контролю, завжди здійснюється ззовні стосовно об'єктів інших систем. Контроль же може здійснюватись і «в середині» системи. На відміну від контролюючих органів, які перевіряють не тільки законність, але й доцільність діяльності, прокурорський нагляд здійснюється тільки з точки зору законності. Прокурорський нагляд і державний контроль за законністю – різні державні функції, якими наділені різні за своїм місцем у державно-правовій системі інститути держави. Через це принципово неправильно називати прокурорський нагляд вищою, специфічною формою державного контролю, його різновидом, елементом контрольної влади [10].

Андрійко О.Ф. доводить, що «дискусія навколо термінів «контроль» і «нагляд» має вже давню історію...», визначаючи, що при застосуванні наведених термінів, необхідно виходити з того, що родовим поняттям є контроль. Нагляд є похідним від нього і має свої характерні ознаки [11, с.12].

Контроль (франц. *contrôle* – перевірка, від старофранц. *contre-rdle* – список, що має дублікат для перевірки) – перевірка виконання законів,

рішень тощо. Є однією з найважливіших функцій державного управління. За об'єктами, суб'єктами і сферами поділяється на державний, відомчий, над відомчий, виробничий та інші види контролю [12, с.323]. Державний контроль визначається як одна із форм здійснення державної влади [13, с.171].

Битяк Ю.П. виокремлює контроль, нагляд(адміністративний примус) та звернення громадян. В дослідженні співвідношення змістовних категорій нагляду та контролю: контроль зазначений вчений характеризує як складову частину (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку і полягає у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, даванні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів; нагляд же має за мету виявлення та попередження правопорушень, усунення їх наслідків та притягнення винних до відповідальності, без права втручатися в оперативну та господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміні чи скасування актів управління [14,с.224]

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До невіршених проблемних питань уявляється за необхідне віднести з'ясування понятійного апарату терміну «засіб забезпечення законності» та його співвідношення з терміном «спосіб забезпечення законності» який вживався в науковій літературі радянського періоду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Уявляється за необхідне обґрунтувати авторський підхід до основних гарантій та обґрунтувати авторське визначення щодо переліку основних засобів забезпечення законності в діяльності митних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До загальних передумов забезпечення законності в діяльності митних органів відносять також і організаційні, наприклад, в митній сфері вдосконалення структури управління митною справою, вмілому підбору кадрів до митних органів та підвищенню їх кваліфікації у правовій сфері. Підвищення рівня роботи з кадрами сприяло впровадження в 2002 році Програми вдосконалення кадрового забезпечення митних органів. Головною метою наведеної програми є прогнозування та програмування кадрового забезпечення, визначення кадрових ресурсів митних органів, створення відповідних передумов для повноцінного розвитку кадрового потенціалу митної служби, ефективного його використання, усунення недоліків.

В сприянні економічної стабільності в нашій країні важливу роль відіграють митні органи України. Доцільно зауважити, що одним з основних завдань митної справи є фіскальне. При реалізації наведеного завдання Державна митна служба України в значній мірі поповнює бюджет нашої країни, що залежить багато в чому від законних дій працівників митних органів.

Політичною передумовою законності в діяльності митних органів є проголошення в Конституції України засад правової держави з притаманним режимом демократії, поділом влади при наявності системи стримувань та противаг. В нашому випадку розглянемо більш докладно політичні передумови забезпечення законності в діяльності митних органів України.

Забезпечення здійснення митної політики та оперативне регулювання митних відносин здійснюють Президент України та Кабінет Міністрів України. Спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі митної справи є Державна митна служба України. Забороняється регулювання митної справи прямо не передбаченими у законодавстві України актами і діями державних та недержавних органів.

У відповідності з частиною другою статті 11 Митного кодексу України Президент України та органи державної влади здійснюють керівництво митною справою та контроль за діяльністю митних органів України згідно з діючим законодавством, Кабінет Міністрів України організовує та забезпечує здійснення митної справи.

Незважаючи на велику роль в забезпеченні законності в діяльності митних органів наведених вище передумов, основна увага приділяється в нашому дослідженні юридичним гарантіям. Державна митна служба України у відповідності з законодавством є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Виконання вимог законодавства митними органами в процесі своєї діяльності забезпечується: систематичним контролем як з боку Державної митної служби України так і відповідних державних органів, що наділені контрольною функцією у відповідності з законодавством України; наглядом прокуратури за законністю дій співробітників митних органів; істотне значення також мають звернення, скарги та пропозиції громадян.

Цікавою є точка зору, яку ми підтримуємо, вищезазначених авторів, на віднесення санітарних, пожежних та деяких інших видів діяльності до ознак контролюючого органу, а не наглядового (адміністративний нагляд), так як, вищезазначені органи мають право прийняти рішення про призупинення роботи підконтрольного об'єкту, можуть самостійно притягувати до адміністративної відповідальності.

Стаття в Митному кодексі України від 11.07.2002р. за №27 має суттєве доповнення, в ній зазначається, що митні органи взаємодіють з органами державної влади, що здійснюють зазначені види контролю, в порядку встановленому законодавством України. Велика увага в виконанні норм законодавства співробітниками митних органів зумовлюється й тим, що в силу специфіки свого статусу митні органи України з одного боку є підконтрольними, з іншого спеціалізованими контролюючими органами і своєю діяльністю сприяють забезпеченню законності в державному управлінні.

У відповідності зі статтею 40 чинного Митного кодексу України, митний контроль передбачає проведення митними органами мінімум митних процедур, необхідних для забезпечення додержання законодавства України

з питань митної справи, як ми зазначали в попередньому параграфі, мінімум митних процедур при митному оформленні під митним контролем можливо при наданні митним органам статусу правоохоронних – тобто що стосується митного контролю працівники митних органів зможуть здійснювати свої повноваження не лише в зонах митного контролю, а по всій території України.

Ще однією особливістю діяльності працівників митних органів України є виконання поряд з національним законодавством норм міжнародного законодавства, які митники застосовують частіше ніж співробітники інших державних органів. Так, статтею 47 Митного кодексу України зазначається, що на підставі міжнародних договорів України, укладених в установлені законом порядку, на митному кордоні України може здійснюватися спільний митний контроль разом з митними органами суміжних держав.

Контроль за діяльністю митних органів України проводиться як на надвідомчому рівні так і в самій структурі митних органів. Повноваження в надвідомчому контролі у відповідності з діючим законодавством належать Президенту України, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України, судовим органам, відомчий контроль здійснює Державна митна служба України.

Овсянко Д.М. зазначає, що нагляд виявляється в постійному, систематичному нагляді спеціальними державними органами за діяльністю непідзвітних їм органів або осіб з ціллю виявлення порушень законності. При цьому оцінка діяльності піднаглядного об'єкту дається тільки з точки зору законності, але не доцільності. Тому при нагляді, на відміну від контролю, втручання в оперативну адміністративно-господарську діяльність піднаглядного не допускається [15, с.148].

Прокурорський нагляд (англ. *public prosecutor's supervision*) здійснюваний прокурорами нагляд за дотриманням законодавства. При здійсненні прокурорського нагляду органи прокуратури не підміняють інші державні органи. Перевірка дотримання законності проводиться на основі інформації, що надійшла до органів прокуратури по фактам порушення закону, які вимагають прийняття мір прокурором [16, с.370].

В зв'язку з тим, що закінчився п'ятирічний перехідний період з моменту прийняття Конституції України та у відповідності зі змінами, що були внесені в Закон України «Про прокуратуру» від 12.07.2001 року №2663-111 повноваження прокуратури змінилися.

Згідно зі ст.121 Конституції України та ст.5 Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему органів. Предметом нагляду прокуратури за додержанням і застосуванням законів у відповідності зі ст.19 п.3 є: «додержання законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, охорони навколишнього середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності... Прокуратура не підміняє органи відомчого управління та контролю» [17].

Особливо зросла роль прокурорського нагляду за забезпеченням законності в діяльності митниць (в проведенні дізнання посадовими осо-

бами митних органів) після прийняття Пленумом Верховного Суду України 26 лютого 1999 року постанови №2 «Про судову практику про справах про контрабанду та порушення митних правил».

Наступним кроком стало прийняття Генеральним прокурором України наказу «Про організацію прокурорського нагляду за дотриманням законів органами СБУ, охорони державного і митного кордону України» від 28.01. 2003 року №4/4, що був направлений на подальше удосконалення прокурорського нагляду за дотриманням законів у митницях, незалежно від місця розташування їхніх структурних підрозділів(митних постів, пунктів пропуску і т.і.)

У ході прокурорських перевірок виявляються непоодинокі факти приховування правопорушень шляхом незаконної відмови в порушенні справи та притягненні винної особи до адміністративної відповідальності. Чільне місце в діяльності митних органів посідають факти тяганини та поверхневого проведення дослідчих перевірок митними органами.

Митні органи досить часто порушують строки направлення прокурору копії постанов про порушення кримінальних справ та про відмову у їх порушенні. На практиці це призводить до того, що прокурори позбавлені реальної можливості здійснювати нагляд на першочергових етапах розслідування справ. Такі порушення набули значного поширення в Придунайській, Роздільнянській, Амвросіївській, Донбаській регіональній митницях.

Особлива роль в забезпеченні законності в діяльності митниць належить зверненню громадян. Правовою основою організації роботи зі зверненнями громадян в митні органи є Конституція України, Закон України «Про звернення громадян» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 13 травня 1999 року №653-ХІУ, Указ Президента України від 19.03.97р. №241/97 «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян на звернення», Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.97р. №348 та Інструкція про порядок роботи зі зверненнями громадян у митних органах від 20 серпня 1997р. №379. За допомогою звернень громадян практично реалізується громадянами право вносити в митні органи пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб.

У відповідності із Законом України «Про звернення громадян» «звернення громадян – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. Битяк Ю.П. зазначає, що не всі звернення громадян можна віднести до заходів забезпечуючи законність, а лише скарги та заяви про порушення чинного законодавства.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ми не погоджується з наведеним твердженням, адже детальний розгляд пропо-

зицій (зауважень) дає змогу вивчати та аналізувати громадську думку стосовно діяльності митних органів, здобувати інформацію, що необхідна для розроблення та вдосконалення нормативних актів в митній сфері, поліпшення роботи митних органів; вносити відповідні зміни в існуючі технологічні схеми митного контролю та ін., що в кінцевому результаті призводить до покращення ситуації в сфері забезпечення законності в діяльності митниць.

На основі проведеного дослідження ми можемо зробити висновок, що незважаючи на велику роль гарантій в забезпеченні законності, в нашому випадку в діяльності митних органів України, основна роль належить засобам забезпечення законності: таким як здійснення зовнішнього і внутрішнього контролю та прокурорського нагляду щодо цієї діяльності, розгляд в адміністративному порядку звернень громадян, застосування заходів юридичної відповідальності до посадових осіб митних органів. Уявляється за необхідне зауважити, що ми використовуємо в своєму дослідженні категорію «засіб забезпечення законності», а не «спосіб забезпечення законності» оскільки перша категорія за своїми змістовними властивостями є більш об'ємною та прийнятною при розкритті досліджуваної тематики, і вважаємо за доцільне внести в подальшому відповідні зміни в навчальну та наукову літературу в контексті понятійного апарату заміни терміну «спосіб забезпечення законності» на «засіб забезпечення законності».

Література

1. Ремнев В.И. Социалистическая законность в государственном управлении. Изд. Наука М. 1979. с.301.
2. Юридична енциклопедія: В 6т./ Редкол: Ю.С.Шемшученко та ін.-К.:»Укр. енциклоп.» , 1998 т.2: Д-Й 1999- 744с.
3. Рабинович П.М. Упрочнение законности – закономерность социализма. Львов. 1975г. Изд.объед «Вища школа» 260с.
4. Колпаков В.К. Адміністративне право України. К., Юрінком Інтер. 1999.
5. Лунев А.Е. Обеспечение законности в Советском государственном управлении. Изд.Юрид.литр.М. 1963.157с.
6. Краткая философская энциклопедия.-М.-1994.-с.221
7. Руденко М. Про співвідношення державного контролю і прокурорського нагляду (концептуальні зауваження на перехідний період) // Право України.-1997.-№5.-с.29-33.
8. Большой юридический словарь/ Под ред. А.П. Сухарева, В.Д.Зорькина, В.Е. Крутских. – М.Инфра-М., 1997-√I, 790с.
9. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) /Гл.ред.А.М.Прохоров 3-е изд.М., «Советская Энциклопедия» 1974., т.17 Моршин-Никиш, 616с.
10. Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности // Государство и право.- 1999.-№1.-с.81-85
11. Андрійко О.Ф. Державний контроль : нові погляди на його сутність і призначення / Державний контроль у сфері виконавчої влади / Наукова доповідь/ За загальн. редакц. В.Б.Авер'янова / К.-2000.- с.10-13,с.59

- 12.Юридична енциклопедія: В 6т. / Редкол: Ю.С.Шемшученко та ін.-К. «Укр. енциклоп.» , 2001р.,т.3:К-М, 792с.
- 13.Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / Гл.ред.А.М.Прохоров 3-е изд.М., «Советская Энциклопедия» 1972., т.7 Гоголь-Дебит., 608с.
- 14.Адміністративне право України. Підручник для юридичних вузів і факультетів. Ю.П.Битяк. -Х. Право, 2000.-с.527
15. Овсянко Д.М. Административное право.-М.-1997.
- 16.Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия.- М.:1997, -526с.
17. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року №1789-Х11(зі змінами від 12.07.2001 №2663-111) // Відомості Верховної Ради .- 1991.-№53.-Ст.794

УДК 347.121.2

Пунда О.О., кандидат юридичних наук
Адвокат, м. Хмельницький

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ

Стаття присвячена проблемам здійснення права на особисту безпеку у сфері охоронної діяльності, участі у спортивних змаганнях. Сформульовано поняття: «тоталітарна релігійна секта», «небезпечний психологічний вплив».

The article is devoted to the problem of realization of the right to personal safety in the sphere of activity on protection and while participating in sporting competitions. The notions of «dangerous psychological influence» and «totalitarian religious sect» has been defined in the article.

Цивільне законодавство України визначає, що серед нематеріальних благ – об'єктів цивільних прав – найвищою соціальною цінністю поряд з життям і здоров'ям людини, її честю і гідністю, є недоторканність та безпека (ч.2 ст.201 ЦК України). Конституція України містить положення: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. У ст. 282 ЦК України зазначено, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької та іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю.

Особиста безпека людини поряд з її життям та здоров'ям є одним з базових елементів системи нематеріальних благ, на яких будується її природне благополуччя. Особиста безпека знаходить свій прояв у різних сферах життєдіяльності людини.

З нашого погляду, право на особисту безпеку вміщує у собі право на безпечне навколишнє середовище (природне), оточуюче соціальне та оточуюче техногенне (машинно-предметне) середовище. Право на безпеч-

ність умов соціального буття (праці, проживання, навчання, виховання, спілкування, відбування покарання) – це елемент права на особисту безпеку, пов'язаний з забезпеченням безпеки особи у сфері соціального життя людини.

Позитивний цивільно-правовий зміст права на безпечність умов соціального буття втілюється, з нашого погляду, у праві повнолітньої дієздатної особи самостійно вирішувати для себе можливість перебування в умовах ситуації ризику, загрози, небезпеки або, навпаки, її уникнення.

Певні категорії осіб унаслідок виконуваних ними обов'язків постійно перебувають під впливом ситуацій особистої небезпечності (зокрема, працівник правоохоронного органу, працівник, зайнятий на небезпечному виробництві, військовослужбовець при виконанні бойового завдання чи навчання). Проте небезпечний характер діяльності цих осіб не тягне за собою автоматичного висновку про те, що їхнє право на особисту безпеку підлягає обмеженню. Такі особи повинні мати всі необхідні засоби забезпечення особистої безпеки за умов надзвичайного характеру, з якими пов'язана їхня професійна діяльність і відповідно до існуючих стандартів (наприклад, бронежилетом, каскою, засобами хімічного захисту, антидотами – препаратами для нейтралізації в організмі токсичних отруюючих речовин – спеціальною технікою, обладнанням, засобами зв'язку). Тому у національному законодавстві вважаємо за доцільне закріпити заборону примушувати осіб виконувати обов'язки за умов відсутності необхідних засобів уникнення або зменшення ризиків, загроз або небезпек, пов'язаних з виконанням їхніх професійних завдань.

Право на самостійне вирішення питання щодо розпорядження особистою безпекою наділені й особи, що не виконують роботу або спеціальних завдань, пов'язаних з підвищеною ймовірністю впливу чинників особистої небезпеки. Розглянемо найтипівіші приклади цього.

Сьогодні можна виділити найманство як самостійну форму здійснення права на особисту безпеку з метою участі у збройних конфліктах інших держав. Кримінальне законодавство містить вказівку щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності за вербування, фінансування, матеріальне забезпечення навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав, а також за участь у таких конфліктах без дозволу відповідних органів державної влади з метою одержання матеріальної винагороди (ч.1, 2 ст.447 КК України).

Отже, змістом правомірної поведінки, спрямованої на здійснення права на особисту безпеку, є *участь у збройних конфліктах інших держав без отримання матеріальної винагороди* (зумовлене ідеологічними, особистими мотивами та інтересами), а також здійснення такої діяльності з дозволу спеціальних органів державної виконавчої влади. Обмеження можливості здійснення цього права необхідно розцінювати як неправомірне.

Ще однією сучасною формою здійснення права на особисту безпеку є зайняття особою *охоронною діяльністю*, яка за своєю природою пов'язана з підвищеною можливістю впливу на життя та здоров'я охоронця нега-

тивних чинників. Вказівку на можливість віднести охоронну діяльність до форм здійснення права на особисту безпеку знаходимо у ст.978 ЦК України (договір охорони), предметом якого є забезпечення особистої та (або) майнової безпеки особи, яку охороняють, та (або) володільця майна.

Ми вважаємо, що такий договір може передбачати рівень, форми, види охорони особи або майна і, що особливо важливо, ступінь та джерела загрози, охорону від негативного впливу яких бере на себе охоронець. Відповідно до ступеня загрози охоронець погоджується на певний рівень ризику, загрози або небезпеки для себе.

Цивільний кодекс України визначає, що за договором охорони охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечувати недоторканність особи чи майна, які охороняються. Проте сучасний стан речей доводить, що посягання передусім спрямовуються не на благо особистої недоторканності, а на життя та здоров'я того, хто охороняється. Відповідно такий договір як форму здійснення права на особисту безпеку (з погляду охоронця) слід розглядати як діяльність, спрямовану на забезпечення життя, здоров'я, недоторканності особи, що охороняється.

І нарешті, положенням, що повертає до себе увагу у контексті права особи на особисту безпеку є особливий різновид ситуацій особистої небезпечності, пов'язаний з такими суспільно небезпечними явищами сьогодення, як тероризм та захоплення заручників. Особа, що опинилась у руках злочинців, зі зрозумілих причин не має можливості самостійно здійснити право на особисту безпеку – це її право незаконно обмежується. У цьому випадку особа має право на усунення, з боку уповноважених органів держави, небезпеки та застосування всіх можливих засобів захисту свого права.

Із викладеного випливають такі принципові висновки: самозахист своїх прав на життя та на здоров'я, у тому числі і необхідна оборона, є формою здійснення права на особисту безпеку (навіть тоді, коли вона здійснюється в інтересах інших осіб). З точки зору позитивного змісту права на особисту безпеку можна виділити як самостійний елемент цього права правомочність особи на усунення або (та) протидію впливові ситуації ризику, загрози або небезпеки. Очевидно, що перелік заходів забезпечення особистої безпеки, враховуючи діючий в межах цивільного права диспозитивний метод правового регулювання, може містити в собі будь-які дії стосовно застосування будь-яких засобів, прямо не заборонених законом, і таких, що відповідають вимогам моралі. Наприклад, це право на обладнання житла, транспорту засобами пасивного та активного захисту (куленепробивне скло, броньовані (металеві) елементи, засоби відеоспостереження, засоби реєстрації присутності – детектори руху та ін.).

До форм здійснення права на особисту безпеку відносимо право спортсменів на участь у змаганнях, що становлять підвищений ризик, загрозу або небезпеку для їхнього життя та здоров'я. Це стосується передусім «контактних» видів спорту, різного роду єдиноборств. Для спортсменів перебування під час бою у стані ризику або загрози для здоров'я, а іноді і для життя, досить часто пов'язане з природою самого змагання.

Ми вважаємо, що повнолітня дієздатна особа має право брати участь у *спортивних змаганнях з підвищеним рівнем особистої небезпеки*. Проте, якщо така особа дає самостійно згоду або їй пропонують угоду про відмову від претензій до організаторів змагань у випадках заподіяння шкоди здоров'ю або створення загрози для життя, то таку згоду треба розглядати у законодавстві як недійсну, а угоду нікчемною. Основою проведення спортивних змагань повинна бути спортивна боротьба, а не боротьба за виживання, а тому головним залишається обов'язок забезпечення безпеки атлетів. Отже, організатори зобов'язані зупинити змагання за умови виникнення прямої загрози життю або здоров'ю їхніх учасників.

До змісту права на особисту безпеку, крім традиційно визначеної фізичної та психічної безпеки, також віднесемо і *право на особисту психологічну безпеку*. Необхідність виділення такого елементу права на особисту безпеку зумовлена окремими маніпуляціями з емоційно-вольовою сферою людини та схильністю до навіюваності. Навіюваність – це схильність підпадати під психічний вплив іншої людини. Вона зумовлюється безвіллям, недостатнім розумовим розвитком і незрілістю емоційно-вольової сфери особи. [1, с.413-414] Крім того, на навіюваність особи впливає емоційне та психологічне перенавантаження, тривалість стресів, втрата соціальних орієнтирів або цінностей, зниження власної самооцінки, тимчасові розлади психічної діяльності.

Особливого загострення набуває проблема навіюваності у контексті поширення і розширення впливу на громадян нетрадиційних релігійних культів, що мають «тоталітарний характер» (взагалі термін «тоталітарна секта» у вітчизняному законодавстві не визначено). Вербування нових adeptів цих релігійних культів часто супроводжується діяльністю, не сумісною з принципом забезпечення безпеки життя та здоров'я людини. У нашому законодавстві також залишається не врегульованою проблема визначення категорії «небезпечного психологічного впливу», «потерпільний від небезпечного психологічного впливу нетрадиційного релігійного культу».

Здійснення права на психологічну безпеку особи полягає в її свободі у виборі поведінки щодо визначення рівня впливу на свою свідомо-вольову сферу. Ми вважаємо, що повинна бути передбачена заборона залучення до діяльності релігійних організацій неповнолітніх осіб без дозволу їхніх законних представників.

У цьому контексті здійснення права на особисту безпеку з боку неповнолітніх осіб повинно бути обумовлено згодою з боку їхніх законних представників. Тобто згода законних представників неповнолітніх або малолітніх осіб щодо можливостей залучення цих осіб до діяльності, яка становить певний ступінь особистої небезпечності, має бути чіткою і безумовною. Така згода повинна бути належно оформлена (бажано у письмовій формі) і ґрунтуватись на повній та достовірній інформації щодо всіх можливих ризиків, загроз або небезпек для життя або здоров'я дитини.

На підставі викладеного ми спромоглися сформулювати такі принципові положення. Доповнити Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» наступними положеннями:

Тоталітарна релігійна секта – релігійна організація діяльність якої спрямована на порушення прав і свобод громадян шляхом використання заходів небезпечного психологічного впливу;

Небезпечний психологічний вплив – психологічний вплив та інші маніпуляції з емоційно-вольовою сферою людини, з використанням емоційних та психологічних перенавантажень, стресів, індивідуальної схильності до навіюваності, безвіллям, недостатнім розумовим розвитком і незрілістю емоційно-вольової сфери особи, що веде до втрати соціальних орієнтирів або цінностей, зниження власної самооцінки, тимчасового розладу психічної діяльності;

Потерпілий від небезпечного психологічного впливу тоталітарної релігійної секти – фізична особа, членам її сім'ї якої або якій безпосередньо було завдано фізичної, моральної або матеріальної шкоди внаслідок небезпечного психологічного впливу з боку тоталітарної релігійної секти.

Список використаних джерел

1. Навіюваність // Юридичний словник. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1974.

УДК 347.73

Гаврилюк Р.О., кандидат юридичних наук
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКУ ЯК УМОВА ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У доповіді аналізуються сутність, правова природа та юридичні форми прояву контрольної функції податку, її вплив на податкову безпеку держави, обґрунтовано висновок про необхідність переходу держави від політики класичного податкового патерналізму до політики правомірних податкових вилучень у приватних господарюючих суб'єктів.

In the report are analyzed essence, the legal nature and legal forms display of control function of the tax, its influence on tax safety of the state, the conclusion about objective necessity of transition from policy classical tax paternalism to policy of valid tax exemptions at the private managing subjects is justified.

Постановка проблеми. Наукою про фінанси встановлено, що податку іманентні дві основоположні функції – перерозподільна (фіскальна) та контрольна. Завдяки дії першої з них інститути публічної влади, насамперед держава, поповнюються новими фінансовими ресурсами, що привласнюються ними примусово, для забезпечення власного існування та

здійснення статутних цілей. Фіскальна функція податку на всьому протязі її реалізації супроводжується також дією контрольної функції податку. Завдяки останній, по-перше, створюються об'єктивні передумови для дотримання вартісних пропорцій в процесі утворення і перерозподілу доходів у приватних суб'єктів господарювання. Контрольна функція податку проявляється і в погодженні публічного і приватного інтересів при оподаткуванні, у встановленні шляхом реалізації відповідних податково-правових процедур природного балансу між зазначеними інтересами, тобто, як і фіскальна функція податку, вона також чітко відображає організаційний характер податкових відносин. Завдяки контрольній функції податку стає можливим оцінити ефективність, природні межі кожного податкового каналу та податкового пресу в цілому, вчасно побачити необхідність внесення змін у податкову систему і податкову політику держави.

Ступінь наукової розробки проблеми. Аналізу функцій податку у фінансово-правовій літературі присвячено дуже багато робіт. За об'єктивним критерієм їх можна поділити на дві великі групи – ті, що відстоюють звужене, чисто юридичне тлумачення податку та дослідження, що репрезентують розширений підхід до податку як явища соціально-політичного. Проте у жодному з досліджень навіть не ставилось питання про взаємозв'язок законодавчого регламентування контрольної функції податку з податковою безпекою держави.

Мета дослідження полягає у завданні з'ясувати сутність, правову природу та юридичні форми прояву контрольної функції податку та виявити її вплив на податкову безпеку держави, оцінити під даним кутом зору стан та перспективи законодавчого регулювання податкової політики в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій принципу соціального натуралізму сучасну податкову політику української держави можна охарактеризувати як політику класичного податкового патерналізму. Суть її полягає в тому, що держава прагне шляхом неадекватного природнім можливостям суспільства відщеплення у первинного власника-виробника надто великої частки цієї приватної власності та привласнення її собі і намагається спрямувати цю власність на забезпечення не тільки істинно публічних потреб, але водночас у великій мірі й потреб, що в дійсності публічними не є і цим самим створює безліч проблем для себе і суспільства в цілому. Останній факт переконливо показаний у тематичній добірці М.Ларіна «Реформування податкової системи», опублікованій нещодавно тижневиком *Юридичний вісник України* [1].

Тобто, українська держава фактично ігнорує контрольну функцію податків, недооцінює її роль у здійсненні власної податкової політики, чим фактично поставила власну податкову безпеку на межу допустимого. Наступні кроки держави у нині традиційному для України напрямі означатимуть повний розвал, крах її податкової системи, що з неминучістю означатиме і крах її самої. ПДВ в Україні із джерела примноження державної власності трансформувався у законну форму корупційного

перетворення її у приватну власність юридичних та фізичних осіб, наближених до різного рівня владних структур.

Щоб стати дієвою, контрольна функція податку, яка об'єктивно існує тільки як потенційна можливість, повинна трансформуватись зусиллями законодавця у чіткі нормативні приписи податкових правовідносин. Адже згідно принципу соціального натуралізму та природно-позитивної доктрини податкового права податком є єдино законна (що встановлюється законом) форма об'єктивних перерозподільних відносин, що проявляються у відчуженні *такої частки* приватної власності фізичних і юридичних осіб, на засадах обов'язковості, індивідуальної безвідплатності, забезпеченості державним примусом, що не має характеру покарання або контрибуції, з метою гарантування платоспроможності суб'єктів публічної влади, *яка не підриває природних засад розширеного відтворення цієї власності у суспільстві та не звужує можливостей реалізації конституційно закріплених природних прав і законних інтересів платників податків.*

Розподільний характер податкових правовідносин з неминучістю вимагає їх планування, визначення конкретних суб'єктів, обсягів та строків податкових вилучень, цільового використання сформованих таким чином фінансових ресурсів, закріплення цих показників насамперед у законах держави. Виходячи із юридичної природи податку як легітимного обмеження права приватної власності її первинного виробника, недоторканість якої гарантує Конституція держави [2], саме у Конституції держави і прийнятих у повній відповідності з нею податкових та інших фінансових законах повинні регламентуватись як умови розподілу доходів і прибутку суб'єктів господарювання, так і їх платежі у бюджети. Контроль за дотриманням меж і пропорцій цих платежів, що відображають сутність перерозподільної функції податку, в свою чергу, демонструє та віддзеркалює сутність контрольної функції податку. В цьому полягає нерозривний діалектичний взаємозв'язок обох функцій податку. У фінансовій літературі слушно підкреслюється, що первинною у взаємодії цих функцій податку є його перерозподільна функція і поза нею, у відриві від неї контрольна функція податку не існує, оскільки не існує об'єкта контролю. Звідси стає очевидною головна особливість контрольної функції податку – вона є похідною від розподільної його функції. З допомогою контрольної функції податку може і повинен здійснюватись контроль за повнотою та своєчасністю сплати податку. В цьому полягає пряме призначення та буквальний зміст контрольної функції податку.

Як переконує історичний досвід та сучасна практика багатьох країн світу, в тому числі й України, інститути публічної влади, насамперед держава, нерідко нехтують прямим призначенням контрольної функції податку, тому що в даному випадку в однаковій мірі обмежуються правом як платник податку, так і інститут публічної влади, діяльність їх обох у сфері податкових відносин вноормовується, що звужує можливість проявів свавілля у них з обох сторін, насамперед з боку держави. У випадках етатистського збочення, а ще більше – етатистського переродження держави

тяжіють до розширеного, неадекватного тлумачення контрольної функції податку всупереч її істинній правовій природі. Держава в Україні, інших постсоціалістичних країнах використовує оподаткування як засіб тотального стеження та нагляду за діяльністю приватних юридичних і фізичних осіб і навіть за приватним життям громадян, а нерідко як знаряддя розправи з політичними опонентами, з опозицією в цілому. Останнє в Україні, зокрема, проявилось у класичних формах напередодні та в ході президентської виборчої кампанії 2004 року. На жаль, це непоодиноким винятком. Свідчень даного явища багато і нині, тому природна контрольна функція податку потребує ретельного та постійного правового регулювання виключно на законодавчому рівні.

Наприклад, нині в Російській Федерації (далі – РФ) податок вважається законно встановленим, згідно відомого рішення Конституційного Суду РФ, «тільки у тому разі, якщо законом зафіксовані сутнісні елементи податкового зобов'язання, тобто встановити податок можна тільки шляхом переліку в законі про податок сутнісних елементів податкового зобов'язання» [3]. На нашу думку, виходячи з правової природи податку як відносин перерозподільних і переходу внаслідок цього частки приватної власності у власність публічну, поняття *«сутнісних елементів податкового зобов'язання»* (виділено мною – Г.Р.) охоплює зміст обох сутнісних функцій податку – перерозподільної (фіскальної) та контрольної. Законодавець же РФ, матеріалізувавши зазначену вище вимогу Конституційного Суду РФ у п.1 ст. 17 частини першої Податкового кодексу РФ, фактично обмежився юридичною конкретизацією головним чином розподільної функції податку. Контрольна функція податку ще продовжує залишатися не втіленою у чіткі, однозначні юридичні норми, що дозволяє державі, насамперед в особі її податкових органів, проте не тільки їх, зловживати податковим правом, ущемлювати природні права та законні інтереси платників податків.

В Україні даний аспект проблеми перебуває у ще гіршій ситуації, оскільки тут не переведено на чітку мову юридичних приписів та дефініцій і першу, перерозподільну функцію податку, точніше кажучи, кожного разу це здійснюється по-новому для кожного окремого податку, хоч у дійсності правова природа податку від цього аж ніяк не змінюється. Контрольна ж функція податку у нашій державі юридично поки що не регламентується зовсім. Не дивно, що від надмірного і непосильного втручання держави за допомогою податкових інструментів приватний сектор національної економіки аж зашкалює, як було продемонстровано вище, від чого він найчастіше вдається до методу втечі у різноманітні зарубіжні офшори чи у тінь в середині країни. Досвід переконує, що тільки за умови повного врахування перерозподільної та контрольної функцій податку, тобто лише у разі спочатку вироблення теоретиками, а після цього втілення законодавцем адекватної юридичної конструкції податку може бути вибудована оптимальна, ефективна податкова система, здатна забезпечити фінансовими ресурсами інститути публічної влади,

податкову безпеку держави при збереженні інтересу платників податків до розширеного відтворення приватної власності, постійного підвищення ефективності господарювання, збереження та розширення їх конституційно гарантованих природних прав та законних інтересів.

Висновки. Проблема точного визначення оптимальних меж податкового вилучення на основі врахування дії контрольної функції податку як умови ефективного функціонування податкової системи держави продовжує залишатися надзвичайно актуальною. Як критерій вибору та визначення цих меж все більше вчених-економістів та вчених-фінансистів пропонують обрати не бажаний для інститутів публічної влади та громадянського суспільства рівень їх витрат, а максимально можливий для конкретно-історичних умов темп економічного розвитку, зростання ВВП, здійснення сприятливих для країни структурних макроекономічних змін. Розуміння реалізації саме зазначених підходів до фінансової діяльності, в тому числі податкової політики держави сформулювалось і в найбільш прогресивних представників найвищих ешелонів державної влади. Зокрема, міністр економіки України А.П.Яценюк у своєму нещодавньому інтерв'ю тижневику «Дзеркало тижня» зазначав, що «не можна в економіці 2004-2005 років використовувати засоби і методи економіки 1995-го року» [4], що держава повинна суттєво зменшити перелік об'єктів прямого державного фінансування та забезпечити іншим суб'єктам суспільних відносин тільки можливість одержувати дешевий та довгий фінансовий ресурс, а ці суб'єкти, в свою чергу, зобов'язані забезпечити повне та вчасне оплатне повернення даного фінансового ресурсу. Така переорієнтація цілей фінансової діяльності держави спочатку звужить, а потім і *зовсім відкине потребу у проведенні державною політики класичного податкового патерналізму і натомість зробить можливим та необхідним здійснення політики правомірних податкових вилучень у приватних господарюючих суб'єктів.* Це гарантуватиме фінансування державою тільки дійсно публічних потреб, податкову безпеку держави та природні права і законні інтереси платників податків.

Список літератури

- 1.Ларін М. Реформування податкової системи // Юридичний вісник України. – 2005. – 15-21 жовтня. – № 41. – С.7
- 2.Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – Ст.41.
- 3.Постанова Конституційного Суду РФ від 11 листопада 1997 р. № 16-П по справі про перевірку конституційності статті 11 зі значком 1 Закону РФ від 1.04.1993 р. «Про державний кордон Російської Федерації» в редакції від 19.06.1997 року // СЗ РФ. – № 46. – Ст. 5339.
- 4.Яценюк А. Не можна в економіці 2004-2005 років використовувати засоби і методи економіки 1995-го // Дзеркало тижня. – 2005. – №41. – 22 жовтня. – С.8.

УДК 342. 511. 413

Сухонос В.В., кандидат юридичних наук
Українська академія банківської справи Національного банку України

РОЛЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У ПОДОЛАННІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ТА ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена ролі глави держави у подоланні кризових явищ. Зокрема, на історичних прикладах: Президенти США Ф.Д. Рузвельт та Д.Д. Ейзенхауер, король Іспанії Хуан Карлос I Бурбон, аналізуються конституційно-правові можливості саме глави держави долати соціально-економічні та політичні кризи.

The article is devoted to the role of country's leader in overcoming of crises. So, in particular, on historical examples: Presidents of the USA of F.D. Roosevelt and D.D. Eisenhower, King of Spain Huan Karlos I Bourbon, constitutionally-legal possibilities are analysed exactly country's leaders to overcome socio-economic and political crises.

Політична реформа, що розпочалася за ініціативою Президента України призвела до гострої дискусії в Верховній Раді стосовно функцій і повноважень глави нашої держави. Так, одні депутати наголошували на необхідності їх розширення, інші ж – обмеження. Не залишилась осторонь і юридична наука. Саме тому проблемам формування і функціонування інституту глави держави стали присвячуватись публікації як вітчизняних, так і зарубіжних конституціоналістів – Ю. Коломійця, В. Погорілка, С. Сєрьогіної, М. Сахарова, В. Чиркіна, В. Шаповала, В. Шувалової та ін. Однак кількість наукових праць, що, тією чи іншою мірою, стосуються цього інституту, ще досить обмежена. Так, зокрема, досліджувались окремі елементи інституту президента [3. – С. 161-165], а також аналізувалася (на історичних прикладах) роль глави держави у подоланні суспільно-політичної і економічної кризи [7. – С. 15-119].

Не применшуючи ролі і значущості доробку попередніх науковців, необхідно визнати, що в Україні все ще немає фундаментальних досліджень інституту глави держави, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію, теорію і практику формування і функціонування інституту глав сучасних держав.

Саме тому мета цієї статті буде полягати у конституційно-правовому та історико-теоретичному аналізі ролі глави держави у подоланні кризових явищ.

Для досягнення зазначеної мети слід вирішити наступні завдання:

- 1) Загалом охарактеризувати главу держави.
- 2) Проаналізувати роль монарха у подоланні кризових явищ.
- 3) Дослідити роль глави держави у подоланні кризових явищ в умовах республіки.

На нашу думку, глава держави – це відносно або повністю самостійний у нормотворчій сфері вищий орган держави, що може функціонально реалізовувати окремі повноваження законодавчої, виконавчої чи судової влади та є представником держави як всередині країни, так і за її межами.

Саме за способом формування глави держави розрізняється дві основні форми правління: монархія і республіка. У свою чергу монархія може бути необмеженою і обмеженою, а республіка – президентською, парламентською та змішаною.

В умовах необмеженої монархії глава держави (монарх) зосереджує у своїх руках всю повноту законодавчої, виконавчої і судової влади. В кризових умовах і надзвичайних ситуаціях він здатен зосередити усю міць держави для подолання хаосу і безладдя.

Не менші можливості надаються главам держави і в умовах обмеженої монархії.

Так, п. 23 Конституції Королівства Данія дозволяє Королю в умовах надзвичайних ситуацій приймати тимчасові закони [4. – С. 305].

Проте, більш цікавим уявляється приклад Іспанії часів створення її сучасної конституції. Як відомо, в ніч на 23 лютого 1981 року, коли депутати обирали нового прем'єр-міністра, група змовників та близько 200 членів Цивільної гвардії під керівництвом полковника Техеро вдерлися до парламенту і силоміць оволоділи ним. Потім від імені короля Хуана Карлоса I Бурбона керівник замаху генерал Міланс дель Боска видав маніфест, оголосивши військовий стан у Валенсії, і спробував залучити на свою сторону інших військових. Однак через те, що Міланс домагався їх підтримки від імені короля, Хуан Карлос телефонував генералам і казав їм, що його ім'я згадується без будь-яких на те підстав. На думку професора Р. Аграноффа, саме це призвело до невдачі замаху, адже лише король «...зміг зірвати організацію підтримки, а після його звернення до народу почалося розкриття усього замаху. Змовників було заарештовано, а значну їх кількість було засуджено до відбуття покарання у в'язниці» [1. – С. 67].

До речі, тут можна порівняти ситуацію з Іспанією 1936-38 рр., де генерал Франсиско Пауліно Ерменгільдо Тоедуло Франко де Баамонде вчинив заколот і повалив Республіку. На нашу думку, багато в чому це було обумовлено саме у відсутності у республіканців сильного лідера, який би з точки зору самих іспанців був би абсолютно легітимним. Саме тому, з точки зору автора цієї статті глава держави в умовах монархії має набагато більше можливостей як конституційного, так і оперативного характеру долати суспільно-політичні кризи.

Але не слід взагалі відкидати можливості й глави держави в умовах сучасних республік.

Так, в умовах президентської республіки – США, глава держави (Президент), зосереджуючи в своїх руках усю повноту виконавчої влади, може істотно вплинути на подолання економічної чи соціально-політичної кризи.

Так, «Велика депресія» 1929-33 рр. викликала до життя «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта. Його проведення вимагало надання президенту практично необмежених владних повноважень, що і були йому надані з мовчазної згоди Конгресу і ділових кіл США, котрі не бачили іншого виходу з кризи.

Рузвельт зумів виділити головне в тому комплексі проблем, що стояли перед новою адміністрацією, а саме: необхідність активного державного втручання в економіку, яке практично було відсутнє за президентства Г. Гувера. Так, ще до моменту вступу Ф.Д. Рузвельта на посаду президента США, з 19 тис. американських банків більшість була закрита. Найбільші чикагські та нью-йоркські банки були напередодні свого банкрутства. 5 березня 1933 року Рузвельт своїм першим указом, як президента США тимчасово закрити усі без винятку банки країни. Скликаний через декілька днів на надзвичайну сесію Конгрес США прийняв закон, відповідно до якого у країні спочатку відновили свою діяльність 12 федеральних резервних банків, а потім почали відчинятися і ті приватні банки, яким вдалося заручитися підтримкою держави. Однак більше 6 тис. банків це не вдалося і вони остаточно припинили своє існування. Криза була подолана. Однак з 1933 по 1936 роки ціла низка законопроектів і реформ, схвалених Конгресом з ініціативи Рузвельта, було визнано Верховним Судом США неконституційними, а отже, недійсними.

Іншою кризою в історії США, що здебільшого мала соціально-політичний характер, стала боротьба чорношкірого населення США проти сегрегації. Як відомо, вона досягла свого апогею після 2 грудня 1953 року, коли Верховний Суд США почав розглядати справу щодо сегрегації «Браун проти Топека». 17 травня 1954 року він виніс рішення про неконституційність поділу дітей у школах залежно від їх расової ознаки.

Таке рішення стало можливим завдяки поданого резюме і висновків щодо справ про сегрегацію, яке свого часу підготував міністр юстиції Браунелл. Вимога Верховного Суду про надання фактів згідно з XIV поправкою до Конституції США у справах стосовно сегрегації в школах, не викликала заперечень Дуайта Девіда Ейзенхауера. Однак він висловився проти подання суду, згідно з його запитам до міністерства юстиції, висновків щодо цих справ. Виходячи з принципу поділу влади, Ейзенхауер вважав, що це – відмова від виконання своїх обов'язків. «Як я розумію, – заявив він Браунеллу, – суди були встановлені Конституцією, щоб інтерпретувати закони; обов'язок виконавчого органу (міністерства юстиції) є виконання цих законів» [2. – С. 302]. Президент вирішив, що суд намагається ухилитися від розгляду найбільш гострої соціальної проблеми в США і що «у цьому питанні Верховний Суд діяв, виходячи із спонукання, яке не є строго функціональним» [2. – С. 302].

Браунелл вважав, що сегрегація на основі расової ознаки є антиконституційною. Але Ейзенхауер побоювався впливу нормативного акту, що поставить сегрегацію поза законом. Однак, вважаючи себе президентом усіх американців, в тому числі й чорношкірих, у своєму «Посланні про становище країни», він оголосив про використання усіх своїх повноважень, щоб покінчити з сегрегацією в окрузі Колумбія та у збройних силах, що і було виконано.

3 вересня 1957 року губернатор Арканзасу Орвал Фаубус навідріз відмовився забезпечити виконання судового рішення про десегрегацію.

Він, викликавши національних гвардійців свого штату, розташував їх навколо центральної середньої школи Літл-Року і наказав не допускати на її територію дванадцять чорношкірих учнів. Після ряду юридичних маневрів 20 вересня федеральний суддя заборонив губернатору і національним гвардійцям втручатися в процес інтеграції навчання в центральній середній школі. Фаубус поставив під сумнів повноваження федерального суду.

Ранком, у понеділок, 23 вересня величезна юрба расистів силоміць спробувала перешкодити процесу десеґрегації в центральній середній школі Літл-Року. Його мер Вудроу Вільсон Манн, у відповідь на це, звернувся по допомогу безпосередньо до президента Ейзенхауера, який був змушений, як верховний головнокомандувач, згідно розділу 2 статті II Конституції США, віддати наказ генералу Тейлору про застосування сили. В той же день за наказом генерала в Арканзас було перекинуто біля тисячі парашутистів зі складу 101-ї повітрянодесантної дивізії. Наступного дня вони, разом з зарахованими на федеральну службу національними гвардійцями, розсіяли юрбу, що перешкоджала десеґрегації.

Утім кризові явища можуть траплятися і в умовах парламентської чи змішаної республіки. Але, порівняно із президентською, ці різновиди республік мають набагато менше коло повноважень, що дозволяють їм опановувати ситуацією.

Так, як відомо, першою змішаною республікою стала Франція часів П'ятої Республіки. Згідно статті 5 її Конституції «Президент Республіки слідує за дотриманням Конституції. Він забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування публічних влад, а також спадкоємство держави. Він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності та дотримання міжнародних договорів» [5. — С. 106].

Маючи колосальні повноваження перший Президент П'ятої Республіки Ш. де Голль проголосив ідею незалежності французької колонії Алжиру. У відповідь на обвинувачення в зраді він зазначив: «Нема нічого дивного у тому, що нудьгуєш за імперією. Точнісінько так, як можна жалкувати про м'яке світло, що колись випромінювалось масляними лампами, про минулу велич парусного флоту, про чудову, але вже не існуючу можливість проїхатися в екіпажі. Але ж не буває політики, що суперечить реальності» [6. — С. 168]. Коли ж у 1961 році в Алжирі спалахнув заколот, то він був подавлений за наказом Президента Республіки, а у 1962 році Алжир став незалежним.

Щодо парламентських республік, то їхні глави держав зазвичай не можуть похвалитися своїми конституційними можливостями щодо подолання кризи.

Таким чином, можна зробити висновок: найменшими можливостями долати кризи, за конституцією, володіють глави держав в парламентських республіках, а найбільшими — монархи.

Але детальний аналіз такої переваги потребує окремого дослідження.

Список літератури.

1. Агранофф Р. Криза, конституціоналізм і перехідний період в Іспанії // Доповіді, презентації та дискусії Науково-практ. конф. «Розподіл повноважень між гілками влади в умовах суспільно-політичної кризи». – К.: Програма сприяння парламентам України. – 1997. – С. 63-95.
2. Амброз Стивен. Эйзенхауэр. Солдат и президент. – М.: Книга, лтд., 1993. – 560 с.
3. Вороніна Н.В. Вибори президента як одна з форм безпосередньої демократії в Україні: проблеми фінансування // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: Доклад. Міжнародна наукова конференція. – К., 2000. – С. 161-165.
4. Конституция Королевства Дании от 5 июня 1953 года // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 303-313.
5. Конституция Французской Республики от 4 октября 1958 года // Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. – М.: БЕК, 1997. – С. 105-134.
6. Мирошникова В.В., Мирошникова Д.С. 100 знаменитых политиков. – Х.: Фолио, 2004. – 511 с.
7. Розподіл повноважень між гілками влади в умовах суспільно-економічної кризи. Науково-практична конференція. – К., 1997. – 191 с.

УДК 502.2/519.8 (075.8)

Пустовойтенко В.П., доктор технічних наук
Сегай О.М., кандидат технічних наук
 Академія муніципального управління

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ – СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Економічний менеджмент як ефективний засіб забезпечення екологічної безпеки, є складовою національної безпеки України. Проаналізовані фактори, що заважають активному впровадженню екологічного менеджменту в нашій країні.

Environmental management is effective method of environmental safety, that is a part of Ukrain's national security. Agents, that hamper of active reductive of environmental management in Ukraine, have examined.

Важливою складовою національної безпеки України є екологічна безпека. Згідно статті 16 Конституції України «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, ... є обов'язком держави» [1].

Комплексні дослідження, що проводилися в світі, в т.ч. в Україні, на протязі останніх двох десятиліть показали, що держава в змозі забезпечити тільки 45–50% такого складного, інтегрованого та багатоієрархічного явища, як екологічна безпека. Ще 3–10% залежать особисто від громадян.

Інші – 40–50% можуть забезпечити тільки самі суб'єкти господарської діяльності.

Ефективним інструментом подолання існуючих кризових явищ екологічної ситуації в Україні, забезпечення екологічної безпеки є екологічний менеджмент.

Система екологічного менеджменту (СЕМ) або система управління впливом на навколишнє середовище – складова загальної системи управління підприємством (організація, корпорація), яка включає організаційну структуру, ресурси (людські, матеріальні, інформаційні) для постійної роботи щодо зменшення техногенного забруднення навколишнього середовища від діяльності підприємств, підвищення екологічної чистоти виробляемого продукту (послуг) та його утилізації після закінчення строку експлуатації.

На відміну від екологічного управління яке притаманне державним та муніципальним органам, екологічний менеджмент – це діяльність самих суб'єктів господарювання, тобто зустрічний позитивний напрям в процесі зменшення антропогенного забруднення довкілля.

Сама система екологічного менеджменту стандартизована. Світова спільнота – наукові організації, органи по стандартизації, громадські організації та бізнесові структури різного рівня витратили десятки мільйонів доларів для створення групи стандартів, що описує типову, узагальнену структуру системи екологічного менеджменту: ISO-14000. Цей міжнародний стандарт імплементовано в національну систему стандартизації ДСТУ ISO-14001-97 [2].

Розробка системи екологічного менеджменту для конкретного виробництва та її впровадження потребує інтелектуальної творчої діяльності керівництва, найбільш кваліфікованої частини персоналу та залучених до співпраці спеціалістів, вдосконалення управлінських та технологічних процесів (в т.ч. обладнання на якому вони реалізуються), впровадження нових організаційно технічних рішень виробничого та адміністративного характеру.

Розглянемо конкретні приклади реалізації окремих положень стандарту.

СЕМ вимагає від підприємства (організації) перейти від принципу «робота на кінці труби» (пряма утилізація та нейтралізація твердих відходів, стоків та газових викидів, що може повністю поглинути всі прибутки, зробити підприємство збитковим) до зменшення кількості відходів, стоків та викидів, зниження їх концентрації за рахунок інтенсифікації окремих технологічних процесів, підвищення ефективності обладнання на якому вони реалізуються. Одночасно інтенсивні технологічні процеси вигідні власникам виробництв, як ресурсозберігаючі, зменшують матеріалоемність та енергоемність на одиницю продукції.

Інша вимога СЕМ – проведення внутрішнього аудиту на підприємстві. При правильній організації та відповідних психологічних настановах внутрішній аудит підвищує кваліфікацію персоналу, посилює «горизон-

тальні» зв'язки між окремими структурними складовими (цехами, відділами, факультетами), отже підвищує конкурентноздатність організації.

Окремий розділ стандарту ДСТУ ISO-14001-97 спрямовує організацію на розробку «сценаріїв» можливих аварійних та надзвичайних ситуацій, схеми реагування на них, постійне підвищення навичок персоналу діяти по цим схемам. Отже впровадження СЕМ підвищує безпеку діяльності підприємства (організації), захищеність персоналу від можливих аварійних та надзвичайних ситуацій та одночасно забезпечує екологічну безпеку навколишнього середовища.

В документах міжнародного форуму РІО-92 «Порядок денний на ХХІ сторіччя» екологічний менеджмент віднесено до «домінант сталого (гармонійного) розвитку і одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва» [3].

С часу проведення цього Форуму пройшло 13 років, але поки що екологічний менеджмент впроваджується в Україні дуже повільно. Причини цього явища допоможе проаналізувати умовна схема у вигляді чотиригранної піраміди.

На її верхівці розташоване таке інтегральне поняття як екологічна безпека та її складова та інструмент – екологічний менеджмент. Вони базуються на чотирьохкутній основі, в верхівках якої знаходяться слідуєчі групи факторів:

- правові (законодавчі);
- економічні;
- соціальні;
- організаційно-технічні.

Верхівка піраміди – екологічна безпека, екологічний менеджмент та групи факторів пов'язані прямими та зворотніми зв'язками. Таким ж подвійними зв'язками пов'язані всі групи факторів між собою.

На основі приведеної схеми розглянемо вплив кожної групи факторів на всю систему і один на одний.

1. *Екологічне законодавство* не антропоцентричне. Воно спрямовано не на охорону людини і забезпечення нашої екобезпеки, а на охорону землі, води атмосфери, тваринного та рослинного світів. Відсутній системний підхід при створенні нових законів і внесенні змін до вже існуючих.

Базовим законом екологічного законодавства України повинен бути закон «Про екологічну безпеку», а не прийнятий в 1991 р. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Закон України «Про екологічний аудит (2004 р.) має ряд недоліків, не активізує поширення екологічного менеджменту як виду діяльності.

2. *Економічні фактори слабкі*. Правові та соціальні фактори поки що не сформували потужні економічні механізми, які б змушували підприємства та корпорації активно користуватися здобутками екологічного менеджменту, впроваджувати його як складову своїх інтегрованих систем управління.

3. *Соціальні фактори*. Не зважаючи на активність громадських

організацій, загальний рівень свідомості українського суспільства в цілому та окремих людей (в тому числі керівників підприємств) поки що не сприймає екологічний менеджмент та інтегровані системи управління, до складу яких від обов'язково входить, як єдиний можливий шлях розвитку підприємств та корпорацій на сучасному рівні.

4. *Організаційно-технічні фактори*. Не вирішені питання екологізації багатьох технологічних процесів діючих виробництв. Приклади: не впроваджено технологію утилізації гальванічних дільниць машинобудівних виробництв; потужні водопровідні станції великих міст використовують коагулянти та флокулянти що містять в своєму складі сполуки алюмінію, тому є головними забруднювачами водних артерій України.

В Академії муніципального управління активно проводяться роботи по впровадженню інформації про екологічний менеджмент, проводяться науково-дослідні роботи в цій галузі в тому числі по гранту Фонду фундаментальних досліджень МОН України.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. 28 червня 1996. – К.: Преса України, 1996. – с.7.

2. Система управління навколишнім середовищем. ДСТУ ISO 14000-1997. -К.: ДЕРЖСТАНДАРТ України, 1997. – 31 с.

3. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» («AGTNDА 21») / Переклад з англійської. К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

УДК

Фрицький Ю.О., кандидат юридичних наук
Академії муніципального управління

ФУНКЦІЇ ТА МЕХАНІЗМ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ФОРМИ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ

Спираючись на загальні принципи функціонального підходу до дослідження будь-яких публічно-владних структур, вважаємо, що відповідно до своїх внутрішніх і зовнішніх ознак основні функції РНБО можна розглядати як найбільш загальні та постійні напрями та види діяльності державних органів, що входять до її складу, по забезпеченню національної безпеки.

Центральним питанням у дослідженні функцій будь-яких органів державної влади є питання про їх групування, класифікацію.

Найбільш рельєфно функції держави та державних органів безпеки щодо забезпечення національної безпеки втілені в діяльності закріпленого Конституцією України¹ координуючого та контролюючого органу в сфері національної безпеки далі – Ради національної безпеки і оборони України.

Спираючись на загальні принципи функціонального підходу до дослідження будь-яких публічно-владних структур, вважаємо, що відповідно до

своїх внутрішніх і зовнішніх ознак основні функції РНБО можна розглядати як найбільш загальні та постійні напрями та види діяльності державних органів, що входять до її складу, по забезпеченню національної безпеки.

Центральним питанням у дослідженні функцій будь-яких органів державної влади є питання про їх групування, класифікацію.

Враховуючи, що функції РНБО згідно з їх визначенням, обумовлюють діяльність (вони – її найбільш постійні та загальні напрями і види), то за критерії їх класифікації слід брати, на наш погляд, насамперед основні елементи цієї діяльності. Схематично загальну структуру діяльності можна розглядати у вигляді теоретичної формули: об'єкт – суб'єкт – способи. Відповідно найбільш загальними критеріями для класифікації напрямів і видів діяльності є об'єкт, суб'єкт і технологія.

Звідси функції РНБО можна класифікувати за: об'єктами, суб'єктами, способами, засобами та іншими елементами діяльності. Так, об'єктами, тобто цілями і завданнями системи органів національної безпеки; предметами відання, тобто певними сферами, галузями державної політики національної безпеки, згідно з Концепцією національної безпеки є політична, економічна, соціальна, екологічна, науково-технологічна та ін сфери. Відповідно до цих сфер слід розрізняти такі внутрішні об'єктні функції РНБО, як функції сприяння забезпеченню внутрішньополітичної, економічної, соціальної, екологічної, науково-технологічної безпеки. До зовнішніх об'єктних функцій РНБО належать: сприяння забезпеченню зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної безпеки.

Не останнє місце в системі функцій РНБО відіграє їхня класифікація за суб'єктною ознакою. Вони зумовлені насамперед природою цього важливого органу. До цих функцій належать, зокрема: встановлення, підтримання та гарантування .

Поряд із цими функціями доцільно розрізняти функції за способами, засобами і методами діяльності РНБО, тобто її технологічні функції.

Комплекс цих функцій РНБО утворюють функції, які можна розподілити:

а) за способами: сприяння забезпеченню інформаційної та воєнної безпеки, координації та контролю органів системи національної безпеки;

б) за засобами: планування та програмування системи забезпечення національної безпеки, бюджетно-фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

Пріоритетним класом основних функцій РНБО є їх об'єктні функції.

Найбільш повну нормативну «картину» об'єктних функцій дає Концепція національної безпеки із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 21 грудня 2000 р. Беручи до уваги основні напрями державної політики, викладені в Концепції національної безпеки, можемо стверджувати, що однією з найважливіших об'єктних функцій РНБО є забезпечення політичної безпеки. Під забезпеченням політичної безпеки розуміється забезпечення та підтримка протягом необмежено тривалого часу цілісності, стабільності та динамічного розвитку і функціонування політичної системи.

Фундаментом усвідомлення стратегічних потреб суспільства в політичній галузі є критерії політичної безпеки, які визначають стратегічні напрями політичної, зокрема, державницької діяльності. Це насамперед:

- стабільне внутрішнє функціонування політичної системи;
- спадкоємність системи правління та політичного режиму при вдосконаленні (реформуванні) політичної системи;
- наявність стратегії і тактики державного будівництва;
- зовнішньополітична стабільність.

Виходячи з них можна стверджувати, що основними складовими внутрішньополітичної безпеки є:

- державно-управлінська складова – ефективне функціонування державної влади;
- суспільно-політична складова – виявлення політичних інтересів, політичної волі та реалізація в нектасових формах політичної активності особистостей та соціальних груп;
- суспільно-конфліктологічна складова – ненасильницьке розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів;
- ідеологічно-інформаційна – ідеологічне, соціально-психологічне та інформаційне забезпечення суспільно-політичної стабільності.

Основними складовими зовнішньополітичної безпеки є:

- захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- захист державного суверенітету від зовнішнього політичного диктату (втручання у внутрішні справи, спроб нав'язувати зовнішньополітичний курс тощо);
- впорядкування та поліпшення відносин з іншими державами в правовій, політично-дипломатичній, економічній, військово-політичній та інформаційній сферах;
- збільшення кількості держав – стратегічних партнерів та потенційних союзників.

Отже, виходячи із Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України»², сприяння забезпеченню політичної безпеки РНБО може здійснюватись за напрямками:

- розробка основних напрямів стратегії та проектів програм забезпечення політичної безпеки України;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення системи політичної безпеки;
- підготовка рекомендацій Президентові України для прийняття рішення;
- здійснення моніторингу процесів у галузі політичної безпеки України;
- прогноз наслідків реалізації рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики у галузі політичної безпеки;
- розробка рекомендацій щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у політичній сфері.

Поряд з названими функціями доцільно розрізняти функції за способами, засобами і методами діяльності РНБО, тобто її технологічні

функції. Однією з найважливіших технологічних функцій РНБО за способами є сприяння забезпеченню інформаційної безпеки.

Визначень інформаційної безпеки на сьогодні існує досить багато. Лише в нормативних документах і в науковій літературі їх налічується шістнадцять. Але єдиної думки про те, що таке інформаційна безпека, нема. З цієї низки проблем найбільш вивченими є ті, що пов'язані із захистом інформації. Що ж до питань захисту людини, людських спільнот, суспільства в цілому, то з погляду розробки методології, шляхів, форм і методів забезпечення інформаційної безпеки вони вивчені недостатньо. Є напрацювання щодо інформаційної боротьби, війни, психологічного впливу, але цього виявляється замало, коли справа торкнеться розгляду не конфліктних, а конкурентних взаємовідносин між людьми (спільнотами, країнами або їхніми коаліціями), особливо ж при розгляді сфери взаємодії людей з природою.

Хотілося б означити ще одне важливе питання: сфера професійних інтересів Комісії з питань інформаційної безпеки. Відомо, що інформація циркулює в трьох середовищах: біологічному, технічному і соціальному. В даний час, з погляду інформаційної безпеки, розглядаються технічне і соціальне середовища.

Нейтралізація зазначених загроз поряд із лібералізацією, створенням сприятливих економічних та політичних умов для прискореного розвитку інформаційної галузі потребує посилення впливу держави на цю сферу.

Слід зауважити, що прийняті РНБО рішення спрямовані на врегулювання багатьох проблем – гармонізацію і розвиток законодавства, створення і впровадження дієвих механізмів реалізації інформаційних прав і свобод особистості, суспільства і держави, розвиток національної інформаційної інфраструктури та вітчизняної індустрії, протидію комп'ютерній злочинності, удосконалення системи захисту інформаційних ресурсів тощо. Певна увага була приділена Інтернету – прискоренню розвитку його національної складової в глобальній інформаційній мережі, захисту інформації з обмеженим доступом і впровадженню безпечних технологій передачі даних, формуванню правового поля діяльності суб'єктів Інтернету.

У зв'язку з цим рішенням РНБО Президент України доручив міністерствам і відомствам вжити заходів для найбільш повного висвітлення їхньої діяльності на сайтах, а також розміщення в Інтернеті об'єктивної і повної інформації, яка цікавить громадськість.

Не менш важливою технологічною функцією РНБО є функція сприяння забезпеченню воєнної безпеки, її не можна розглядати без визначення такого поняття як «воєнна безпека». Воєнна безпека – один із найбільш затратних для бюджету країни напрямів національної безпеки. Надмірні витрати на цю сферу ведуть до зубожіння населення, зменшення фінансування на соціальні потреби, що створює загрозу внутрішньому спокою в державі. Надто велике зменшення витрат на цей напрям веде до послаблення національної безпеки, до негативних змін в країні, у її

становищі в світі, зумовлює нестабільність держави. Тому РНБО має зважено підходити до розв'язання цієї проблеми, обґрунтовуючи свої рішення відповідними розрахунками та міркуваннями.

¹ Конституція України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141.

² Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України». – Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 35, ст. 237.

УДК 477

Шумак І.О., кандидат юридичних наук
Академія муніципального управління

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ, ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

В статті «Правовий нігілізм як загроза національній безпеці України» розглянуто проблему правового нігілізму в Україні, його витоки та причини виникнення.

Наведено авторські рекомендації щодо подолання цього негативного суспільного явища головними з яких мають стати заходи правового виховання населення, формування високої правової свідомості не лише юристів, але й населення в цілому.

In article «Legal nihilism as a threat to national safety of Ukraine» the problem of legal nihilism in Ukraine, its origin and reasons of occurrence has been considered.

Author brings his recommendations concerning how to overcome such negative social phenomena, the major recommendations consider actions concerning legal education of population, forming of high legal consciousness not only lawyers, but as well as population as a whole.

Українська революція 2004 року, названа «помаранчевою», річницю якої ми нещодавно відзначили, ознаменувала не лише зміни в свідомості наших громадян, але й повернула особу на належне їй місце в політичній системі суспільства. Українська влада, українські парламентарі, урядовці, судді нарешті не тільки почули тих, про кого вони весь час постійно денно і нічно турбуються, але й побачили цю абстрактну й так ними любиму категорію «народ» на власні очі на київських, львівських, харківських, донецьких та інших вулицях багатьох українських міст. Український народ підтвердив на практиці загальновідому конституційну тезу про те, що він є єдиним джерелом влади.

Однак масові виступи проти фальсифікації виборів не лише посилили роль народу у сфері політики але й стали яскравою демонстрацією масової зневіри людей у праві, у його здатності бути регулятором суспільних відносин. Люди вийшли, бо зрозуміли, що в парламенті, інших органах державної влади, судах не можна домогтися правди, чесно захистити власне народне право на вільний вибір керівника держави. До честі Верховного Суду України, який не визнав результати повторного голосування на президентських виборах 21 листопада 2004 року і, керуючись закріпленим

в ст. 8 Конституції України принципом верховенства права, призначив нове повторне голосування, засвідчивши цим, що в Україні є справедливий неупереджений Суд і відновивши у масовій свідомості хоча б елементарну довіру до права.

Проте подолати правовий нігілізм, який має глибоке історичне коріння в нашій країні, лише рішенням Верховного Суду України неможливо. Першоджерело правового нігілізму в Українській державі, на нашу думку — десятиліття радянської командно-адміністративної системи управління, яка не з'явилася на порожньому місці, а перейняла багато бюрократичних моделей самодержавної царської влади. Важко ліквідувати правовий нігілізм за короткий проміжок часу, коли покоління людей до цього моменту були не лише свідками, але й учасниками глобального і системного процесу ігнорування права. Тому, на наш погляд, необхідно здійснювати такі ж глобальні й системні заходи з подолання даного соціального зла.

Будь-яка держава зацікавлена в стабільності власного конституційного ладу, ефективному функціонуванні політичної і економічної систем суспільства, зростанню духовності, загального соціально-культурного рівня своїх громадян. Все це охоплюється категоріями державної безпеки, а також політичної, економічної, духовної, екологічної, інформаційної та інших складових національної безпеки. Право як складний соціальний феномен тісно пов'язаний з державою. Без державного забезпечення право розпадеться на безліч соціальних норм, які регулюватимуть поведінку індивіда в суспільстві. Без такої основної ознаки держави, як право вона в кращому разі може трансформуватися у величезну громадську організацію, осередки якої встановлюватимуть різноманітні, а можливо й різнополярні, правила поведінки для своїх членів, а в гіршому разі може переродитися в охлократію, роздробитися на локальні бандитські угруповання чи місцевості огульного анархізму.

Відсутність права як засобу за допомоги якого держава регулює життя окремої людини і суспільства в цілому призводить до безпорядку і хаосу або до встановлення недемократичного порядку, який підтримується шляхом насилля і знаменує панування свавілля. Також держава буде дезорганізована і в тому разі, коли право існуватиме, однак населення його не сприйматиме, не віритиме в його здатність впорядковувати суспільні відносини в інтересах людини, в інтересах забезпечення її природних невідчужуваних прав. Тому правовий нігілізм в його крайній «точці кипіння» може зруйнувати не лише державу, правову систему, але й саме суспільство.

На наш погляд, необхідно зробити наступні першочергові кроки на шляху подолання правового нігілізму в Україні на сучасному етапі. По перше, незавершеність судової реформи є, на нашу думку, визначальним чинником формування соціальної правової апатії громадян. Основний наголос судової реформи має бути на якості кадрового складу суддівського корпусу, який повинен формуватися на критеріях професіоналізму, а найголовніше — високої моральності суддів.

Необхідно законодавчо визначити критерії, які висуваються не лише до рівня професійної підготовки судді, але й до його загального культурного рівня, сімейних і родинних стосунків (ставленням до батьків, дітей, взаємин подружжя тощо). Суд, в якому працює аморальний суддя, не користуватиметься увагою громадян, навіть якщо суддя є високим професіоналом і знавцем права. В перспективі варто, на наш погляд, перейти на механізм обрання судді відповідною територіальною громадою, що є найкращою гарантією від продажності, корумпованості, від прийняття замовних рішень тощо.

Вважаємо, що високий авторитет суду – це й авторитет права. Громадянин знатиме, що в суді він завжди знайде захист, відновлення порушених прав, справедливість, навіть якщо існує недолуга вища центральна чи місцева влада, навіть якщо в країні наявне недолуге законодавство.

По друге, необхідно вжити заходів щодо підвищення професійної культури не лише працівників суду, але й усіх суб'єктів правоохоронної системи. Найбільш дієвим в цьому плані є навчання співробітників правоохоронних органів, виховання у них поваги до законів, непримиренності до насилля, хабарництва, шанобливого ставлення до кожної людини, як унікального мешканця Всесвіту. Громадянин, який не сприймає дані цінності не може працювати в органах, котрі за визначенням покликані не руйнувати, а охороняти право.

По третє, ніколи не з'являться законослухняні громадяни, якщо законодавець прийматиме неякісні чи незрозумілі для населення закони. Хибним є шлях, коли людина змушена звертатися за роз'ясненням закону до юриста, бо сама не може з'ясувати його положень без сторонньої допомоги. Не сприяє формуванню масової правосвідомості наявність кількох десятків законів з однорідним предметом регулювання (наприклад, законів податкових, екологічних, про продукти харчування, про громадські організації тощо).

Закони повинні писатися для всіх громадян і бути зрозумілими не лише для осіб, які мають юридичну освіту. При виникненні відповідної життєвої ситуації, кожен повинен мати можливість легко віднайти й ознайомитися зі змістом того або іншого закону (так званий критерій доступності закону). У зв'язку з цим нагальним, на наш погляд, є питання систематизації національного законодавства.

По четверте, головним інструментом не лише в подоланні, але й у запобіганні правового нігілізму має стати комплексне загальнодержавне, всеохоплююче правове виховання державних службовців, юристів і безпосередньо громадян. Важко визначити конкретні заходи для досягнення високого рівня правової культури громадян. Це тривалий нелегкий і копіткий процес, який має здійснюватися протягом життя декількох наступних поколінь. До того ж правове виховання є ефективним лише в комплексному поєднанні з іншими політичними, соціально-економічними та соціально-культурними заходами.

На наше глибоке переконання, пріоритет має надаватися утвердженню

в суспільстві за допомогою кіно, телебаченню, радіо, друкованих засобів масової інформації, творів культури і мистецтв загально-цивілізаційних, морально-етичних цінностей, більш широкому запровадженню в життя найголовнішого морально-етичного чинника – фактору Бога, не порушуючи при цьому принцип відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Вважаємо, що реальні зміни в правосвідомості громадян можливі лише тоді, коли у Преамбулі Конституції України положення про усвідомлення відповідальності перед Богом буде стояти не в шостому абзаці, а в першому, і на Майдані Президент України буде спочатку дякувати Господу Богу, а вже потім Українському народу і кожному з нас.

На щастя українська революція кінця 2004 року продемонструвала не лише високу соціальну активність громадян України, але й їхню громадянську зрілість. Не дивлячись на приблизно кілька мільйонне скопичення представників біологічного виду популяції *homo sapiens* на київських площах і вулицях, не знайшли жодного вияву тваринні інстинкти, а навпаки панувала атмосфера злагоди, братерства, поваги, благородства, атмосфера добра. Це позитивна ознака здорового і вільного духу Українського народу, його здатності побудувати демократичну, соціальну, правову державу, сформувані громадянське суспільство, зробивши реальними принципи демократизму, рівноправності, соціальної справедливості, гуманізму і соціальної свободи.

УДК

Кришевич О.В., кандидат юридичних наук
Київський національний університет внутрішніх справ України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА В ХОДІ ПРИВАТИЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі приватизаційного процесу в Україні та розкриттю порушенням, які відбуваються і в яких випадках наступає кримінальна відповідальність, на прикладі, ст. 233 КК України.

Article dedicate problem acquire processes in the Ukrainian and reveal infringe, which be the result of and event approach criminal responsibility, on the example, ar. 233 Criminal code Ukraine.

Перерозподіл державного майна серед нових власників викликає зацікавленість різних категорій керівників, юридичних і фізичних осіб у процесі приватизації конкретних підприємств. Залишаються суперечки про дешевий розпродаж державного майна, про навмисне затягування строків приватизації, про обмеження прав трудових колективів. І це демонструється реальними порушеннями, які допускаються в процесі приватизації і підривають процес авторитет роздержавлення власності, стримують надходження реальних інвестицій в економіку.

Якщо досліджувати це питання відносно кримінальної відповідальності, то спочатку потрібно розглянути його з економічної точки зору і звернутися до законодавчої бази. Згідно ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 1992 р. — це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України. Іншими словами, під приватизацією слід розуміти практику передачі в приватний сектор (компаніям або приватним особам) державних підприємств (що рівнозначно їх денационалізації) або інших компаній з переважаючою державною участю в капіталі, тобто формування прошарку власників, господарів як основи багатуукладної соціально орієнтованої економіки.

Об'єкти державної власності, які підлягають приватизації, поділяються на дві категорії: 1) такі, що приватизуються за погодженням з КМ (наприклад, майнові комплекси підприємств-монополістів на ринку відповідних товарів України, підприємств ВПК, що підлягають конверсії, підприємств, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій за міжнародними договорами України); 2) такі, для приватизації яких не вимагається погодження з КМ. До об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, належить: майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основною спеціалізацією підприємства, з структури якого вони виділяються; об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти; акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань. Згідно із ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення. До них відносяться майнові комплекси підприємств, їх структурних підрозділів, основним видом діяльності яких є виробництво товарів (робіт, послуг), що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства. Більш детальний перелік цих об'єктів передбачений Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 7 липня 1999 р. Продаж об'єктів приватизації на аукціоні полягає у передачі права власності покупцеві, який запропонував у ході торгів найвищу ціну. Продаж об'єктів приватизації за конкурсом — це передача права власності покупцеві, який запропонував найкращі умови експлуатації об'єкта або за рівних умов — найвищу ціну.

Суб'єктами приватизації є: 1) органи приватизації; 2) покупці (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства; юридичні особи, зареєстровані на території України, крім випадків, передбачених законодавством; юридичні особи інших держав); 3) посередники (довірчі товариства, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії тощо). Привати-

зація неправомочною особою передусім означає, що як покупець державного чи комунального майна виступає особа, якій чинним законодавством не дозволено брати участь у приватизації та укласти відповідні договори купівлі-продажу. Покупцями об'єктів приватизації не можуть бути: а) юридичні особи, у майні яких частка державної власності перевищує 25%; б) органи державної влади та місцевого самоврядування; в) працівники державних органів приватизації; г) юридичні особи, майно яких перебуває у комунальній власності. Приватизацію неправомочною особою слід вбачати і в тому разі, коли договір купівлі-продажу державного або комунального майна укладається між покупцем і таким продавцем, який не є належним органом приватизації.

Приватизація означає процес зміни державної форми власності шляхом відповідних договірних відносин між суб'єктами приватизації. Правовою формою відчуження державного майна є договір купівлі-продажу, за яким продавець зобов'язується передати відповідний об'єкт приватизації у приватну чи колективну власність покупцеві, а покупець – прийняти цей об'єкт, сплатити за нього певну грошову суму, виконати інші обов'язки, передбачені законодавством про приватизацію чи обумовлені сторонами.

Відносно законодавчого регулювання питання відповідальності осіб винних у порушенні законодавства у сфері приватизації, то згідно ч.4 ст. 7 Закону України «Про приватизацію державного майна» посадові особи державних органів несуть кримінальну, адміністративну, матеріальну та дисциплінарну відповідальність за неправомірні дії щодо майна, яке приватизується, у порядку, встановленому законодавством. Також ст. 29 цього Закону встановлює, що за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законодавства України.

На даний час Кримінальний кодекс України містить три статті, які регулюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері приватизації, а саме: ст. 233 КК України передбачає відповідальність за незаконну приватизацію державного, комунального майна. Також ст. 234 КК України криміналізовані незаконні дії щодо приватизаційних паперів та ст.235 КК України встановлено відповідальність за недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання.

Зупинимось докладніше на складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 233, характеризується наявністю таких дій: заниження вартості діючого підприємства (цілісного майнового комплексу) через визначення її у спосіб, не передбачений законом; використання у процесі приватизації підроблених приватизаційних документів; приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом; приватизація майна неправомочною особою.

Ціна об'єктів приватизації визначається на засадах експертної оцінки вартості активів для визначення розміру статутних фондів господарських товариств, до яких вноситься державне майно (у тому числі пакети акцій) у разі його продажу шляхом викупу або продажу одному покупцю та в

інших випадках, передбачених законодавством. Оцінка підприємства полягає у визначенні в грошовому еквіваленті вартості, яка може бути найбільш імовірною продажною ціною та має відображати властивості підприємства як товару, цінність майна його як цілісного майнового комплексу, поточний та найкращі альтернативні варіанти його використання. Злочин вважається закінченим з моменту затвердження приватизаційних документів. Процес укладення договору під час приватизації являє собою поетапне проходження відповідної встановленої законодавством процедури, причому орган приватизації на певних етапах приймає відповідні акти, які або фіксують результат цього етапу, або містять припис щодо подальшого руху процедури. Таким чином, акти органів приватизації є юридичними фактами, які у встановленій законодавством послідовності і сукупності породжують зобов'язальні (договірні) правовідносини між державою в особі органу приватизації та покупцями об'єктів приватизації. Акти, які видає орган приватизації, оформляються одним із двох способів: виданням окремого документа (наказу, розпорядження), який містить відповідне рішення; затвердженням документа (протоколу), підготовленого тимчасовим внутрішнім органом (комісією з приватизації, комісією з продажу акцій, конкурсною комісією), який створюється органом приватизації. В цьому випадку документ, який містить рішення, набуває юридичної сили акта державного органу у випадку затвердження його органом приватизації. У тих випадках, коли на будь-якому етапі приватизаційної процедури орган приватизації видає акт, що не відповідає законодавству, такий акт не повинен породжувати тих правових наслідків, на які очікує потенційний покупець. Тобто правові наслідки (правовідносини), які породжує незаконний акт, призводять до порушення інтересу, який охороняється законодавством, у набутті покупцем права власності. Незаконну приватизацію державного або комунального майна, яка поєднується з викраданням майна, фіктивним підприємництвом або кримінальне караними порушеннями законодавства про банкрутство, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 233 і, зокрема, ст. ст. 190, 191, 205, 219, 220. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку і бере безпосередню участь у приватизації державного чи комунального майна. За ст. 233 можуть кваліфікуватись, зокрема, діяння працівників державних органів приватизації та органів місцевого самоврядування, голів та членів інвентаризаційних комісій, комісій з приватизації об'єктів, тендерних комісій, комісій, створюваних для визначення частки держави в статутному фонді підприємств у порядку їх передприватизаційної підготовки, службових осіб (у першу чергу керівників і головних бухгалтерів) підприємств, які підлягають приватизації, фізичних осіб та службових осіб юридичних осіб — покупців державного чи комунального майна. Суб'єктом злочину можуть визнаватися також працівники тих юридичних осіб, які на підставі угод, укладених з державними органами приватизації, здійснюють продаж державного майна, у т.ч. у формі проведення аукціонів. Дії експерта, який сприяв заниженню

вартості об'єкта приватизації, слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 і ст. 233 як пособництво незаконній приватизації державного або комунального майна. За наявності для цього підстав така ж кримінально-правова оцінка має даватись діям працівників посередницьких організацій.

За наявності підстав за зловживання в процесі приватизації державного або комунального майна службові особи, у т.ч. державних органів приватизації, повинні притягуватись до відповідальності за вчинення злочинів у сфері службової діяльності (зокрема за ст. ст. 364, 366, 368).

Вчинення незаконної приватизації групою осіб за попередньою змовою може кваліфікуватися лише у випадку, коли у ньому брали участь як співвиконавці дві чи більше особи, які попередньо, до вчинення діяння, досягли домовленості порушити діючий порядок приватизації державного та комунального майна. Наприклад, працівники Фонду державного майна України та його регіональних відділень, державних підприємств, що займаються інвентаризацією або оцінкою майна, зловживаючи своїм службовим становищем, на замовлення певних осіб та за відповідну винагороду оформляють фальсифіковані документи щодо кількості і вартості об'єктів, що приватизуються, не використовуючи такі легітимні способи концентрації власності, як комерційні та некомерційні конкурси, зокрема з продажу контрольних пакетів акцій стратегічним інвесторам. Враховуючи це, члени організованих злочинних угруповань використовують корумповані зв'язки для проведення приватизації підприємств таким способом, який би забезпечував їм низьку ціну за об'єкти приватизації і не вимагав внесення в установлені строки інвестиційних коштів у грошовій формі.

Як свідчать статистичні данні робота над викорененням цієї проблеми в нашій державі ведеться. Протягом останніх 5 років за результатами перевірок у сфері приватизації органами внутрішніх справ порушено 2400 кримінальних справ, з яких до суду без врахування показника за 2004 рік скеровано 1413 справ, внесено майже 6 тис. документів реагування, до відповідальності притягнуто понад 2 тисячі посадових осіб, відшкодовано 42,5 млн. грн., у тому числі 23.2 млн. грн. до бюджету. За 8 місяців 2005 року в провадженні слідчих підрозділів ОВС знаходилося 58 кримінальних справ про злочини, учинені в сфері приватизації. Закінчено провадженням 17 справ зазначеної категорії, з яких 14 направлено прокуророві для затвердження обвинувального висновку та передачі до суду, 2 справи спрямовано до суду для звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами та 1 справу закрито на підстав п.2 ст.6 (за відсутністю в діянні складу злочину) КПК України, викрито 7 організованих злочинних угруповань у сфері приватизації.

Також треба звернути увагу, що недосконалість законодавства про банкрутство створила умови для зловживання керівників підприємств, які застосовуючи механізм банкрутства, здійснюють «приховану приватизацію», а причиною цьому є низька відповідальність арбітражного керуючого за вчинення порушень в процесі санації та банкрутства боржника.

Хоча і існує ст. 38 Закону України «Про державну службу», в якій наголошується, що особи, винні у порушенні законодавства про державну службу, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Доцільно було б внести до Кримінального Кодексу України статтю про кримінальну відповідальність арбітражних керуючих за недобросовісне та безвідповідальне виконання своїх функціональних обов'язків, а саме: при проведенні продажу майна державних підприємств та господарських товариств, в статутному фонді яких частка державної власності становить 25% і більше.

Відносно вдосконалення практики застосування кримінальної відповідальності за злочин, вчинені у сфері приватизації, то спочатку потребує законодавчого врегулювання проблемні питання, які виникають під час визначення кола винних осіб, які у спосіб колегіального прийняття протиправних рішень ухиляються від відповідальності.

Також потрібно, спочатку проаналізувати первинне законодавство, тому на захист економічних питань та виконання його норм спрямовані існуючі кримінально-правові приписи і для цього необхідно, щоб кримінальне законодавство кореспондувалося із нормами базових законів, що регулюють відносини у сфері приватизації. А саме: відносно ст. 30 Закону України «Про приватизацію державного майна» відносно вирішення спорів, які виникають у процесі продажу об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом, на відкритих торгах та фондових біржах, у порядку позовного провадження виключно відповідним господарським судом.

Література:

1. Матеріали до засідання 19 листопада у Верховній Раді круглого столу на тему: «Про застосування кримінальної відповідальності за порушення законодавства у ході приватизації»

УДК

Федоренко В.Л., кандидат юридичних наук
Національна академія СБ України

ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Розвиток і вдосконалення національного правотворення сприяє подальшому вдосконаленню національної правової системи, одним із найбільш важливих елементів якої є система права України, представлена галузями публічного і приватного права. Серед публічних галузей національного права чільне місце належить конституційному праву України, яке регулює найбільш важливі суспільні відносини владного характеру, а також здійснює інтегративну функцію по відношенню до системи національного права в цілому.

Конституційне право України має власну галузеву систему – сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених інститутів і норм конституційного права, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією влади у суспільстві та державі. Система конституційного права України є багатоаспектним правовим явищем, що структурно представлено не лише інститутами і нормами конституційного права, а й іншими складовими елементами. Так у системі конституційного права України слід виділяти матеріальні та процесуальні інститути і норми; інститути і норми загальної та особливої частини; публічні та приватні інститути і норми, з домінуванням перших тощо.

Система конституційного права є, в першу чергу, системою інститутів конституційного права, під якими традиційно розуміють сукупність конституційно-правових норм, що регулюють якісно однорідні та взаємопов'язані суспільні відносини, які є складовою предмета конституційного права. Інститути конституційного права України можна умовно розділити на функціональні та предметні інститути. Функціональні інститути (інститути загальної частини конституційного права) – інститут системи конституційного права, інститут джерел конституційного права, інститут функцій конституційного права, інститут конституційно-правових відносин, інститут конституційно-правової відповідальності та ін. – забезпечують функціонування конституційного права, як галузі, тоді як предметні інститути (інститути загальної частини конституційного права) регулюють конкретні групи конституційно-правових відносин, що є предметом конституційного права.

Національна система конституційного права представлена такими основними предметними інститутами, як інститут загальних засад конституційного ладу України; інститут конституційно-правового статусу людини і громадянина; інститут народовладдя (форм безпосередньої демократії); інститут державної влади; інститут місцевого самоврядування тощо.¹ До системи предметних інститутів національного конституційного права слід також відносити інститут національної безпеки України.

Цей, інститут, на нашу думку, є одним із найважливіших елементів системи національного конституційного права, оскільки обов'язковою умовою існування, розвитку та самозбереження будь-якої держави є здійснення комплексної цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів, що забезпечує певний правовий стан держави – стан національної безпеки. Цей стан гарантує захищеність життєво важливих інтересів особи (її прав і свобод), держави (її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів) та суспільства (його матеріальних та духовних цінностей) від внутрішньої та зовнішньої загрози.²

Події 11 вересня 2001 р. у США, систематичні терористичні акти у країнах Близького Сходу, терористичні акти в Лондоні та Мадриді в 2005 р., масові безпорядки громадян африканського і азійського походження у Франції в жовтні-листопаді 2005 р. свідчать про невинне зростання зов-

нішніх і внутрішніх загроз національній безпеці фактично всіх країн світу, незалежно від їх зовнішньої політики, рівня економічного розвитку, сталості громадянського суспільства та розвитку національних правових систем. Тероризм «урівняв» усі держави світу, ставши на сьогодні основною загрозою національній безпеці більшості країн світу.

Така ситуація зумовлює необхідність пошуку нових моделей національної безпеки та методів забезпечення національної безпеки. Для вдосконалення системи національної безпеки необхідно вдосконалити існуючу законодавчу базу, із врахуванням здобутків комплексної теорії національної безпеки, важливою складовою якої є конституційно-правові основи національної безпеки України. Доводиться констатувати, що за умови існування загальної теорії національної безпеки України, конституційно-правові основи національної безпеки України потребують подальших досліджень.

Причини малодослідженості конституційних аспектів національної безпеки України криються в методологічних підходах радянської державно-правової науки щодо дослідження цього питання. За радянської доби, питання, пов'язані із національною безпекою та обороною держави, як правило, не відносилися до предмету досліджень державно-правової науки, або ж існували на рівні постановки питання про сутність і зміст національної безпеки і оборони в цілому. Після проголошення незалежності України розпочалося формування системи національної безпеки і стали з'являтися перші комплексні дослідження конституційно-правових основ національної безпеки України.³

Утім, проблеми призначення інституту національної безпеки України у системі національного конституційного права; співвідношення інституту національної безпеки України з іншими інститутами конституційного права; шляхів ефективної об'єктивізації інституту національної безпеки України в чинному законодавстві України та ряд інших потребують свого нагального вирішення.

На нашу думку, інститут національної безпеки України — це сукупність норм конституційного та інших галузей права, що визначають правовий стан суспільства і держави, за якого система загальних і спеціальних (правових) гарантій забезпечує реалізацію суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності держави, всебічний розвиток і захист інтересів особи, суспільства і держави.

Інститут національної безпеки України має свої кваліфікуючі ознаки, що дозволяють відрізнити його від інших інститутів конституційного права. По-перше, цей інститут регулює суспільні відносини пов'язані з забезпеченням правового режиму національної безпеки у суспільстві та державі. Було б помилковим вважати, що національна безпека України, як правовий режим, поширюється виключно на державу. Державна безпека є лише складовим елементом системи національної безпеки України, поряд із суспільною безпекою.

По-друге, інститут національної безпеки України має комплексний

характер і об'єднує, поряд із нормами конституційного права, норми інших галузей публічного і приватного права, з домінуванням перших.

По-третє, інститут національної безпеки України є складним інститутом конституційного права і містить у своєму складі ряд субінститутів. Це, зокрема, субінститути (інститути), які об'єднують у своєму складі конституційні та інші галузеві норми права, що визначають об'єкти, суб'єкти та принципи національної безпеки України; національні інтереси та загрози (зовнішні та внутрішні) національної безпеки України; систему суб'єктів забезпечення національної безпеки України; систему суб'єктів забезпечення національної безпеки України; систему функцій цих суб'єктів щодо забезпечення національної безпеки України; систему гарантій національної безпеки України тощо.

По-четверте, важливим елементом інституту національної безпеки України є гарантії національної безпеки, тобто система загальних і спеціальних умов та засобів забезпечення національної безпеки України. Ефективність системи національної безпеки прямо пропорційно залежить від ефективності системи гарантій цієї системи.

По-п'яте, в силу складного характеру, інститут національної безпеки України об'єктивізується в системі чинних законодавчих і підзаконних актів про національну безпеку України, що мають свою ієрархію.

У першу чергу, інститут національної безпеки України знаходить своє вираження в Конституції України. Зокрема, в чинній Конституції України від 28 червня 1996 р. визначені основні об'єкти національної безпеки. До таких об'єктів належать: суверенітет (ст.ст. 1, 2, 5, 17), конституційний лад (Розділ I), територіальна цілісність і недоторканість державних кордонів (ст.ст. 2, 17); власність Українського народу (ст. 13); права і свободи людини та громадянина (Розділ II); правовий порядок (ст.ст. 8, 19); організація державної влади (ст. 6); зовнішньополітична діяльність (ст. 18); екологічна безпека (ст. 16) та ін.

Конституція також визначає правовий статус основних суб'єктів системи національної безпеки України – держава (ст.ст. 3, 17); народ України (ст.ст. 5, 17); органи державної влади (ст. 6, 17 розділи IV, V, VI, VII, VIII, XII). Ст. 17 Основного Закону також визначає основні принципи і напрямки діяльності відповідних суб'єктів по забезпеченню національної безпеки України.

Положення Конституції України щодо національної безпеки України були розвинені у Постанові Верховної Ради України «Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 р.,⁴ але час довів необхідність прийняття самостійного законодавчого акта у сфері національної безпеки України і 17 червня 2003 р. парламент прийняв Закон України «Про основи національної безпеки України».

Важливим кроком в напрямку об'єктивізації інституту національної безпеки України стало й прийняття Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.⁵ та ряду інших нормативно правових актів. Водночас, складною залишається ситуація, пов'язана із законодавчим

визначенням правового статусу суб'єктів, уповноважених забезпечувати національну безпеку України. Зокрема, правовий статус окремих суб'єктів системи національної безпеки України визначається застарілими, прийня-ими ще до Конституції України законами (Закон України «Про службу безпеки України» 1992 р., Закон України «Про міліцію» 1990 р. та ін.), тоді як правовий статус таких ключових суб'єктів системи національної безпеки України як Президент України, Кабінет Міністрів України та ряду інших взагалі залишається невизначеним на рівні закону. Потребують вдосконалення і закони України, що визначають форми і методи діяльності суб'єктів системи національної безпеки України. Наприклад, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 р.

Тож, на нашу думку, система законодавчих актів, що об'єктивізують або мають об'єктивізувати правовий статус суб'єктів системи національної безпеки України потребує подальшого вдосконалення на основі цілісної теорії конституційно-правових основ національної безпеки України.

Враховуючи те, що система галузі конституційного права та науки об'єктивно знаходять своє логічне завершення в системі навчальних дисциплін із конституційного права, слід визнати логічним вивчення інституту національної безпеки України як в системі навчальної дисципліни «Конституційне право України», так і в межах самостійного навчального курсу – «Конституційно-правові основи національної безпеки України». У зв'язку з цим, позитивно слід оцінювати досвід викладення таких спецкурсів у Національній академії Служби безпеки України, системі вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації Міністерства внутрішніх справ України та ряді інших вищих закладів освіти. Водночас, оскільки система суб'єктів, уповноважених здійснювати забезпечення національної безпеки України не обмежується лише правоохоронними органами та Збройними силами України, спеціальні навчальні курси із конституційно-правових основ національної безпеки України було б доцільно викладати (хоча б в якості факультативних спецкурсів) у всіх вищих закладах освіти України III-IV рівнів акредитації за спеціальністю «Правознавство», «Міжнародне право» та ін.

¹ Див.: Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Система конституційного права як галузі права, юридичної науки та навчальної дисципліни // Правова держава. Випуск дванадцятий. – К., 2001. – С. 198-209.

² Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко: Монографія. --К., 2003. – С.611.

³ Див.: Конституційне право України: Підручник / За ред. В. Ф. Погорілка. – К., 1999. – С. 676-727.; Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко: Монографія. – К., 2003. – С. 611-645.

⁴ Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.; Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 90. – Ст.38

⁵ Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

УДК 351.713.74 (477)

Бондаренко І.О.

Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ДІЯЛЬНОСТІ МИТНОГО ПЕРЕВІЗНИКА**

В статті розглянуті організаційно-правові аспекти діяльності митного перевізника як суб'єкта надання послуг в галузі митної справи. Визначена роль митного перевізника в розвитку зовнішньоекономічної діяльності, запропоноване авторське визначення поняття «організаційно-правових засобів регулювання підприємницької діяльності по наданню послуг у галузі митної справи».

The article describes organizational and legal aspects of activity of custom transporter as a person who provides service in the sphere of customs affair. The author defines the role of a customs transporter in developing foreign economic activity, offers the definition «organizational and legal means of regulating business activity as to providing services in the sphere of customs affair».

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності неможливий без створення митної інфраструктури. Однак її становлення й організація залежить від багатьох факторів, серед яких головними є створення відповідної нормативної бази й проведення організаційних заходів. У сфері митно-правових відносин актуальним залишається вдосконалення організаційно-правових аспектів функціонування митної інфраструктури як вагомого фактору створення цивілізованого ринка митних послуг.

«Зовнішньоекономічний комплекс будь-якої країни представляє сукупність галузей, підгалузей, об'єднань підприємств та організацій, які систематично обробляють і реалізують експортні ресурси всіх видів, споживають імпорتنі товари (послуги) і здійснюють всі види зовнішньоекономічної діяльності» [1,8].

Невід'ємною частиною цього комплексу є митна інфраструктура – до якої, крім митних органів, також входять підприємства, установи, організації, які забезпечують здійснення митної діяльності. Вони виступають зв'язуючим ланцюгом між митними органами та суб'єктами ЗЕД і громадянами. Діяльність митних посередників має дозвільно-реєстраційний характер та спрямована на задоволення прав, свобод та законних інтересів учасників митних правовідносин.

Митна інфраструктура включає таких посередників як митні брокери, митні перевізники, склади тимчасового зберігання, митні ліцензійні склади, а також інші організації, які надають послуги в галузі митної справи.

Одним з основних завдань, які стоять перед Державною митною службою України є вдосконалення митних процедур, яке б забезпечило гарантоване надходження всіх митних податків і зборів при максимальному прискоренні та спрощенні для учасника зовнішньоекономічної діяльності митних формальностей.

Серед пріоритетних напрямків рішення цього завдання є формування нового, цивілізованого ринку послуг у сфері митної діяльності, властивого розвиненим країнам. На нашу думку, ринок митних послуг, що сформувався в Україні за останнє десятиліття, по багатьом параметрам не відповідає вимогам сьогодення та не сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Одним із суб'єктів цього ринку є митний перевізник.

Розділ VII Митного кодексу України визначає нові види підприємницької діяльності – це підприємницька діяльність по наданню послуг з декларування товарів і транспортних засобів і перевезення товарів, які переміщуються через митний кордон України або перебувають під митним контролем, що здійснюють митний брокер і митний перевізник.

Говорячи про специфіку правового регулювання діяльності митного перевізника, слід зазначити, що правове регулювання даної діяльності з боку держави здійснюється за допомогою системи правових актів, які регламентують положення сторін у відносинах надання послуг і передбачають встановлення відповідних нормативних критеріїв і галузевих вимог.

Аналіз митно-правових основ діяльності митного перевізника дозволяє визначити сутність і зміст діяльності митного перевізника, виділити «правові засоби» державного регулювання цієї діяльності, що передбачає визначення спрямованості правового впливу, що формується та визначається на основі суб'єктивного (підприємець – органи влади) та об'єктивного критеріїв (сфери підприємництва).

Правове регулювання діяльності митного перевізника здійснюється у відповідності зі ст.182-184,161 Митного кодексу України, Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [2], [3].

Відносно митного перевізника Державна митна служба України разом з Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва в 2004 році були затверджені «Ліцензійні умови здійснення посередницької діяльності митного перевізника» (Наказ Держкомпідприємництва та Державної митної служби України від 25.03.2004 р. №34/212.) та Порядок видачі ліцензій на здійснення посередницької діяльності митного перевізника (Наказ ДМСУ №243 від 06.04.2004 р.)

Ліцензійні умови є нормативною підставою надання суб'єктам господарювання статусу митного перевізника та не застосування до вантажів, які перевозяться між митними органами та перебувають під митним контролем, інших заходів гарантування доставки товарів.

Митний перевізник – це підприємство, що здійснює перевезення між митними органами товарів без застосування при цьому заходів гарантування доставки товарів у митний орган призначення, передбачених пунктами 1,2,4 частини першої статті 164 Митного кодексу (а це – подання власникам товарів (уповноважених цією особою) гарантій митним органам, охорона й супровід товарів митними органами, перевезення на умовах конвенції МДП), має ліцензію на право здійснення діяльності митного перевізника, видану спеціально уповноваженим органом центральної виконавчої влади в галузі митної справи. Митним перевізником може бути лише підприємство резидент [2].

Митний перевізник це юридична особа, або громадянин, що здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи.

Щоб одержати ліцензію суб'єкт повинен відповідати певним ліцензійним умовам, кваліфікаційним, організаційним, технологічним та іншим вимогам для проведення цього виду діяльності.

Права та свободи суб'єктів підприємницької діяльності по наданню послуг з декларування товарів і транспортних засобів і перевезенню товарів, які переміщуються через митний кордон України або перебувають під митним контролем, пов'язані з необхідністю дотримуватися цими суб'єктами дозвільних процедур (ліцензування), для здійснення цієї діяльності та заборони монопольного положення цих суб'єктів на ринку.

Взаємозв'язок свободи при здійсненні приватних інтересів з державно-владним впливом є характерною рисою для правового регулювання підприємницької діяльності митного перевізника в сфері надання послуг в галузі митної справи. Тому важливим моментом дослідження є виявлення меж державного впливу на ринок послуг в галузі митної справи шляхом певних методів державного регулювання цієї діяльності.

Регулювання діяльності митного перевізника здійснюється за допомогою різних організаційно-правових засобів.

Для досягнення організаційно правових засобів необхідна не тільки нормативна регламентація, а також важливо їхнє правильне застосування, що можливо лише при наявності організаційного аспекту [4, 192].

Нерозривність цих аспектів дозволяє визначити поняття організаційно-правових засобів регулювання підприємницької діяльності в галузі митної справи.

Організаційно-правові засоби регулювання підприємницької діяльності по наданню послуг у галузі митної справи — це передбачені в законодавстві способи впливу на суб'єктів підприємницької діяльності в сфері надання послуг у галузі митної справи й інших осіб, які вступають у ці відносини в процесі одержання послуг декларування товарів і транспортних засобів і перевезення товарів, які переміщуються через митний кордон України, перебувають під митним контролем і зберігаються, метою яких є регулювання й контроль за належним здійсненням прав і виконанням обов'язків суб'єктами правовідносин.

Класифікація організаційно-правових засобів регулювання підприємницької діяльності по наданню послуг в галузі митної справи можлива за різними критеріями, у тому числі за механізмом, умовами застосування, характером, метою та ін. Вони також можуть бути класифіковані залежно від конкретної сфери застосування (наприклад, реєстрація, ліцензування, одержання дозволів).

За способом впливу правові засоби регулювання підприємницької діяльності по наданню послуг в галузі митної справи можна розділити на заходи щодо організації, контролю, нагляду, заходів захісту.

Засоби організації підприємницької діяльності по наданню послуг в галузі митної справи включає одержання свідоцтва, ліцензії, дозволу тобто

правові заходи, спрямовані на легітимацію суб'єктів цієї діяльності та визнання державою їхнього статусу суб'єктів права.

Митне регулювання з боку Державної митної служби України повинне, на нашу думку, передбачати заходи контролю за дотриманням суб'єктами стандартів надання послуг, їхньою якістю, ціною, доступністю й т.д.

Серед охоронних засобів забезпечення законності виділяють заходи примусового характеру – санкції, які застосовуються за порушення законодавства (наприклад, анулювання ліцензії митного перевізника).

На сьогоднішній день інститут митного перевізника набує усе більше актуальності у зв'язку з вигідним геополітичним положенням України.

Як відзначається в одному з послань Президента України до Верховної Ради, важливе місце в економічній політиці держави повинно бути відведене невідкладній обробці та реалізації комплексної програми затвердження України як транзитної держави. Передбачається значно активізувати роботу із приведення до міжнародних стандартів національної мережі міжнародних транспортних коридорів.

Використання послуг митного перевізника при проведенні зовнішньоекономічної операції має ряд позитивних моментів: підприємцям не потрібно вносити грошову заставу, надавати банківську гарантію, застосовувати супровід транспортного засобу з вантажем підрозділами митної варті, а значить не потрібно вилучати з обороту фінансовий капітал, значно зменшується час, витрачений на проходження митних процедур на кордоні.

Однак, необхідно сказати, що один з організаційних моментів діяльності митного перевізника вимагає перегляду – це страхування діяльності на суму 2000 неоподатковуваних мінімумів громадян, що в багато разів менше суми вартості товару, що перевозиться по зовнішньоекономічним операціям.

Розвиток інституту митного перевізника сприяє збільшенню обсягів переміщуваних вантажів, спрощенню проходження митних формальностей, сприяє конкуренції як на ринку надання послуг в галузі митної справи, так і послуг з перевезення вантажів.

Таким чином, важливе значення для правового регулювання підприємницької діяльності в сфері надання митних послуг є засоби організації діяльності суб'єктів ринку послуг – митних брокерів, митних перевізників, підприємств, які займаються діяльністю по зберіганню товарів під митним контролем, вантажних митних комплексів, автопортів, автотерминалів, це надання дозвільних документів на здійснення цієї діяльності, а також здійснення нагляду та контролю за цією діяльністю в Україні.

Література:

1. Дягтерева О.И., Полянова Т.Н., Саркисов С.В. Зовнішньоекономічна діяльність: Учеб. Допомога. – 2-і изд. – М.: Справа, 2000. – 320с.
2. Митний кодекс України від 11.07.2002 р. № 92 -VI // Відомості Верховної зарди України. – 2002.- № 38-39 (27.09.2002). – Ст. 288.

3. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Зароди України, 2000., 36, Ст. 299.

4. Саниахметова Н.А. Захист прав підприємців в Україні. – Харків, Одиссей, 1998. – 272с.

УДК

Дедух А. В.

Міжрегіональна академія управління персоналом

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У даній статті розкривається роль України в міжнародних відносинах, суть господарської діяльності підприємства на міжнародній арені (на міжнародному ринку).

Співвідношення національної безпеки з економічною безпекою країни: конкуренція та захист комерційної таємниці.

This article the role of Ukraine in the international relations, about the economical activity of enterprises on the international arena (on the international market)

Besides the article narrates how the National security of Ukraine correlates with the economic security of the country: About the competition and defense of commercial secret.

Проблема забезпечення економічної безпеки України як неодмінної умови її відродження привертає до себе усе більшу увагу політичних діячів, учених, самих широких верств населення. Така увага аж ніяк не випадкова. Масштаби погроз і навіть реальна втрата, нанесена економічній безпеці країні, висуває названі проблеми на авансцену громадського життя.

Як показує світовий досвід, забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільності й ефективності життєдіяльності суспільства, досягнення успіху. Тому забезпечення економічної безпеки належить до числа найважливіших національних пріоритетів.

Центральний напрямок світового розвитку в 21 столітті – глобалізація, три основних вектори, під впливом яких проходило розвиток миру, це геополітика, геоекономіка й геостратегія. До другої половини 20 століття на першому місці перебувала геополітика. Геополітика впливала на зміну географічних границь держав, для досягнення своїх цілей держави застосовували військові методи впливу, захоплюючи необхідні їм території.

Оперування на геоекономічному атласі вимагає не вичікувальної (або кон'юнктурної) торгівельної тактики, а наступальної, активної позиції й відповідних механізмів реалізації своїх інтересів. Відповідно, векторна стратегія задає стратегічну модель зовнішньоекономічних зв'язків, цілеспрямовано впливаючи на формування геоекономічної ситуації.

Державі треба чітко визначити свої стратегічні інтереси, і залежно від них будувати взаємини з великими транснаціональними структурами.

Якщо держава бере на озброєння геоекономічний вектор розвитку, то з'являються нові (невійськові) види впливу на конкурентів, такі як економічні, екологічні, демографічні й т.д.

Поняття економічної безпеки країни містить у собі не тільки підтримку на достатньому рівні соціально-політичної й військової стабільності держави, але й насамперед розвиток економіки із включенням її в процеси глобалізації, що проходять сьогодні у світовому співтоваристві.

Актуальність цих проблем викликана масштабами погроз, і реальною втратою, нанесеною економічної безпеки країни внаслідок безпрецедентної народногосподарської кризи, по своїй глибині й тривалості набагато перевищили Велику депресію в США 1929-1933р. [20]

Поняття національної безпеки ширше поняття економічної безпеки країни, воно включає оборонну, екологічну, енергетичну безпеку й т.д.

Зростає значення фактору конкуренції у виробництві й збуті товарів, особливо в сфері фінансово-банківських послуг. Вміння створювати умови для розвитку фінансово-банківського сектора й налагодження його чіткої роботи ставляться в один ряд з вмінням створювати нові промислові й сільськогосподарські технології.

От чому зростання конкурентоспроможності одних країн з іншими розглядається як предмет реальної небезпеки, погрози їхнім національним інтересам.

Сама економічна безпека має складну внутрішню структуру, у якій можна виділити три її найважливіших елементи: Стабільність національної економіки, що припускає захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба із кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння й т.д.).

Узагальнюючи вище викладене, можна сказати, що економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях. Іншими словами, економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що гарантує захист від різного роду погроз і втрат.

Першорядну роль у забезпеченні національної безпеки України грає захист національних інтересів країни в сфері економіки. В остаточному підсумку, забезпечення всіх елементів національної безпеки: оборонної, екологічної, інформаційної, зовнішньополітичної, і інших залежить від економічних можливостей країни. У той же час, розробка програми першочергових і довгострокових заходів щодо забезпечення економічної безпеки України й практичних кроків у цьому напрямку повинні опиратися на чітке усвідомлення сучасних погроз.

Економічна і зокрема національна безпеки країни нероздільно пов'язані з господарським сектором, зокрема з діяльністю господарських това-

риств як на міжнародному так і на вітчизняному ринках.

Основною причиною що дозволяє виникати національній небезпеці є конкуренція між суб'єктами господарювання у всьому світі. В ідеалі конкуренція повинна бути чиста і чесна, але оскільки кожна країна прагне до завоювання світового економічного ринку, то і методи всі використовують різні і далеко не всі з них законні.

Для захисту інтересів суб'єктів господарювання виник інститут комерційної таємниці: «Хто володіє інформацією, той володіє світом.» (Уїнстон Черчилль). [7]

Правовий інститут комерційної таємниці є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. У процесі здійснення підприємницької діяльності накопичується велика кількість різноманітної інформації, що має важливе значення для успішного розвитку бізнесу. У сучасних умовах інформаційного суспільства інформація здобуває значення найважливішого ресурсу, без якого неможливе нормальне функціонування ні окремого підприємця, ні суспільства й держави в цілому. Більше того, з розвитком і вдосконалюванням інформаційних технологій, інформація здобуває характер одного з найважливіших видів товару на ринку. Природно що, особа, яка володіє такого роду інформацією, прагне зберегти цю інформацію за собою, запобігти її одержанню третіми особами, оскільки в багатьох випадках таке одержання може мати просто катастрофічні наслідки для бізнесу. У сучасних умовах твердої конкурентної боротьби правовий захист різного роду інформації необхідний для успішного розвитку підприємництва й становлення справжньої ринкової економіки, заснованої на вільній конкуренції. Як справедливо відзначається в літературі: «Забезпечення правової захищеності вітчизняної науково-технічної продукції сприяє національній, у тому числі економічній й технологічній безпеці України. Надійна правова охорона результатів інтелектуальної діяльності – найбільш ефективні заходи боротьби проти промислового шпигунства, вона сприяє захисту прав авторів і власників науково-технічних результатів». [5]

Протягом тривалого часу інститут комерційної таємниці був невідомий вітчизняному законодавству. Це цілком зрозуміло: в умовах відсутності конкуренції, повного одержавлення економіки просто не було необхідності в подібних правових інститутах. Поняття, близькі до визначення комерційної таємниці, зустрічалися тільки в нормативно-правових актах, присвячених регулюванню зовнішньоекономічної діяльності радянських організацій. Тим часом, інститут комерційної таємниці має в українському праві більше глибокий корінь, чим це може здатися на перший погляд. Проблема захисту конфіденційної інформації, у тому числі комерційної таємниці, була детально розроблена у вітчизняній юриспруденції. Прикладом може служити монографія В.Розенберга «Промислова таємниця» [16], яка вийшла в 1910 році й багато в чому не втратила актуальності й дотепер. Розглядалися проблеми, пов'язані з комерційною таємницею, і в працях іншого видатного цивіліста другої половини ХІХ початку ХХ століття – Г.Ф. Шершеневича.

Підприємництво тісно взаємопов'язане з конкуренцією. Здійснення останньої може приймати всілякі форми, у тому числі й такі, як розкрадання або збір чужої інформації, що носить -загальновідому назву шпигунство. З одного боку, підприємці змушені захищати свої комерційні секрети, а з іншого боку намагатися заволодіти секретами конкурента, щоб вижити в ринковому протиборстві

Термін «шпигунство» [23] (із прикметниками: «економічний», «промисловий», «комерційний», «науково-технічний») означає активні дії, спрямовані на збір або розкрадання комерційних таємниць, закритих для доступу сторонніх осіб.

На західній теорії «промислове шпигунство – це здобування законним і незаконним шляхом у конкуруючих фірм (монополій, а також партій, фізичних або юридичних осіб, правоохоронних органів і т.д.) відомостей або інформації з області наукових досліджень, виробництва продукції по найбільш перспективній технології, а також персональних даних з метою їхнього використання в конкурентній боротьбі або навіть у корисливих цілях».

Економічне шпигунство більш широке поняття, що охоплює й такі його підвиди, як промислове, виробниче, науково-технічне, комерційне шпигунство. Володіння таємницею одною особою викликає до неї інтерес іншої особи, для задоволення якого відбуваються дії, спрямовані на заволодіння нею з метою одержати певну матеріальну або іншу вигоду. Особа, що бере участь у подібній діяльності, має загальновідому назву «шпигун». У підприємстві конкурентна боротьба неможлива без одержання інформації. Прагнення одержати відомості в умовах закритого до них доступу законним шляхом породжує неминуче несумлінну конкуренцію, тобто об'єктивну потребу шпигувати за конкурентом. Без володіння інформацією про дії конкурента, передбачуваному попиті на продукцію, перспективних наукових розробках важко, а часом і неможливо бути конкурентоспроможним.

Виникає питання про те, як розглядати промислове (комерційне) шпигунство з позицій чинного законодавства. У літературі про промислове шпигунство за рубежем зазначається, що розглянута діяльність зовсім не вважається злочинною й не тягне кримінальної відповідальності. Якщо в процесі розкрадання секретної інформації підприємству, установі або співробітникам заподіюється шкода, то карному покаранню винна особа підлягає саме за останнє діяння, а не за сам факт розкрадання найцінніших відомостей.

Суб'єктами промислового (комерційного) шпигунства можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, що і не мають відношення до співробітників господарських підприємств, установ, фірм. Виконавцем шпигунства може виступати безпосередньо підприємець, співробітники власної служби безпеки, робітники детективних розшукових фірм або окремі особи, що діють у приватному порядку. Пошук і оволодіння промисловою, комерційною інформацією здійсню-

ється, в одних випадках, за завданням замовника, а в інших — за власною ініціативою для наступного її продажу зацікавленим особам.

Аналіз закордонної практики показує, що в приватних службах безпеки, що спеціалізуються на розкраданні чужих секретів, є значна по числу клієнтура замовників і покупців. Наприклад, у Великобританії одне із приватних розшукових агентств, поряд з розслідуванням фактів про промислове шпигунство, забезпеченням безпеки підприємств і фірм, займається також добуванням (розкраданням) інформації про конкурентні приватні підприємства. Подібні фірми не прагнуть особливо конспірувати, приховувати свою діяльність. Їхні координати є в спеціальних довідниках. У цей час у країнах ринкової економіки діють сотні й тисячі агентств і десятки тисяч промислових шпигунів.

Певні труднощі виникають при визначенні промислової таємниці підприємств, фірм, компаній зі змішаним капіталом. Наприклад, приватний і державний капітал; державний і іноземний приватний капітал; вітчизняний і іноземний приватний капітал. Неминуче зіткнення інтересів українського й іноземного власника як між собою, так і з державою. В останньому випадку необхідно враховувати наявність державної (військової) таємниці, службової таємниці, інших відомостей, обумовлених кримінальним законодавством, а також промисловою таємницею. Відомості, що становлять державні секрети, перераховані в спеціальних нормативних актах, затверджених Верховною радою України. На їхній підставі видаються відомчі акти, що визначають види секретів, що підлягають охороні. Промислова ж таємниця може включатися в переліки державних секретів, а може й не відноситися до них. Зазіхання на секрети державних підприємств і установ переслідується законодавством, тоді як підприємницькі секрети законодавством не захищені. Наприклад, спосіб виробництва й заварки чаю для держави не представляє цінності, а для підприємця — це фірмовий секрет, на якому тримається все його підприємство.

Один з керівників американської розвідки, виступаючи в 1990 р. у Національному прес-клубі, заявив, що «економічна міць є ключем до панування й влади в усьому світі.» У промові цього керівника, вимовленої в Американському університеті, пролунало, що «у майбутні роки ми станемо свідками різкого зростання напруженості в міжнародних економічних відносинах. Об'єктивна інформація про економіку іноземних держав стане практично важливою, і розвідка зобов'язана її здобувати» [9]. За кордоном вважають, що не менш важливе завдання лягає на плечі контррозвідувальних підрозділів, які зобов'язані припинити всі спроби іноземних спецслужб, здійснювати політичне, промислове й економічне шпигунство проти США.

Як бачимо, новим пріоритетом у сучасних умовах для розвідувальних і контррозвідувальних співтовариств стають відомості економічного характеру. Тому напрошується висновок про те, що інтерес до певних видів приватної й державної економічної інформації на території України (включаючи діяльність наших фірм і за рубежом) буде проявлятися не тільки з боку приватних служб безпеки, але й іноземних спецслужб (розвідок).

На відміну від починаючої складатися в Україні практики укладання трудових договорів (контрактів), що враховують умови нерозголошення ряду відомостей, у більшості закордонних країн у цей час відсутній єдиний нормативний загальнодержавний акт, що визначає поняття «комерційна таємниця» і відповідний механізм, що розкриває його правове регулювання. Виключення становлять, мабуть, тільки США. У Чехії і Югославії комерційна таємниця віднесена до відомостей, що становлять господарську або ділову таємницю. У законодавстві ФРН під поняття «комерційна таємниця» [2] підпадає будь-яка інформація, пов'язана з діяльністю фірми, що, на думку її власника, повинна зберігатися в таємниці. Таємницею у Фінляндії визнаються відомості, які при одержанні конкурентом можуть сприяти його успіху або завдати шкоди фірмі. Сутність поняття комерційної таємниці найбільш чітко сформульована в американському Законі про комерційну таємницю 1979 року: комерційною таємницею є інформація (включаючи склад, формулу, комбінацію, програму, пристосування, метод, техніку або процес), що має економічну вартість, оскільки вона не є загальновідомою або доступною особам здатних використовувати її в комерційних цілях, і є об'єктом розумних зусиль по захисту.

Отже, хочеться сподіватися, що проблеми економічної безпеки займуть належне їм місце в системі національної безпеки України й реформаторська політика, буде керуватися Концепцією національної безпеки. Сподіваюся, що її здійснення буде проведено швидко, грамотно й не спричинить ніяких негативних наслідків і Україна займе своє місце серед розвинених країн. Для цього всі громадяни України повинні усвідомити всю складність теперішньої ситуації й прикласти всі зусилля щоб реформи здійснювалися в інтересах усього населення нашої держави, а не для вузьких фінансових і кримінальних структур. Загалом, успішний розвиток економіки, вихід її із кризи залежать від спільних дій усього суспільства.

Список використаної літератури:

1. Безпека інформації. Збірник матеріалів міжнародної конференції 14-18 квітня 1997р.- М. СИПНУВ РІА, 1997.
2. Відлюдьків П.Н. Міжнародне право. – М.: Юристь, 1998
3. Відлюдьків П.Н. Міжнародне право. – М.: Юристь, 1998
4. Економічна розвідка й контррозвідка. Практ. допомога. Новосибірськ, 1994.
5. Зайців Л.Г., Соколова М.И. Стратегічний менеджмент: Підручник. – М.: Юристь, 2002.
6. Іванов А.В., Шлыков В.В. Економічна безпека підприємств. – М., 1995.
7. Кірсанов К.А., Малявіна А.В., Попов Н.В. «Інформаційна безпека: <http://www.bezpeka.com/> – Український Інформаційний Центр Безпеки
8. Конвенція про міжнародну відповідальність за збиток, заподіяний космічними об'єктами (Москва – Лондон – Вашингтон, 29 березня 1972 р.) //УПС «Гарант».
9. Конвенція про попередження злочину геноциду й покаранні за нього (Нью-Йорк, 9 грудня 1948 р.) //УПС «Гарант»

10. Калалкарян Н.А. Мигачев Ю.И. Міжнародне право. – М.: «Юрлітінформ», 2002
11. Лукашук И. И. Міжнародне право. Загальна частина. Учебн. – М.: Видавництво СТОЛІТТЯ, 1996
12. Левин Д. Б.. Відповідальність держав у міжнародному праві. М. Міжнародні відносини. 1966.
13. Лейст О.Э. Поняття відповідальності в праві// Вісник МГУ. Серія II. Право № 1. 1994
14. Міжнародне право: Підручник. Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Междунар. відносини, 2000
15. Міжнародна Конвенція «Про припинення злочину апартеїду й покарання за нього» від 30 листопада 1973 р. //УПС «Гарант»
16. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь, – Инфа-М, 2001.
17. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/589 від 12 грудня 2001 р. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» (витяг) //УПС «Гарант»
18. Солов'їв Э.Я. Комерційна таємниця і її захист. М., 1996.
19. Тлумачний словник «Бізнес і право». – НПП «Гарант-Сервіс», 2002
20. Устав ООН // Міжнародне право в документах. – М., 1998.
21. <http://www.crime-research.ru/> – Центри дослідження проблем комп'ютерної злочинності
22. Шиверский А.А. Защита информации: проблемы теории и практики. М. 1996, стр. 8
23. Ярочкин В.И. Системы безопасности фирмы. Концепции. Правовые основы. Организационная структура. Зразки документів.- М.,1997.

УДК. 343.9

Хар І.О.

ВНЗ «Національна академія управління»

ІНША ЗМІНА ПРИРОДНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ТАКОГО ДІЯННЯ

В статті, на підставі дослідження запропоноване кримінально-правове поняття «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», а також дано формулювання злочину, передбаченого ст. 241 КК України, обґрунтовується кримінальна відповідальність за це діяння, що має велике значення для кваліфікації діяння з метою забезпечення особистої безпеки людини.

Стаття буде корисною для фахівців, які цікавляться цією проблемою.

In this article the author using results of the observation proposes a concept of «The act as the change of the natural quality of the atmospheric air in the context of personal safety and social threat of such a deed» formulates meaning of «crime» (article 241 CCU), grounds criminal responsibility for that act which has high significance for the qualification of acts in order to provide the personal safety.

This article will be useful for the specialists who are interested in this problem.

Постановка проблеми. З'ясування суті та визначення кримінально-правового поняття «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», а також формулювання злочину, передбаченого ст. 241 КК України, обґрунтування кримінальної відповідальності за це діяння, які мають велике значення для кваліфікації діяння з метою забезпечення особистої безпеки людини.

Аналіз останніх публікацій. Проблема з'ясування суті та визначення кримінально-правових понять, які в кінцевому рахунку дають можливість визначити поняття злочину, передбаченого ст. 241 КК за досліджуваною ознакою, є нагальною та абсолютно новою в частині існуючих теоретичних напрацювань. Разом з тим заслуговують на увагу праці зарубіжних та вітчизняних учених у галузі кримінального права, що стосуються означеної проблеми В.І. Антипова, О.О. Дудорова, Н.А. Лопашенка, С.Б. Гавриша, які містять коментаторський характер.

Невирішені раніше частини проблеми. Не з'ясована суть, не проведено дослідження та не сформульоване кримінально-правове визначення «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», із допомогою якого мають бути визначені межі відповідальності за досліджуване діяння, як способу забезпечення особистої безпеки людини.

Ціль статті полягає в дослідженні суті кримінально-правового поняття «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», та злочину, передбаченого ст. 241 КК України за досліджуваною ознакою.

Виклад основного матеріалу. У ст. 241 КК України зазначені й такі діяння як інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил. Зазначене поняття по різному трактується авторами публікацій. В.І. Антипов під таким поняттям розуміє таку іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря, яка відбувається при надходженні до атмосфери речовини, матеріалів чи відходів, які змінюють природний склад атмосфери (наприклад, збільшення частини вуглекислого газу, зміна концентрації озону, тощо), що не може вважатись забрудненням, але негативно впливає на погоду, клімат, створює небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля [1, с. 538]. О.О. Дудоров стверджує, що інша зміна природних властивостей – це негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативним чином впливає на здоров'я людей і довкілля (отруєння повітря є формою екоциду) (ст. 441 КК України) [2, с. 643-644]. С.Б. Гариш наполягає, що під іншою зміною природних властивостей атмосферного повітря слід розуміти як фізичні, хімічні, біологічні, радіаційні зміни атмосферного повітря, яка впливає на його прозорість, наявність і концентрацію озону, шумові, електромагнітні та інші показники, які перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рос-

линного та тваринного світу, екологічної діяльності, генофонду людини, рослини і тварин (це негативне відхилення від існуючого в даному регіоні, районі) стану атмосферного повітря, зокрема збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо [3, с. 670]. Н.А. Лопашенко обґрунтовує, що інша зміна природних властивостей повітря може бути породжена перш за все, шкідливим фізичним впливом на атмосферне повітря, тобто шкідливим впливом шуму, вібрації, іонізуючого опромінення, температурного і інших фізичних факторів, що змінюють температурні, енергетичні, хвильові, радіаційні та інші фізичні властивості атмосферного повітря, на здоров'я людини і навколишнього природного середовища, інша зміна природних властивостей повітря може проявлятися також в негативній зміні співвідношення компонентів, що складають його компоненти [4, с. 122].

Нам уявляється, що судження В.І. Антипова щодо іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря має такі вади: 1) з нього не видно, що це діяння людей; 2) з нього не вбачаються відмінності забруднення і іншої зміни властивостей атмосферного повітря, адже збільшення частки вуглекислого газу призводить до зміни хімічних властивостей, а отже, це і є забруднення; 3) не вказані засоби цього діяння. Майже такі недоліки властиві і визначенню О.О. Дудорова, які ще доповнюються уподобанням того, що отруєння повітря є формою екоциду (ст. 441 КК України). Не далеко відійшов від попередніх точок зору і С.Б. Гавриш, оскільки він також схиляється до хімічних та інших змін цього природного об'єкту, але цікаво у його судженні є думка про прозорість цього компоненту, але в ньому також не видно, що це діяння людини тощо.

Усе вище зазначене свідчить, що зміна природних властивостей викликається лише внаслідок забруднення атмосферного повітря, а така ознака як інша зміна природних властивостей має більш вузький аспект. З врахуванням чинного законодавства слід зазначити, що інша зміна природних властивостей атмосферного повітря повинна була б відбуватися діянням, що супроводжувалося б шкідливим фізичним впливом на атмосферне повітря, тобто шкідливим впливом шумів, вібрації, іонізуючого опромінювання, температурою й інших фізичних факторів, що змінюють температурні, енергетичні, хвильові, радіаційні та інші фізичні властивості атмосферного повітря, на здоров'я людини і навколишнє природне середовище (а також зміни компонентів атмосферного повітря, що його складають).

Таким чином під кримінально-правовим визначенням іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря (в аспекті запропонованої нами кримінально-правової норми ст. 241 КК України) слід розуміти умисну, або необережну, заборонену Кримінальним кодексом України, дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують умови охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря, які полягають в іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря, перерахованими

вище засобами та джерелами, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу атмосферного повітря, які викликають спричинення шкоди здоров'ю людини, або людей, або загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, або призводить до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги України, або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного, або рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдали збитки які в 10 тисяч і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян, або створило небезпеку для життя, здоров'я людей, об'єктів тваринного або рослинного світу.

З метою чіткого розкриття таких аспектів, як призначення норми і передбаченою нею відповідальності за ст. 241 КК України, необхідно визначити суспільну небезпеку цього злочину. В цьому контексті загальноприйнятним є те, що суспільна небезпечність – це головна найбільш суттєва ознака досліджуваного злочину, зокрема, його визначальна властивість. Адже дійсно небезпечними для такої системи як біосфера, складовою якої є атмосферне повітря, є такі зміни у його звичайному природному функціонуванні, що приводить до протиправної іншої зміни природних властивостей цієї складової, чим порушують умови його існування, утворюють загрозу існування суспільних відносин, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря. Отже, головною властивістю цього злочину, його негативом є руйнування зазначених суспільних відносин і завдання їм істотної шкоди, або загрози завдання такої шкоди.

Оскільки суспільна небезпечність лежить в основі криміналізації діяння, в тому числі і досліджуваного, то на неї впливають такі фактори: 1) високий ступінь суспільної небезпечності цього асоціального явища; 2) відносна поширеність цих злочинів хоча і на латентному рівні;и 3) відповідність заборони іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря моральному ґрунту кримінального закону й попередження настання серйозних наслідків природній рівновазі і в соціальному плані (опитування 400 осіб свідчить, що 95% респондентів вважає, що заборона таки необхідна і має служити запобіганню серйозних наслідків, і лише 5% з цього питання не визначилися); 4) процесуальна доказовість цих діянь, свідчить, що це явище підвладне кримінальному законодавству і може ним оцінюватися; 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями (вивчення інших галузей права, які в тій чи іншій мірі стосуються організаційних, правових питань охорони атмосферного повітря, а також інших міжнародно-правових актів, свідчить, що вони не мають істотних протиріч зазначеними кримінально-правовими заборонами). Навпаки, Конвенція від 16-18 березня 1998 року, «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» ратифікована Законом України №832-XVI (832-14) від 6 липня 1999 року додатково підтверджує суспільну небезпечність

діянь, що стосуються навколишнього природного середовища, в тому числі і атмосферного повітря; б) інша зміна природних властивостей атмосферного повітря як екологічний злочин відноситься до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило не підтверджується офіційними статистичними даними, а спирається в основному на авторитетні експертні оцінки – це також посилює їх суспільну небезпечність. Латентність цих злочинів вважається однією з самих високих. Якщо по статистичним звітам ці злочини займають менше 1%, фактично, з врахуванням латентності, їх кількість наближається до 7-8%. В цьому є один з проявів суспільної небезпечності цих злочинів.

Головне свідчення суспільної небезпечності іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря – їх величезна шкідливість. Шкода, яка завдається суспільним відносинам із приводу охорони середовища існування людини і самій людині, а також суспільству і, в кінцевому рахунку державі, часто просто не піддається підрахуванню, ось лише деякі статистичні й експертні дані, що свідчать про це, а саме, що загальний негативний вплив людини на атмосферне повітря досягла критичних рівнів і перевищує гранично допустимі рівні у 5-20 разів [5, с. 8].

Як відомо, в основу поняття «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря» повинні бути покладені сформульовані законом протиправні дії. Дотримуючись цієї логіки, необхідно відзначити, що суспільна небезпека, досліджуваного нами злочину визначається понад усе, як посягання на встановлені в суспільстві відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря. Своєю антигромадською поведінкою особи, винні в такому злочині, впливають на всі біогеоценози, до складу яких входять об'єкти тваринного, рослинного світу. Процеси, що відбуваються в екосистемах, відтворюють існуючий загальний стан живої оболонки, порушують екологічну рівновагу, тощо.

Суспільна небезпека злочину посилюється й тим, що вказані діяння нерідко, прямо чи опосередковано пов'язані з іншими протиправними діяннями. Наприклад, як показує вивчення кримінальних справ (25% випадків з названого нами масиву), – із зловживанням службовим становищем, службовою недбалістю. Дані цього дослідження, а також періодичні видання, свідчать про те, що вказаний злочин зустрічається досить часто, хоча до суду доходять одиничні справи. Указані суспільно небезпечні діяння є небезпечними як фактори, які сприяють існуванню живучості виявам егоїзму, споживацькому ставленні до природи.

Вивчення досліджуваних нами справ показало, що за деякими з них інша зміна природних властивостей атмосферного повітря вчинялось особами, на яких у силу службового становища покладалися обов'язки з охорони цього природного об'єкта, але вони до кримінальної відповідальності не притягувалися (не дивлячись на підвищену суспільну небезпечність їх, діяння у зв'язку з їх службовим становищем).

Висновки. Підводячи підсумок у цьому аспекті дослідження можна стверджувати:

1) що суспільна небезпека іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря як злочину, визначається, по-перше, посяганням на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря; по-друге, перерахованими вище факторами, по-третє, прямим зв'язком з іншими протиправними діями, які самі по собі є тяжкими злочинами; по-четверте, величезною шкідливістю, тяжкими наслідками;

2) що кримінально-правове визначення «іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря» визначає межі дії ст. 241 КК України за цією ознакою і слугуватиме захисту особистої безпеки людини та суспільства.

Використані джерела

1. Антипов В.І. Коментар до ст. 241 КК України // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом за-ва і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С.С. Яценка. — К.: А.С.К., 2002. — С. 536-539.

2. Дудоров О.О. Коментар до ст. 241 КК України // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Каннон, 2001. С. 642-644.

3. Гавриш С.Б., Злочини проти довкілля // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар/ Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. Ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — С. 649-704.

4.49. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ. -СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. -802 С.

5. Вадзюк С.Н. Вплив довкілля на здоров'я людини // Екологічний вісник. Січень-лютий — Київ, Всеукраїнська екологічна ліга. 2002.- № 1-2. — С.8-10.

УДК 343.9:343.541

Лукаш А.С.

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ НАСИЛЬСТВА ПРИ ВЧИНЕННІ ЗГ'ВАЛТУВАННЯ

Важливе місце в науках кримінального циклу посідає проблема способу вчинення злочину. Найбільшу увагу їй приділяють знавці кримінального права [11, с.111]. На думку М.І. Панова, спосіб вчинення злочину є обов'язковим елементом об'єктивної сторони вчинення злочину та являє собою певний порядок, метод, послідовність рухів, які застосовуються особою при вчиненні злочину, поєднані з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину [10, с.68].

Поняття способу вчинення злочину у кримінології (який розглядається як елемент механізму вчинення злочину) є ширшим, ніж у науці кримінального права. До нього включається не лише певний метод, порядок, послідовність рухів, які застосовуються під час вчинення злочину, а і найбільш типові прийоми та засоби, сукупність яких складатиме спосіб вчинення конкретного злочину (зґвалтування) та здатне показати його специфіку, проникнути до механізму його вчинення, виявити детермінанти з метою попередження.

Автор робить спробу розглянути насильство як один із способів вчинення зґвалтування як найтяжчого серед сексуальних злочинів. Назване суспільно небезпечне діяння з однієї сторони містить ряд ознак та характерних рис, притаманних насильницьким (або статевим) злочинам, а з іншої – має свої особливі риси, які відрізняють його від усіх інших злочинів [7, с.4-5].

Зґвалтування, згідно з ч.1 ст. 152 КК України, «це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи» [8, с. 73]. Отже, одним із способів його вчинення є фізичне та психічне насильство.

На сьогоднішній день загальне поняття злочинного насильства не є остаточно вирішеним. Наприклад, В.В. Іванова надає наступне визначення насильства: «це суспільно небезпечний протиправний фізичний або психічний вплив на іншу людину, що вчиняється всупереч та поза її волею, являє собою небезпеку для її життя та здоров'я в момент застосування, позбавлення свободи, що може потягнути нанесення шкоди різної тяжкості або смерть» [6, с.16]. Із зазначеного визначення виходить, що насильство, вчинене всупереч волі потерпілої особи, спричиняє шкоду лише її життю та здоров'ю. У цього визначення є досить прихильників, проте, як уявляється, воно підходить не до всіх насильницьких злочинів. Обґрунтуванням цієї тези стосовно зґвалтування, як уявляється, має дві підстави. По-перше, зґвалтування може бути вчинений або взагалі без ушкоджень, або з легкими тілесними ушкодженнями, які не потягли розлад здоров'я потерпілої особи. По-друге, основним об'єктом зґвалтування (у ч.1ст.152) не є життя та здоров'я потерпілої особи, а статеві свободи та недоторканість особи. Де перше – це є (за словами А.А. Андрєєвої) «заснована на існуючій системі суспільних відносин можливість людини розпоряджатися собою в сфері статевих відносин з іншими особами» [5, с.9]. Тобто є суб'єктивним правом особи. При порушенні статевої недоторканості (малолітньої особи) (під якою розуміється «забезпеченої законом заборони вступати до статевого зв'язку з іншими особами без її волі та поза її згодою ...») порушується суб'єктивне право людини на нормальний фізичний та духовний розвиток малолітньої особи [5, с.9-10]. Причому, виходячи з того, що зґвалтування є природнім насильницьким статевим зв'язком чоловіка та жінки, зазначена вище шкода наноситься не фізичним та/або психічним насильством перед вчиненням злочину, а безпосередньо самим насильницьким генетально-генетальним зв'язком злочинця та потерпілої особи.

На думку автора, виникає питання про місце та функцію фізичного та психічного насильства (передбаченого як спосіб вчинення злочину у ч.1 ст.152 КК України) у механізмі злочинної поведінки та про його сутність. Чи то воно грає роль засобу, чи то додаткового способу вчинення зґвалтування? Та який сенс його кримінологічного вивчення?

В літературі немає одностайної відповіді на поставлене автором питання. Так, наприклад, функцією зазначеного насильства називають придушення опору потерпілої особи¹. Іншої точки зору дотримуються експерти-сексологи (Г.Є. Введенський, О.О. Ткаченко), які зазначають, що саме насильство при зґвалтуванні може бути спрямовано не на усунення опору, а бути проявом психосексуальних розладів. Одним з прикладів можна навести фізичне та психічне насильство проти жертви як прояви інструментальної та експресивної сексуальної агресії, де перша спрямована лише на подолання опору жертви для завершення сексуального контакту, інша – на приниження жертви [1, с.228]. Таким чином, на думку автора, обов'язковим (основним) способом вчинення зґвалтування є насильницький статевий акт, а фізичне та психічне насильство необхідно сприймати як додатковий спосіб вчинення злочину, а не як засіб. Підтвердженням цього може бути те, що жодного зґвалтування не було вчинено без використання фізичного та або психічного насильства. Автор робить спробу проілюструвати дану тезу результатами власного кримінологічного дослідження шляхом узагальнення 265 архівних кримінальних справ, розглянутих місцевими та апеляційними судами Харківської, Донецької, Луганської, Вінницької, Львівської та Закарпатської областей в період з 2001 по 2004 роки за ст.152 (117) КК України. Згідно з ним неможливо виділити єдиного способу (засобу) застосування насильства. Злочинець обирає той чи інший вид у зв'язку з мотивами, установками, конкретною життєвою ситуацією вчинення зґвалтування тощо [12, с.254]. Важливу роль тут грає свідомість та емоційність – два боки психологічного вибору поведінки. Емоційність стимулює свідомість, а нерідко і додає до неї агресивні елементи [9, с.90-91]. Найчастіше злочинець обирає кілька способів впливу на жертву з метою усунення опору потерпілої особи, доведення її до безпорадного стану або з метою вчинення зґвалтування, де статевий акт матиме сексологічні відхилення. Так, найбільш «популярним» способом серед фізичного насильства є утримання під час зґвалтування (63,1%), на другому місці – здолання фізичного опору (наприклад, перешкоджання нанесенню ударів з боку потерпілої) – 44,1%; за ними йде нанесення побоїв, ударів (28,3%), фізичне знущення – 15,2% та решта приватних одиничних способів (1,4%). Серед видів психічного насильства найчастіше (у 70,3%) застосовуються погрози вбивством та фізичною розправою, які сприймаються жертвою як реальні у більшості випадків через «яскраве» описання можливих способів та наслідків реалізації погроз. Це призводить до того, що потерпіла особа або взагалі не чинить опору,

---

¹ Зазначена діяльність взагалі спрямована на задоволення потреб людини з усвідомленням мети цієї діяльності (4, с.96).

або він є мінімальним. На допитах вони пояснюють, що були дуже переляканими погрозами гвалтівника. Психологи та кримінологи називають це явище «паралічем жертви», що є характерним саме для потерпілих статевих нападів. Тут має місце паралізація жертви внаслідок раптового нападу, усвідомлення вірогідності смерті або поранення тощо [2, с.23]. Іноді застосовується шантаж (1,4%) та решта одиничних випадків (1,4%). На особливу увагу заслуговує використання безпорадного стану потерпілої особи при вчиненні зґвалтування, що займає 11,7% серед усіх способів його вчинення. У 41,2% випадках жертву довели до такого стану ударами, одурманюючими речовинами тощо, що, на думку автора, також можна сприймати як прояв фізичного насильства. У такій же кількості (41,2%) жертв перебували у безпорадному стані через похилий або малолітній вік; 6% – через алкогольне сп'яніння; 4,0% – через психологічні особливості (за результатами даних судово-психологічних експертиз) та у 2,0% – через хворобливий стан. На жаль, в матеріалах кримінальних справ не завжди зазначаються мотиви застосування злочинцем того чи іншого виду насильства. Проте аналіз фактів вчинення зґвалтувань, протоколів допитів обвинувачених дозволяє виділити деякі мотиви, серед яких: приховання злочину (погроза вбити внаслідок звернення потерпілої особи до правоохоронних органів); приниження; помста, мазахістські нахили тощо. Таким чином, насильство перед та під час вчинення зґвалтування може виступати як способом, так і засобом його вчинення (залежно від мети його застосування).

Отже, обов'язковими ознаками насильства як способу вчинення зґвалтування є навмисний, протизаконний вплив на людину, яке завдає шкоду його свободам, правам та інтересам (у нашому випадку – порушення права на статеву свободу та посягання на статеву недоторканість). А серед способів вчинення зґвалтування є фізичне насильство, погроза його застосування (психічне насильство), використання безпорадного стану потерпілої особи та обов'язковим способом при вчиненні злочину, що розглядається, є сам насильницький статевий акт, який порушує права та свободи потерпілої особи.

Література

1. Аномальное сексуальное поведение / Под ред.. А.А. Ткаченко, Г.Е. Введенского. – СПб.: Юридический центр «Пресс». – 2003. – 655с.
2. Антонян Ю.М., Голубев В.Г., Кудряков Ю.Н. Изнасилования: причины и предупреждения. – М.:ВНИИ МВД СССР. – 1990.- 192 с.
3. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами. – М.: Юрид.лит., – 1969. – 120с.
4. І.Даньшин, О.Лисодед. До питання про поняття злочинної діяльності // Вісник академії правових наук України. – №3(12). – Х.: Право. – С.94 – 104.
5. Елемисов Г.Б. Изнасилование как тяжкое преступление против чести и достоинства женщины. – Караганда: Карагандинская высшая школа МВД СССР, – 1976. – 149 с.

6.Иванова В.В. Преступное насилие. Учебное пособие для вузов. . М.: Книжний мир. – 2002. – 83с.

7.Кальман А.Г. Криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований. Специальность 12.00.08. Диссертация ... к.ю.н. – Х.,1986, – 219с.

8.Кримінальний кодекс України. Прийнятий 5 квітня 2001р. – Харків: ТОВ «Одіссей», – 2001. – 240с.

9.Мельник П., Лановенко І. Психологічні механізми девіантної поведінки // Право України, – 2000. – №4. – С.90-92.

10.Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве. Специальность 15.00.08. Дис. ... д.ю.н. – Х. – 1987. – 514 с.

11.Панов Н.И.. Об изучении способа совершения преступления (Методологический аспект) // Проблемы социалистической законности. – Вып.9. – Х.: Вища школа, – 1982. – С.111 – 118

12.Петин И.А. Механизм преступного насилия. – СПб.: Узд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс». – 2004. – 343с.

УДК. 349. 9

Кучер В.І.

ВНЗ «Національна академія управління»

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ СПОСОБОМ ОСОБЛИВО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИ

В цій статті, на підставі проведеного дослідження, автором обґрунтовуються положення індивідуалізації відповідальності та покарання за діяння, вчинені способом особливо жорстокого поводження. Заслужують схвалення пропозиції щодо оптимізації санкцій ч. 2 ст. 121, ст.ст. 127, 434 КК України.

The given article, based upon the author's research, substantiates the foundations of individualisation of liability and penalty for acts, performed by way of extremely brutal treatment. Proposals as to optimisation of the sanctions related to part 2 of article 121, articles 127, 434 of the Criminal Code of Ukraine are worth approving.

Постановка проблеми. В теорії кримінального права і на практиці є настійна проблема в обґрунтуванні та розробці заходів індивідуалізації відповідальності та покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження особи, що мають значення для забезпечення безпечного існування людини.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення кримінально-правової літератури свідчить, що праці стосовно індивідуалізації відповідальності та покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження, як засобу забезпечення загальної та спеціальної безпеки особи, відсутні.

Цілі статті. З огляду на вище викладене щодо зазначеної проблеми видається за необхідне: 1) дослідити й обґрунтувати проблему індивіду-

алізації відповідальності та покарання за означені в назві статті злочини; 2) розробити підходи такої індивідуалізації; 3) обґрунтувати вплив зазначеної діяльності на забезпечення загальної та спеціальної безпеки особи.

Основний матеріал. Покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження, може дати позитивний результат лише за умови застосування його у повній відповідності з положеннями ст. 65 КК України. Керуючись ними, суд визначає покарання в межах санкцій чинного закону, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Під час вирішення питання про визначення міри покарання при вчиненні злочинів способом особливо жорстокого поводження суди не повинні допускати необґрунтованого застосування пом'якшуючих заходів до осіб, що вчинили вказані злочини. Конкретизація мети і принципів покарання постає під час визначення винному міри покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження (необхідно проводити такий аналіз, виходячи із санкцій статей кожного складу злочину, вчиненого з особливою жорстокістю). Вивчення практики застосування судами покарання за п. 4 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ст.ст. 127, 434 КК України показало, що реалізація їх санкцій має ряд особливостей. Зупинимося на деяких із них. Із загальної кількості тих, хто притягувався до кримінальної відповідальності, наприклад, за вбивство з особливою жорстокістю засуджено в 2001 – 2005 роках 100% осіб, із них найбільше число становлять особи, які засуджувалися до цього за тяжкі злочини (55%), а також які раніше засуджувалися за злочини не великої тяжкості (45%) та засуджувалися раніше за злочини середньої тяжкості. Призначаючи покарання у вигляді позбавлення волі, суди в переважній більшості вірно застосовують вимоги ст. 65 КК України, однак є випадки, коли суди не враховували попередню судимість при призначенні покарання. Такі помилки допускаються у 8% вивчених нами кримінальних справ. В той же час буває й так: особа вперше вчинила злочин способом особливо жорстокого поводження, позитивно характеризується, а суд призначає покарання у вигляді позбавлення волі з максимальним строком, не враховуючи всі обставини справи (62% справ). В інших випадках суди вірно використовують положення ст. 65 КК України (30 % справ).

Під час обрання покарання важливо пам'ятати, що в кожному конкретному випадку суд має мотивувати строк основного покарання, а також додаткового. На жаль, така мотивація – явище не постійне. Вона дається по 65% справ. На наш погляд, не досить досконалі і санкції у статтях, що передбачають злочини, які вчиняються способом особливо жорстокої поведінки. Вивчення даних кримінальної статистики в Україні показує, що загальне число засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі за умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю на протязі 2003-2005 років не залишалось стабільним.

Так, в 2001 році суди застосовували позбавлення волі в якості міри покарання по відношенню до 85% засуджених, а в 2003 – 90%. В середньому

в Україні за 2001–2005 роки до позбавлення волі щороку засуджувалося 87% осіб, які вчинили вбивство з особливою жорстокістю, до інших застосовувалася довічне ув'язнення. Доцільність змін кримінально-правових санкцій, що передбачають покарання за вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження, підтверджувалась й підтримується зараз не лише аналізом даних кримінальної статистики, але й думкою кваліфікованих експертів. Так, на питання про те, чи узгоджуються між собою і чи є достатньо обґрунтовані санкції за вбивство вчинене з особливою жорстокістю п. 4 ч. 2 ст. 115 та за тяжке тілесне ушкодження ч. 2 ст. 121 КК України, 70% опитаних відповіли позитивно, 22% вважають, що санкції не достатньо узгоджені й обґрунтовані, а решта – 7% – не можуть відповісти на це питання.

Необхідно відмітити, що деякі з цих висновків узгоджуються з точкою зору, що дається в літературі, про те, що максимальна міра покарання за вчинення тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України) повинна бути нижче максимальної міри покарання за вбивство без обставин, що обтяжують відповідальність. Цим будуть враховані не лише наслідки вчиненого злочину, а й суспільна небезпечність злочинця. Це також підтверджується і позицією деяких авторів, що суспільна небезпечність злочинця, який вчинив умисне вбивство з особливою жорстокістю, без сумніву, вище суспільної небезпечності злочинця, який учинив за тих же обставин просте умисне вбивство [2, 9].

Представляє інтерес співставлення точок зору професійних груп наукових і практичних співробітників (експертів, суддів і працівників Департаменту виконання покарань) із питань вдосконалення чинних кримінально-правових санкцій щодо злочинних діянь, вчинених за ознакою особливо жорстокої поведінки суб'єктів злочинів. При цьому 90% опитаних суддів вважають доцільним існування в законі санкцій, що передбачають тривалі строки позбавлення волі (вище 8 років), 6% опитаних із цією думкою не згодні. Працівники Департаменту виконання покарань (84%) також вважають доцільним наявність за ці злочини тривалих строків позбавлення волі. Разом з тим, 12% з них – із цим не згодні.

Ми схилиємося до точки зору практичних працівників Департаменту виконання покарань, які безпосередньо виконують покарання у вигляді позбавлення волі і більше, ніж інші знають ефективність строків. В цьому аспекті формулювання пропозицій, що направлені на подальше вдосконалення норм кримінального законодавства, представляють інтерес й інші результати проведеного дослідження. Так, кількість засуджених за тяжкі злочини проти особи складає 25%, в тому числі: за умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю – 4%; за умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України 2001 року) – 9%.

В ході проведеного нами дослідження (у якості контрольної групи) вивчалася думка великої групи правослухняних громадян. Із загальної кількості 93% опитаних вважають, що покарання у вигляді позбавлення волі судам слід застосовувати до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини і,

зокрема за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження, 7% із цим питанням не визначилися.

Слід відмітити, що стосовно до конкретних складів злочинів, що вчинені з ознаками особливо жорстокого поводження, правослухняні громадяни, думки яких були вивчені, висловлювали пропозиції про застосування до винних максимальних строків позбавлення волі. Проте, з цього питання представляють інтерес думки самих засуджених, які утримуються в місцях позбавлення волі, по відношенню до тривалих строків позбавлення волі в цілому, їх загально-попереджувальної дії, ефективності діючих основних засобів виправлення й перевиховання засуджених тощо. Так, на питання про те, чи сприяють тривалі строки (вище 8 років) позбавлення виправленню та перевихованню засуджених, 24% опитаних відповіли негативно, 40% – позитивно і 36% затрудняються відповісти на це питання. Аналогічна картина склалася із відповідей засуджених на питання про те, чи мають попереджувальний вплив тривалі строки позбавлення волі на осіб, які схильні до вчинення злочину способом жорстокого або особливо жорстокого поводження.

Про максимальні строки позбавлення волі серед засуджених були такі думки: із загальної кількості опитаних 24% висловилися за п'ять років, 39% – за вісім років, 34% – за 10 років, 1,5% – за 12, 0,9% – за 15 і лише 0,4% – за 20 років позбавлення волі, але жоден з опитуваних не висловився за довічне позбавлення волі.

Подібні думки й оцінки, що отримані від осіб, які засуджені за злочини, вчинені способом жорстокого або особливо жорстокого поводження, які безпосередньо випробували на собі всю тяжкість позбавлення волі як міри кримінального покарання, навряд чи можна переоцінити.

Для оцінки достовірності отриманих відповідей певне значення має деяка соціально-демографічна й правова характеристика осіб, що утримуються в місцях позбавлення волі. Так, треба враховувати, що більше половини з опитаних (52%) визнавали себе винними у вчиненні злочинів, проте вважали, що призначене їм покарання є несправедливим. Крім того, в результаті аналізу особових справ засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, вдалося отримати інформацію (кримінально-правового і пенітенціарного характеру), що дозволяє визначити основні шляхи вдосконалення покарання у вигляді позбавлення волі за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження.

Значний інтерес являють собою питання подальшого вдосконалення термінології кримінального законодавства. Спеціальна наукова термінологія на відміну від загальноживаної повинна бути у вищому ступені диференційованою. Щоб наука могла вирішити проблеми, що ставить практика, вона повинна мати достатній набір точних наукових понять [1, 32-38]. У кримінальному законі будь-який термін або поняття мають важливе принципове значення. Нерідко вони складають основу для чинного законодавства і практики його застосування.

Висновки. На підставі викладеного необхідно запропонувати наступне:

1) Чинний КК України доповнити розділом (Загальну частину), який би мав законодавче пояснення термінів і понять, що використовуються законом. Це викликане тим, що практика застосування кримінального законодавства потребує точного законодавчого визначення тих або інших кримінально-правових понять і термінів, що особливо стосуються злочинів, які вчиняються способом особливо жорстокого поводження, наприклад, мордування, завдання мук, знущання, тортури, катування, садизм, канібалізм тощо; 2) у відповідності з вимогами кримінальної політики на сучасному стані розвитку держави внести наступні пропозиції з вдосконалення деяких статей Особливої частини КК України: а) санкцію ч. 2 ст. 121 викласти в такій редакції: «карається позбавленням волі від семи до дванадцяти років»; б) санкцію ч. 1 ст. 127 викласти в такому формулюванні: «карається позбавленням волі від п'яти до десяти років», а санкцію ч. 2 цієї ж статті: «карається позбавленням волі від семи до дванадцяти років»; в) санкцію ч. 2 ст. 434 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції: «карається позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років»;

3) Оптимізація індивідуалізації та покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження, буде надійною основою загальної і спеціальної безпеки особи, слугуватиме попередженню цих злочинних діянь.

Використані джерела

1.Зыков В. Особая жестокость как обстоятельство, квалифицирующее убийство.// Советская юстиция. – №6. – 1969. – С. 15-17.

2.Базылев Б.Т. Сущность санкций в советском праве.// Правоведение. - 1976.-№5.- с.2

УДК 343.91

Григор'єва О.В.

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІТЬ ГРУП ПРОТИПРАВНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ЯК СИМВОЛІЧНИХ МОДЕЛЕЙ КРИМІНАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ ОСОБИСТОСТІ В СТРУКТУРІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядається проблема впливу на особистість груп протиправної спрямованості, як символічних моделей кримінальної агресії особистості в структурі внутрішньої безпеки української держави та його попередження.

The article considers the problem of impact of unlawful oriented groups upon a person as constructive models of criminal agressions of a person in the context of internal security of Ukraine and its prevention.

Постановка проблеми. В умовах зростання злочинності, глобалізації тероризму проблема національної безпеки держави в напрямку побудови надійної системи захисту конституційних засад, запобіганню та боротьби з порушеннями законності й правопорядку, створення необхідних умов для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю, особливо її організованими формами [1,54] стає дедалі актуальнішою і такою, що потребує вивчення з позицій глибокого теоретичного дослідження кримінальної агресії особистості. Саме виявлення, дослідження, аналіз і обґрунтовано-продумані комплексні профілактичні заходи здійснювані державними установами, громадськими об'єднаннями та організаціями, особисто громадянами допоможуть зруйнувати антисоціальну, протиправну спрямованість особистості, яка в силу тих чи інших навіювань, поглядів, думок, переконань, обставин може стати складовою частиною, будь-якої в тому числі злочинної групи чи організації, яка своїми злочинними діями і реалізує потреби даної особи чи групи осіб, формуючи таким чином направленість злочинної діяльності всієї групи чи організації.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам (стаття 1 Закону України «Про основи національної безпеки України») [2].

Саме на поширення організованої злочинної діяльності, як однієї з основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України у державній сфері, що загрожує стабільності в суспільстві вказується в ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» [2]. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» дає визначення організованої злочинності як «сукупності злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [3]. Вчені кримінологи М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник відмічають, що організована злочинність виокремлюється завдяки згуртування осіб, розмежування між ними злочинних ролей, ієрархічності системи взаємовідносин [4,6]. Організовані злочинні угруповання, а в більш вузькому розумінні, групи протиправної спрямованості, як специфічні сукупності людей, серед яких виникають і розвиваються колективні процеси злочинної діяльності здатні вчиняти небезпечний примусовий вплив на свідомість та поведінку особистості, вчиняти таким чином опосередкований вплив на криміногенну ситуацію в структурі внутрішньої безпеки держави.

Аналіз останніх публікацій. Проблема кримінальної агресії особистості завжди викликала в наукових колах палкі дискусії. Так, вітчизняні вчені кримінологи О.М. Джужа, М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник серед типів насильницьких злочинців виділили осіб з чітко вираженою агресивно-насильницькою антисоціальною спрямованістю, які орієнтовані на поведінку, небезпечну для життя і здоров'я інших людей [4,92]. І.Кудрявцев та Н.Ратінова визначили агресію як «поведінку у формі

деструктивної міжособистісної взаємодії» [5,91]. А. Бандура, схилен розглядати агресію, як «специфічну форму соціальної поведінки особистості, яка придбається і підтримується в багатьох випадках тими же засобами, що й інші форми соціальної активності» [6,62].

Мета статті – розглянути вплив на особистість груп протиправної спрямованості, як символічних моделей кримінальної агресії особистості в структурі внутрішньої безпеки української держави та його попередження.

Виклад основного матеріала. А. Бандура – автор теорії соціального навчання вважав, що «саме здатність мислити символами дозволяє людині шляхом простого спостереження вивчити більшу частину елементів типової поведінки» [7,445].

На нашу думку, такими символічними моделями, які формують кримінальну агресію особистості, яка визначається нами, як форма прояву десоціалізації особи на свідомому чи несвідомому рівні, виражена зовні вчиненням злочинних дій з метою збереження (підтримки) біологічного чи соціального (природженого чи придбаного) статусу можуть виступати групи протиправної спрямованості.

Суспільство – це система суспільних взаємодій (груп), у рамках якої людина не тільки живе, але і складає її зміст своєю присутністю і діяльністю. Однак такий зв'язок не є одностороннім. З однієї сторони, суспільство і держава зацікавлені у своїй цілісності, що забезпечується процесом і результатом суспільної взаємодії. З іншої сторони, сам індивід у ході суспільної взаємодії, що здійснюється в рамках різних груп як малих, так і великих задовольняє велику частину своїх життєво важливих потреб, у тому числі і соціальні, а саме потреби в спілкуванні і самоствердженні, що також необхідні для підтримки чи збереження його соціальної цілісності. Характер внутрішньогрупових відносин багато в чому визначається соціальним середовищем. Головними каналами впливу макrorівня на мікrorівень є: 1) зміна цінностей на рівні суспільної системи; 2) зміна ціннісної орієнтації особистості; 3) зміна сформованих раніше інститутів соціалізації: шкіл, системи вищого і середньої освіти, військової служби в армії, трудовому колективі; 4) вплив економічних систем суспільства на мікrorівень – малу групу, що насамперед виразилося в різкому зниженні життєвого рівня значної маси населення, безробітті; 5) зміна престижності занять і професій [8,190].

Економічна нестабільність, пов'язана з переходом до ринкових відносин, призвела до невизначеності статусів. Що у свою чергу призводить до бажання індивіда підтримати свій такий, що похитнувся чи захистити втрачений статус, загроза якому сприймається як загроза «Я».

Родина як мала група, до якої ми належимо фактом свого народження, для якої характерна емоційна близькість, тривалість існування, безпосередність взаємодій здійснює початкову соціалізацію індивіда. Результат такої діяльності багато в чому визначений соціальним середовищем. З одного боку, соціалізація – це процес інтеграції в систему суспільної взає-

модії, тобто в соціальне середовище, в успіху якого зацікавлене і суспільство і держава, тому що від цього залежить їх існування і розвиток, а в остаточному підсумку і сама цілісності цих утворень. З іншої сторони, економічна і духовна кризи, які охопили нашу державу і суспільство вносять істотні зміни в процес соціалізації індивідів. Подібне становище не може не відбитися на структурній (неповні родини) і змістовній (родини де батьки зловживають спиртними напоями, наркотичними речовинами, припускають помилки у вихованні) характеристиці родини.

Школа є другим після родини інститутом соціалізації індивіда, що впливає на процес і спрямованість його соціалізації. Сучасна школа втілює в собі всі тенденції ринкового суспільства. Для сучасної школи характерно: 1) диференціація учнів у залежності від матеріального рівня родини; 2) поява приватних шкіл для дітей з багатих родин [9,9]. Адже, освіта той фактор, що вчиняє великий вплив на становлення особистості. Сам процес соціалізації людини так і її десоціалізації здійснюється сукупністю агентів і інститутів, що «формують, направляють, стимулюють або контролюють становлення особистості людини» [10,106]. При соціалізації – агенти й інститути соціалізації сформували і стимулювали правомірну поведінку, тоді як при десоціалізації – ті ж агенти й інститути сформували і стимулювали протиправну поведінку особистості людини.

На жаль, школа як інститут соціалізації, в сьогоденних умовах з таким же успіхом може стати і десоціалізуючим фактором при наявності певних передумов, а саме якщо: 1) орієнтація учнів переважно на престижні і високооплачувані види трудової діяльності; 2) формалізація і показуха, необґрунтоване відсівання учнів; 3) нерідкі випадки застосування неправильних педагогічних і виховних методів і прийомів, черствість і упередженість у відношенні до учнів, придушення їхньої самостійності й ініціативи, підміна виховання голим адмініструванням [11,603,604].

Злочинність, представляючи собою, по суті, «альтернативне суспільство» володіє багатьма властивостями офіційного суспільства: «В цю систему залучена немала частина населення і по суті організована злочинність є альтернативним суспільством із своєю економікою, соціальною і духовною сферами, своїми системами управління, безпеки, формування молодого покоління, судами, своєю внутрішньою і зовнішньою політикою» [12,102].

В основі обох суспільств (офіційного й альтернативного) лежить діяльність. У широкому змісті – організована злочинність – це система діяльності організованих злочинних формувань. Діяльність у даному випадку злочинна – це сукупність взаємовідносин, у які вступають люди в процесі здійснення цієї злочинної діяльності. Так само як і офіційне суспільство, злочинність «соціалізує» своїх членів, прищеплюючи норми і зразки поведінки, цінності й ідеали, забезпечуючи тим самим своє існування і функціонування. Це суспільство формує і підтримує у своїх «громадян» відповідні потреби й інтереси, які необхідні для активного пристосування до навколишнього середовища, що на даний момент є благодатним

грунтом, створеним суспільними протиріччями і соціально-економічними кризами. Будучи соціальним явищем, породжуваним багато в чому протиріччями суспільного життя злочинність, так само як і офіційне суспільство має свою структуру: від конкретного злочину і простої співучасті до своєї вищої форми – злочинного співтовариства. Фундаментом будь-якого суспільства, у тому числі й «альтернативного», є група. Група в офіційному суспільстві і група з протиправною спрямованістю – в «альтернативному суспільстві» є посередником між окремою людиною, яка складає групу і цими суспільствами. Стосовно до злочинності, як структурного явища, група протиправної спрямованості є групою, що утворює у своїй масі і поступово ускладнюючись – злочинність, як «альтернативне суспільство». Саме в такій групі підлітки проходять «школу первинної соціалізації» у злочинному світі. Суспільство, будучи продуктом взаємовідносин між людьми, задовольняє через групу потребу людини в спілкуванні. Спілкуванні, а також самоствердженні, що реалізуються в рамках тих чи інших соціальних груп.

Основними причинами, входження особи до групи протиправної спрямованості ми відносимо: 1) потреби, що не знаходять свого задоволення (і формують відповідні установки спрямовані на їхню реалізацію) у таких групах як шкільний клас, трудовий колектив. Потреба в самоствердженні, бажання затвердитися, підвищити свій особистісний статус (чи захистити вже сформований) за рахунок обрання і включення в групу протиправної спрямованості, що в свою чергу підтримується злочинним середовищем так званим «альтернативним суспільством»: »...навіть у молодшому шкільному віці часто формується стійка самооцінка, визначений рівень домагань. Якщо виявляється, що цей рівень домагань не може бути задоволений, тому що розходиться з можливостями дитини і з оцінкою його особистості навколишніми, у неї виникають гострі афективні переживання, що викликають деякі суспільно негативні форми поведінки: негативізм, уразливість, агресивність.»[13,204]; 2)заповнення емоційних зв'язків (відчуження особистості в ранньому дитинстві). «В даній обставині можна побачити одну з головних причин існування групової злочинності, якщо розглядати групу не тільки як об'єднання тих, хто допомагає один одному вчиняти злочини, але і як спільність, в якій особистість отримує можливість самовираження, підтримку і визнання. Тут відчуженою виступає не тільки окрема людина, але і група, до якої вона входить, в психології якої закріплюються риси відчуженості, які притаманні її окремим членам»[14,66].

Саме від збігу особистих потреб і потреб, що лежать в основі діяльності групи протиправної спрямованості і реального задоволення особистої потреби в складі такої групи, залежить входження особи до такої групи.

Говорячи про соціально-психологічний механізм, який діє у групі, потрібно насамперед говорити про групові інтереси, потреби, цінності і цілі, що лежать в основі діяльності групи, мотивуючи тим самим і протиправну спрямованість її діяльності. Фільтруючи загальносоціальні цінності, група

з протиправною спрямованістю виділяє ті, котрі виправдовують її діяльність чи є основою для неї. І вже через перекручене поняття про цінності, формуються відповідні потреби, групові інтереси, норми, думки і цілі.

Ще одним найважливішим психологічним компонентом, якій діє у групі є навіювання, сила його впливу, яке здійснюється на того, хто входить до групи, з боку або всієї групи або одного її члена, як правило лідера групи з протиправною спрямованістю. Багатство шляхів передачі психічних станів є більш могутнім фактором ніж переконання, особливо в підлітків чиє логічне мислення ще недорозвинене. «Захоплюючі» розповіді, про романтику злочинного світу, ілюзії навіювані субкультурою, блатний жаргон і символіка (татуювання) і є тими символічними образами (моделями), які демонструє група протиправної спрямованості. Лідери (члени) груп протиправної спрямованості, консолідують навколо себе неповнолітніх, чим забезпечують собі тим самим відновлення втраченого чи підтримку існуючого особистісного статусу чи статусу групи в структурі «альтернативного суспільства». «...навряд чи вчиняється який-небудь злочин без прямого чи непрямого впливу сторонніх осіб, що найчастіше діє подібно навіюванню. Багато хто думає, що людина вчиняє той чи інший злочин винятково по суворо зваженим логічним розумінням, а тим часом найближчий аналіз дії і вчинків злочинця нерідко відкриває нам, що незважаючи на численні коливання з його боку, досить було одного слова, що побадьорює, кого-небудь з навколишніх чи приклада, що діє подібно навіюванню, щоб усі коливання були відразу усунуті і злочин не з'явився неминучим»[15,217]. Така внутрішня заражуваність формує якісно новий психічний стан, який характеризує групу з протиправною спрямованістю. «Злочин вчинений групою осіб» по визначенню не тільки характеризує одну з форм спільної злочинної діяльності, що представляє підвищену суспільну небезпеку, але і такий, що викриває внутрішні психічні механізми, які рухають такою групою її характеризують. Включення в групу (масу) з одного боку – дає можливість особі задовольнити різні потреби (спілкуванні, самоствердженні), а, з іншого боку – сама група від подібного включення в її склад (масу, безліч) здобуває «груповий дух». При якому «... Очевидність правильного рішення приноситься в жертву єдності групи»[16,231]. Входження в групу, перетинання розділювальної риси поділяє світ на ми і вони. Таким чином, досягається ідентифікація з групою, яка стирає індивідуальні особливості окремої особи, що формує спільність (єдність) у поглядах, думках, цілях. «У психологічній масі саме дивне наступне: якого б роду не були би спосіб життя, заняття їхній характер і ступінь інтелігентності, але одним тільки фактом свого перетворення в масу, вони здобувають душу, у силу якої вони зовсім інакше почувають думають і вчиняють, чим кожний з них окремо почував, думав і вчиняв би»[17,424-425]. Досягаючи внутрішньої згуртованості, група здобуває характерні риси маси, що виявляються безпосередньо при здійсненні злочину у виді особливої жорстокості, яка граничить з афективністю, нерозсудливістю з легковірністю, неможливе, здається цілком відчутним і

реально здійснюваним. Зливаючись в масу, губиться не тільки свідомою особистістю і воля, але і самоконтроль, відсутність якого додає масі силу, міць, почуття непереможності і впевненості. І вже натхненником на вчинення злочинів виступає не одноособове бажання чи рішучість одного чи декількох членів групи, а «груповий дух», що об'єднує всіх учасників групи з протиправною спрямованістю.

Висновки. На підставі викладеного можна зазначити, що групи протиправної спрямованості є потенційними загрозами національній безпеці України в її внутрішньому аспекті, завдяки:

- здатності вчиняти вплив на особистість;
- здатності бути символічними моделями кримінальної агресії особистості, що призводить до змін в поведінці особистості, проявам кримінальної агресії особистості;
- вплив на особистість груп протиправної спрямованості призводить до змін в поведінці, формуванню протиправних установок, кримінальної агресії, а отже, до зросту злочинності, боротьба з якою є ліквідацією загроз національній безпеці України.

На нашу думку, для попередження негативного впливу груп протиправної спрямованості на свідомість та поведінку окремої особистості є усунення факторів, які спричиняють саме виникнення таких груп, саме:

- покращення соціально-економічного становища в державі;
- подолання відчуження в колі родини;
- підвищення професійних вимог до осіб, які займаються педагогічним вихованням.

Результат в даному випадку буде залежати від ефективної роботи суб'єктів попередження: центрів психологічної допомоги сім'ям, дільничих інспекторів міліції, державної політики в сфері виховання молоді, підвищення престижності роботи вчителя, оплати їх праці та жорсткий професійний відбір.

Список використаної літератури:

1. Концепція (основної державної політики) національної безпеки України // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів.- К.: «Азимут-Україна», 2003. — 1008с.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19. 06. 2003. // Відомості Верховної Ради 2003р. № 39 с. 351-360.
3. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» // Відомості Верховної Ради 1994 №24 с.184.
4. Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. за заг. ред. О. М. Джужи. Курс кримінології: Особлива частина: Підручник у 2 кн. — К.: Юрінком Інтер, 2001.- 480с.
5. Кудрявцев И.А., Ратинова Н.А. Криминальная агрессия.- М.: Изд. Московского университета, 2000.- 192с.
6. Румянцева Т. Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке.- Минск, Университетское, 1991.- 148с.
7. Бандура А. Теория социального научения.- СПб.: Евразия, 2000.- 320с.

8. Огаренко В.Н., Малахова Ж.О. Социология малых групп.- Запорожье, ГУ «ЗИМУ», 2002.- 306с.
9. Перепелиця Т.Г. Аналіз чинників та передумов злочинної поведінки підлітків у процесі соціалізації.- К.: КУ ім. Т. Шевченка, 1999.- 21с.
10. Курганов С.И., Кравченко А.И. Социология для юристов. Учебное пособие для вузов.- М.: Закон и право ЮНИТИ, 2000.- 255с.
11. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Зелинская Е.В. Юридическая психология. Учебник.- Х.: Университет ВД, 2001.- 640с.
12. Долгова А. Криминология. Учебник для вузов.- М.: Норма-ИНФРА, 1999.- 784с.
13. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология.- М.: Юр. л-ра, 1971.- 248с.
14. Антонян Ю., Еникеев М., Еминов В. Психология преступника и расследование преступлений.- М.:Юрист, 1996.- 336с.
15. Бехтерев В.М. Избранные труды по психологии личности в 2-х томах.- Спб.: АЛЕТЕЙЯ, 1999.- т.1 256с.
16. Андреева Г.М. Социальная психология.- М.:АСПЕКТ ПРЕСС, 1999.- 375с.
17. Фрейд З. Психоаналитические этюды.- Минск, Поппури, 1998.- 608с.

УДК 343.22

Стрелков Л.О.

ВНЗ «Національна академія управління»

ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ст. 200 КК УКРАЇНИ

В статті аналізуються ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України». Дається обґрунтування суб'єкта цього злочину та його відповідальності.

The article analyses the attributes of the subject of crime provided for by the article 200 of the Criminal Code of Ukraine. Substantiation has been given as to the above crime subject and his (her) criminal responsibility.

Постановка проблеми. Охорона суспільних відносин, пов'язаних з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, є актуальною проблемою. Особливо це стосується виконавців цього злочину.

Аналіз останніх публікацій. Проблемою в цілому щодо господарських злочинів займалися В.Я. Тацій, О.О. Дудоров, П.П. Андрушко, але вказаного питання безпосередньо вони не досліджували.

Невирішені проблеми. Не досліджені питання, що стосуються виконавця злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

Цілі статті. З огляду на викладене вище щодо зазначеної проблеми видається за необхідне: 1) провести дослідження проблеми суб'єкта кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 200 КК України;

2) таких осіб, сформулювати визначення суб'єкта досліджуваного складу злочину; 3) обґрунтувати відповідальність таких осіб, які завдають істотної шкоди відносинам, які окреслені при постановці проблеми.

Виклад основного матеріалу. Проблема суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України, не отримала теоретичної розробки в науці кримінального права. Отже, починаючи дослідження необхідно виходити із загальних положень про цю особу. Це фізична осудна особа, що досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [1, 69-71]. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочину, передбаченого ст. 200 КК України й застосування покарання. Беручи до уваги достатньо обґрунтовану класифікацію суб'єктів злочину, запропоновану В.К. Матвійчуком, а саме: 1) службова особа; 2) неслужбова особа; 3) приватна особа [2, 263-265], яка не суперечить діленню поняття «суб'єкт злочину», де сума об'ємів понять-ділителів (службова, неслужбова і приватна) повинна дорівнювати об'єму ділимого поняття. Якщо виключити поняття, які в даному випадку є ділителями, то сума їх об'ємів буде меншою об'єму поняття «суб'єкт злочину», що є порушенням основного правила поділу понять у формальній логіці [2, 265].

Таким чином, маючи загальнотеоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів, і зокрема злочину, передбаченого ст. 200 КК України, проведемо дослідження особи, яка має нести відповідальність за незаконні з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків. В цьому контексті необхідно зазначити, що злочинна діяльність такого спрямування характеризується різноманітністю, високоінтелектуальним характером, швидкою адаптацією злочинців до нових форм та методів господарювання, що дозволяє відносити кримінальні справи про цей злочин до категорії певної складності та вимагає від практичних працівників додаткових знань та можливостей.

Відносно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України, в юридичній літературі висловлені (на рівні коментування) різні і не завжди теоретично і практично обґрунтовані погляди. Одні автори вважають, що такими можуть бути будь-які особи, віком від 16 років [3, 508; 4, 160]. Другі фахівці зазначають, що суб'єкт цього злочину загальний [5, 468; 6, 202]. Крім того, ще є й інший погляд на суб'єкт цього злочину О.О Дудорова, який мав раніше дещо інший позицію стосовно цієї ознаки складу злочину. Так, він вважає, що суб'єкт злочину, що розглядається, є загальним. Це – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо дії, перераховані у ст. 200 КК, вчиняє службова особа з використанням службового становища, їй має додатково інкримінуватись ст. 364 КК (за наявності всіх ознак даного складу злочину). При цьому, характеризуючи суб'єкт злочину, зауважує, що можливі зловживання з боку законних держателів платіжних карток диспозицією ст. 200 КК не охоплюються і за наявності до цього підстав можуть розглядатись як той чи інший злочин проти власності.

Така кількість поглядів і суджень у відношенні особи, яка може нести відповідальність як виконавець злочину, передбаченого ст. 200 КК

України, без будь-яких переконливих доводів призводить до нерозуміння самого Закону і його неточного застосування і не може слугувати науковими і практичними рекомендаціями для правоохоронних органів та судів. З метою підготовки таких рекомендацій для встановлення кола суб'єктів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, насамперед проаналізуємо наявні точки зору на термінологію, яку автори застосовують.

Так, А.М. Ришелюк, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця, В.Я. Тацій при визначенні суб'єкта цього злочину використали термін «будь-яка особа, віком від 16 років». Ми вважаємо, що таке позначення нічого не говорить стосовно суб'єкта цього злочину (з нього можна зрозуміти, що це фізична особа, а не юридична і тільки), але незрозуміло чи це службова, неслужбова чи приватна особа. Крім того, з цього визначення не видно чи це має бути осудна чи неосудна особа тощо. Як має діяти особа, яка застосовує цей закон, та як впливає на загальне попередження цих злочинів таке роз'яснення не показує. Натомість, А.М. Ришелюк (в іншій публікації) та О.О. Дудоров для описання суб'єкта досліджуваного злочину використовують словосполучення «будь-які особи». З цього визначення вже повністю випадає як суб'єкт цього злочину службова особа. Що є також недостатньо обгрунтованим судженням.

Дещо виправив свою позицію стосовно суб'єкта досліджуваного злочину О.О. Дудоров у своїй монографії, зазначивши, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [7, 90]. Проте і в цій роботі він не уник неточностей.

Аналіз диспозиції ч. 1 ст. 200 КК України свідчить про те, що суб'єкта даного злочину можуть бути службові, неслужбові та приватні особи. У тому випадку, коли злочин, передбачений цією статтею, був вчинений службовою особою, то має бути встановлена істотна шкода, яка дасть можливість кваліфікувати такий злочин за сукупністю злочинів відповідно за ч. 1 ст. 364 КК України. Це підтверджується вивченням кримінальних справ, порушених за злочини, передбачених ст.ст. 200 та 364 КК України. Крім того, такий суб'єкт злочину підтверджується опитанням 50 адвокатів 150 суддів та 50 слідчих прокуратури м. Києва, Київської та Донецької областей. З них 30% зазначили, що суб'єктами досліджуваного злочину були службові особи, а 70% – що такими виконавцями були неслужбові та приватні особи.

Крім того, як свідчить аналіз норм, передбачених ст. 200 КК України, цей злочин можуть вчиняти і неслужбові особи – це технічний персонал банків, підприємств, установ. Слід погодитися з В.К. Матвійчуком, що неслужбова особа – це така особа, в якій відсутні функції службової особи і яка при вчиненні злочину використовує виробничі функції, в результаті яких відбувається процес виробництва; професійні функції – відносно постійний рід трудової діяльності, який потребує певної сукупності теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок [2, 264]. Крім того, слід зазначити, що певні обов'язки такого суб'єкта можуть регламентуватися трудовим договором, інструкцією тощо [2, 264].

Як свідчить наведене вище опитування, суб'єктом досліджуваного злочину може бути і приватна особа. Ознайомлюючись з періодичними виданнями та вивчаючи кримінальні справи, знаходимо, що нерідко саме той хто має вклади в банках є виконавцем злочину.

Аналіз кримінальних справ зазначеної категорії та доктринальне тлумачення положень, які містяться у ст. 200 КК України, а також у ст.ст. 18, 19, 20, 22 КК України дає підставу стверджувати, що вчинення зазначеного злочину настає з 16 років до моменту вчинення злочину.

Висновки. На підставі дослідження необхідно зазначити:

1) що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 200 КК України може бути фізична осудна, службова, неслужбова чи приватна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років;

2) відповідальність і покарання за цей злочин визначається положеннями Загальної частини КК України та ст. 200 КК України;

3) при вчиненні службовою особою діяння, передбаченого ст. 200 КК України, злочин слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених цією статтею та ст. 364 КК України при наявності ознак цього складу (службового злочину).

Використані джерела:

1. Павлов В. Г. Субъект преступления. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.

2. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: Азимут України, 2005. – 464 с.

3. Ришелюк А. М. Коментар до ст. 200 КК «Незаконні дії з документами на переказ платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення» // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: «Канон»–«АСК», 2001. – С. 506-508.

4. Киричко В.М., Перепелиця О.І., Тацій В.Я. Злочини у сфері господарської діяльності // Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ–Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – С. 159-160.

5. Ришелюк А. М. Коментар до ст. 200 КК «Незаконні дії з документами на переказ платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення» // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – С. 466-468.

6. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 200-202.

7. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.

УДК. 343.9

Доляновська І.М.

Університет туризму, економіки і права «КУТЕП»

**РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЗГІДНО ІЗ МІЖНАРОДНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ
СТОСОВНО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ**

В статті пропонуються зміни до ст. 150 КК України у відповідності з нормами міжнародного права.

Стаття буде корисною для фахівців, які цікавляться цією проблемою.

The article offers alterations to article 150 of the Criminal Code of Ukraine in accordance with the international law standards.

The article might be useful to practitioners concerned with the above issue.

Постановка проблеми. Сприйняття кримінальним законодавством стосовно захисту дітей від експлуатації норм міжнародного права є нагальною проблемою.

Аналіз останніх публікацій. Такий екскурс свідчить, що цією проблемою в кримінальному праві не займалися.

Невирішені раніше частини проблеми. Відсутні праці стосовно запозичення норм міжнародного права національним кримінальним законодавством щодо захисту дітей від експлуатації.

Цілі статті. Провести дослідження та запропонувати удосконалення чинного кримінального закону з огляду на міжнародно-правові зобов'язання України.

Основний матеріал. В даний час одним із шляхів вирішення питання захисту дітей від експлуатації є міжнародне співробітництво Уряду України з урядами різних країн, державних інституцій, громадських та неурядових організацій та реформування норм законодавства у відповідності до міжнародних зобов'язань.

Експлуатація дітей та її форми – економічна та сексуальна – надзвичайно складна для України у її подоланні та вирішенні проблема, яка, безперечно, турбує державні та недержавні громадські організації, суспільство загалом.

Актуальність захисту дітей від цього явища до того ж обумовлена даними про дітей, залучених до праці. Так, за даними Державного комітету статистики України, у країні виявлено понад 400 тисяч дітей, що працюють, з яких 97 тисяч – з найуразливішої групи віком від 7 до 12 років. Кількість дітей, зайнятих важкою фізичною працею, сягає 18 відсотків, значна частина яких працює у сільському господарстві, на виробництві та будівництві, а понад 40 тисяч дітей працюють постійно під час навчального року і не відвідують школу [1].

Говорячи про сексуальну експлуатацію дітей, то з усіх видів протизаконної діяльності, завдяки якій стає така її форма, можна виділити декілька напрямів, таких як: торгівля дітьми з метою сексуальної експлуатації.

тації, сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті, сексуальний туризм за участю дітей, примушування неповнолітніх до заняття проституцією, залучення неповнолітніх до виготовлення порнографічних творів. Стосовно України, то конкретної інформація у вигляді статистичної звітності або іншого роду інформації про даний вид експлуатації не існує. До відома громадськості надходять лише дані та поодинокі публікації у пресі про ті види діяльності, завдяки яким сексуальна експлуатація дітей стає можливою у нашій країні.

Основними партнерами Уряду України у сфері охорони дітей та їх захисту від експлуатації є Міжнародна Організація Праці, а також Організація Об'єднаних Націй, а саме Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).

Міжнародну організацію праці (МОП) заснували у 1919 році уряди різних країн для того, щоб підтримувати міжнародне співробітництво у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшити соціальну несправедливість за рахунок поліпшення умов праці. Характерною рисою структури МОП є те, що в її роботі спільно беруть участь як представники роботодавців й організацій трудящих, так і представники урядових структур. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою ООН. Сьогодні членами МОП є 170 країн. Першочерговими завданнями діяльності Міжнародної організації праці є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю і безробіттям, заборона дитячої праці [2].

МОП активно працює в Україні з початку 90-х років. МОП вже здійснила проекти пов'язані з аналізом стану соціальної політики (спільно з ПРООН і Світовим банком), кризового стану ринку праці в Україні (1995 рік), розвитком соціального партнерства. Протягом усього часу МОП надавала і продовжує надавати допомогу Урядові в експертній оцінці законопроектів, ознайомленні урядовців, представників профспілок і роботодавців з міжнародними стандартами статистики праці та її національною систематизацією.

До недавнього часу в Україні не існувало державної цільової програми стосовно запобігання праці дітей. Але у 2002 році завдяки зусиллям Міжнародної Організації Праці через Міжнародну програму ліквідації дитячої праці (ІПЕК) в Україні почав реалізуватися проект, покликаний допомогти нашій державі в ліквідації дитячої праці, особливо її найгірших форм. Таке дослідження під назвою «Найгірші форми дитячої праці в Україні: звіт про результати соціологічного дослідження по Вінницькій, Донецькій, Київській та Херсонських областях» проводилося у 2002 році за підтримкою Державного департаменту США, Центру соціальних експертиз і досліджень, Інституту соціології Національної Академії Наук України у 4 областях України. Результати даного дослідження дозволили виявити причинний ланцюг дитячої зайнятості: неповна сім'я — бідність — дитяча праця [3; 43].

Відповідно до Конвенції МОП стосовно охорони дитячої праці, було видано розпорядження від 16 червня 2003 р. № 364-р, яким Кабінет Міністрів України затвердив «Концепцію запобігання та викорінення най-

гірших форм праці дітей». Проте Міністерство освіти і науки України було першим серед міністерств і відомств, яке наказом від 28 грудня 2002 р. №762 затвердило освітню концепцію щодо профілактики залучення дітей до незаконних форм праці та методичні рекомендації з реформування змісту освіти [4; 28-29].

Стосовно Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), то ця організація, яка займається виключно «дитячими» питаннями, була створена у грудні 1946 року, згідно резолюції 57 (I) Генеральної Асамблеї ООН [5; 19-20].

ЮНІСЕФ має своє представництво в Україні для допомоги урядові у реалізації різноманітних програм, спрямованих на захист і розвиток українських дітей та молоді і, починаючи з 2002 року, взаємодія Уряду України та ЮНІСЕФ розширилася, наповнилася глибшим змістом і відбувалася згідно з Програмою співробітництва, укладеною у 2002 році.

Крім того, на зміст Програми співробітництва позитивно вплинуло те, що за ініціативою Державного комітету у справах сім'ї та молоді (нині – Міністерство у справах сім'ї та молоді) представництво ЮНІСЕФ набуло в Україні статусу рівноправного державного представництва з безпосереднім підпорядкуванням регіональному офісу в Женеві.

Програма співпраці між ЮНІСЕФ та Україною передбачає наступні пріоритетні напрями: «Розвиток та охорона здоров'я дітей у ранньому віці», «Діти, які потребують особливого захисту», «Здоров'я та розвиток молоді», «Захист дітей від насильства, жорстокого поводження, експлуатації та дискримінації»[6; 172-174].

Конвенція ООН про права дітей містить заборону економічної та сексуальної форм експлуатації дітей у статтях 32, 34 документу [7; 236-237] і зобов'язує країн-учасниць внести відповідні зміни до свого законодавства.

Загалом, Україна виконала зобов'язання, яке виникло після ратифікації Конвенції у 1991 році. Йдеться, насамперед про наступні законодавчі зміни: 1) прийняття у 1996 р. Конституції України, яка у ст.52 проголошує, що «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом»; 2) прийняття 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України і включення до його редакції ст.150 «Експлуатація дітей»; 3) прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» від 3 лютого 2005 р., який встановив, що до найгірших форм дитячої праці відносяться, такі як: продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав.

Однак, на нашу думку, редакція чинного Кримінального кодексу України потребує деяких змін стосовно відповідальності за всі форми експлуатації дітей, оскільки захист дітей від даної форми порушення їх прав не здійснюється у повній мірі.

Так, якщо за ст. 150 КК України порушуються кримінальні справи стосовно економічної експлуатації дітей або експлуатації дитячої праці (10 – у 2002 році, 17 – у 2003 і 9 – у 2004), то за залучення дітей до сексуальної експлуатації на даний час в Україні порушена лише одна кримінальна справа.

Висновки.

1) Необхідно ст. 150 КК України доповнити наступним змістом:

«До найгірших форм дитячої праці відносяться, такі як: продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав»;

2) ці положення сприятимуть безпеці дітей від експлуатації.

Література:

1. Позбавлені дитинства//Урядовий кур'єр. – 2002 р. – 10 серпня. – №146.
2. За матеріалами сторінки в Інтернеті: [//http://nit.kiev.ua/nl/mr/ilo.htm](http://nit.kiev.ua/nl/mr/ilo.htm)
3. Найгірші форми дитячої праці в Україні: результати соціологічного дослідження по Вінницькій, Донецькій, Київській та Херсонській областях. Проект звіту/Під наук.кер.канд.філос.наук Привалова Ю.О. – Київ: ЦСЄП, 2002. – К.: Міленіум, 2002. – с 43.
4. Тренінгова робота по запобіганню найгірших форм дитячої праці: Навч.-метод. Посібник / Г.Л.Черепанова, Л.А.Кумпан, О.П.Петрашук та ін.; МОП та ін. – Херсон; Олді-плюс, 2004 – 171 с.
5. Городецкая И.К. Международная защита прав и интересов детей. М., «Междунар. отношения», 1973. – 112 с.
6. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
7. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних: Изд-во Детского фонда Организации Объединенных Наций (ЮНИСЕФ). – Москва, 1998.

Удк 343.36

Габро О.І.

Київський національний університет внутрішніх справ

СУБ'ЕКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ, КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЯКІ ПЕРЕДБАЧЕНА ст.ст. 384, 385 КК УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні ознаки суб'єктивної сторони завідомо неправдивого показання, висновку, перекладу та відмови від давання показань, висновку, перекладу. Даються рекомендації по вдосконаленню кримінального законодавства щодо злочинів проти правосуддя.

In the article considers some theoretical problems concerning to subjective performances of such constitutions of crime as giving deliberately false evidence and evading giving evidence. Recommendations for correct application of criminal-legal standards judicial were formulated.

У чинному кримінальному кодексі до поняття злочину включено ознаку винності діяння (ст. 11 КК України) [3, С. 6]. Тобто, послідовно втілюється принцип суб'єктивного інкримінування, відповідно до якого, злочином може визнаватися діяння лише за наявності кримінально-правової вини; а особа може визнаватися винною у вчиненні злочину за наявності у неї певного психічного ставлення (у формі умислу чи необережності) до вчинюваного діяння та його наслідків.

Із суб'єктивної сторони завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта чи завідомо неправдивий переклад можуть бути здійснені лише умисно. Такий висновок безпосередньо впливає з тексту статті ст. 384 КК України, де в якості необхідної ознаки даного злочину вказується на завідомість неправдивого показання, висновку, перекладу [3, С. 126].

Тобто інтелектуальний момент умисності при завідомо неправдивих показаннях (висновках, перекладах) характеризується розумінням суб'єктом суспільно небезпечного характеру своїх дій.

Винний усвідомлює, що даючи неправдиві показання, висновок чи переклад органам правосуддя, він спотворює дійсність або замовчує її, переслідуючи ціль, протилежну інтересам правосуддя.

Саме від волі свідка, потерпілого, експерта чи перекладача залежить рішучість давати завідомо неправдиве показання, висновок чи переклад всупереч вимогам суспільного, морального, громадянського обов'язку і незважаючи на загрозу кримінальної відповідальності.

Як пише П.Єлизаров: «Із суб'єктивної сторони злочину проти правосуддя, як правило, можуть бути здійснені лише умисно, у більшості випадків – з прямим умислом» [1, С. 13]. Що стосується давання завідомо неправдивих показань (висновків, перекладів) та відмови від давання показань, висновку чи перекладу, то ці види злочину проти правосуддя можуть здійснюватися лише з прямим умислом.

Але завідомо неправдиві показання, висновок чи переклад або відмова від давання показань, висновку чи перекладу, не є наслідком процесуального положення свідка, потерпілого, експерта чи перекладача: у подібних випадках треба шукати пояснення в наявності інших факторів, що спонукали свідків чи потерпілих до давання необ'єктивних показань, експертів та перекладачів – до давання завідомо неправдивих висновків чи перекладів (родинні чи близькі відносини з обвинувачуваним чи потерпілим, наявність ворожих відносин з цими особами, страх і т.п.). «Встановивши наявність неприязних стосунків між підсудним і свідком, суд чи суддя зобов'язаний з'ясувати, які обставини спричинили такі стосунки» [6, С. 401]. Так само навряд чи відмова свідка від давання показань та відмова експерта або перекладача від виконання покладених на них обов'язків буде спричинена якимисьь особливостями їх процесуального становища.

Давання свідком чи потерпілим завідомо неправдивих показань, а експертом – завідомо неправдивого висновку, перекладачем – завідомо неправильного перекладу та відмова від давання показань, висновку чи перекладу завжди диктується визначеними мотивами, викликається певними причинами, і переслідує певну мету. За результатами вивченням кримінальних справ (порушених за ст.ст. 384, 385 КК України в період з 2000 р. по 2004 р.) мотиви давання неправдивих показань (висновків, перекладів) чи відмови від давання показань, висновку або перекладу були наступними:

- з почуття жалю до обвинуваченого – 31,3%;
- під впливом зацікавлених осіб – 24,2 %;
- з корисливих мотивів – 17,6%;
- ревнощі, лайка та інші побутові причини – 7,4 %;
- з бажання помститися – 7,3 %;
- з метою приховування іншого злочину – 6,8 %;
- міжнаціональні та релігійні відносини – 5,4 %.

Як бачимо, найпоширенішими аналізованих злочинів проти правосуддя є співчуття, жаль до особи, притягнутої до кримінальної відповідальності; значний процент даних злочинів вчиняється під впливом зацікавлених осіб та з корисливих мотивів. Цікаво, що подібною є градація мотивів здійснення й інших типів злочинів [6, С. 92 – 99].

Необхідною ознакою суб'єктивної сторони злочину є також мета злочину. На відміну від мотиву, мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне винний, скоюючи злочин. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес. Мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка чинить злочин, мета злочину визначає направленість дій, тобто – якого результату хоче досягти особа. Так, що стосується завідомо неправдивих показань, висновку, перекладу та відмови від давання показань, висновку чи перекладу, вочевидь можна виділити відповідно до мотивів наступні основні види мети:

- добитися більш м'якого покарання для винної особи;
- уникнути можливих неприємностей від зацікавлених осіб, або, навпаки, догодити цим особам;
- отримати певну матеріальну чи іншу вигоду;
- задовольнити які-небудь власні егоїстичні потреби (помститися, дошкулити ворогу, супернику в особистих взаєминах і т.п.);
- уникнути відповідальності за вчинення іншого злочину.

Правильно кваліфікуючи вчинене, якнайточніше встановлюючи мотив, мету, виявляючи причини й умови, що сприяли вчиненню цих злочинів, органи правосуддя можуть вжити заходів для їхнього усунення, індивідуалізувати покарання.

Вчинення завідомо неправдивого показання, давання завідомо неправдивого висновку чи перекладу з корисливих спонукувань перетворює такі дії у кваліфікований вид злочину. Інші мотиви не впливають на його кваліфікацію.

За діючим кримінальним законодавством мотиви такого злочину, як відмова свідка від давання показань, експерта чи перекладача – від давання висновку або перекладу, на жаль, кваліфікуючого значення не мають, вони лише можуть бути враховані судом при призначенні покарання. Вважаємо, що корисливий мотив повинен перетворювати цей злочин у кваліфікований.

Мета давання завідомо неправдивого показання, висновку чи перекладу не впливає на кваліфікацію злочину, передбаченого ст. 384 КК України. Цей злочин належить до злочинів із формальним складом. Для правової оцінки цього злочину не має значення ставлення винного до наслідків його злочину, так само, як не має значення і, власне, факт настання цих наслідків. Достатньо лише встановити, що було здійснене навмисне діяння, направлене проти інтересів правосуддя.

Але для визнання особи винною у завідомо неправдивому показанні, висновку чи перекладі недостатньо виявити об'єктивну неправдивість показання, висновку, перекладу. Адже перекручування свідком чи потерпілим, або експертом чи перекладачем тих чи інших даних може бути обумовлено причинами, які не залежать від суб'єктивних намірів особи. Як показує судово-слідча практика, іноді вказані особи мають добру волю і бажання допомогти правосуддю у виявленні істини, але помиляються. Подібне може відбуватися з людьми без будь-яких психічних порушень чи фізичних вад (типу поганого зору чи слуху) і які дійсно були зацікавлені в даванні правдивих показань, висновку чи перекладу без якогось лихого наміру. Тому в літературі і судовій практиці це називається сумлінною помилкою.

У повсякденному житті людина зустрічається з величезною кількістю речей і явищ, які просто неможливо охопити увагою, тому людина помічає зазвичай найбільш характерне, незвичне і, як правило, запам'ятовує ті деталі, що особливо зацікавили її. Навіть кваліфікований експерт чи перекладач теж може чогось не знати, не розуміти. Тобто, відповідальність експерта чи перекладача за ст. 384 КК України виключається, якщо винна особа завідомо не усвідомлювала неправдивості висновку, що дається, а просто здійснила сумлінну помилку, причиною якої могли бути такі фактори, як неповнота або недоброякісність матеріалів, що були в розпорядженні експертів та перекладачів (наприклад, спотворений, з помилками на мові оригіналу текст), недостатній рівень розвитку даної галузі наукового знання, недостатня наукова кваліфікація самих експертів, перекладачів, проведення експертизи з порушенням кримінально-процесуальних норм, врахування спірних наукових висновків і т.п.

Крім того, маємо пам'ятати і про складність процедури свідчення. Адже особу можуть допитувати прокурор, цивільний позивач, цивільний відповідач, потерпілий, адвокати обох сторін, підсудний, суддя, народні засідателі. Причому, допит може бути основним, перехресним, шаховим [2, С. 161 – 164]. Будь-яка людина може перевтомитися, заплутатися у таких обставинах і помилитися у своїх свідченнях, висновках. Якщо особа

не усвідомлювала того, що її показання не відповідають дійсності, то такі дії не утворять складу злочину.

Вчених завжди цікавили питання впливу різних факторів, які впливають на достовірність показань свідка чи потерпілого. Деякі психологи та криміналісти, говорячи про наявність у людей дефектів пам'яті, поганого сприйняття або нездатності до точного відтворення визначених подій, явищ і фактів, а нерідко навіть сукупності всіх указаних чинників, прийшли у своїх дослідженнях до висновку про ненадійність показань свідка чи потерпілого [8, С. 119; 5, С. 120]. На наш погляд, подібні твердження є перебільшенням і не мають достатнього методологічного та практичного обґрунтування.

Звичайно, кожне показання свідка чи потерпілого, кожен висновок експерта чи переклад перекладача повинні бути перевірені за допомогою інших доказів, співставлені з усією сукупністю даних справи. Сучасна наукова думка і судова практика стоїть на позиціях критичного відношення до показань свідків чи потерпілих і оцінки їх по внутрішньому переконанню, «ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом» (ст. 67 КПК України) [4, С. 43]. Обґрунтування обвинувачення на суперечливих, неясних і недостатньо перевірених показаннях, прийнятих «на віру», у ряді випадків служили джерелом серйозних судових помилок.

Таким чином, тільки в результаті ретельної перевірки й оцінки доказів можна приходити до висновку про правдивість чи неправдивість даних показань (висновку експерта, перекладу). Якщо об'єктивно неправдиві показання даються в результаті сумлінної помилки, то той, хто дав такі показання, як уже зазначалося, не підлягає кримінальній відповідальності. Для кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України необхідно по кожній справі встановити, що свідок, потерпілий, експерт, перекладач навмисне спотворили дані, які мають значення для правильного розслідування або розгляду конкретної справи.

Список літератури

- 1.Елизаров П. Преступления против правосудия: Лекция для студентов-заочников. – К.: ВШ МООП УССР, 1965. – 45 с.
- 2.Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі: Наук.-практ. Посіб. – К.: Вища шк., 2002. – 271 с.
- 3.Кримінальний кодекс України станом на 15 лютого 2004 р. – К.: «Велес», 2004. – 150 с.
- 4.Кримінально-процесуальний кодекс України: Затв. Законом України від 28 грудня 1960 р. Текст відповідає офіційному за станом на 1 січня 2002 р. – К., 2002. – 291 с. – (Кодекси України № 1/ 2002 р.).
- 5.Кулишер Е.М. Психология свидетельских показаний и судебное следствие // Вестник права. – 1904. – № 8 и № 9. – С. 120 – 126.
- 6.Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М.Михеєнко, В.П.Шибіко, А.Я.Дубинський; Відп. ред.: В.Ф.Бойко, В.Г.Гончаренко. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 624 с.

7. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. Монографія. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.

8. Штерн В. Психология человеческого показания // Вестник права, – 1902. – № 2. – С. 119 – 127.

УДК

Карпенко М.І.

Військовий інститут

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

**КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СТОСОВНО
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ
ПРАВИЛ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ
ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ**

У статті розглядаються окремі висновки проведеного дослідження щодо кримінальної відповідальності за статтею 406 Кримінального кодексу України.

Article investigates some results of conducted research concerning criminal responsibility according to the Article 406 of Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Серед основних завдань поліпшення військової дисципліни у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України є попередження порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Здійснення цих завдань неможливе без активного включення в справу людського чинника. Тільки через діяльність людей, через їхню ініціативу та творчість, через сумлінну військову службу, згуртованість і патріотизм молоді Збройні Сили України та інші військові формування можуть бути виведені на якісно новий рівень бойової готовності, професійної підготовки і військової дисципліни.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми

В юридичній літературі питанню кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості приділялась певна увага. Але опубліковані роботи в переважній більшості виконані в минулі роки, на базі законодавства, що діяло раніше, стосуються лише окремих питань чинного законодавства, не в повній мірі враховують сучасну соціально-політичну та економічну ситуації. В Україні відсутні ґрунтовні монографічні дослідження, крім монографії Бондарева В.В. «Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження)», Київ, 2002 рік», але й вона стосується в основному кримінологічного дослідження.

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі

Проблеми кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості не аналізувалися комплексно, з врахуванням всіх норм, що стосуються цього питання.

Метою статті є узагальнений виклад результатів проведеного дослідження кримінально – правової характеристики складу злочину порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості та спеціальних питань кримінальної відповідальності за порушення статті 406 Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу

Поняття, суспільна небезпечність та окремі аспекти запобігання злочинного порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості

Проведене дослідження складу злочину, що передбачає кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (далі – нестатутні взаємовідносини), дає підстави зробити деякі суттєві висновки щодо цієї важливої кримінально – правової проблеми. Разом з тим є необхідність внести конкретні пропозиції, що спрямовані як на вдосконалення чинного законодавства у цій сфері, практики його застосування, так і на запобігання цих злочинних порушень у поведінці окремих військовослужбовців.

Доводиться констатувати, що нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості існували і, на жаль, продовжують існувати, в арміях різних держав світу. Це властиво як для нинішнього часу, так і в минулому. Для різних суспільно – політичних формацій характерні різні масштаби проявів цих нестатутних взаємовідносин, що залежить від ступеня розвитку того чи іншого суспільного ладу.

З розвитком і поліпшенням суспільних відносин в державах і між військовослужбовцями цих держав спостерігався процес «удосконалення» проявів нестатутних взаємовідносин і їх форм. Разом з тим відбувався і процес удосконалення правових норм щодо кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. При чому для різних періодів історії це проявлялось по різному і залежало від різних обставин.

Наприклад, чи бажало суспільство і, зокрема, та частина суспільства, що була наділена владними повноваженнями, помічати кримінальні прояви у своєму війську і не замовчувати їх, проводячи при цьому активну боротьбу з ними.

Ще один висновок, який витікає із проведеного дослідження, полягає в ступені розвитку як загальної культури суспільства, його громадян, що знаходились на військовій службі, так і їх правової культури зокрема. Як похідним від нього рівень правової культури впливав на стан злочинності і рівень правосвідомості військовослужбовців.

Тому можна однозначно стверджувати, що ефективність боротьби з кримінально-караними проявами нестатутних взаємовідносин (так званої «дідівщини») серед військовослужбовців буде мати позитивні результати, коли така співпраця буде здійснюватися комплексно, всебічно. Тобто мова йде про співпрацю не лише органів військового управління, військового командування, але і інших органів державної влади, громадських організацій і окремих громадян.

Твердження окремих фахівців з цих питань, що «дідівщину» у війську в цілому можна подолати за «один рік», тобто за досить короткий термін часу навряд чи можливо. Але ця обставина не повинна уповільнювати темпи боротьби із злочинними проявами «дідівщини», а навпаки змушувати проявляти більше зусиль на досягнення кінцевого позитивного результату.

І тому боротьбу із порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (як і з іншими злочинними проявами) необхідно починати раніше, оскільки прояви негативного лідерства у колективі, суперменства проявляються і досить часто у шкільний період життя майбутніх військовослужбовців. Чим вищий рівень розвитку суспільства і добробут його громадян, тим менша кількість кримінальних проявів фіксується у військових колективах. Це засвідчує про настійливу необхідність організації попереджувальних і профілактичних заходів з метою мінімізації злочинів, що розглядаються, в першу чергу, в середовищі допризовної молоді, що дозволить в кінцевому результаті більш адресно і вибірково боротися з цим явищем в умовах Збройних Сил і інших військових формувань.

Після отримання Україною у 1991 році незалежності, процес зменшення числа засуджених військовослужбовців за вчинення фактів «дідівщини», як і загальної кількості злочинних порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, є не стабільним.

Так, до 1999 р. спостерігався приріст засуджених військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ст. 238 КК України 1960 року у співвідношенні до рівня 1991 р., потім їх спад до 2003 року, а протягом 2003 – 2004 років знову відбулося їх збільшення порівняно з 2002 роком. Тобто, відсутня стабільна тенденція до зменшення, що може свідчити про відсутність цілеспрямованої, постійної, всеохоплюючої боротьби із цим негативним явищем, зокрема, серед військовослужбовців Збройних Сил.

Події останніх кількох років, не до кінця взаємоузгоджена із процесами законотворення політика скорочення Збройних Сил, їх постійне недофінансування, недостатній рівень соціального і правового захисту військовослужбовців, їх прав і свобод суттєво впливає на процес звільнення перспективних і молодих офіцерів із військової служби, не сприяє зміцненню престижу військової служби в очах українського суспільства.

Цим процесам сприяє і втрата того рівня, що мав місце за радянських часів, військово – патріотичного виховання молоді.

Прийняття в останні роки значної кількості нормативно-правових актів з питань військової сфери, зокрема, тих із них, що мають відношення до поліпшення стану законності і правопорядку у Збройних Силах, поки що не дало позитивних результатів, оскільки ще значна частина військовослужбовців керівної ланки не налаштована працювати по новому.

Наприклад, на самому високому рівні неодноразово велась мова дати свободу дій командирам і начальникам усіх рівнів щодо виявлення і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, але при оцінці загального стану справ у військових частинах і підрозділах, що перевіряються, одним із критеріїв неналежної їх роботи залишалось врахування числа вчинених злочинів і притягнутих до кримінальної відповідальності військовослужбовців.

Тому і не випадково, що відсоток прихованих злочинів, як взагалі, так і за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості залишається достатньо високим.

Крім того, необхідно зазначити про наступне:

1. Проблема злочинності щодо порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості має глибокі історичні коріння. Але лише, починаючи з Положення про військові злочини 1927 року (стаття 6) була передбачена кримінальна відповідальність за образу військовослужбовцем іншого військовослужбовця за відсутності між ними відносин підлеглості і старшинства, якщо при цьому хоча б один з них знаходився при виконанні службових обов'язків.

2. Поняття порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості автор визначає як історично обумовлену, засновану на системі неформального розподілу членів воїнського колективу і виникаючих при цьому неприродних домінантних відносин, складну, динамічну, протиправну, соціальну, кримінально-правову дію, направлену на порушення встановлених кримінально-військовим законодавством (ст. 406 КК України), статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, яка представляє по своїй суті посягання військовослужбовця певної категорії чи групи на права і особу іншого воїна.

До видів нестатутних взаємовідносин, що мають місце між військовослужбовцями, можна віднести, в першу чергу, «дідівщину» і «земляцтво», які представляють найбільшу суспільну небезпеку для військових колективів. Кількість форм нестатутних взаємовідносин різноманітна по змісту. Застосування тієї чи іншої форми залежить від особливостей конкретної неформальної системи відносин військовослужбовців, роду військ (сил) підрозділу, мети винного і місця вчинення злочину. Загальною рисою всіх цих форм є їх насильницька природа. Незважаючи на різноманітні форми психічного насильства, в більшості домінують форми насильства фізичного.

3. Проведене дослідження дозволяє автору виявити ряд особливостей сучасної системи нестандартних взаємовідносин військовослужбовців,

серед яких найбільш важливими є наступні:

а) Нестатутні взаємовідносини існують у військовому середовищі не одно десятиліття і за цей час в ньому встигли сформуватися стійкі криміногенні традиції, що передаються із покоління до покоління.

б) Для сучасних нестатутних взаємовідносин характерна та обставина, що молоді люди, які попали в армійське середовище із неблагополучної сім'ї, так само як і виховані в добропорядних умовах, мають однакові шанси стати носіями нестатутних взаємовідносин, пройшовши «школу дідівщини». Різниця між ними може існувати лише в різній мірі використання неформальних «привілеїв». Даний факт засвідчує про особливу, феноменальну якість «дідівщини» — її всеохоплюючий характер (можливості обхвату всіх без виключення категорій військовослужбовців по призову, незважаючи на їх індивідуальні якості). Ця особливість явища, що розглядається, є умовою існування і відтворення інших її якостей — системності і стійкості, які, в свою чергу, лежать в основі так званого «феномена неточної дідівщини». Практично кожен військовослужбовець більш раннього терміну призову в тій чи іншій мірі є носієм нестатутних взаємовідносин. Це обумовлено тим, що в неформальній системі взаємовідносин навіть для «старослужбовців» постійно існує реальна небезпека бути підданим певному покаранню за порушення «традицій» цієї системи. Перебуваючи під цією постійною загрозою, любий військовослужбовець, що проходить службу в підрозділі з неформальною системою воїнських відносин, практично змушений дотримуватися і охороняти неформальні правила цієї системи, керуючись елементарним інстинктом самозбереження. Створюєма таким чином кругова порука робить «дідівщину» явищем надзвичайно живучим, що знаходить широке поширення у військах (силах). До того ж, поміж різноманітних форм репресивних мір за недотримання неформальних правил, система, що розглядається, має і достатньо витребуваний військовослужбовцями по призову комплекс заходів «морального заохочення», що заключаються в тому, що неухильне виконання молодими воїнами «обов'язків» молодших періодів служби, а з квітня 2005 року передбачено лише два періоди військової служби, крім ВМС, гарантує своєчасне переміщення їх в нову якість — старший період служби з послідуною втратою попередніх «обов'язків» і набуття ряду «привілеїв».

4. Дослідження підтвердило тезис про те, що основні загально соціальні причини розглядуємих злочинів є первинним і необхідним елементом детермінації порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. У всій сукупності криміногенних факторів цивільного суспільства найбільш значимими в процесі детермінації нестатутних взаємовідносин, на нашу думку, є: причини, що витікають із загальних недоліків і протиріч соціально-економічної сфери життя нашого суспільства; причини, що витікають із низької ефективності позитивного ідеологічного і інформаційного забезпечення суспільної життєдіяльності; причини, що витікають із пороків системи виховання призовників; недоліки культурної сфери життя нашого суспільства.

Виходячи із загального характеру сучасних суспільних відносин, ці фактори формують загальну кримінальну направленість осіб одних військовослужбовців, блокують антикримінальну направленість осіб інших військовослужбовців і тим самим забезпечують підґрунття їх аморальної і протиправної поведінки, що проявляється, в тому числі, і у вчиненні ними злочинів антистатутної направленості. Більша частина криміногенних якостей і навичок військовослужбовця – порушника статутних правил взаємовідносин, є першопричиною їх протиправних дій, закладається, формується і набуває стійкість ще до призову на військову службу. Без нейтралізації негативного впливу деяких суспільних відносин нашого сучасного суспільства на соціальні і психологічні складові структури особи середньостатистичного призовника боротьба із нестатутними відносинами у військах (силах) буде носити поверхневий і мало результативний характер.

5. Криміногенні переконання військовослужбовців-правопорушників, будучи криміногенною базою протиправної поведінки в сфері статутних взаємовідносин, поділяються на переконання, набуті до призову на військову службу, і переконання, набуті в процесі військової служби. При цьому роль останніх визначається мірою напруженості криміногенної ситуації і впливом на суб'єкт негативних традицій військового колективу. В той же час виникнення, зміцнення і реалізація в конкретному злочині цих переконань практично неможливі без наявності в структурі особи правопорушника криміногенних переконань тотожної направленості, набутих ним до призову на військову службу, що свідчить про діалектичний зв'язок і єдність соціально – психологічних якостей, отриманих як до призову на військову службу, так і під час її проходження.

6. Негативні соціально-демографічні особливості особи військовослужбовця-правопорушника, проходячи через соціально-психологічні характеристики, найбільш яскраво проявляються після завершення процесу його адаптації до військової служби і набуття ним стійкого позитивного статусу в ієрархії військового колективу. Як правило, це відбувається після того, як військовослужбовець прослужив біля одного року. Враховуючи, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 17.03.2005 р. № 2490-IV терміни строкової військової служби зменшені до 12 місяців, для матросів і старшин до 18 місяців, то варто прогнозувати, що таким терміном можуть бути і 6 місяців. Тому, починаючи з цього періоду служби у більшості військовослужбовців багатократно збільшується вірогідність вчинення злочинів, що розглядаються.

7. Мотивуючою силою розглядуємих протиправних дій є не порочні «традиції» воїнської неформальної системи самі по собі, а можливість задоволення особистих потреб за рахунок інших військовослужбовців. Зокрема, цей мотив, тобто намагання домінувати, владувати над іншими військовослужбовцями і отримувати різні матеріальні і психологічні «блага» внаслідок володіння цією владою лежить в основі мотивації

розглядуємих злочинів. Головні мотиваційні лінії злочинів проти порядку статутних воїнських взаємовідносин мають у своїй основі корисно-егоїстичну направленість своїх основних елементів (актуалізація потреб, прийняття рішення, вірогідність прогнозування, аналізу скоєного). Крім цього, в структурі мотиваційної сфери розглядуємих правопорушників можуть бути присутніми і насильницько-егоїстичні риси, зв'язані, головним чином, з хуліганськими спонуканнями суб'єкта, що виражаються у виродливому намаганні до самоутвердження і домінування над іншими; спонуканнями, заснованими на особистій неприязні чи бажанні відомстити за нанесені раніше обіди.

8. Основний комплекс заходів попередження нестатутних взаємовідносин достатній для організації задовільної системи деструктивного впливу на ці злочини, будується переважно на основі використання вже попереджувальної, що існує, практики спеціально-кримінологічних заходів організаційного, управлінського і виховного характеру. Необхідно визнати, що у військових службових осіб є достатньо реальних і потенційних можливостей (реалізуємих на сьогодні не в повній мірі) для попередження і профілактики нестатутних відносин військовослужбовців, успішне використання яких дозволить в значній мірі знизити темпи приросту даної злочинності, а в перспективі і стабілізувати її. Більш того, без активної боротьби самих військовослужбовців з цим кримінальним феноменом задовільна система попередження нестатутних відносин буде нежиттєздатною, а всякий вплив на цю злочинність «зверху» чи «зовні» (зі сторони суспільства) не призведе до яких-небудь суттєвих позитивних результатів.

9. Недоліки правового регулювання адміністративного, фінансового, матеріально – технічного, наукового, інформаційного, кадрового і інших видів забезпечення боротьби із нестатутними відносинами, а також правові дефекти механізму його практичної реалізації займають одно із центральних місць в причинному комплексі нестатутних відносин військовослужбовців. Діючий Дисциплінарний статут Збройних Сил України створює об'єктивні передумови для масового порушення основоположного правового принципу – вина командира в проступку підлеглого повинна бути доказана, а не презюмована. Нормативно-правова база, що є на даний час, не дозволяє з відповідною ефективністю боротися з порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Щоб змінити існуючу ситуацію, необхідно привести окремі акти законодавства один до одного і потреб часу, враховуючи всі явні і сховані лінії сучасної кримінальної ситуації.

10. В причинному комплексі порушення статутних правил взаємовідносин військовослужбовців за відсутності відносин підлеглості особливе місце займають специфічні детермінанти, що витікають із особливостей організації, забезпечення і проходження строкової військової служби. До них варто віднести організаційно – управлінські фактори, причини соціально-демографічного і соціально-психологічного характеру, а також відсутність в Збройних Силах системи віктимологічної профілактики нестатутних взаємовідносин.

Організаційно-управлінські причини є основними в розглядуємому комплексі специфічних факторів військового походження, які поділяються на :

а) кадрові, суть яких складає зниження професійної компетенції і мотивації до добросовісної служби у осіб, що займають первинні сержантські, старшинські і офіцерські посади;

б) процесуальні, що заключаються в недоліках службової діяльності офіцерів, сержантів і старшин, зв'язаних з організацією і здійсненням контролю за підлеглим особовим складом, з організацією матеріально – побутового забезпечення, навчанням військової справи і підтриманням в колективі здорової морально-психологічної атмосфери;

в) специфічні, які зв'язані з рядом особливостей проходження військової служби (закритість для цивільного суспільства деякої інформації про життя військового підрозділу), специфікою військового колективу (замкнута група молодих осіб чоловічої статі із властивою цьому контингенту груповою психологією), корпоративністю і «круговою порукою», вадами практики оцінки діяльності командира по кількості скоєних в його підрозділі правопорушень, наявністю в деяких військових колективах кримінальної субкультури і рядом інших специфічних обставин.

11. Враховуючи, що розглядуємый військово-кримінальний феномен володіє ознаками системного явища, уявляється необхідним і єдино вірним протипоставити злочинності військовослужбовців у сфері статутних правил взаємовідносин комплексну систему попередження і профілактики, яка складається із мікро-, міні- і макрозаходів, об'єднаних в цілісну задовільну чи оптимальну систему. Задовільна система реалізується в основному суб'єктами мікро- і міні рівня антикримінального впливу. При деякій підтримці суб'єктів макрорівня, використовуючи мінімальні матеріально- фінансові ресурси, придатна для застосування при вірній її організації і стабілізації розглядуємої злочинності вже в даний час. Оптимальна система, яка має стратегічну природу і використовуючи комплекс заходів виховного, соціально-економічного, організаційно-правового і кримінально-правового характеру, потребує від держави значних матеріальних, фінансових і організаційних, які повністю окупляться в перспективі, затрат. Більш того, без реалізації цієї системи скільки-небудь ефективний антикримінальний вплив на розглядуєму злочинність військовослужбовців уявляється неможливим. Тільки цілеспрямована, погоджена, добре забезпечена діяльність всього суспільства і держави по боротьбі з нестатутними взаємовідносинами в Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань дасть бажані і відчутні результати по викоріненню цього ганебного явища із життя військовослужбовців.

УДК 351

Мандич Л.Г.

ВНЗ «Національна академія управління»

ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Метою даної роботи є з'ясування ролі та встановлення потенційних можливостей органів самоорганізації населення у сприянні вирішенню завдання забезпечення національної безпеки України.

В роботі досліджується здійснення органами самоорганізації населення власних повноважень, встановлюються можливості як позитивного, так і негативного впливу органів самоорганізації населення на стан забезпеченості національної безпеки України, а також пропонуються відповідні зміни в чинне законодавствою.

The given paper is aimed at determining the role and potential capacities of the population selforganization bodies to enhance the solution of ensuring the national safety of Ukraine.

The paper explores the realization by the population selforganization bodies of their authority, determines the opportunities of both the positive and the negative impacts of the former upon the provision of the national safety of Ukraine. Appropriate amendments to the currently legislation have been also offered.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, що набули в світі за останні десятиліття широкого поширення, та загрози, що виникли в зв'язку з цими процесами, вимагають від усіх держав все більшого приділення уваги вирішенню завдання забезпечення національної безпеки. З цією метою держави змушені перерозподіляти свої матеріальні, фінансові, організаційні та інші ресурси на користь побудови ефективної системи попередження та подолання кризових та інших небезпечних явищ та процесів, що можуть загрожувати національній безпеці.

В цьому контексті виникає необхідність розбудови такої системи державного управління та місцевого самоврядування, яка б, з одного боку, була достатньо ефективною та мобільною, тобто здатною попереджати та усувати можливі загрози національній безпеці, а з іншого – вона повинна бути сама максимально захищена від можливих протиправних втручань в свою діяльність чи використання у протиправних цілях.

Така мета, на нашу думку, може бути досягнута шляхом чіткої законодавчої регламентації повноважень кожної з ланок системи державного управління і місцевого самоврядування та налагодження ефективного контролю за їх діяльністю.

Аналіз останніх досліджень. В дослідженнях вітчизняних вчених загалом приділено багато уваги проблематиці забезпечення національної безпеки. Досить значна частина досліджень присвячена, зокрема, ролі вищих органів державної влади у забезпеченні національної безпеки України. Однак, роль органів місцевого самоврядування та, зокрема, органів самоорганізації населення у забезпеченні національної безпеки досліджена недостатньо. Особливо це стосується органів самоорганізації населення.

Питаннями сутності, правового статусу, місця органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування займаються такі провідні вітчизняні вчені як Погорілко В.Ф., Батанов О.В., Кравченко В.В., Пітцик М.В., Любченко П.М., а також Орловський О.С., Первомайський О.О., Мягченко М.Ю., Прієшкіна О.В., Остапенко О.Г. та інші. Однак, залишається недостатньо дослідженим питання сутності та змісту повноважень органів самоорганізації населення, їх можливостей в контексті забезпечення національної безпеки України.

Виходячи з вище викладеного, **метою даної роботи** є з'ясування ролі та встановлення потенційних можливостей органів самоорганізації населення у сприянні вирішенню завдання забезпечення національної безпеки України.

Основний матеріал. Правовий статус та повноваження органів самоорганізації населення регламентуються в першу чергу Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Закон України «Про органи самоорганізації населення» у статті 3 встановив, що органами самоорганізації населення є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети. Основними завданнями органів самоорганізації населення є:

- 1) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України;
- 2) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг;
- 3) участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм. [3, ст. 3]

На перший погляд може скластися враження, що органи самоорганізації населення (далі – органи СОН), здійснюючи свою діяльність на досить незначній території (будинок, вулиця, квартал, мікрорайон тощо), не можуть істотно впливати на стан забезпеченості національної безпеки України.

На нашу думку, таке враження є хибним. Більше того, органи СОН за певних обставин можуть виступати як фактор зростання забезпеченості національної безпеки України, але при сучасному рівні законодавчого регулювання їх діяльності вони можуть бути перетворені і на загрозу національній безпеці.

Така ситуація викликана особливостями законодавчого регулювання повноважень органів СОН, контролю за здійсненням цих повноважень і порядку фінансування діяльності органів СОН, а також відсутністю будь-яких нормативних актів, що встановлювали б хоча б в загальних рисах порядок здійснення своїх повноважень органами СОН.

Так, Закон України «Про органи самоорганізації населення» визначив, що органи самоорганізації населення мають власні повноваження (ст. 14 Закону) [3, ст. 14], а також можуть наділятися відповідною місцевою радою делегованими повноваженнями (ст. 15 Закону) [3, ст. 15].

При дослідженні вичерпного переліку власних повноважень органів СОН, що наводиться у статті 14 Закону України «Про органи самоорганізації населення», стає зрозумілим, що реалізація на практиці багатьох із них напряду впливає на стан забезпеченості національної безпеки України.

Так, одним з власних повноважень органів СОН є надання допомоги навчальним закладам, закладам та організаціям культури, фізичної культури і спорту у проведенні культурно-освітньої, спортивно-оздоровчої та виховної роботи серед населення, розвитку художньої творчості, фізичної культури і спорту; сприяння збереженню культурної спадщини, традицій народної культури, охороні пам'яток історії та культури, впровадженню в побут нових обрядів. [3, ст. 14]

З одного боку, діяльність органів СОН в цьому напрямку, якщо вона ними здійснюється, можна тільки вітати, оскільки культурно-освітня, спортивно-оздоровча та виховна робота серед населення, особливо серед молоді, сьогодні проводиться у недостатніх обсягах, і заклади, що її здійснюють, потребують всебічної підтримки з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

З іншого боку, в таких регіонах як Автономна Республіка Крим, Закарпатська область чи інших місцевостях органи СОН, фінансовані зацікавленими іноземними структурами (а це дозволено сучасним законодавством, оскільки ст. 16 Закону України «Про органи самоорганізації населення» одним з джерел фінансування органів СОН визначила добровільні внески фізичних і юридичних осіб [3, ст. 16], а Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» встановив порядок такого фінансування іноземними фізичними і юридичними особами [1, ст. 27]), можуть здійснювати під виглядом сприяння в організації культурно-освітніх чи спортивно-оздоровчих заходів допомогу в організації та вихованні молодіжних націоналістичних угруповань, можливо навіть воєнізованого типу, діяльність яких в майбутньому може бути скерована на антидержавницькі цілі.

З метою запобігання такої та подібних загроз, на нашу думку, слід більш докладно врегулювати питання контролю за фінансовою діяльністю органів самоорганізації населення, необмежуючись простим переліком уповноважених суб'єктів, який подається у ст. 24 Закону України «Про органи самоорганізації населення», в якій сказано, що контроль за фінансовою діяльністю органу самоорганізації населення в межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада та її виконавчі органи;
- 2) виконавчий комітет, який здійснив реєстрацію органу самоорганізації населення;
- 3) збори (конференція) жителів за місцем проживання;
- 4) органи державної влади. [3, ст. 24]

Можливо, буде доцільним встановити обмеження щодо фінансування діяльності органів СОН нерезидентами України, або встановити спеці-

альну дозвільну чи погоджувальну процедуру, згідно якої відповідна місцева рада чи її виконавчий орган надавали б згоду на фінансування органу СОН відповідною іноземною фізичною чи юридичною особою та погоджували програму, під яку здійснюється подібне фінансування.

Прикладом позитивного впливу діяльності органів СОН на стан забезпеченості національної безпеки України є здійснення ними такого повноваження, як контроль за якістю надаваних громадянам, які проживають у жилих будинках на території діяльності органу самоорганізації населення, житлово-комунальних послуг та за якістю проведених у зазначених жилих будинках ремонтних робіт. [3, ст. 14]

В умовах зношеності за деякими підрахунками від 70 до 90 відсотків житлово-комунальних фондів контроль органів СОН за якістю проведених ремонтних робіт у будинках набуває значення важливого запобіжника можливим техногенним катастрофам, пов'язаним із зношеністю житлово-комунальних фондів чи неякісними ремонтними роботами. До таких катастроф можна віднести вибухи побутового газу, прориви труб водопостачання, обвали стін чи покрівлі будинків, різке просідання фундаменту будинку тощо.

Однак, для ефективного виконання вище зазначеної суспільно значущої функції органам СОН не вистачає повноважень владного характеру, оскільки складені ними акти про неналежне виконання ремонтних робіт у певному будинку не завжди беруться до уваги відповідною житлово-експлуатаційною дільницею чи іншими замовниками та виконавцями ремонтних робіт.

Отже, в даному випадку знову виникає необхідність більш докладної нормативно-правової регламентації форм та механізмів здійснення повноважень органами самоорганізації населення.

Висновки. Таким чином, діяльність органів самоорганізації населення може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на стан забезпеченості національної безпеки України, а отже ефективне функціонування органів самоорганізації населення, направлене на належне виконання поставлених перед ними законом завдань, є однією з передумов забезпечення національної безпеки України.

Подальші дослідження інституту органів самоорганізації населення, а також внесення запропонованих нами змін до чинного законодавства, що регламентує організацію і діяльність органів самоорганізації населення, дозволять підвищити роль органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування України, перетворити їх на ефективний механізм здійснення низової демократії, що призведе до зростання рівня забезпеченості національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про благодійництво та благодійні організації. Закон України від 16.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – ст. 292.

2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.

3. Про органи самоорганізації населення. Закон України № 2625-III від 11.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – ст.254.

УДК 343.9

Смоленський Д.П.

Волинський інститут ім. В.Липинського МАУП

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ГРУПОВОЇ КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

В даній праці аналізується проблеми жертв групової корисливої злочинності неповнолітніх. Подаються рекомендації щодо можливої поведінки та ролі потерпілого.

In the given labour is analysed problems of victims of group mercenary juvenile delinquency. Recommendations in relation to the possible conduct and role of potrepilogo are given.

Постановка наукової проблеми, її значення. Вивчення ролі потерпілих від групової корисливої злочинності неповнолітніх нині є актуальною, оскільки їхня кількість стає все значнішою.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблематики. Проблема жертви злочину досить давно почала цікавити людство та науку. Внаслідок чого розвиток кримінології як науки призвів до виникнення такого напрямку, як віктимологія. Засновником вважають американського кримінолога Х.Фон Хентинг, який в 1948 році видав книгу «Злочинець та його жертва». Напрацювання в даній сфері продовжили А.Фаттах, Г.Гетіг, Б.Мендельсон, Д.Рівман, Л.Франко, В.Рибальська, В.Мінська, В.Полубінський та ін.

Цілі та завдання дослідження. Потреба дослідження ролі жертви групової корисливої злочинності неповнолітніх є актуальною. Адже без вивчення морально-психологічних і соціальних характеристик потерпілих, ситуації, що передують злочину, а також ситуацій безпосереднього вчинення злочину не можливе ефективне застосування профілактичних заходів.

Виклад основного матеріалу. В кримінології прийнято розрізняти причини та умови злочинності, де перше – це явища, які породжують інші явища, а друге – це явища, які сприяють причині [2, с.54]. І сьогодні до таких явищ можна віднести категорію «жертви» або «потерпілого». Частковим підтвердженням даної думки може слугувати той факт, що законодавець зберігає можливість мінімального покарання правопорушника з врахуванням поведінки та думки потерпілого.

Хоча загальноприйнято вважати терміни «потерпілий» та «жертва» тотожними, однак на нашу думку, саме внаслідок високої латентності групової корисливої злочинності неповнолітніх, ці поняття слід би було

розрізняти. Під «жертвою» розуміти постраждалу від злочину фізичну особу незалежно від того, чи визнана вона такою законом і чи вважає себе такою. А під «потерпілим» – особу, якій злочином безпосередньо завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, і яка визнана у встановленому законом порядку.

Ще у 1967 році А.Фаттах зазначав «цілком можливо, що наші невдачі у галузі попередження злочинності обумовлені тим, що на протязі століть вся увага була зосереджена на самому проступку або ж злочинці і не приділялась увага жертві, якої вона заслуговує» [6, с.341]. На підставі результатів низки досліджень щодо проблем «жертви злочину» був започаткований окремий напрямок в кримінології – кримінологічна віктимологія.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення повсякденного спілкування членів угруповань з іншими акторами локальних груп, у тому числі з потенційними жертвами вуличного насилля. Охарактеризовуючи жертви злочинів неповнолітніх звертає на себе увагу, той факт, що більшість проступків здійснюється до осіб слабких за характером, фізично нездатних протистояти погрозам та насильству. Здебільшого, це жінки або чоловіки з перевагою фемінних рис над маскулініними.

Потенційні жертви можна визначити по одежі і по ході, а головною відмітною рисою «лоха» є боязнь перед членами угруповань. При розмові представник угруповання завжди підкреслює своє становище, одразу ж дає зрозуміти з ким той розмовляє. Це відчувається у впевненому голосі, з деякими ознаками нахабства, у відсутності страху. У жертви таких рис не спостерігається, вони погано мислять, не можуть себе захисти в діалозі. У членів угруповань сформувався крім пізнавального образу потенційної жертви також розроблені спеціальні технології нав'язування ролі жертви в діалогах. Наприклад, манера використовувати мову таким чином, що промова міняє ситуацію і/або створює нову реальність [3, с. 84].

Віктимологічний аспект обставин конкретного злочину проявляється також у діях злочинця та у попередній оцінці ним «кримінальної» ситуації. Як відомо, злочинець під час вчинення злочину завжди діє у певній «кримінальній» ситуації. Однак до цієї ситуації вносяться особистісні якості не лише злочинця, а й самого потерпілого. Дослідження показують, що поведінка злочинця нерідко зумовлена поведінкою його жертви. Досить часто злочинна поведінка провокується негативною поведінкою самого потерпілого. За даними ряду досліджень, до 29% злочинів або спровоковані потерпілими, або вчинені за їх сприяння [6, с.36].

Кожний двадцятий неповнолітній вчинив злочини з мотиву помсти потерпілому. Під впливом спільників злочини вчинили 12,9% неповнолітніх. Метою для 54,5% неповнолітніх під час вчинення злочинів було задоволення своїх потреб у їжі чи одягу. Тільки 14,6% неповнолітніх вчинили злочини для придбання престижних речей чи спорттоварів, а задля придбання алкогольних напоїв – лише 7,6% осіб. Злочинна романтика привернула увагу 5,2% учнів.

Складовою механізму злочинної поведінки неповнолітнього є не лише

мотивація вчинення злочину, що відбиває для кожного індивіда його потреби й інтереси, але й кримінальна ситуація. Поява мотиву і прийняття рішення про вчинення протизаконного діяння здійснюється під впливом ситуації (зовнішніх умов), що є в даний конкретний момент. Причому, в одних випадках злочинець сам навмисно створює умови для здійснення свого наміру, а в інших випадках обставини чи потерпілий можуть суттєво обмежувати можливість обрання суб'єктом того чи іншого варіанту поведінки.

А тому при притягненні до відповідальності неповнолітнього за вчинення групового корисливого злочину слід враховувати встановлену кримінологами закономірність: чим більш вища (провокаційніша) роль потерпілого в конкретному злочині, тим уважніше слід підходити до оцінки особи, яка вчинила злочин.

На думку багатьох науковців роль потерпілих при цьому може бути пов'язана:

а) з особливостями ситуаційного стану (сп'яніння), стану фізичного, психічного здоров'я, що обмежують контроль оточуючої обстановки;

б) з недбалістю, легковажним ставленням до безпеки особи, своєї честі, гідності, збереження майна;

в) з небажанням повідомити правоохоронним органам про факт злочинного посягання, що вже мав місце щодо нього;

г) з неналежним та легковажним ставленням до правил, що охороняють громадський порядок та безпеку;

д) з укладенням незаконних угод;

е) з провокуючою поведінкою [4, с.82].

Потерпілий може впливати на розвиток конкретної злочинної ситуації одноразовою дією чи на протязі довготривалого часу (з аморальною поведінкою однієї чи обох сторін). Можливе і неодноразове повторювання однотипних ситуацій конкретних злочинів з тими чи частково змінюваними учасниками, коли потерпілий, наприклад, від крадіжки, продовжує вести себе легковажно чи провокуючим чином або не повідомляє про злочинні дії правоохоронним органам.

Якщо враховувати особу неповнолітнього злочинця, то тут слід звернути увагу на такий аспект: серед потерпілих внаслідок злочинів скоєних неповнолітніми з дисоціальною розладом особистості переважають незнайомі люди (майже 70%) і не фізичні особи (наприклад, крадіж з магазинів) (51%), в той же час серед потерпілих розумово повноцінних неповнолітніх злочинців – знайомі і рідні (46,5%).

Стан віктимності це не лише незахищеність особи, але й незахищеність тих місць, де знаходяться матеріальні цінності, що передбачає різні заходи попередження злочинності. Як видно з наведених даних, саме через недостатню захищеність матеріальних цінностей значним є показник злочинів неповнолітніх щодо юридичних осіб, а останнім часом все частіше ними скоюються так звані господарські злочини. Сюди ж ми можемо віднести крадіжки з дач, які здебільшого не мають певного захисту.

На жаль, проблемам віктимності сьогодні мало приділяють уваги як на законодавчому рівні, так і практичному. Класифікація жертв злочинів ведеться лише за статтю і віком, фактично виключаються професійна приналежність, морально-психологічні особливості особи. Типовим прикладом є подання статистичного звіту по Чернігівській області за січень 2005 року в якому зазначається: «органами внутрішніх справ області зареєстровано 959 злочинів Потерпіли від злочинів 474 особи. Серед потерпілих 31% жінок, 15,2% пенсіонерів, 2,7% неповнолітніх».

Якщо професійна приналежність при класифікації потерпілих від групової корисливої злочинності неповнолітніх є не досить актуальною — здебільшого потерпілими є пенсіонери. То якраз морально-психологічні особливості особи потерпілого необхідні насамперед для характеристики категорій злочинів, в яких зазначені риси особи жертви є основою способу й форми вчинення злочину або приводом до групової корисливої злочинності неповнолітніх.

Так, як показують спостереження, сприяють груповій корисливій злочинності неповнолітніх такі категорії жертв як, агресивні жертви, активні жертви та некритичні жертви згідно класифікації кримінологів Санкт-Петербурзької академії МВС Росії [1, с.113-114].

Агресивні жертви — особи, поведінка яких пов'язана з нападом на особу, що в подальшому завдає шкоду, або інших осіб чи іншими подібними діями (образою, наклепом, знущанням тощо). Для жертв цього типу характерне умисне створення конфліктної ситуації. Саме через наявність такого виду жертв великий відсоток злочинів неповнолітні скоюють як помсту.

Активні жертви — особи, чия поведінка, хоча й не пов'язана з нападом або створенням конфлікту, проте активно сприяє завданню їм у кінцевому підсумку шкоди. Здебільшого дана категорія виступає в ролі близьких, рідних або знайомих неповнолітніх які й скоїли злочин.

Некритичні жертви — особи, для яких характерні необачливість, невміння правильно оцінювати життєві ситуації.

Враховуючи ступінь віктимності розробленої кримінологами України НАВС сюди ж слід віднести і жертви з високим рівнем ризику. Морально-соціальна деформація такої особи практично не відрізняється від правопорушників і характеризується стійкою її антисоціальністю (повії, наркомани, алкоголіки та ін.).

Якщо проводити класифікацію віктимної поведінки за її характером, згідно з А.Зелінським, жертвам групової корисливої злочинності неповнолітніх притаманна: провокуюча поведінка — екстравагантна зовнішність, а відповідно несприйняття її іншими; демонстрування багатства, внаслідок чого виникає спокуса позбавити особи даного багатства, або так званий ефект «Робін Гуда» — романтизоване бажання справедливого розподілу; легковажність — довірливість і наївність як дорослих, здебільшого жінок, пенсіонерів, так і неповнолітніх, або родичів злочинців.

Загалом роль жертви у кримінологічному механізмі злочину може бути

найрізноманітнішою – від нейтральної до максимально провокуючої злочинця на вчинення злочину. Звичайно жертві може бути завдано шкоди і в результаті її необачливих дій, неправильної поведінки. До ситуації, коли в результаті поведінки жертви створюється об'єктивна можливість вчинення злочину, належить також відсутність необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, невчинення опору діям злочинця.

Проблема вивчення віктимологічних чинників групової корисливої злочинності неповнолітніх полягає у тому, що дана категорія злочинів характеризується високим ступенем латентності, адже досить часто потерпілі не звертаються у правоохоронні органи. Пояснюється це віктимологічною поведінкою самих потерпілих – безтурботливе ставлення до укріплення домівки, охорони автомобіля, перебування в небезпечних місцях, часто у нетверезому стані; довірливість (купівля фальсифікованих товарів, гра на вулиці в азартні ігри, впускання до квартири незнайомих людей); відсутність контролю за дітьми та майном.

Зробивши узагальнений віктимологічний аналіз групової корисливої злочинності неповнолітніх, можна сформулювати основні чинники, це: переважно жінки, самотні пенсіонери або фізично чи психологічно слабкі неповнолітні; більшість злочинів вчиняється у вечірній час, у нелюдних місцях; злочини нерідко обізнані про потенційну жертву; потерпілі провокують певні злочинні дії.

Висновки, практичні рекомендації та перспективи подальших досліджень. Отже, при дослідженні причин та умов конкретного злочину потрібно враховувати роль віктимологічного фактору, тобто властивостей особистості та поведінки потерпілого у механізмі злочинної поведінки. Адже в кримінальному праві існує положення, відповідно до якого наявність вини потерпілого звужує межі кримінальної відповідальності винного у вчиненні злочину.

Література:

1. Александров Ю., Гель А., Семаков Г. Криминология: Курс лекцій. – К., 2002. – С. 113-114.
2. Алексеев М. Криминология и профилактика преступности. – М., 1989. – С. 54.
3. Волков В.В. Ценности и нормы нелегальных силовых структур // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т. 2. – 1999, №3. – С. 84.
4. Колб О. Криминология і соціальна профілактика злочинів серед засуджених виправно-трудоустанов. – Луцьк, 2001. – С. 82.
5. Кримінальний кодекс України. – К., 2002.
6. Криминология: Учебник / Под ред. В. Кудрявцева. – М., 1997. – С. 36, 341.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2004.

УДК [347.735+347.466]: 346.9 (477)

Андросов С.М.

Луганский государственный университет внутренних дел

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАЛОГОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ, ВОЗНИКАЮЩИХ В СФЕРЕ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

В данной статье анализируются правовые проблемы залогового обеспечения надлежащего исполнения банковского кредитования хозяйствующих субъектов. Автор указывает на конкретные разногласия залогового законодательства, а также предлагает ряд способов по их устранению.

In the given article the legal problems of the mortgage providing of the proper execution of the bank crediting of managing subjects are analysed. An author specifies on concrete disagreements of mortgage legislation, and also offers the row of methods on their removal.

Анализ хозяйственного судопроизводства свидетельствует о многочисленных нарушениях хозяйственных кредитно-банковских обязательств. Сторонами указанного обязательства, зачастую, нарушаются взятые на себя обязательства [1, 2].

Участники банковского кредитования наделены правом применения ряда обеспечительных средств, направленных на стимуляцию надлежащего исполнения хозяйственного кредитно-банковского обязательства. Современная практика банковского кредитования в Украине свидетельствует о явном предпочтении залогового обеспечительного средства. Однако, сам по себе факт применения залогового механизма не следует понимать в качестве безупречной гарантии исполнения основного (кредитного) хозяйственного обязательства. Так, судебная практика свидетельствует о многочисленных нарушениях залогового обеспечения [3].

В значительной мере, данная ситуация обусловлена проблемами правового регулирования механизма залогового обеспечения (несогласованность легальных дефиниций понятия «залог», противоречивость норм хозяйственного и гражданского законодательства и др.).

Таким образом, сохраняемая в настоящий момент высокая степень риска кредитования субъектов хозяйствования*, а также несовершенство законодательства, регламентирующего институт залогового обеспечения, обуславливают актуальность данного исследования.

Решение вышеуказанных проблем может способствовать разрешению таких практических и теоретических задач, как:

---

*Повышение хозяйственной активности в сфере банковского кредитования (кредитный портфель отечественных банков, составляющий большую часть их активов (68,7%), за 2004 год увеличился на 32,3% и на 01.01.2005 год составил 97,2 млрд. грн. [4; с. 15]) сопровождается довольно высокой степенью их риска. Часть "проблемных" кредитов в кредитном портфеле к началу 2005 года сократилась, но довольно незначительно (с 3,4 до 3,2%) [4; С. 16].

- обеспечение правильного и однотипного применения законодательства в делах возникающих из хозяйственных споров, связанных с применением законодательства о залоге;

- способствование развитию инструментальной функции хозяйственного права (выработка новых понятий и положений науки хозяйственного права) [4; с. 84].

Таким образом, основной задачей данной статьи является анализ проблем правового регулирования залогового обеспечения хозяйственных обязательств, возникающих в сфере банковского кредитования, а также разработка конкретных рекомендаций по их устранению.

Анализ общих проблем юридической сущности залога, а так же механизма его функционирования нашел свое отражение в научных трудах таких авторов, как А.С.Звоницкий, Л.А.Кассо, И.А.Покровский, М.И.Брагинский, В.В.Витрянский.

Анализ действующего законодательства позволяет сделать вывод о различных подходах к определению термина «залог». Статья 572 Гражданского Кодекса Украины (далее ГК) [5] указывает на возможность удовлетворения имущественного требования кредитора «за счет залогового имущества», в то время как статья 1 Закона Украины «О залоге» (далее Закон № 2654) [6] предусматривает материальную компенсацию кредитора «за счет стоимости заложенного имущества». Современные «правила хозяйствования» в сфере банковского кредитования требуют от ее участников значительной экономии времени и средств. Учитывая это, Законодательство Украины предусматривает в статье 26 Закона Украины «Об обеспечении требований кредиторов и регистрацию обременений» (далее Закон № 1255) [7] внесудебный порядок удовлетворения требований кредитора. Реализуется данный механизм путем заключения соглашения между залогодателем и кредитором о переходе последнему права собственности на предмет залога. При этом исключается необходимость преобразования предмета залога «в стоимостную категорию» (реализация с аукциона). Таким образом, данный механизм обращения взыскания на предмет залога выходит за рамки предложенного Законом № 2654 порядка удовлетворения имущественных требований кредитора, «за счет стоимости заложенного имущества».

Залоговые обязательства имеют своим основанием, как правило, договор о залоге. Вовлечение в число субъектов залогового обязательства участников хозяйственных отношений должно сопровождаться «вживлением» хозяйственно-правовых императивов в гражданско-правовую модель регламентации данного правоотношения. Практической реализацией указанного утверждения может выступить хозяйственно-правовая корректировка формы залогового договора — соглашения, изначально гражданско-правовой направленности.

Так, в частности, статьи 584 ГК и 12 Закона № 2654 определяют в качестве существенных условий договора залога — предмет залога, а так же существо, размер и срок выполнения основного обязательства, обес-

печенного залогом. Хозяйственное законодательство Украины конкретизирует декларативно заявленное требование статьи 12 Закона № 2654, относительно описания предмета залога (общий механизм описания предмета залога законодательно не урегулирован), необходимостью включения в число существенных условий хозяйственного договора — цены данного договора. Таким образом, не включение в содержание залогового договора конкретного условия о цене его предмета следует рассматривать как грубое нарушение формы хозяйственного залогового обязательства. Такой договор необходимо признавать незаключенным. Более того, в ряде случаев, хозяйственное законодательство Украины акцентирует внимание на необходимости оценки предмета залога. Так, диспозиция статьи 7 Закона Украины «Об оценке имущества, имущественных прав и профессиональной оценочной деятельности в Украине» [8] обязывает к проведению независимой оценки залогового имущества государственных и коммунальных предприятий. Оценка предмета залога, осуществляется банковскими специалистами по оценке обеспечения либо субъектами оценочной деятельности в соответствии с нормами действующего законодательства* и фиксируется в отчете об оценке.

До недавнего времени, теория не предполагала соотнесение денежных сумм предприятий-заемщиков, находящихся на их банковских счетах, к предмету залога. Общепринятой, считалась позиция, согласно которой указанные денежные средства, передавались в залог как имущественные права и, соответственно, не считались предметом залога по правилам, регулирующим залог вещей. Указанная позиция обуславливалась п. 3.3 Разъяснения Высшего арбитражного суда Украины от 24 декабря 1999 г. 02-5/602 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу». Принятие Закона № 1255 изменил данный подход, прямо предусмотрев в статье 2 возможность обременения такой разновидности движимого имущества, как денежные средства. В соответствии с п. 4 статьи 26 и ст. 33 Закона № 1255 залог денежных средств на банковских счетах должен рассматриваться именно как залог денежных средств, а не залог имущественных прав. В то же время, указанное положение закона противоречит нормам действующего законодательства (речь идет о противоречии ст. 26 и 33 Закона № 1255 содержанию пп. «г» п. 4 ст. 5 Декрета Кабинета Министров Украины от 19 февраля 1993 г. № 15-93 «О системе валютного регулирования и валютном контроле» [9]).

В качестве отдельной хозяйственно-правовой проблемы, связанной с залоговым обеспечением субъектов хозяйствования, выступает ситуация, обусловленная формулировкой части 1 статьи 5 Закона Украины № 1255.

---

* Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»; Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891 «Про затвердження Методики оцінки майна»; Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав».

Диспозиція указанної статті содержит в себе полный перечень правових режимов движимого имущества (подлежащего обременению) принадлежащего должнику или обременителю: право собственности либо право хозяйственного ведения. Однако, хозяйственная кредитно-банковская практика, а так же обычаи хозяйственного делового оборота, не исключают кредитования банками государственных казенных и коммунальных некоммерческих предприятий. В то же время, все принадлежащее указанным хозяйственным организациям имущество, в том числе и движимое имущество, часть из которого в последствии может выступить в качестве залогового обеспечения, закреплено за данными субъектами хозяйствования на правах оперативного управления. Это регламентировано частью 3 статьи 76 и частью 3 статьи 78 Хозяйственного Кодекса Украины [10]. Таким образом, механизм регистрации приоритетности удовлетворения возможных требований кредитора, в отношении данного залогового имущества, выпадает из сферы правового регулирования. В результате, создается замкнутый круг: статья 15 Закона Украины № 2654, регламентирующая регистрацию движимого имущества ссылается на закон. В то же время, главный закон в этой сфере – Закон Украины № 1255 не включает в сферу своего регулирования обременение движимого имущества, принадлежащего должнику на правах оперативного управления. В итоге создается достаточно рискованная ситуация для банковского учреждения, проявляющаяся в отсутствии механизма, закрепляющего приоритетность кредитора на удовлетворение своих законных требований за счет реализации предмета залога.

Таким образом, в целях устранения проблем правового регулирования хозяйственных обязательств, возникающих в сфере банковского кредитования, считаем необходимым следующее:

- привести в соответствие определения «залог» представленные в ГК, Законе № 1255 и Законе № 2654. Считаем целесообразной замену в диспозиции части 2 статьи 1 Закона Украины № 2654 словосочетания «получить удовлетворение из стоимости заложенного имущества» на словосочетание «получить удовлетворение из заложенного имущества»;

- дополнить декларативно заявленное требование статьи 12 Закона № 2654 (в отношении законодательно не урегулированного механизма описания предмета залога) необходимостью включения в число существенных условий хозяйственного договора залога – цены договора залога, что в конечном итоге согласует требования статьи 12 Закона № 2654 и части 3 статьи 180 ХК;

- дополнить объект правового регулирования обременений движимым имуществом, принадлежащим должнику на правах оперативного управления (изменению подлежит часть 1 статьи 5 Закона Украины № 1255);

- устранить противоречия между статьями 26, 33 Закона № 1255 и пп. «Г» п. 4 статьи 5 Декрета Кабинета Министров Украины от 19 февраля 1993 г. № 15-93 «О системе валютного регулирования и валютного контроля».

В тоже время, вопрос о проблемах правового регулирования — это лишь один из многочисленных аспектов исследования проблем залогового обеспечения надлежащего исполнения хозяйственных обязательств, возникающих в сфере банковского кредитования, требующий дальнейших тщательных научных изысканий.

Литература

1. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 27.11.2003 р. № 01-8/1463 «Про практику Верховного суду України у справах зі спорів, пов'язаних з кредитними відносинами».

2. Про доповнення Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 27.11.2003 р. № 01-8/1463 «Про практику Верховного суду України у справах зі спорів, пов'язаних з кредитними відносинами».

3. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 29.10.2003 р. № 01-8/1329 «Про практику Верховного суду України у справах зі спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про заставу».

4. Хозяйственное право: Учебник / В.К. Макутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; Под ред. Макутова В.К. — К.: Юриком Интер, 2002.—912 с.

5. Цивільний Кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356.

6. Закон України «Про заставу» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 47, ст.642.

7. Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 11, ст.140.

8. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 47, ст.251.

9. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, N 17, ст.184.

УДК 342.9

Тулянцева І.В.

Академії митної служби України, м.Дніпропетровськ

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОРЯДКУ ПЕРЕМІЩЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ: ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

В доповіді розглядаються питання щодо законодавчого регулювання порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Детально розглядається система і компетенція державних органів управління та контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей.

Запропоновано ряд заходів щодо вдосконалення законодавства стосовно процедури митного контролю та митного оформлення культурних цінностей при переміщенні їх через митний кордон України.

Постановка проблеми: На сучасному етапі побудови в Україні демократичної і справедливої європейської держави, головним завданням якої є забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, важливе місце займає подальше реформування правової системи країни.

У зв'язку зі зняттям державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність, лібералізацією режиму виїзду громадян України за кордон, та в'їзду іноземних громадян в Україну, набуває принципово нової ролі митна справа як засіб реалізації політики держави по захисту економічних та духовних інтересів нації.

Україну можна без заперечень віднести до країн світу, які володіють унікальними культурними цінностями. Прилучення до них громадян, використання їх для гармонійного розвитку нації – є обов'язком держави у сфері реалізації прав людини на участь у культурному житті суспільства.

Сьогодні відносини по переміщенню культурних цінностей через митний кордон України регулюються низкою правових актів, серед яких основними є – Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року [1], Митний кодекс України, прийнятий 11 липня 2002 року [2], Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затверджена Наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 року № 258 [3], Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 року № 1343 [4].

Водночас, в умовах сьогодення, згадані нормативні акти носять неконкретний характер і потребують ретельного вдосконалення.

Проблемам вдосконалення законодавства про переміщення культурних цінностей через митний кордон України були присвячені окремі публікації вітчизняних та закордонних науковців. Так, Ю.Дьомін та О.Кравченко розглядали проблеми кримінальної відповідальності за скоєння контрабанди, предметом якої були культурні цінності [5, с.29-31], І.Мартиненко – питання вдосконалення процесуальних повноважень митних органів [6, с. 64-67], Т. Діканова – відмежування контрабанди культурних цінностей від суміжних складів злочинів [7, с. 148-151], В. Максимов – аспекти міжнародно-правової охорони культурних цінностей [8, с.5]. Що ж стосується таких питань, як чітке визначення поняття «культурні цінності», розмежування компетенції державних органів управління у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей і контрольних повноважень митних органів при переміщенні культурних цінностей через митний кордон України, то поки що теоретичні розробки по удосконаленню законодавства в цій частині, практично відсутні.

Наукова новизна статті проявляється в тому, що в ній розкрито основні принципи взаємовідносин, які складаються між суб'єктами переміщення культурних цінностей і державними органами управління та контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, а також надані пропозиції по вдосконаленню діючого законодавства.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає в необхідності активізувати наукові дослідження, що забезпечують високий рівень взаємодії між державними органами управління та контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і сприятимуть протидії незаконного переміщення через митний кордон України національної культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. З набранням чинності Закону України «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 року (далі – Закон від 21.09.1999 р.), у вітчизняному законодавстві нарешті з'явився нормативний акт, завдяки якому було визначено порядок переміщення культурних цінностей через державний кордон України [1]. Раніше, до прийняття Закону, порядок вивезення з України та ввезення на її територію культурних цінностей регулювався окремими статтями Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 року [9], та «Инструкцией о порядке контроля за вывозом из СССР культурных ценностей», затвердженою наказом Міністерства культури СРСР від 23.03.1987 року № 120 (далі – Інструкція № 120).

Саме в Законі від 21.09.1999 року, вперше було надане визначення терміну «культурні цінності» – як об'єктів матеріальної й духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню й охороні відповідно до законодавства України, і затверджено вичерпний перелік цих об'єктів (ст.1 Закону).

Новацією Закону є те, що до культурних цінностей віднесені такі об'єкти матеріального світу на які раніше дія, скасованої зараз Інструкції № 120, не поширювалася, а саме: а) архівні документи; б)зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; в) рідкісні колекції та зразки фауни і флори, мінералогії.

Окремим об'єктом в Законі від 21.09.1999 р. визнані й «родинні цінності», тобто культурні цінності, що мають характер особистих чи родинних предметів (ст. 16 Закону). Нажаль, в Законі не визначено, яким чином повинно бути підтверджено право власності на такі предмети, що ускладнює, а інколи унеможлиблює, переміщення їх через кордон.

На наш погляд, в Законі від 21.09.1999 року необхідно навести перелік документів, які б підтверджували право власності на «родинні цінності» конкретних осіб, серед яких можуть бути: свідоцтва про право власності на спадщину, договір купівлі – продажу, рішення суду, товарні чеки на придбання предметів в антикварних магазинах.

Процедура вивезення (тимчасового вивезення), та ввезення (тимчасового ввезення) культурних цінностей має певні особливості. Відповідно до статей 15, 24 Закону від 21.09.1999 р., порядок оформлення права на вивезення (тимчасове вивезення) передбачає звернення власника культурних цінностей чи уповноваженої ним особою, не менше чим за місяць до дати їх вивезення, з клопотанням до Державної служби з питань націо-

нальної культурної спадщини. До клопотання зацікавленою особою додаються:

- нотаріально завірена копія угоди з приймаючою стороною про мету, гарантії надійного зберігання та повернення культурних цінностей в обумовлений угодою термін;

- документ про страхування культурних цінностей, що тимчасово вивозяться, із забезпеченням усіх випадків страхового ризику або документ про державні гарантії фінансового покриття будь-якого ризику, виданий країною, яка приймає культурні цінності;

- документ, що підтверджує право власності на культурні цінності;

- висновок державної експертизи.

Інструкцією про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України [3], визначено, що до клопотання зацікавленою особою додаються окрім перелічених в Законі документів ще:

- для фізичної особи – документ, що посвідчує особу;

- для юридичної особи – копія довідки про присвоєння коду ЄДРПОУ;

- два примірники переліку культурних цінностей;

- по два примірники кольорових фотографій кожної культурної цінності розміром 13x18 см.;

- паспорти на музичні інструменти.

Державна служба з питань національної культурної спадщини в межах своєї компетенції розглядає клопотання власників культурних цінностей або уповноважених ними осіб щодо вивезення культурних цінностей, приймає рішення про можливість вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей та видає Свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей (ст. 10 Закону від 21.09.1999р.).

На наш погляд, закріплення в Законі від 21.09.1999 року повноважень Державної служби з питань національної культурної спадщини стосовно прийняття рішень лише про можливість вивезення (тимчасового вивезення), є нелогічною. Так, якщо прийняти до уваги норми Митного кодексу України, які передбачають взаємовідносини митних органів з іншими органами державної влади, що здійснюють контроль під час переміщення товарів через митний кордон України, митне оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон завершується тільки після здійснення встановлених законодавством України необхідних для цього товару видів контролю (ст.27 МК України) [2]. Тобто, контрольні повноваження митних органів при переміщенні культурних цінностей через митний кордон України зведені до перевірки документів, які видані Державною службою з питань національної культурної спадщини. Рішення ж про вивезення (тимчасове вивезення) фактично приймається не митною службою, а уповноваженим органом державного управління у сфері контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей. Тому, правильно було б в Законі від 21.09.1999 р. указати, що до компетенції

Державної служби з питань національної культурної спадщини відноситься «прийняття рішення про вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей».

Як визначалось раніше, для отримання Свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей, предмети, заявлені до вивезення, підлягають обов'язковій державній експертизі. Проведення державної експертизи культурних цінностей регулюється Порядком, затвердженим постановою КМ України від 26.08.2003 року № 1343 [4]. Згідно з п. 3 Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення (далі – Порядок), за видами експертиза поділяється на попередню, первинну, повторну, додаткову, контрольну наукову і науково-технічну.

Попередня експертиза проводиться мистецтвознавцями для визначення об'єкта культурною цінністю або предметом культурного призначення серійного чи масового виробництва на підставі норм атрибуції та критеріїв його художньої, історичної, етнографічної та наукової значущості (п.3 Порядку). Мистецтвознавцями, згідно з п.2 Положення – є посадові особи, призначені Міністерством культури АРК, управлінням культури обласної (міської) держадміністрації за погодженням з Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (правонаступником якої є Державна служба з питань національної культурної спадщини) для проведення попередньої експертизи та оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей або для здійснення контролю за вивезенням, тимчасовим вивезенням культурних цінностей та їх поверненням в Україну в пункті пропуску через митний кордон України [4]. На наш погляд, те що попередня експертиза культурних цінностей проводиться саме мистецтвознавцями, які мають спеціальні знання і високу кваліфікацію, є абсолютно доцільним. Але, важко погодитись із тим, що в цьому ж Положенні у п. 7, повноваження по проведенню попередньої експертизи культурних цінностей надані не тільки мистецтвознавцям, а і посадовим особам Державної служби контролю. Це положення протиречить не тільки принципу проведення державної експертизи, але і визначенню, наведеному у п.2 Положення про те, хто являється експертом. Далеко не кожний представник державного органу управління у сфері контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей володіють спеціальними знаннями і мають необхідну кваліфікацію і тому, надання повноважень при проведенні попередньої експертизи культурних цінностей саме таким особам, може приводити до помилок в оцінці об'єкту експертизи.

Вважаємо за доцільне у п. 7 Порядку, внести зміни про те, що проведення попередньої експертизи повинно здійснюватись тільки експертами або мистецтвознавцями, які мають спеціальні знання і високу кваліфікацію.

Що стосується контрольних повноважень митних органів при здійсненні контролю при переміщенні культурних цінностей через митний

кордон України, треба зауважити, що вони в МК України не визначені. Норми ст. 98 МК України регулюють лише питання взаємодії митних органів зі спеціально уповноваженим державним органом по контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства [2], але особливості процедури митного контролю та митного оформлення не передбачають.

На наш погляд, потрібно МК України потрібно доповнити низкою статей, або цілим розділом, норми яких детально регламентували повноваження посадових осіб митної служби по здійсненню контролю за переміщенням культурних цінностей через митний кордон України.

Висновки: Запропоновані зміни до діючого законодавства з порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України може мати позитивний вплив на діяльність компетентних органів по протидії незаконного переміщення цінностей через кордон.

Література:

1. Відомості Верховної Ради України. – 199 – № 48. – Ст. 405.
2. Митний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Видавничій Дім «Ін Юре», 2002. – 120с.
3. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України / Затв. Наказом Мінкультури України від 22.04.2002 р. № 258 // Офіц. Вісн. України. – 2002. – № 28. – Ст. 1346.
4. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затв. постановою КМ України від 26.08.2003 р. № 1343 // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 168. – 10 вересня.
5. Дьомін Ю., Кравченко О. Про необхідність вдосконалення законодавства щодо порядку переміщення через митний кордон України культурних цінностей // Вісн. Прокуратури. – 2001. – № 1 (70). – с.29-31.
6. Мартыненко И. Вопросы противодействия нелегальному перемещению культурных ценностей через таможенные границы Украины, Беларуси и России // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – с. 64-67.
7. Диканова Т., Осипов В. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием «грязных денег»: Методич. пособие. – М.: ЮНИТИ, – ДАМА, Закон и право, 2000. – 310 с.
8. Максимов В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1997. – 18 с.

УДК

Гулак О.В.

Національний аграрний університет

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

У рамках наукового дослідження автором проведений аналіз організаційно-правових засад діяльності сільськогосподарських підприємств кримінально-виконавчої системи, особливостей державного управління у зазначеній сфері. Висвітлені сучасні негативні тенденції діяльності сільськогосподарських підприємств пенітенціарних установ та обґрунтовано необхідність впровадження заходів і механізмів державної підтримки та урегулювання досліджуваної проблематики.

Within this article the author has made an analysis of organizational and legal basis of agricultural enterprises activity of ukrainian criminal-executive system, peculiarities of state administration in this sphere. Highlighted today's negative tendencies of agricultural enterprises activity of the penitential system and substantiated necessity of introduction of state support and regulation measures and mechanisms in criminal-executive sphere.

Останні десятиріччя однією з актуальних проблем українського суспільства є реформування системи виконання покарань. У цьому процесі одним з найважливіших постає питання організації виробництва в місцях відбування покарання, яке на сьогодні є чи не одним з найболючіших. Незважаючи на те, що система останні десятиріччя переживає докорінні зміни, ця сфера її діяльності залишається такою, що зазнала найменших змін і перетворень.

Проте, у найскрутнішому становищі на даний час, у порівнянні з іншими підприємствами кримінально-виконавчої системи України, перебувають сільськогосподарські підприємства виправних установ. Держава, за останні десять років, виділяла на фінансування кримінально-виконавчої системи лише близько 30% від необхідних коштів. І лише в 2005 році ця цифра зросла до 40%. У ситуації систематичного недофінансування виправної системи, коштів не вистачає не те, що на впровадження ефективних програм розвитку даної системи, а навіть на забезпечення засуджених продуктами харчування. Через це кримінально-виконавча система вимушена утримувати належний рівень функціонування виправних установ за рахунок виробничо-господарської діяльності власних підприємств. Виправною системою взятий курс на самозабезпечення [1].

У рамках наукової статті автор мав на меті провести аналіз організаційно-правових засад діяльності сільськогосподарських підприємств кримінально-виконавчої системи, особливостей державного управління у зазначеній сфері, висвітлити сучасні тенденції діяльності сільськогосподарських підприємств пенітенціарних установ та запропонувати впровадження ряду заходів та і механізмів державної підтримки та урегулювання досліджуваної проблематики.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України суспільно корисна праця засуджених є одним з ефективних засобів на шляху досягнення основної цілі установ виправної системи — забезпечення ефективного процесу виправлення та ресоціалізації особи злочинця[2]. І саме у зв'язку з виконанням цих важливих завдань держава мусить звернути увагу на рівень ефективності функціонування та діяльності виправних установ та їх підприємств, які фактично «утримують» зазначені установи.

Основний тягар у забезпеченні установ кримінально-виконавчої системи України необхідними продуктами харчування лягає на сільськогосподарські підприємства, які на сьогодні, як і більшість інших подібних підприємств, перебувають у скруті. Сільськогосподарські підприємства установ кримінально-виконавчої системи не мають об'єктивних умов для адаптації у ринкових умовах. Коли основним змістом структурних перетворень економіки України на сучасному етапі стало створення виробництв, що використовують високі технології і забезпечують випуск конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку, сільськогосподарські підприємства установ кримінально-виконавчої системи вимушені застосовувати переважно ручну та малокваліфіковану працю засуджених. Застарілість активної частини основних фондів, відсутність новітніх технологій, застосування ручної та малокваліфікованої праці (через нестачу коштів) робить їх продукцію неконкурентоспроможною як за технічним рівнем, так і за ціною[3]. Отримання державних дотацій для сільськогосподарського виробника подібними підприємствами кримінально-виконавчої системи — майже нереальне завдання. Сьогодні держава не виробила прозорих, загальних механізмів надходження зазначених коштів до відповідного адресата.

Відповідно статті 13 Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України»[4], сільськогосподарські підприємства установ виконання покарань, як і інші підприємства системи, є казенними установами, які здійснюють некомерційну господарську діяльність без мети одержання прибутку для забезпечення професійно-технічного навчання засуджених та залучення їх до праці. Згідно з ч. 2 ст. 76 Господарського кодексу (ГК) України, рішення про визначення підприємств як казенних мусить ухвалити Кабінет Міністрів України. На початок листопада 2005 року центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань підготовлена відповідна постанова, яка буде направлена до вишого виконавчого органу, і лише після її підписання всі необхідні нормативні акти будуть приведені у відповідність із зазначеною постановою.

На сьогоднішній день підприємства кримінально-виконавчої системи діють згідно статуту, затвердженого центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань. Типовий статут сільськогосподарського підприємства кримінально-виконавчої системи визначає, що дане підприємство створене як самостійне підприємство з метою забезпечення виправних колоній України продуктами харчування. Зазначене підпри-

емство є юридичною особою. Права і обов'язки юридичної особи підприємство набуває з дня його державної реєстрації чи перереєстрації. Зазначена установа здійснює свою діяльність у відповідності з чинним законодавством, нормативними актами Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) – центральним органом виконавчої влади з питань виконання кримінальних покарань. Сільськогосподарське підприємство системи має самостійний баланс, різноманітні розрахункові рахунки в банках, печатку зі своїм найменуванням[5].

Сільськогосподарські підприємства пенітенціарної системи є державною власністю. Відповідно ч. 1 ст. 24 Земельного кодексу (ЗК) України, землі зазначеним установам передані на праві постійного користування. Згідно ч. 1 ст. 92 ЗК України, право постійного користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній власності – це право володіння і користування земельною ділянкою, без встановлення строку. Держава у даному випадку, відповідно п. «в» ст. 80 ЗК України, реалізує право власності на землю через ДДУПВП, який є центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань.

Відповідно ч. 3 ст. 76 Господарського кодексу (ГК) України, майно сільськогосподарського підприємства кримінально-виконавчої системи, як казенного підприємства, закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному в статуті підприємства, який затверджується ДДУПВП, а типовий статут підприємства кримінально-виконавчої системи, що на даний час розробляється ДДУПВП у зв'язку із закріпленням статусу підприємства виправної системи як казенного, затверджує Кабінет Міністрів України. ДДУПВП, як центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань, відповідно до ст. 33 Закону України «Про власність»[6], уповноважений управляти майном підприємств виправних установ, вирішує питання про створення і визначення цілей їх діяльності, реорганізації і ліквідації, здійснює контроль за ефективністю використання та схоронністю довіреного йому майна. Центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань, у відповідності з ч.5 ст. 76 ГК України, призначає керівника сільськогосподарського підприємства системи, дає дозвіл на здійснення підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Відмінності статуту певного сільськогосподарського підприємства кримінально-виконавчих установ, передусім, залежать від виду підприємства, профілю його роботи, але також і від виду установи, яка виконує покарання та при якій функціонує конкретне підприємство. Відповідно до ч. 3 та 4 ст. 11 КВК України, кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (далі – виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (далі – виправні колонії). Останні поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки.

Сільськогосподарські підприємства, які займаються тваринництвом,

рослинництвом і переробкою сільгоспсировини, а таких у системі налічується 12 одиниць, мають у наявності 46714 га землі, у тому числі сільгоспугідь – 41819 га, з них ріллі – 35452 га. Виробництво зерна у підприємствах кримінально-виконавчих установ у 2005 році склало 17899 тонн (фактичний збір урожаю вказано у вазі після доробки), що майже на 8 тонн менше ніж у минулому році, але на 10 тонн більше ніж у 2003. Урожайність зернових культур у 2005 році склала трохи більше 20 центнерів з гектара[7]. І хоча урожайність цього року у порівнянні з минулими роками досить висока, виробництво зерна за останні десять років зменшується – постає безсумнівним факт нерентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Зазначені підприємства знаходяться при колоніях мінімального рівня безпеки і виправних центрах. Таке розташування зумовлене послабленими умовами утримання засуджених у зазначених видах виправних установ, можливістю працювати і за межами кримінально-виконавчої установи. Оскільки сільськогосподарські підприємства займають великі земельні площі, характер праці у них засуджених вимагає, по-перше, послабленого контролю за засудженими-працівниками (у виправних центрах частиною 1 статті 60 КВК України передбачений належний нагляд), а по-друге, можливості пересування засуджених на значній території відповідних підприємств, що може дозволити лише полегшений режим відбування покарання у переліку установ кримінально-виконавчої системи.

Підприємства, які виготовляють сільськогосподарську техніку та обладнання, займаються їх ремонтом знаходяться у виправних установах закритого типу: середнього і максимального рівнів безпеки. Тобто, у них працюють засуджені, що здійснили більш тяжкі злочини ніж ті, які відбувають покарання у колоніях з мінімальним рівнем безпеки і виправних центрах, та ті засуджені, які здійснили злочин повторно.

На сьогоднішній день підприємства установ виправної системи виготовляють понад 200 найменувань виробів сільськогосподарського призначення, серед яких як прості вироби – інвентар, вироби побутового призначення, так і технологічно складні: ґрунтообробна техніка (борони важкі та середні, культиватори, водоналивні катки, плуги, розрихлювачі, підпушувачі), запчастини для комбайнів (шнеки, стрічки, транспортери), зернокидачі, широкий спектр фільтруючих елементів для палива та мастила автотракторної техніки.

Зважаючи на тяжкі умови діяльності сільськогосподарських підприємств кримінально-виконавчої системи, нагально необхідна ефективна підтримка цієї галузі зі сторони апарату державного управління. Незважаючи на те, що за останні роки у два рази зросло фінансування агропромислового комплексу, кошти спрямовані на підтримку сільгоспвиробника часто не знаходять свого адресату.

Сільськогосподарські підприємства виправної системи повинні бути основними виконавцями замовлення на загальнодержавному та регіональному рівнях. Зазначені підприємства повинні отримувати державні

дотації, як це прийнято у більшості країн світу, з причини нерентабельності сільськогосподарської продукції, зважаючи на необхідність даних підприємств забезпечувати продуктами харчування таку мало захищену категорію населення як засуджені. Необхідно звільнити підприємства від сплати земельного податку, розробити систему додаткових державних пільг, субсидій, дотацій. Слід, на законодавчому рівні, конкретно визначити обов'язок місцевих державних адміністрацій щодо надання необхідної допомоги у сфері виробничо-господарської діяльності сільськогосподарським підприємствам пенітенціарної системи України та виробити механізми покарання у разі відмови у наданні такої.

Використана література:

1.Кримінально-виконавча система України. – Журнал присвячений п'ятиріччю утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань. – 2003 р.

2.Кримінально-виконавчий кодекс України № 1129-4 від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21

3.Історична довідка управління працевикористання спецконтингенту та виробництва Державного департаменту України з питань виконання покарань. – 2004 р.

4.Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» № 2713-4 від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 30. – ст. 409.

5.Типовий статут сільськогосподарського підприємства кримінально-виконавчої системи України.

6.Закон України «Про власність» № 697-12 від 7 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

7.Дані управління працевикористання спецконтингенту та виробництва Державного департаменту України з питань виконання покарань.

УДК 343.9

Гришина Т.М.

ВНЗ «Національна академія управління»

ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН «ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ»

В статті на підставі дослідження дається визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 398 Кримінального кодексу України, та обґрунтовується його відповідальність.

Basing on the research, in the article is given the definition of the crime's subject, envisaged by the section 398 of the Ukrainian Criminal Code the substantiation of his responsibility.

Постановка проблеми. В теорії кримінального права і на практиці є настійна потреба в дослідженні суб'єкта злочину, передбаченого ст. 398 КК України, та обґрунтуванні його відповідальності за указані діяння, які завдають істотної шкоди суспільним відносинам в частині юридичного забезпечення захисту і представництва осіб у всіх сферах їх життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення кримінально-правової літератури свідчить, що праці щодо дослідження особи, яка підлягає кримінальній відповідальності за злочин погроза або насильство щодо захисника чи представника особи відсутні, окрім коментарів до КК України, які носять лише констатуючий характер і не розкривають цю проблему.

Цілі статті. З огляду на викладене вище щодо зазначеної проблеми видається за необхідне: 1) провести дослідження проблеми суб'єкта кримінальної відповідальності за злочин погроза або насильство щодо захисника чи представника особи; 2) сформулювати визначення суб'єкта досліджуваного складу злочину; 3) обґрунтувати відповідальність таких осіб, які завдають істотної шкоди відносинам, які окреслені при постановці проблеми.

Основний матеріал. Проблема суб'єкта злочину за діяння, передбачені ст. 398 КК України, не отримали теоретичної розробки в науці кримінального права. Отже починаючи наше дослідження необхідно виходити із загальних положень про цей феномен. Це є фізична осудна особа, що досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [1, 69-71]. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочину, передбачений ст. 398 КК України й застосування покарання. Беручи до уваги достатньо обґрунтовану класифікацію суб'єктів злочину, запропоновану В.К. Матвійчуком, а саме: 1) службова особа; 2) неслужбова особа; 3) приватна особа [2, 263-265], яка не суперечить діленню поняття «суб'єкт злочину», де сума об'ємів понять – ділителів (службова, неслужбова і приватна особа) повинна бути рівною об'єму ділимого поняття. Якщо виключити поняття, які в даному випадку є ділителями, то сума їх об'ємів буде меншою об'єму поняття суб'єкта злочину, що є порушенням основного правила поділу понять у формальній логіці [2, 265].

Таким чином, маючи загальнотеоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів, і зокрема злочину, передбаченого ст. 398 КК України, проведемо дослідження особи, яка має нести відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи.

Відносно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 398 КК України, в юридичній літературі висловлені (на рівні коментування) різні і не завжди теоретично і практично обґрунтовані погляди. Одні автори вважають, що такими можуть бути за ч. 1 ст. 398, а також умисного заподіяння потерпілому легких тілесних ушкоджень (ч.2 ст. 398) – осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а за заподіяння середньої тяжкості (ч. 2 ст. 398) і тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 398) – 14-річного віку [3, 972], другі –

наполягають, що відповідальності за такі діяння підлягають всі осудні особи, які досягли віку шістнадцять років [7, 489]; треті – переконані, що суб'єкт цих злочинів – за погрозу і легкі тілесні ушкодження – особа, яка досягла 16-річного віку, за тілесні ушкодження середньої тяжкості і тяжкі – 14-річного віку [5, 424]; четверті – впевнені, що суб'єктом злочину за ч. 1 визнається фізична осудна особа з 16 років, а за чч. 2 і 3 ст. 398 КК України – з 14 років [6, 605].

Така кількість поглядів і суджень у відношенні особи, яка може нести відповідальність як виконавець злочину, передбаченого ст. 398 КК України, без будь-яких переконливих доводів, що підтверджують ці висновки, призводить до нерозуміння самого Закону і його неточного застосування і не може слугувати науковим і практичним рекомендаціям для правоохоронних органів та судів. З метою підготовки таких рекомендацій для встановлення кола суб'єктів злочину, передбаченого ст. 398 КК України, насамперед, проаналізуємо наявні точки зору на ту термінологію, яку автори застосовують.

Так, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк при визначенні суб'єкта цього злочину використовують термін «осудна особа». Ми вважаємо, що таке позначення нічого не говорить стосовно суб'єкта цього злочину (з нього можна зрозуміти, що це фізична особа, а не юридична і тільки), але не зрозуміло чи це службова, неслужбова чи приватна особа. Як має діяти особа, яка застосовує цей закон, та як це впливає на загальну превенцію таке роз'яснення по показує. Натомість, М.Й. Коржанський для описання суб'єкта досліджуваного злочину використовує словосполучення «всі осудні особи». Виходячи з такого пояснення можна зрозуміти, що це можуть бути лише неслужбові особи або приватні особи. Це коментування не конкретизує коло осіб, які можуть бути виконавцями цього злочину. Натомість, В.В. Устименко скористався до позначення цього суб'єкта на термін «особа». Таке пояснення може сприйматися двояко: що це осудна особа або що ним може бути і неосудна особа. Крім того, з цього судження не видно нічого щодо становища, яке може займати такий виконавець цього злочину. О.А. Чуваков використав термін «фізична осудна» особа, що повторює неточності всіх без виключення попередніх авторів.

Аналіз диспозицій чч. 1, 2, 3 ст. 398 КК України свідчить про те, що суб'єктом цього злочину можуть бути службові особи, зокрема, судді, працівники правоохоронних органів, представники влади різних рівнів, як виконавчої, так законодавчої та судової влади, які вчиняють зазначений злочин з використанням свого службового становища або статусу представника влади. В тому випадку, коли злочин, передбачений цією статтею, був вчинений службовою особою, то має бути встановлена істотна шкода, яка дасть можливість кваліфікувати дії такої особи за сукупністю злочинів відповідно за ч. 1 ст. 364 КК України. Така істотна шкода при вчиненні такого діяння має нематеріальний характер і виражається в порушенні конституційного права особи на захист, а особи, яка є захис-

ником або представником особи – в створенні суттєвих перешкод у виконанні функцій, пов'язаних з наданням юридичної допомоги. Це підтверджується вивченням справ, порушених за злочини, передбачених ст. ст. 398 та ч. 1 ст. 364 КК України. Крім того, такий суб'єкт злочину підтверджується опитуванням 100 адвокатів, 100 суддів та 100 слідчих прокуратури м. Києва, Київської та Донецької області. З них: 70% зазначили, що суб'єктами досліджуваного злочину були службові особи, а 30%, що такими виконавцями були неслужбові та приватні особи.

Крім того, як свідчить аналіз норм, передбачених ст. 398 КК України, цей злочин можуть вчиняти і неслужбові особи – це технічний персонал канцелярій судів, прокуратур, органів внутрішніх справ, органів виконавчої влади тощо. Слід погодитися з В.К. Матвійчуком, що неслужбова особа – це така особа, в якій відсутні функції службової особи і яка при вчиненні злочину використовує виробничі функції, в результаті яких відбувається процес виробництва; професійні функції – відносно постійний рід трудової діяльності, яка потребує певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок [2, 264]. Крім того, слід зазначити, що певні обов'язки такого суб'єкта можуть регламентуватися трудовим договором, інструкцією тощо [2, 264]. Як свідчить вище наведене опитування, що суб'єктом досліджуваного злочину може бути і приватна особа, а саме підзахисний або інші особи. Ознайомлюючись з періодичними виданнями та вивчаючи кримінальні справи, знаходимо, що нерідко саме той, хто потребує захисту по справі, погрожує своєму захисникові, вимагаючи від нього, як правило, протизаконних дій або вчиняючи цей злочин перешкоджає виконанню потерпілим законних дій.

Аналіз кримінальних справ зазначеної категорії та доктринальне тлумачення положень, які містяться в ст. 398 КК України, а також ст.ст. 18, 19, 20, 22 КК України, дає нам підстави стверджувати, що М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та В.В. Устименко вірно визначилися з віком, з якого настає кримінальна відповідальність за цей злочин. Крім того, потрібно уточнити, що це особа не яка досягла віку, а якій до моменту вчинення злочину виповнилося відповідно 14 чи 16 років, що відповідає положенням ст. 22 КК України. Слід не погодитися з висновком М.Й. Коржанського, що кримінальна відповідальність за цей злочин настає лише з 16 років, оскільки це суперечить положенням ст. 22 КК України. Певної помилки щодо віку кримінальної відповідальності допустився і О.А. Чуваков.

Висновки. На підставі дослідження необхідно зазначити:

1) що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 398 КК України, може бути фізична, осудна, службова, неслужбова чи приватна особа, якій до вчинення злочину виповнилося: за ч. 1 та ч. 2 (легкі тілесні ушкодження) цієї статті – 16 років, а за ч. 2 та ч. 3 (середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження) – 14 років;

2) відповідальність і покарання за цей злочин визначається положенням загальної частини КК України та ст. 398 КК України;

3) при вчиненні злочину, передбаченого ст. 398 КК України, діяння такої особи слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених цією

статтею та ст. 364 КК України при наявності ознак цього складу (службового злочину).

Використані джерела.

1. Павков В.Г. Субъект преступления. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.

2. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: Азимут України, 2005 – 464 с.

3. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Коментар до ст. 398 КК // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, 2001. – С. 971-973.

4. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій / К.: Атіка, 2001. – 544 с.

5. Устименко В.В. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, засідателів та інших учасників судочинства // Кримінальне право: Особлива частина: Підручник. / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, Х.: Право, 2002. – С. 422-424.

6. Чуваков О.А. Преступления против правосудия // Уголовное право Украины. Общая и особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – С. 580-618.

УДК 342.841

Ткаченко О.В.

Київський юридичний інститут

Київського національного університету внутрішніх справ

КОРУПЦІЯ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ – ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день корупція серед правоохоронних органів є однією із складових загрози національної безпеки України. В матеріалі зроблений аналіз впливу корупції серед співробітників органів внутрішніх справ на суспільні відносини, забезпечення прав і свобод громадян, а також негативні наслідки поширення цього явища серед правоохоронних структур. Розглянуті можливі форми корупційних проявів працівників органів внутрішніх справ та їх співпраці з представниками кримінальних структур. Запропоновані шляхи протидії та запобіганню корупційних проявів серед працівників правоохоронних органів.

One of the threats to the national security of Ukraine is corruption in the law enforcement services. The material analyzes how corruption affects Internal Affairs officers and influences social relations and protection of the rights and duties of the citizens of Ukraine. The material also analyzes all negative results of corruption among law-enforcement structures. It is examined the possible forms of corruptive influence and cooperation of the law-enforcement bodies with the representatives of the criminal structures. The material offers different ways of resisting and prevention of corruption among the officers of law-enforcement bodies.

Протягом останніх декількох років у виступах високопосадоців нашої країни, у тому числі і Президента, а також засобах масової інформації, активно обговорюється питання існування явища корупції у системі державного управління. Нещодавно ця тема отримала нового поштовху після гучних заяв українських політиків, щодо начебто причетності деяких високих посадових осіб до вчинення незаконних дій та прийняття рішень на підставі приватних, корисливих інтересів у тому числі за допомогою корупційних зв'язків.

Не викликає сумнівів той факт, що явище корупції не тільки підриває авторитет системи органів державної влади та державного управління, а і ставить під сумнів існування та розвиток демократії у країні на основі існування правової держави, так як діяльність корумпованої влади не забезпечує інтереси держави та її громадян, тому що вона за своєю суттю та природою не представляє інтереси цього ж народу, призводить до суттєвого дистанціювання представників влади від суспільства.

За таких умов великого значення набуває чесна і неупереджена діяльність системи органів внутрішніх справ та інших правоохоронних структур країни щодо об'єктивного і справедливого розслідування злочинів, перевірки та встановлення фактів злочинних дій, а також причетності до них тієї чи іншої особи незалежно від займаної посади та соціального статусу.

Згідно статті 1 Закону України «Про міліцію» на це відомство покладені функції по забезпеченню охорони прав та свобод людини і громадянина [2]. Діяльність цього органу виконавчої влади чітко регламентована різними нормативно-правовими актами у тому числі відомчими наказами, розпорядженнями, інструкціями, тощо. У зв'язку з цим міліція у всіх випадках має діяти виключно у рамках закону. Ніякі фактори не можуть вплинути та бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності працівників ОВС.

Діяльність міліції багатоаспектна. Вона включає в себе як запобігання, відновлення, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, так і дотримання визначених правил на норм самими працівниками міліції.

Прикро, але трапляються випадки, коли самі працівники міліції порушують вимоги законодавства, вчиняють злочини, а особливо коли ці злочини пов'язані з корупцією.

Корупція в органах внутрішніх справ — це явище, яке становить небезпеку не тільки для нормального і стабільного існування системи органів внутрішніх справ, а і таке, яке за своєю суттю негативно впливає на розвиток суспільних відносин, становлення держави, як країни, у якій домінують принципи верховенства права, рівності всіх перед законом, законності, гласності, відкритості та неупередженості у діяльності цього відомства, а також загрожує його нормальному функціонуванню.

Крім того, небезпечними для суспільства корупційні діяння, які вчинюються працівниками міліції є тому, що у переважній більшості випадків характерною рисою цих правопорушень є високий рівень латентності.

У даний час відсутня об'єктивна статистика про кількість вчинених працівниками міліції корупційних діянь. Складність виявлення таких фактів пов'язується із професійною підготовкою осіб, які вчиняють такі злочини, а також у особистих можливостях корумпованих співробітників, які займають певні посади, а також доступ до інформації та спроможності чинити перешкоди у проведенні слідчих дій.

Суспільна небезпека злочинів, що вчинюються працівниками міліції зумовлена низьким рівнем захисту потерпілих осіб стосовно яких вони вчинюються. Тому факти злочинів, зокрема пов'язаних з корупцією, дуже негативно оцінюються суспільством. Допущення подібного протиправного випадку одним із працівників міліції підриває авторитет і довіру населення до всієї системи органів внутрішніх справ.

У поліцейській енциклопедії термін «корупція у поліції» охоплює такі дії як підкуп, підробку чи знищення доказів, фаворитизм та кумівство [6]. На нашу думку, на даний час недостатньо досліджено питання, які саме діяння, що вчинені працівниками міліції можна кваліфікувати, як корупційні. Перелік тих, які перелічені у вищезгаданому джерелі, має бути доповнений іншими протиправними діяннями, які можуть бути вчинені працівниками ОВС та віднесені до корупційних злочинів чи корупційних діянь. Корупційні злочини та корупційні діяння працівника міліції є специфічними з урахуванням того, що вони пов'язані із особливостями проходження служби у органах внутрішніх справ. Але загальною рисою для таких дій є те, що вони передбачають зловживання пов'язаними із виконаннями професійної діяльності. О.Г. Кальман звертає увагу на таку негативну тенденцію, як зрощування представників кримінального бізнесу з корумпованими представниками працівників правоохоронних органів. Мало які із сучасних бізнес-структур не мають над собою «стріхи» в системі правоохоронних і контролюючих органів різних рівнів. Одним із небезпечних і загрозливих факторів є те, що фактично поза державним контролем залишається діяльність посадових і службових осіб у таких важливих сферах, як зокрема діяльність правоохоронних і судових органів. У системі державних органів, покликаних здійснювати соціальний контроль, має місце тенденція до створення замкнутого середовища, з певною системою взаємопідтримки та самозбереження з корупційними зв'язками контролюючих і контрольованих органів [3].

Характерною рисою існування корупції серед працівників органів внутрішніх справ є ситуація, коли при виникненні одноразової проблеми представники кримінальних структур вирішують її із працівниками міліції за хабар або іншу послугу на їх користь, після чого відбувається перехід до довгострокової співпраці на договірній основі [1, с.53]. Корисливе використання працівниками ОВС службового становища, крім загальнокримінальних злочинів, виражається у формі порушення передбачених законом заходів по викриттю та розслідуванню злочинів, а саме nereагування на заяви і повідомлення про злочини, приховування злочинів від обліку, безпідставна відмова у порушенні кримінальної справи,

незаконне припинення кримінальної справи, фальсифікація та перекручування матеріалів слідства та дізнання, спрямування розслідування у необхідному для зацікавленої кримінальної структури напрямку, розповсюдження конфіденційної інформації щодо ходу слідства. За умови існування такої «співпраці» перспектива ефективної боротьби зі злочинністю та злочинними угрупованнями значно ускладнюється, адже за вище зазначених обставин кримінальні структури завжди будуть діяти на випередження та уникати відповідальності чи переслідування.

Небезпечним є той фактор, що вчинення корупційних зловживань будь-яким державним службовцем, у тому числі працівником ОВС, завжди здійснюється свідомо, так як працівник завчасно передбачає порядок своїх неправомірних дій, ступінь особистого ризику, а крім цього усвідомлює рівень завдання шкоди інтересам держави та суспільства в наслідок його протиправної корупційної діяльності, але поряд з цим він може уявити, або передбачити ті особисті переваги, які він отримає у разі вчинення таких дій.

Протидія корупції серед працівників органів внутрішніх справ – це діяльність у сфері управління, спрямована на зменшення корупційних проявів серед співробітників органів внутрішніх справ, і є складовою частиною системи протидії корупції у нашій державі. Досягти мети у боротьбі з цим злом можливо лише за умов комплексного підходу, систематичного використання заходів правового, організаційного, соціального характеру у поєднанні з аналізом ефективності їх застосування, вчасного коригування та постійного вдосконалення. Разом з тим необхідно створити такі умови, за яких правомірна поведінка працівників міліції має бути вигідною у правовому, соціальному, суспільному, економічному, матеріальному плані, з урахуванням того, що дотримання правомірної поведінки у перспективі має впливати на підвищення кар'єрного росту, соціальних та матеріальних гарантій. Однією із обов'язкових умов системи протидії корупції серед працівників органів внутрішніх справ, має бути обов'язковість понесення відповідальності за вчинення корупційного злочину, та настання негативних наслідків для такого працівника, вплив на його соціальний статус, матеріальне становище, перспективу подальшого кар'єрного росту у порівнянні з працівником, який не припустився вчинення подібного зловживання.

Таким чином, виходячи із тлумачення національної безпеки, як системи, у якій інтересам особистості, суспільства, держави загрожують різні чинники – як внутрішні, так і зовнішні [4], можна зробити висновок, що корупція серед працівників органів внутрішніх справ є однією із складових загрози національної безпеки України. З усіх проблем, пов'язаних з боротьбою з корупцією і організованою злочинністю, немає такої, яка б завдавала більшої шкоди, ніж корупція в правоохоронних і контролюючих органах [5, с.92]. Корупція серед працівників міліції набагато небезпечніша ніж корумпованість співробітників будь-якого іншого державного органу, так як неправильні дії одного із працівників міліції призво-

дять до резонансних подій у суспільстві та висновків щодо діяльності всієї системи органів внутрішніх справ по вертикалі. За умови поширення корупції у органах внутрішніх справ виникає загроза забезпечення права і законності в середині країни, поява такого явища як правового нігілізму та зневага до всіх загальнолюдських та моральних цінностей у суспільстві. В особі працівника ОВС громадяни бачать представника держави. Соціальний престиж органів внутрішніх справ залежить від дотримання працівниками міліції законності, та забезпечення його у державі. Заклики працівників ОВС до дотримання законності будуть сприйматися суспільством тоді, коли діяльність системи МВС не буде викликати сумнівів у населення щодо обов'язкового та постійного дотримання самими співробітниками правопорядку. Обов'язкове та суворе дотримання правових норм забезпечує оптимальні умови функціонування всієї системи ОВС та діяльності кожного працівника. Отже можна зробити висновок, що дотримання законності у діяльності ОВС має важливе соціальне значення для забезпечення законності у державі та є одним із складових внутрішніх чинників національної безпеки України.

Література:

1. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррупционных связей. – Одесса: Одесская национальная юридическая академия, 2003. – 207 с.
2. Закон України «Про міліцію» від 20 груд. 1990 р. // Відом. Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – С. 20.
3. Кальман О.Г. Організована економічна злочинність і корупція в Україні: проблеми протидії // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. С.5-30
4. Литвин М., Кохан В. Національна безпека України // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп.ред. Ю.І.Римаренко, Я.Ю.Кондратьєв, В.Я.Тацій, Ю.С.Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре». – т.І Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 437-441
5. Невмержицький Є.В., Шульженко Ф.П. Корупція і національна безпека. Навч. посібник. – К.: Вид. Центр КДЛУ, 2000. – 194 с.
6. Римаренко Ю. Поліції некорумпованість // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп.ред. Ю.І.Римаренко, Я.Ю.Кондратьєв, В.Я.Тацій, Ю.С.Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре». – т.ІІ Права людини у контексті поліцейської діяльності. С.689.

УДК-347.131.25

Гордієнко Г.Г.

Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ

**ЩОДО ПИТАННЯ ПОВАЖНОСТІ ПРИЧИН
ПРОПУЩЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ**

Дане дослідження присвячене аналізу визначення та ознак «поважності» причин пропуску позовної давності. Розглянуті основні поважні причини пропуску позовної давності, які зустрічаються на практиці. На підставі проаналізованого наведені висновки.

This research is devoted to the analysis of the definition and indication of validity of the reasons of missing the limitation of action. Basic valid reasons of missing the limitation of action that can happen in practice have been examined. Conclusions based on the issues analyzed are included.

Відповідно до ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові. Однак, якщо суд визнає поважними причини пропуску позовної давності, порушене право підлягає захисту.

Займаючись розробкою положень інституту позовної давності такі вчені, як Абрамов С.Н, Агарков М.М., Болотніков І.М., Гурвіч М.А., Головка А.А., Добровольський А.А., Кіріллова М.Я., Крашенніков Е.А., Новіцький І.Б., Рінг М.П., Фаршатов І.А., Цікало В.І, Черепакін Б.Б., та ін. не досягли єдності щодо визначення «поважності» причин пропуску позовної давності.

Метою даною статті є аналіз існуючих точок зору, щодо «поважності» причин пропуску позовної давності, та на підставі висновків надати визначення, зазначити ознаки поважних причин, а також дослідження причин, які суд може визнати поважними, і захистити порушене право навіть у разі пред'явлення позову після спливу позовної давності.

Враховуючи те, що законодавство не надає визначення поважності причин, вже досить тривалий час серед науковців ведеться дискусія стосовно цього визначення.

Наприклад одна група вчених вважає, що поважними треба вважати обставини, які при відсутності необачливості або неухважності зацікавленої особи до захисту свого порушеного права роблять своєчасне пред'явлення позову неможливим або вкрай ускладнює. [7. стр.92].

Але найбільш сприятлива є точка зору тих вчених, які вважають що, під поважними слід вважати усі обставини, які не підпадають під перелік зупиняючих перебіг позовної давності, та тих які переривають перебіг позовної давності, тобто ті обставини, які перешкоджали своєчасному пред'явленню позову поза вини зацікавленої особи.[2]

Цивільне законодавство України не надає переліку причин пропуску строку, які суд може визнати поважними, у зв'язку з цим на практиці виникають питання про визнання причин пропуску строку позовної дав-

ності поважними. Але можна казати, що в судовій практиці вже склалася певна думка про те, які обставини слід вважати поважними для продовження строку, серед яких вказується – хвороба, тривале відрадження, перебування за кордоном, та інші.

Необхідно відмітити, що цивільне законодавство України у питанні поновлення строку позовної давності має більш демократичний характер, чим наприклад законодавство Російської Федерації. Ст.267 ЦК України не пов'язує можливість поновлення строку позовної давності і захисту порушених прав зі суб'єктним складом, тобто незалежно від того юридична чи фізична особа звернулася до суду після спливу позовної давності, якщо суд визнає причини пропуску поважними, порушене право підлягає захисту. Напроти ст. 205 Цивільного кодексу Російської федерації пов'язує можливість поновлення позовної давності у виняткових випадках коли за обставинами, пов'язаними з особистістю позивача. Таким чином, тільки фізична особа позивач має надію на захист порушеного права після звернення до суду з пропуском позовної давності.

Яки ж причини пропуску строку на практиці визнаються поважними? Насамперед, теорія і практика відносить до них хворобу. Це положення не заперечується, але й тут слід, брати до уваги характер хвороби, з'ясовуючи при цьому, чи дійсно вона перешкоджала своєчасному пред'явленню позову. Наприклад, коли особа перебуває на амбулаторному лікуванні, це не є підставою для поновлення строку позовної давності, оскільки це не позбавляє позивача можливості пред'явити позов.

Іноді громадянин через хворобу не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. На підставі ст.39 ЦК України така особа може бути визнана недієздатною і над нею встановлюється опіка. В цьому разі хвороба громадянина не є підставою для поновлення строку, якщо опікун пропустив його без поважних причин. Однак можливі випадки, коли опікуна не призначено або коли останній діє недобросовісно. При такому становищі було б незаконно й несправедливо відмовити в захисті порушеного права за пропуском строку.[10] Відомі й такі випадки, коли поважною причиною визнавалася хвороба іншої особи, за якою позивач мав доглядати і через що несвоечасно пред'явив позов.

Але треба зазначити, що суди по різному вирішують питання, щодо однакових підстав поновлення позовної давності, залежно від суб'єктів звернення до суду. Вимоги до юридичних осіб, які пропустили позовну давність, повинні бути більш суворі, ніж по відношенню до фізичних осіб. Юридична особа, як правило обслуговується юристами, а також іншими працівниками, які мають певну освіту (бухгалтера, економісти та ін.) Наприклад, хвороба юриста на підприємстві не повинна вважатися судом, як поважна причина пропуску позовної давності, а по відношенню до фізичної особи, ця причина повинна вважатися поважною.

Поряд з «традиційними» поважними підставами пропущення позовної давності можна зустріти посилення на перебування під вартою або у місцях позбавлення волі, як поважну причину пропуску, строку позовної давності.

Але вчені не погоджуються з такою думкою. Так, Якіменко О. зазначає, що позбавлення волі провадиться за вироком суду за вчинення злочину. Суд не може сказати такій особі, що вона, відбуваючи покарання за злочин, пропустила строк позовної давності, з поважних причин. До того ж особа, що знаходиться у місцях позбавлення волі, не позбавлена права як сама, так і через своїх представників пред'являти позов. Але з іншої сторони, коли особа злочину не вчиняла і безпідставно утримується у виправно-трудових колоніях, відмова за пропуском позовної давності без поважних причин була б не тільки не справедливою, а й незаконною [9. стр.82].

В юридичній літературі і в судовій практиці висловлено різні погляди з приводу поважності причин пропуску строку через малограмотність або юридичну необізнаність. Так, Б. Черепакін писав, що не можна вважати правильним віднесення юридичної неграмотності до числа поважних причин пропуску строку позовної давності, бо ніхто не може посилатися на незнання закону [8].

Якіменко О. пропонував приймати до уваги цю обставину тільки тоді, коли вона стосується осіб похилого віку. [10.стр.32]

Нерідко громадяни, права яких порушено, перш ніж пред'явити позов до суду, звертаються до вищестоящих відносно відповідача органів, а також до прокуратури, через що пропускається строк позовної давності. В судовій практиці з цього приводу не раз виникало питання, чи можна такі обставини віднести до поважних причин пропуску строку. Вирішувалося воно по-різному. Насамперед, суди повинні враховувати ставлення особи до свого порушеного права взагалі. Одна справа, коли особа, право якої порушено, не реагує на це, і зовсім інша, – коли вона активно відстоює його. Отже, в останньому разі було б неправильно відмовити в захисті порушеного права. Таким чином, більш правильною ми вважаємо ту точку зору, згідно з якою звернення до адміністративних органів визнається поважною причиною для поновлення строку. Безумовно, цей загальний висновок підлягає уточненню. Можливо, що звернення до адміністративних органів відбулося в межах строків позовної давності, але, коли ці органи вирішили питання негативно, до суду позов було пред'явлено значно пізніше, наприклад, через кілька років. За таких обставин своєчасне звернення до адміністративних органів не має особливого значення при вирішенні питання про поновлення строку. Те ж саме можна сказати й відносно випадків, коли звернення до адміністративних органів відбулося після закінчення строку позовної давності.

Також виходячи з характеру спірних правовідносин можна зазначити поважні причини пропуску позовної давності для окремих видів правовідносин. Так, Нуртдинова А. серед поважних причин пропуску строку відносно трудових спорів виділяє такі як: хвороба працівника; хвороба членів його сім'ї, якщо це викликало необхідність догляду за ним; затримання роботодавцем оформлення звільнення, переведення, видачі необхідних документів. [6.]

Лазор В. пропонує також додати до поважних причин: відсутність пра-

цівника у місці проживання з виробничої необхідності (наприклад, тривале відраджання); відсутність у роботодавця можливості виконувати свої функції з незалежних від нього причин (наприклад, призупинення діяльності підприємства державним контрольно-наглядовим органом) тощо. [4]

У судовій практиці, а також у юридичній літературі неодноразово поставало питання чи поширюється правило поновлення позовної давності тільки на загальні строки позовної давності, або на усі строки позовної давності у тому числі і на спеціальні. За думкою, Черпахіна Б.Б.[8.], Киріллової М.Я.[3.стр.85] спеціальні строки для того і встановлюються, щоб не допускати їх зміни.

Протилежну точку зору висловлював А.А.Головко [1.стр.15], який вказував на те, що поновлення позовної давності можливо застосовувати як до загальних, так і до скорочених строків позовної давності. На думку автора слід погодитися з цією точкою, так як вказівки на інше у ст. 267 ЦК немає.

Проведений аналіз юридичної літератури, а також судової практики дозволив зробити наступні **висновки**:

Поважність причини пропущення строку позовної давності повинна визначатися ні по зовнішнім ознакам, а з урахуванням конкретних обставин, які були причиною пропущення позовної давності. Одна і та ж причина, наприклад, хвороба особи, за одних умов може бути визнана поважною, а за інших – не може бути признана такою, якщо у позивача були можливості для своєчасного пред'явлення позову.

При оцінці поважності причин пропуску позовної давності суд повинен у кожному конкретному випадку з'ясувати справжню причину пропуску, тому що саме по собі наявність перешкод до пред'явлення позову ще не є достатньою підставою для відновлення позовної давності.

Тобто тільки на основі глибокого та уважного вивчення всіх обставин конкретної справи суд може зробити висновок про поважність (або неповажність) причин, через які позовна давність пропущена. [5.стр.56]

Обставини, що відносяться до підстав зупинення або переривання перебігу позовної давності, не можуть одночасно розглядатися як поважні причини пропуску позовної давності.

Література:

1. Головка А. А. Действие исковой давности в советском гражданском праве. Харьков. 1953 г. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата юридических наук

2. Ильиных К. И. Восстановление сроков исковой давности. \ \ Труды Иркутского гос. У-та им.А.А.Жданова т.78 вып.10,42 стр.138

3. Кириллова М. Я. Некоторые вопросы исковой давности в договорных отношениях социалистических организаций. Учёные записки (Свердловский юридический институт) т.3. Вопросы советского гражданского права и процесса. М. 1955 г. с.79-95. стр.85

4. Лазор В. Регулювання строків позовної давності при вирішенні індивідуальних трудових спорів. Право України 2003 р., №8, арк.. 78-80.

5. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав: Конспект лекцій зі спецкурсу.-Львів:ЛДУ, 1993.- 60с.
6. Нуртдинова А. Рассмотрение индивидуального трудового спора в суде (мировым судьей) // Хозяйство и право.- 2002. – №12. – С.3-11.
7. Рінг М.П. Научно-практический комментарий к ГК РСФСР, М., 1965, стр.92
8. Черепяхин Б. Б. Исковая давность в новом советском гражданском законодательстве. Актуальные вопросы советского гражданского права. М. 1964 г.стр.85
9. Якименко О. Питання позовної давності в судовій практиці. Радянське право., 1958 р., № 3.
10. Якименко Поновлення строків позовної давності // Радянське право 1967г., №7. ст.31

УДК 342.7 (477) (063)

Рижук Ю. М.

Київський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкривається сутність національної безпеки України, визначаються її об'єкти. Доводиться, що економічні права і свободи є одним з об'єктів національної безпеки України.

Сформульовано поняття економічних прав людини і громадянина як законодавчо закріпленої можливості особи брати участь у суспільному виробництві матеріальних та нематеріальних благ. А також поняття економічної свободи людини і громадянина як можливості індивіда діяти на власний розсуд та з урахуванням вимог чинного законодавства в економічній сфері при реалізації економічних прав.

Система економічних прав і свобод людини і громадянина, представлена автором як така, що складається із: права на працю, права на страйк, права на відпочинок, права приватної власності, права на підприємницьку діяльність, свободи підприємництва, свободи у виборі професії та роду діяльності.

Проаналізовані можливі негативні наслідки недотримання та порушення економічних прав і свобод людини і громадянина, їх вплив на національну безпеку України та шляхи подолання.

The concept of national security of Ukraine are revealed and the objects of security are determined in the article. It is proven here that economic rights and freedoms constitute the object of national security of Ukraine.

The concept of economic rights of a person and a citizen as a legal capacity of an individual to participate in the production of material and immaterial goods are Formulated here. The concept of economic freedom of a person and a citizen as a legal capability of the individual to act freely, according to his will, taking into account the requirements of current legislation in the economic sphere, while implementing economic rights, are dealt with in article.

The system of economic rights and freedoms of a person and a citizen is presented as follows: right to labour, right to strike, right to leisure, right to private property, right to entrepreneurship, freedom of entrepreneurship, freedom of professional activity.

Presumable consequent effects of non-observance and infringement of economic rights and freedoms of a person and a citizen, their impact on the national security of Ukraine and the ways of their resolving are analysed in the present document.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» національна безпека України передбачає гарантований стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. За реалізацією умов національної безпеки забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Таким чином, головними об'єктами національної безпеки є людина і громадянин, суспільство та держава. Невід'ємною ознакою в характеристиці людини і громадянина у правовій та демократичній державі є наявність прав і свобод, тому як об'єкт національної безпеки виступають саме конституційні права і свободи людини і громадянина.

Людина в Україні, відповідно до статті 3 Конституції України, є найвищою соціальною цінністю. І Україна як соціальна, правова та демократична держава визначає обов'язком держави утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Конституція України, встановлюючи правовий статус людини і громадянина, закріплює цілу низку прав і свобод, що регламентують різні сфери суспільного життя. Кожна сфера суспільного життя відіграє важливу роль у житті будь-якої людини. Всі сфери тісно пов'язані між собою, оскільки характеризують життя кожної окремо взятої людини, а права і свободи визначають можливості та межі можливої поведінки людини і громадянина у відповідній сфері. Вважаємо, що виокремлення найважливішої сфери суспільного життя людини є не зовсім природнім, оскільки, по-перше, всі сфери, хоч і пов'язані, є зовсім різними; по-друге, лише сукупність всіх прав і свобод людини і громадянина, не залежно від сфери життя та діяльності, може визначати правове положення людини і громадянина в державі. Так, особиста сфера життя людини передбачає існування самої людини як вона є, духовна — характеризує «внутрішній світ» особи, політична — можливість людини, а саме громадянина, приймати участь безпосередньо або опосередковано в управлінні державою, а економічна — можливість людини приймати участь у виробництві.

Виходячи з вищенаведеного, одним зі складових елементів об'єкту національної безпеки України можна вважати не лише сукупність визначених, закріплених та гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина, а й кожен окрему групу прав і свобод, групу економічних прав і свобод зокрема.

Економічними правами людини і громадянина є певні можливості людини і громадянина, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних і духовних благ [6, 167]. Фролов Ю.М. у дослідженні економічних прав і свобод визначає останні як передбачені Конституцією та законами України можливості певної поведінки в економічній сфері [5, 8]. Отже, економічні права можна визначити як законодавчо закріплені можливості

особи брати участь у суспільному виробництві матеріальних та нематеріальних благ. Таким чином, система економічних прав людини і громадянина, вважаємо, має такий вигляд: *право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право приватної власності та право на підприємницьку діяльність*.

Свобода людини і громадянина – це передбачена законодавством можливість робити все те, що не заборонено законом [8, 435]. Економічною свободою можна вважати можливість людини і громадянина діяти на власний розсуд та з урахуванням вимог чинного законодавства в економічній сфері при реалізації економічних прав. Це, насамперед, *свобода підприємництва, свобода у виборі професії та роду діяльності*, тощо.

Право на працю визначається відповідно до статті 43 Конституції України як гарантована державою можливість людини заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституційне право на працю в Україні передбачає, що людина може самостійно вирішувати працювати чи ні, а також заборону використання примусової праці. *Свобода у виборі професії та роду діяльності* передбачає можливість особи самостійно обирати спеціальність, сферу діяльності, за якою хотіла би працювати.

Звернемо увагу, що в Конституції України розмежовується право на працю людини і громадянина, оскільки держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю і гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Треба зазначити, що стаття 6 пункт 1 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права встановлює зазначені вище обов'язки держави як обов'язкові дії з боку держави для реалізації права на працю кожної людини. Таким чином, існуюча в Конституції України редакція статті щодо права на працю звужує можливість людини у повноцінному використанні наданого їй права.

Право на страйк належить лише тим, хто працює і передбачає можливість працівників у разі порушення законодавства в сфері оплати праці, умов та безпеки праці шляхом тимчасового та добровільного припинення роботи спробувати вирішити спір, що має місце на підприємстві, установі, організації (стаття 44 Конституції України). Ніхто не може бути примушений до участі у страйку.

При реалізації права на страйк всіма його суб'єктами обов'язково мають враховуватися як питання національної безпеки, так і права і свободи людей.

Право на відпочинок, як і страйк, також належить лише тим, хто працює (стаття 45 Конституції України). Під відпочинком розуміються дні щотижневого відпочинку, відпочинок у святкові та вихідні дні, а також оплачувана щорічна відпустка. Людина та її здоров'я в Україні визнані найвищою соціальною цінністю і задля дотримання даного положення реалізація права на відпочинок забезпечується також і встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час, тощо.

Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, гарантується кожному статтею 42 Конституції України. Підприємництвом (комерційною господарською діяльністю) визначається систематична, на власний ризик, самостійна ініціативна діяльність суб'єкта підприємництва по виробництву продукції, наданню послуг, виконанню робіт з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3, ст. 42]. Під суб'єктами підприємництва розуміються фізичні та юридичні особи, що зареєстровані у порядку, встановленому законодавством, як господарюючі суб'єкти.

Свобода підприємництва полягає у вільному виборі суб'єктом підприємства сфери та роду діяльності, з урахуванням вимог чинного законодавства, а також невтручання інших суб'єктів та органів державної влади, зокрема, у процес здійснення комерційної діяльності суб'єктом підприємства.

Право приватної власності — це можливість людини володіти, користуватися та розпоряджатися належним їй майном, матеріальними благами і результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Економічні права і свободи людини і громадянина як один з основних об'єктів національної безпеки України передбачають необхідність проведення скорегованих методологічних і правозастосовчих дій з боку суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Можливість людини і громадянина використовувати безперешкодно свої права і свободи, а саме економічні, відображає ступінь розвитку та стабільності економіки України, економічної безпеки. Економічну безпеку держави слід розглядати як найважливішу якісну характеристику, що відображає здатність підтримувати реалізацію державних інтересів, стійку дієздатність господарюючих суб'єктів та адекватні умови життєдіяльності людини [7, 98]. На шляху переходу України від адміністративно-командної системи до ринкової моделі економіки, забезпечення, реалізація та захист економічних прав і свобод людини і громадянина займає особливо важливе місце серед інших функцій держави.

Основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України у внутрішньополітичній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» є: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування прав і свобод людини і громадянина; «тінізація» національної економіки; неефективність державної політики щодо зайнятості працездатного населення; вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України та ін.

Можливі порушення економічних прав і свобод людини і громадянина, по-перше, гальмуватимуть розвиток України як правової, соціальної та демократичної держави; по-друге, безпосередньо відобразатимуться на економічній ситуації в країні, погіршуючи її; по-третє, передбачатимуть неспроможність держави в проведенні дій щодо утворення та забезпечення прав і свобод людини; по-четверте, виступатимуть загрозою національній безпеці України.

Отже, пріоритетними напрямками в процесі здійснення державної політики з питань національної безпеки для безперешкодного використання людиною і громадянином економічних прав і свобод має бути: забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина; створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод; реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці; своєчасної виплати заробітної плати та зниження рівня безробіття, шляхом створення та удосконалення робочих місць.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р., № 30, стаття 141.

2. Закон України Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України від 26.09.2003 – 2003 р., № 39, стаття 351.

3. Господарський кодекс України від 16 січня .2003 року // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 – 2003 р., № 18, стаття 144.

4. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права. Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.

5. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю.М. Фролов; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 20 с.

6. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с. – Бібліогр.: С. 325-329.

7. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Підручник для осіб, що навчаються за фахом «Службовець державного управління» / Під ред. проф. Б. Кравченка.- К.: ІДУС при Кабміні України, 1994.- 140 с.

8. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К.Гіжевський, В.В.Головченко... В.С.Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

УДК 342.8 (477)

Тимошенко І.В.

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У доповіді розглядається проблематика реалізації права громадян на інформацію та його захисту в разі порушення. Аналізується існуюча нормативно-правова база по даному питанню. Значна увага приділяється характеристиці правопорушень, які допускаються у виборчому процесі та за вчинення яких можна встановити адміністративну відповідальність.

In the report is examined the problem of realization citizen's right for information and it's defense in case of infringement. The article analyses the standard lawful basis on given question. It is analyze the concrete structures of administrative offences, which encroach upon the election right, the right for information and create the thread of Ukrainian information safety on the whole.

Аналіз становлення інституту прозорих, чесних, демократичних виборів, застосування агітації та пропаганди під час різних виборчих кампаній викликає нагальну потребу розглянути проблеми реалізації та забезпечення права громадян на інформацію під час виборів як необхідного елементу інформаційної безпеки держави. Інформація на сьогоднішній день стала чинником, який може призвести до дезорганізації державного управління, фінансової системи, створення військових конфліктів тощо. Інформаційна безпека стає необхіднішою з розвитком інтелектуалізації та інформатизації суспільства, оскільки реалізація інтересів людей та держави останнім часом здійснюється переважно за допомогою інформатизації [2, с 101].

Актуальність цієї проблеми пов'язана також із поширенням маніпулятивних інформаційних технологій і неправомірного використання та зловживання інформацією в українському виборчому процесі. Питанням відповідальності за порушення законодавства про вибори присвячені роботи Пустовіт Ж., Орлова П., Лихової С., Федоренка В., та інших науковців, але можна констатувати, що дослідження теми відповідальності у виборчому процесі не охоплює в комплексі всієї маси проблем та прогалин у ньому, тому залишається місце для подальшої розробки вказаного питання. Метою даної роботи є звернення уваги на проблеми, що зустрічаються під час проведення виборчих кампаній, а саме в аспекті реалізації права на інформацію та зловживання інформацією, що спричиняє загрозу інформаційній безпеці України.

Право на інформацію є основою для реалізації інших прав і свобод, тому перешкоди здійсненню цього права є неприйнятними в правовій державі з огляду на конституційні гарантії його реалізації [1, с. 145]. Право на інформацію слід вважати «суміжним» за своїм характером, тому що воно володіє рисами, які властиві як політичним, так і особистим правам і свободам, оскільки це право, з одного боку, гарантує можливість доступу до загальнозначущих відомостей – діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що можна розцінювати як політичне право, а з іншого боку, воно пов'язано з інформацією, що зачіпає сферу особистого життя громадянина. З огляду на важливість забезпечення цього права, недопустимим є залишення без уваги частого та безкарного його порушення в ході виборчих перегонів.

Поширеним порушенням під час виборів є порушення права громадянина на ознайомлення зі списком виборців чи не розгляд в установлені законом строки заяв про неточності у списку виборців або відмова видати громадянину письмову відповідь про причину відхилення заяви про внесення виправлень до списку виборців. Зазначені дії обмежують право

громадянина на інформацію, однак ані Кодекс про адміністративні правопорушення України, ані Кримінальний кодекс України не містять санкцій за перелічені діяння. Виборче законодавство містить посилення на те, що в разі вчинення таких дій, зацікавлена сторона має право звернутися до місцевого суду з оскарженням лише бездіяльності відповідного суб'єкту, а порушення виборчих прав, що пов'язані з правом на інформацію, залишаються поза увагою законодавця. На нашу думку, варто внести зміни до чинного адміністративного законодавства і встановити адміністративну охорону та захист в разі порушення суспільних відносин, що пов'язані з реалізацією громадянами виборчих прав (об'єкт правопорушень) та права громадян на ознайомлення зі списками виборців, права на подачу заяви про неточності і помилки у списках виборців, права на отримання письмової відповіді на такі заяви (безпосередній об'єкт).

Право громадян на ознайомлення зі списком виборців регламентується низкою виборчих законів, таких як «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних міських голів», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» та інші. Громадянин, що володіє активним виборчим правом, вправі заявити виборчій комісії про помилки чи неточності у списку виборців. Виборча комісія зобов'язана перевірити заяву, а також надані документи і, або усунути помилки чи неточності, або дати заявникові письмову відповідь з вказівкою причин відмови у відповідності з нормами виборчого законодавства.

З об'єктивної сторони вказані правопорушення характеризуються діями чи бездіяльністю, які можуть бути вчинені у різних формах, наприклад: порушення строку надання для ознайомлення списків виборців; відмова громадянину в ознайомленні зі списком виборців; не розгляд у встановлений законом строк заяви про неточності у цьому списку; відмова видати громадянину відповідь у письмовій формі з викладенням мотивів відхилення заяви про внесення виправлень у список виборців; видача громадянину відповіді у письмовій формі без викладення мотивів відхилення заяви тощо.

При вчиненні зазначених правопорушень їх суб'єкт спеціальний, це або посадова особа, або уповноважена особа (член виборчої комісії), яка зобов'язана розглядати заяви громадян. Встановлення відповідальності за перелічені вище порушення, підвищить якість роботи виборчих комісій та їх членів, а також відповідальних посадових осіб, що в свою чергу має мінімізувати порушення виборчих прав громадян, в тому числі і пов'язаного з ними права на інформацію.

У зв'язку з узагальненням електоральної практики та враховуючи вплив інформації на формування суспільної думки і забезпечення інформаційної безпеки в країні, законодавцю слід звернути увагу на порушення встановленого в законі порядку надання відомостей про виборців або надання недостовірної інформації про виборців відповідними виборчими комісіями, посадовими особами, на яких законом покладено цей обов'язок [4].

Вказані порушення посягають на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією виборчих прав громадян, зокрема, права на доступну, передбачену законом достовірну інформацію про суб'єктів виборчих правовідносин (об'єкт правопорушення). Безпосереднім об'єктом є порядок надання відомостей про виборців, що встановлюється нормами виборчих законів.

Встановивши адміністративну відповідальність за вказане порушення, можна попередити такі протиправні діяння як: 1) порушення встановленого законом порядку надання відомостей про виборців та 2) надання неправдивих відомостей про виборців, що являють собою порушення прав виборців незалежно від наслідків, які можуть бути викликані цим порушенням. Зазначені правопорушення, з огляду на виборчу практику України, можуть бути вчинені як в активній (дії), так і в пасивній (бездіяльності) формі щодо порушень правил надання відомостей про виборців (порушення строків надання необхідної інформації у бік їх скорочення чи їх подовження або ненадання їх взагалі, а також дії щодо надання недостовірної інформації про виборців, яка частково чи цілком не відповідає дійсності)[3].

Реагування держави на розглянуті вище порушення підвищить відповідальність таких учасників виборчого процесу як члени виборчих комісій різного рівня, а також уповноважені особи державних органів та органів місцевого самоврядування, командири військових частин, які залучені до організації виборів у відповідних частинах.

Інформаційне забезпечення виборчого процесу включає в себе усі види поширення інформації про вибори в межах виборчого процесу і є одною із гарантій реалізації виборчих прав громадян України, а отже, й права громадян на інформацію в період виборчих кампаній.

Вирізняють два способи поширення інформації у виборчому процесі: інформування виборців і передвиборна агітація. У перший спосіб інформування здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування, виборчі комісії, засоби масової інформації, які доводять до відома населення достовірні дані про вибори, а саме: про день, час, порядок голосування, про кандидатів та їх передвиборні дії, про хід виборчої кампанії. Другий спосіб інформування населення має на меті спонукати до голосування за чи проти тих чи інших кандидатів і проводиться такими суб'єктами як зареєстровані кандидати, політичні партії, виборчі блоки, а також громадяни та громадські об'єднання у спосіб та формах, що дозволяються законом, на змагальній основі та в межах виборчого законодавства.

Вагоме місце в процесі інформування населення належить засобам масової інформації, і, враховуючи їх вплив на формування громадської думки та можливість за допомогою ЗМІ маніпулювати виборцями, важливим видається акцентування уваги на порушеннях, які допускаються самими засобами масової інформації та іншими суб'єктами виборчого процесу за допомогою ЗМІ щодо ведення передвиборної агітації. Серед таких можна назвати:

- порушення передбачених законом правил проведення передвиборної агітації в друкованих виданнях і на каналах теле- та/або радіостанцій, а також надання переваги будь-якому кандидату, виборчому блоку;
- проведення передвиборної агітації в період та в місцях, які заборонені законом;
- здійснення агітації особами, участь яких в її проведенні заборонена законом;
- виготовлення чи розповсюдження в період підготовки та проведення виборів агітаційних друкованих, аудіовізуальних матеріалів, зміст та форма яких не відповідає вимогам, встановленим законом;
- розповсюдження в теле- та радіопрограмах і в друкованих періодичних виданнях інформації, що завдає шкоди честі, гідності чи діловій репутації зареєстрованого кандидата, за умови відсутності чи ненадання кандидату можливості до закінчення строку передвиборної агітації в тих же теле- та радіопрограмах, або в тих же друкованих періодичних виданнях спростувати чи надати інші роз'яснення на захист своєї честі, гідності чи ділової репутації, якщо згідно з законом надання такої можливості є обов'язковим.

На сьогоднішній день для реалізації права громадян на достовірну інформацію під час виборчої кампанії важливим видається законодавче обмеження маніпулятивного впливу на виборців через ЗМІ та встановлення юридичної відповідальності за перелічені вище правопорушення.

У цілому, проблема реалізації права громадян на інформацію в ході виборчих кампаній викликає необхідність внесення відповідних змін не лише до чинного виборчого законодавства та встановлення відповідальності за порушення, які пов'язані з цим правом, а також і прийняття нових нормативно-правових актів у межах інформаційного законодавства, зокрема, щодо порядку роботи з інформацією персонального характеру, а також щодо порядку розміщення та розповсюдження інформації в мережі Інтернет тощо. Звернення уваги законодавця на ці проблеми дозволить попередити порушення прав громадян на інформацію у виборчому процесі як необхідного елемента інформаційної безпеки України і недопущення перетворення виборів у засіб маніпулювання громадською свідомістю за відсутності повноцінного інформаційного середовища.

Література

1.Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / За заг. ред. Радченка Є.В. К.: Факт. – 2003. – С. 161.

2.Медведева В.К. Манипулятивные избирательные технологии и право граждан на информацию // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4 – С. 100 -105.

3.Орлов П. Уголовная ответственность за воспрепятствование осуществлению избирательных прав (сравнительный анализ). Матеріали до семінару «Відповідальність за порушення виборчого законодавства», пров. Комітетом Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого

самоврядування, Проектом «Вибори та політичні процеси», Агентством США з міжнародного розвитку, Інститутом виборчого права 18.04.2003 р.

4. Пустовіт Ж. Відповідальність за порушення виборчого законодавства Франції, Польщі, Росії: Витяги із законодавства Франції, Польщі та Росії // <http://www.vybory.com/ua/coments/summary/pustovit.html>.

УДК 343.9

Присяжний В.М.

Київський національний університет внутрішніх справ

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЗЛОЧИНУ ЗАБРУДНЕННЯ, ЗАСМІЧЕННЯ ТА ВИСНАЖЕННЯ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Постановка проблеми. Забруднення, засмічення та виснаження одних об'єктів завдає істотної шкоди відносинам з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, а отже являє підвищену суспільну небезпечність для всього живого.

За таких умов на перший план висувається проблеми суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 242 КК України.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення кримінально-правової літератури свідчить, що праці щодо означеної проблеми не друкувалися, та дослідження цього питання стосовно вказаного злочину не проводилося.

Цілі статті. З огляду на викладене вище необхідно провести дослідження проблеми суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 242 КК України.

Основний матеріал. Розкриваючи зазначену проблему необхідно відзначити, що у даний час важливими функціями незалежної держави Україна є охорона навколишнього природного середовища, забезпечення гарантії раціонального використання природних ресурсів, зокрема, водних об'єктів, як одного з основних компонентів середовища, в якому проживає людина.

Водні об'єкти України дуже забруднені. Ці забруднення впливають на гідрохімічний і гідрологічний режими водойм, а також на живі системи — гідробіоти. Ці зміни можуть впливати на людину прямо або через сільськогосподарські ресурси, через воду чи інші біологічні продукти (речовини). Вони також можуть впливати на людину, погіршуючи фізичні властивості предметів, які перебувають у її власності, умови відпочинку на природі і спотворювати її саму [1, с. 40].

Із забраної з природних джерел води від 12 до 34% втрачається під час транспортування чи скидається без використання. У 1980-1990 роках використовувалось 85-88% забраної води, в 1995-1999 роках — 69-79%, а 2001 - 2004 роках 78-81 %. Значна частина забраної води після використання скидалась у водні об'єкти. Так, 1980 р. із забраних 33,7 млрд. куб.м було скинуто 19,8 млрд. куб.м, або 58,7%; 1990 р. — відповідно 35,6 і 20,3 (56,9%); 1995 р. — 25,8 і 15,0 (57,9%) і 1990 р. — відповідно 19,7 і 13 (66%) [6, с. 80].

Із скинутих вод було забруднених: 1980 р. – 11,2%, у середньому за 1981-1990 рр. – 9,1%, в 1990 р. – 15,8%, в 1995 р. – 31,1%, в 1998 р. – 40,4% і в 2001 р. – 37,7% [6, с. 81; 8, с. 6]. Як видно, з 1980 по 2001 роки, зменшення використання води поряд із зменшенням майже у 2 рази (від 19,8 до 11 млрд. куб.м) об'ємів скинутих стічних вод при одночасному збільшенні також майже удвічі (від 2,2 до 3,9 млрд. куб.м) скиду забруднених вод не сприяло зменшенню забрудненості річкових вод та покращенню їх екологічного стану [7, с. 81; 11, с. 8-10]. В 2000-2004 роках скидання стічних вод і забруднюючих речовин в абсолютних величинах в Одеському регіоні становила 1,3; у Кримському – 1,0, як свідчить наше дослідження [9, с. 3].

Ці зведені дані, що зроблені нами, свідчать про те, що водні об'єкти зна-но забруднені й істотно зменшилися. Але, не дивлячись на таке катастрофічне становище з водними об'єктами з вини людини в 2002 році до кримінальної відповідальності за ст. 242 КК України було притягнуто 1 особу; в 2003 році – 1 особу, а в 2004 – 2 особи. Хоча у провадженні знаходилося відповідно 12 справ, 7 справ і 9 справ.

Одна з причин низького відсотка притягнення до кримінальної відповідальності за забруднення водних об'єктів полягає в тому, що органи водного нагляду не завжди ведуть точний облік порушників. І як наслідок, винні не притягуються до кримінальної відповідальності за ознаками, зазначеними в диспозиції статті. Подібні недоліки, як показує нами вивчення інформаційного забезпечення зазначеного аспекту охорони навколишнього природного середовища, саме завдяки цьому стають можливі.

З'ясування суті та визначення понять: «порушення правил охорони вод», «зміна їхніх природних властивостей», «забруднення водних об'єктів», «виснаження водних об'єктів», «засмічення водних об'єктів», а також наукові розробки з проблем суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 242 Кримінального кодексу України, обґрунтування кримінальної відповідальності за це діяння, з'ясування суті суспільної небезпечності цього явища мають велике значення для правильної кваліфікації діяння винного і зміцнення законності, відіграють важливу роль у боротьбі із зазначеними злочинами.

Враховуючи те, що нами запропоноване на підставі дослідження визначення майбутньої конструкції указанного злочину, передбаченого ст. 242 КК України, який має наступний зміст: «Під кримінально-правовим визначенням забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, (в аспекті запропонованої нами кримінально-правової норми ст. 242 КК України слід розуміти умисну або необережну, заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які полягають у забрудненні, засміченні, виснаженні водних об'єктів, перерахованих вище засобами та джерелами, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, зменшення мінімально

допустимого їх стоку, призводить до спричинення шкоди здоров'ю людини або людей, або загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, або призводить до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги України, або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного, або рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдали збитків які в 10 тисяч і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян, або створило небезпеку для життя, здоров'я людей, об'єктів тваринного або рослинного світу», розглянемо суспільну небезпечність цього діяння.

Сформульоване нами поняття має не тільки теоретичне, а й суто практичне та законотворче значення. Ігнорування такого підходу веде до помилок у правозастосовчій діяльності та в кримінально-правовій доктрині. Так, з 90% вивчених нами кримінальних справ (аналізувалося 200 кримінальних справ та 300 матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи) до відповідальності були притягнені ті особи, хто безпосередньо забруднив водні об'єкти, хоча в забрудненні були винні також особи, які виготовляли труби для очисних споруд, які будували очисні споруди тощо. Це суперечить чинному законодавству і не відповідає обов'язкам правоохоронних органів та суду в регулюванні зазначених кримінально-правових відносин.

Таке визначення дозволяє, по-перше, досить чітко усвідомити суспільну небезпеку подібних злочинів і значення боротьби з ними.

З метою чіткого розкриття таких аспектів, як призначення норми і передбаченою нею відповідальності за забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони водних об'єктів), необхідно визначити суспільну небезпеку злочину, який викликав існування та застосування вказаної норми в цьому контексті загально прийнятим є те, що суспільна небезпечність – це головна, найбільш суттєва ознака злочину і досліджуваного, зокрема, його визначальна властивість. Адже дійсно небезпечними для такої системи як біосфера, складовою якої є водні об'єкти, є такі зміни у її звичайному природному функціонуванні, що призводить до протиправного забруднення, виснаження, засмічення цієї складової, чим порушують умови її існування, утворюють загрозу існування суспільних відносин, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів. Отже, головною властивістю цього злочину, його негативом є руйнування зазначених суспільних відносин і завдання їм фізичної істотної шкоди.

Правовою й філософськими науками генезис суспільної небезпечності злочину, взагалі, вивчено досить глибоко. В той же час вивчення розвитку суспільної небезпечності такого складу злочину, як забруднення, виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) зовсім не піддавався дослідженню. При цьому слід усвідомлювати, що навіть існуючі фрагментарні дослідження цього питання спираються на ті концепції соціальної ролі й походження права, які поділяють ті чи інші автори [4, с. 41-45; 2, с. 31]. Не вдаючись до полеміки щодо точок зору існуючих із

цього приводу в наш час [10, с. 135-138; 3, с. 58; 5, с. 14] відносно суспільної небезпечності злочину, оскільки це питання виходить за межі нашого дослідження, констатуємо лише доведену істину, що суспільна небезпечність злочинного діяння лежить в основі криміналізації діяння взагалі і, зокрема, такого складу злочину, як забруднення, виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод). А оскільки це так, то на неї впливають такі фактори: 1) високий ступінь суспільної небезпечності цього асоціального явища; 2) відносна поширеність цих злочинів; 3) відповідність заборони забруднення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) моральному ґрунту кримінального закону й попередження настання серйозних наслідків природній рівновазі і в соціальному плані (опитування 200 осіб свідчить, що 93% респондентів вважає, що заборона таки необхідна і має служити запобіганню серйозних наслідків, і лише 7% з цього питання не визначилися); 4) процесуальна доказовість цих діянь свідчить, що це явище підвласне кримінальному законодавству і може ним оцінюватися; 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями (вивчення інших галузей права, які тією чи іншою мірою стосуються організаційних, правових питань охорони водних об'єктів (порушення правил охорони вод), а також інших міжнародно-правових актів, свідчить, що вони не мають істотних протиріч зазначеними кримінально-правовими заборонами). Навпаки, Конвенція від 16-18 березня 1998 року «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» ратифікована Законом України № 832-XVI (832-14) від 6 липня 1999 року додатково підтверджує суспільну небезпечність діянь, що стосуються навколишнього природного середовища, в тому числі і водних об'єктів; 6) забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод) як екологічний злочин відноситься до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило не підтверджується офіційними статистичними даними, а спирається в основному на авторитетні експертні оцінки — це також посилює їх суспільну небезпечність. Латентність цих злочинів вважається однією з самих високих. Якщо за статистичними звітами ці злочини займають менше 1%, фактично, з врахуванням латентності їх кількість наближається до 7%. В цьому є один з проявів суспільної небезпечності злочинного забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод).

Головне свідчення суспільної небезпечності злочинного забруднення, виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) — їх величезна шкідливість. Шкода, яка завдається суспільним відносинам із приводу охорони середовища існування людини і самій людині, а також суспільству і, в кінцевому рахунку, державі просто не піддається підрахуванню. Ось лише деякі статистичні й експертні дані, що свідчать про це.

Загальний вплив людини на водну систему та її забрудненість перевищує допустимі межі в 20 разів. За останні роки не покращився жоден водний об'єкт, що є результатом правоохоронної діяльності держави [11, с. 4].

Як відомо, в основу поняття указанного злочину повинні бути покладені сформульовані законом протиправні дії. Дотримуючись цієї логіки, необхідно відзначити, що суспільна небезпека, досліджуваного нами злочину визначається перш за все, як посягання на встановлені в суспільстві відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів.

Своєю антигромадською поведінкою особи винні в забрудненні водних об'єктів впливають на всі біогеоценози, до складу яких входять об'єкти тваринного, рослинного світу. Процеси, що відбуваються в екосистемах, спотворюють існуючий загальний стан живої оболонки, порушують екологічну рівновагу тощо.

Суспільна небезпека злочину посилюється й тим, що вказані діяння нерідко прямо чи опосередковано пов'язані з іншими протиправними діями. Наприклад, як показує вивчення кримінальних справ (25% випадків з названого нами масиву), – із зловживанням службовим становищем, службовою недбалістю. Дані цього дослідження, а також періодичні видання, свідчать про те, що вказаний злочин зустрічається досить часто, хоча до суду доходять одиничні справи. Указані суспільно небезпечні діяння є небезпечними як фактори, які сприяють існуванню живучості проявів егоїзму, споживацького ставлення до природи.

Вивчення досліджуваних нами справ показало, за деякими із них, що забруднення водних об'єктів вчинялось особами, на яких через службове становище покладалися обов'язки з охорони водних об'єктів від забруднення, виснаження, але вони до кримінальної відповідальності не притягувалися (у зв'язку з їх службовим становищем, не дивлячись на підвищену суспільну небезпечність їх діяння).

Висновки. На підставі дослідження можна визначити суспільну небезпечність забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, яка проявляється: 1) в посяганні на встановленні суспільні відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, та завданні їм істотної шкоди; 2) в таких факторах, як: а) високий ступінь суспільної небезпечності цього явища; б) відносна поширеність цих злочинів; в) відповідність заборони забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів моральному ґрунту кримінального закону й запобігання настанню серйозних наслідків природній рівновазі і в соціальному плані; г) високій латентності зазначених злочинів тощо.

Використані джерела:

1. Барановський В.А., Бардов В.Г., Омельчук С.Т. Україна. Екологічні проблеми природних вод // К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2000. – 268 с.
2. Бекариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М.: Юрид.лит., 1939. – 128 с.
3. Гальперин И.М. Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Наука, 1975. – 160 с.
4. Коркунов Н.М. История философии права. – СПб, 1915. – 145 с.

5. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М.: Юрид.лит., 1972. – 352 с.
6. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 53 с.
7. Паламарчук М.М., Закорчевна Н.Б. Водний фонд України: Довідковий посібник / За ред. В.М. Хорева, К.А. Алієва. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 392 с.
8. Справочник по охране водных ресурсов / В.А. Львов, В.Н. Ладыженский, Н.К. Кузин и др. – К.: Урожай, 1989. – 176 с.
9. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину у кримінальному праві України: Навчальний посібник. Харків: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
10. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2005 р. – 7 с.
11. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния // Советское государство и право. – 1997. – №5. – С. 135-138.
12. Яцик А.В. Екологічна безпека в Україні. – К.: Генеза, 2001. – 216 с.

УДК

Петрова Л. М.

Приватний адвокат, м. Київ

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

В статті розкриваються сучасний стан і проблеми адаптації податкового законодавства України до законодавства Європейських країн.

Основою реформування податкового законодавства, його адаптації до законодавства Євросоюзу повинний бути наднаціональний механізм захисту прав і свобод людини.

На сучасному етапі потрібно розробити і прийняти Концепцію реформування податкового законодавства, яка б визначила мету та основні напрями реформування, порядок вдосконалення податків відповідно до сучасних європейських стандартів.

The article reveals the contemporary situation and problems of adaptation of tax law of Ukraine to European standards.

The basis of tax law reforming, its adaptation to the EU law should be a transnational mechanism of human rights and liberties protection.

At present it is necessary to develop and adopt the concept of tax law reforming, that is supposed to determine the scope and main directions of reforming and the procedure of taxation improvement according to the modern European standards.

Серед пріоритетів національних інтересів України Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір. Входження України в європейський простір є фактором динамічного зростання національної економіки, підвищення її технологічного рівня, поліпшення інноваційної та інвестиційної привабливості. Ефективність інтеграційного руху України значною мірою

залежить від вирішення комплексу проблем, серед яких значне місце займають проблеми адаптації податкового законодавства України до законодавства країн Євросоюзу.

Саме тому дослідження проблем адаптації податкового законодавства України до законодавства європейських країн в контексті європейських інтеграційних процесів є актуальним і важливим.

Проблеми вдосконалення податкового законодавства України досліджують такі фахівці в галузі фінансового права, як: Воронова Л.К., Пришва Н.Ю., Кучерявенко М.П., Савченко Л.А., Гега П.Т., Доля Л.М. та інші.

Але дослідження питань адаптації податкового законодавства України до законодавства європейських країн в наукових працях українських вчених за частую носять фрагментарний характер і тому потребують додаткового вивчення. Особливого значення дослідження цих питань набувають в сучасних умовах, коли у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» стрижнем стратегії економічного і соціального розвитку України на найближчі роки є створення реальних передумов вступу до Європейського Союзу.

Метою цієї статті авторка визначила дослідити сучасний стан податкового законодавства України, загальні проблеми його вдосконалення в контексті інтеграції в європейський правовий простір.

Правова система України, частиною якої є податкове законодавство, в даний час перебуває на стадії наближення і попередньої адаптації – пристосування правових систем з метою зближення, досягнення узгодженої взаємодії до правової системи Євросоюзу. На цій стадії важливою умовою є гармонізація законодавства України, його узгодженість, збалансованість – з джерелами права Євросоюзу. Правова гармонізація виступає передумовою формування правового механізму взаємодії України та Євросоюзу.

Головною інтеграційною основою правової системи Ради Європи виступає наднаціональний характер механізму захисту прав та основних свобод людини, що, безперечно, потрібно враховувати при реформуванні податкового законодавства в контексті його вдосконалення і адаптації до податкового законодавства європейських країн.

Податкове законодавство впродовж 14-річного існування незалежної України, головним чином, сформовано. Так, у 1997 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про систему оподаткування», який визначив таку базову для податкового права категорію, як «податкова система України», визначив принципи побудови податкової системи України, встановив вичерпний перелік видів податків і зборів (обов'язкових платежів) у бюджеті і державні цільові фонди, визначив основні права, обов'язки та відповідальність платників податків. У цьому ж році були прийняті такі важливі для податкової системи закони, як: «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 року і «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 року.

22 грудня 2000 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», який призвів до істотних змін у податковому праві.

Цим законом вперше введено поняття конфлікту інтересів – коли правові норми припускають неоднозначне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення у межах апеляційного узгодження приймається на користь платника податків.

Законом також вперше введено поняття «податковий компроміс» – домовленість між платником податків і податковим органом з питань, які платник вирішує у порядку процедури адміністративного оскарження. Законом визначені також порядок узгодження сум податкових зобов'язань, порядок оскарження рішень податкових органів та визначення податкового боргу.

Одними із важливіших питань, які врегульовані Законом, є питання податкової застави, адміністративного арешту, правила організації продажу активів, що перебувають в податковій заставі, податковий компроміс – як один із способів вирішення спору платника податків з податковими органами тощо. І хоча практика застосування цього податку вносить свої корективи і пропозиції щодо змін і доповнень цього Закону, наприклад рішення Конституційного суду від 24 березня 2005 року по справі № 1-9/2005, податкова застава є запорукою державних гарантій з фінансування видатків на соціальні програми, пенсії, заробітну плату працівників державної сфери тощо.

З 1 січня 2004 року вступив в дію Закон «Про податок з доходів фізичних осіб», прийнятий Верховною Радою України у травні 2003 року. Особливістю цього прогресивного закону є те, що він суттєво розширив базу оподаткування. Так, на відміну від прибуткового податку з громадян, об'єктом оподаткування якого був сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік, Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» чітко визначив, що до доходів відносяться суми будь-яких коштів, вартість матеріального і нематеріального майна, одержаних платником податку у власність, або нарахованих на його користь, чи набутих незаконним шляхом.

Недоліком податкової системи України є відсутність правового регулювання податку на нерухоме майно, який зазначається у переліку загальнодержавних податків Законом України «Про систему оподаткування в Україні». З прийняттям нормативного акту, що регулював би відносини з приводу сплати цього податку, збільшилися б обсяги фінансових ресурсів, які надходять до доходної частини місцевих бюджетів.

Досвід розвитку податкових систем європейських країн свідчить про те, що основу податкової системи України повинні складати податки на доходи (податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб) і універсальний акциз, яким є податок на додану вартість.

Податки на доходи в умовах стабільної економіки і розвинутого народного господарства є незамінними з точки зору перерозподілу коштів між виробничою і невиробничою сферами. В кінці 20-го сторіччя в багатьох європейських країнах відбулося зниження ставок прямих податків і збільшення питомої ваги непрямих податків. В умовах нашої країни основна ставка податку на прибуток підприємств знижена з 30% до 25%. Щодо податку з доходів фізичних осіб, то, як ми вже зазначали, позитивною рисою цього податку є досить широка база оподаткування і практика застосування цього податку внесе свої корективи в його вдосконалення.

Основним непрямим податком, який застосовується в Україні є податок на додану вартість. Це податок, який має дуже високу фіскальну функцію. 17 травня 1977 року ЕЄС прийняло спеціальну директиву про уніфікацію правових норм, які регулюють сплату податку на додану вартість в країнах – членах Співтовариства. Директивою податок на додану вартість затверджувався в якості основного непрямих податку і встановлювалося його обов'язкове введення у всіх країнах – членах ЄЕС до 1982 року. Можемо тільки констатувати, що від податку на додану вартість впродовж його застосування не відмовилася жодна європейська країна.

Напрями вдосконалення податкового законодавства України, обговорення його адаптації до податкового законодавства країни Європейського Союзу, зводяться до необхідності прийняття податкового кодексу. Але, на нашу думку, перш ніж приймати податковий кодекс, на сучасному етапі потрібно розробити і прийняти Концепцію реформування податкового законодавства, яка б визначила мету та основні напрямки такого реформування, порядок вдосконалення існуючих податків, зборів, обов'язкових платежів відповідно до сучасних європейських стандартів. Вона повинна містити такі принципи розбудови майбутньої податкової системи України, як:

- Забезпечення реалізації та захист органами державної виконавчої влади, особливо податковими органами, прав та свобод людини при справлянні податків, зборів, обов'язкових платежів;

- Принцип достатності податкової системи. Система податків, зборів, обов'язкових платежів повинна бути побудована таким чином, щоб забезпечувати покриття витрат, які фінансуються за рахунок податків;

- Принцип справедливості і загальності оподаткування. Податки повинні сплачувати усі платоспроможні верстви населення. Одночасно із зменшенням ставок податків, зменшенням пільг, повинна бути розширена база оподаткування.

- Принцип еквівалентності і платоспроможності. Принцип еквівалентності означає, що будь-яка державна послуга повинна бути сплачена тим, хто її отримує. Платоспроможність свідчить про стан платників податків, показниками платоспроможності є розміри доходів і обсяги споживання. На принципах еквівалентності і платоспроможності базується вибір конкретних показників оподаткування.

Ми назвали не весь перелік принципів, які повинна відповідати май-

бутня податкова система України. Але тільки після розробки й прийняття Концепції реформування податкового законодавства можна формувати систему податків, зборів, обов'язкових платежів, які необхідні для виконання функцій держави в сучасних умовах європейської інтеграції України.

Перелік літератури та нормативно-правових актів:

1. Гега П.Т., Доля Л.М. Основи податкового права: Навч. посіб. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. — С. 246.

2. Калюжний В. Можна ли усовершенствовать налог на добавленную стоимость // Юридичний радник. — № 1(3). — лютий 2005.

3. Кучерявенко Н.П. Налоговое право: Учебник. — Харьков: Консум, 1998. — С. 200-201.

4. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: Автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. — К., 2005.

5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки». — Офіційний вісник України. — 2002. — № 38, ст. 1789.

6. Пришва Н.Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів. — К.: «ЕксОб», 2003. — 280 с.

7. «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 червня 2003 року.

8. «Про податок з доходів фізичних осіб»: Закон України від 22 травня 2003 року.

9. «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»: Закон України від 22 грудня 2000 року.

10. «Про систему оподаткування»: Закон України від 18 лютого 1997 року.

11. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: Автореф. дис. д-ра. юрид. наук: 12.00.07. — Харків, 2002. — С. 7.

12. Сирота А.І. Напрями гармонізації податкового законодавства України із законодавством європейських країн / Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: нормативно-правові аспекти: Вип. 7. / За заг. Ред.. В.П. Горбуліна, академіка НАН України, д.т.н. — К.: ДП «Євроатлантикінформ», 2005. — С. 124-125.

13. Фінансове право: Підручник / Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін.); Керівник авт. Колективу і відп. Ред.. Л.К. Воронова. — Х.: Фірма «Консум», 1998. — 496 с.

УДК 346.3

Черешнюк В.М.

Київський національний економічний університет

ВІДМЕЖУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ВІД ЦИВІЛЬНИХ

В статті досліджуються ознаки господарського договору, які відрізняють його від цивільного договору. Встановлюються проблемні аспекти віднесення окремих учасників відносин в сфері господарювання до учасників господарського договору.

In the article the author studies features of economic contract, which differ it from civil contract. The problem aspects of attribution some of economic relationships participants to economic contracts are analyzed.

З прийняттям нових Цивільного та Господарського кодексів України постало багато питань, оскільки правове регулювання договірних відносин названими кодексами має значні відмінності. Господарський договір співвідноситься з цивільно-правовим договором як видове поняття з родовим. Саме тому загальні положення цивільного права застосовуються до господарських договорів не завжди, а лише з врахуванням особливої специфіки, яка присутня в останніх. Така специфіка є характерною для цілої групи договорів, які укладаються за участю суб'єктів господарювання. Для забезпечення єдності і повноти їх юридичного нормування, необхідно було поряд з нормами цивільного права включити такі норми, які розраховані виключно на господарські договори [4, стор.71-72]. Тому важливим є чітке встановлення ознак господарського договору для визначення того нормативного акту, який буде застосовуватися для регулювання окремого договірного відношення.

Особливості господарських договорів були предметом досліджень таких відомих вчених, як О.А. Беяневич, М.І. Брагінський, О.С. Іоффе, та інших.

Метою даної статті буде розмежування господарського та цивільно-правового договору з врахуванням новітнього законодавства України.

В цивілістичній та господарсько-правовій науці питання про особливі ознаки господарського договору було дискусійним. Однак спеціальний суб'єктивний склад господарського договору як одна з кваліфікуючих ознак господарського договору сумніву не піддавався [1, стор.15].

Згідно зі ст. 179 ГКУ господарсько-договірними зобов'язаннями є майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів.

Таким чином, для визнання того чи іншого договору господарським необхідною умовою є наявність хоча б в однієї з сторін статусу суб'єкта господарювання. При цьому іншою стороною такого договору може бути або суб'єкт господарювання, або негосподарюючий суб'єкт – юридична особа.

Згідно з п.2 ст. 55 суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані у встановленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці. До лютого 2005 р. суб'єктами господарювання визнавалися також філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності. Визнання філії та представництва суб'єктом господарювання не відповідало ст. 95 ЦКУ, оскільки ні та, ні інша не є юридичною особою, не володіють власною юридичною правосуб'єктністю [6, стор.65] і не можуть виступати в обороті від власного імені [3, стор.214]. Тому, на нашу думку, виділення філій та представництв як окремих суб'єктів господарювання було не зовсім вдалим.

За п.3 ст. 175 ГКУ зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства. При цьому слід зауважити, що ГКУ не зовсім вдало сформулював дану норму, використавши поняття «громадянин». Хоча в деяких нормативно-правових актах (Закон України від 13 вересня 2001 р. «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України», Наказ Державної митної служби України від 27 березня 2000 року N 164 Про затвердження Порядку нарахування митних зборів, мита, податку на додану вартість та акцизного збору при митному оформленні товарів, транспортних засобів та запасних частин до них, які переміщуються через митний кордон України і належать громадянам) поняття «громадяни» включає в себе громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, проте, на нашу думку, більш вдалим було б використання терміну, яким дану категорію позначає Цивільний кодекс України (ЦКУ) – «фізична особа». Слід зауважити, що термін «громадянин» використовується не лише в даній статті, а і в багатьох інших нормах. Використання єдиного терміну «фізична особа» в ЦКУ і ГКУ дозволило б уникнути непорозумінь при їх застосуванні.

Ще одним негативним аспектом даного питання є неврегульованість віднесення до суб'єктів господарського договору органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наділених господарською компетенцією. За ЦКУ такі органи є юридичними особами публічного права. Проте з формулювань, які містяться в ГКУ (наприклад, «...суб'єкти господарювання...», негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією» (п. 2 ст. 175 ГКУ)), можна зробити висновок, що поняття «юридична особа» не включає в себе поняття «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією». Оскільки п.2 ст.175 відносить до суб'єктів майново-господарських

зобов'язань суб'єктів господарювання, негосподарюючих суб'єктів – юридичних осіб, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, то, на нашу думку, останні можуть бути стороною господарського договору, якщо іншою стороною є суб'єкт господарювання.

Що стосується суб'єктивного складу цивільно-правового договору, то за ст. 2 ЦКУ учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи. Тобто дія норм цивільного права поширюється на договори, в яких беруть участь як фізичні, так і юридичні особи, хоча в деяких випадках можуть встановлюватися обмеження суб'єктивного складу (наприклад, ст. 1054 ЦКУ передбачає, що кредитодавцем за кредитним договором може бути лише банк або інша фінансова установа).

Наступною особливістю господарських договорів є їх мета – вони спрямовані на обслуговування господарської діяльності. За ст. 3 ГКУ під господарською діяльністю слід розуміти діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Науковці виділяють такі найважливіші ознаки господарської діяльності: а) вона здійснюється в сфері суспільного виробництва, а не в сфері особистого, сімейного чи домашнього споживання; б) перебуваючи у сфері суспільного виробництва, яке, у свою чергу, базується на ринкових засадах, ця діяльність спрямована на задоволення приватних інтересів суб'єктів господарювання за умови дотримання ними певних публічних інтересів (тобто, в господарській діяльності об'єктивно поєднані приватні та публічні інтереси); в) вона перш за все пов'язана з тією стороною суспільного виробництва, у якій здійснюється господарське використання майна; г) вона є діяльністю, що організує виробництво та використання майна; д) результати діяльності мають вартісний характер [5, стор.12].

Господарські договори завжди являють собою товарну угоду. Вони опосередковують відплатну передачу продукції (товарів), надання послуг чи виконання робіт. Тим самим господарські договори виступають в якості правової форми товарно-грошових відносин. З викладеної точки зору договір, позбавлений безпосередньо економічного змісту, господарським не є [2, стор.9]. Потрібно зауважити, що господарські договори укладаються на задоволення основних виробничих потреб суб'єктів. При цьому, як правило, мова в них іде про крупні партії товарів, крупних замовниках відповідних робіт тощо. З відміченими обставинами пов'язана ще одна особливість господарських договорів: для них характерне більш чи менш стійке співробітництво сторін. Поряд з тим, немає жодних перепон для того, щоб застосовувати нормативно-правові акти незалежно від об'єму реалізованих товарів, наданих послуг чи виконаних робіт і від того, буде виконання одно- чи багаторазовим [2, стор.15].

Слід зазначити, що ГКУ виділяє два види господарської діяльності. Вона може здійснюватися з метою одержання прибутку (комерційна господарська діяльність) або без такої мети (некомерційна господарська діяльність).

П.3 ст. 3 ГКУ зазначає, що діяльність негосподарюючих суб'єктів, що спрямована на створення та підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участю або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Щодо мети цивільно-правового договору, то вона є значно ширшою, оскільки норми цивільного права регулюють як договори відплатні, так і безвідплатні. Більшість цивільних договорів, як правило, не мають на меті обслуговування виробництва і здійснюються для задоволення особистих потреб.

Важливою ознакою господарського договору в радянський період була його плановість — абсолютна більшість господарських договорів виникала на основі державних актів планування. З переходом України до ринкової економіки роль таких планів значно зменшилась. Проте навіть сьогодні деякі науковці виділяють план як ознаку господарського договору, вважаючи, що момент плановості одвічно притаманний будь-якій діяльності [1, стор.41]. На нашу думку, така позиція є правильною, оскільки кожен учасник відносин в сфері господарювання укладає договори, які визначаються внутріфірмовими планами розвитку та діяльності. Таким чином, можна виділити два види планів як основу господарсько-договірних відносин. По-перше, це плани, які містяться в актах державного планування, і обов'язковість укладення цих договорів вказується в законі (п. 4 ст.183 ГКУ). По-друге, це плани внутріфірмового розвитку, які в тій чи іншій формі має будь-який учасник відносин в сфері господарювання.

Що стосується цивільного договору, то його плановість не є кваліфікуючою ознакою, хоча і не може виключатися.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що основними взаємопов'язаними ознаками господарського договору, які відрізняють його від цивільно-правового, є: 1) особливий суб'єктивний склад; 2) мета договору (він спрямований на обслуговування господарської діяльності суб'єкта); 3) плановий характер договору. Проте в деяких випадках можна прослідкувати певні прогалини господарського законодавства, як, наприклад, відсутність вказівки щодо віднесення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наділених господарською компетенцією, до учасників господарського договору. Також, як зазначалося, використання терміну «фізична особа» замість терміну «громадянин» дозволить уникнути непорозумінь при їх використанні. Усунення наведених недоліків дозволить, на нашу думку, більш чітко регулювати господарсько-договірні відносини та буде сприяти їх розвитку.

Література

- 1.Беляневич О.А. Господарський договір та способи його укладання: Дис. на здобуття наукового ступеня. канд. юрид. наук. — К., 1999. — 180 с.
- 2.Брагинский М.И. Хозяйственный договор: каким ему быть? — М.: Экономика, 1990. — 175 с.

3.Гражданское право: Учеб.: В 3-х т. Т. 1. — 6-е изд., перераб. и доп. / Е.Ю.Валявина, И.В.Елисеев, и др.; Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. — 776 с.

4.Иоффе О.С. План и договор в социалистическом хозяйстве. — М.: «Юридическая литература», 1971. — 216 с.

5.Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; За заг. ред. В.К. Мамутова. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 688 с.

6.Цивільний кодекс України: Коментар. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. — 856 с.

УДК: 343.37

Яріш А. А.

Черкаський навчальний центр Одеської національної юридичної академії

ВІДМИВАННЯ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

На сьогодні в світі «відмивається» від 500 млн. до 1,5 трил. дол. США, що складає від 2 до 5 відсотків світового валового продукту. Експерти відзначають, що найближчим часом цей показник істотно зросте у зв'язку із запровадженням єдиної європейської валюти і недостатнім регулюванням фінансових операцій у сфері нових електронних технологій взагалі та в глобальній мережі Інтернет зокрема. В Україні, як і в багатьох інших пострадянських країнах після здобуття незалежності стрімких темпів росту набула «тіньова» економіка.

На міжнародному рівні останнім часом проводиться багато роботи щодо прийняття та вдосконалення механізмів протидії відмиванню грошей.

It is «washed out» from 500 million till 1,5 trillion dollars wich is from 2 till 5 percent of world's general product. The experts say that it will grow in the nearest future. It is connected with the growing use of european currency.

In Ukraine, as well as in other post-soviet countries after getting independence the rapid growth of «shadow» economics is observed. A lot of work in adoption and improving the mechanisms of fighting against «washing out» money is held on the international level and in Ukraine.

На перший погляд відмивання «брудних» коштів є не надто суспільно небезпечним діянням, оскільки, ще жодна особа не зверталася до правоохоронних органів із заявою про те, що вона стала жертвою відмивання коштів. Незважаючи на це, проблема легалізації злочинних доходів міжнародним співтовариством, зарубіжними країнами, а останнім часом і Україною вважається досить нагальною.

На сьогодні в світі «відмивається» від 500 млн. до 1,5 трил. дол. США, що складає від 2 до 5 відсотків світового валового продукту. Експерти відзначають, що найближчим часом цей показник істотно зросте у зв'язку із запровадженням єдиної європейської валюти і недостатнім регулюванням фінансових операцій у сфері нових електронних технологій взагалі та в глобальній мережі Інтернет зокрема.

В Україні, як і в багатьох інших пострадянських країнах після здобуття

незалежності стрімких темпів росту набула «тіньова» економіка. Це зумовлено невідповідністю законодавчої бази тим ринковим відносинам які почали зароджуватися.

Відмивання коштів безпосередньо пов'язане з ухиленням від сплати податків. Важливо підвищити рівень свідомості людей, які працюють у приватному секторі, щоб вони розуміли, яку проблему становить відмивання коштів, адже йдеться про кошти, що держава могла б використати для соціального захисту людей, для забезпечення правоохоронної діяльності. Нарешті, саме таким чином підриваються основи державності, економічної безпеки.

За офіційними даними в Україні 50 % економічної діяльності завершується відмиванням коштів. За оцінками ДПА в Україні щорічно відмиваються 4 млрд. дол. США.

Організовані злочинні угруповання завжди мали за мету збагачення, отримання прибутку. В умовах поширення тіньової економіки відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом, давно вже стало загальнодержавною проблемою і потребує вирішення саме на загальнодержавному рівні. Актуалізують цю проблему і внутрішні особливості легалізації «брудних» грошей як специфічного економічного процесу.

На сьогоднішній день легалізація злочинних доходів є надзвичайно актуальною темою, і тому їй у своїх працях багато приділяють уваги такі автори як: Н. Боголюбова, П. Гега, М. Голомша, К. Капустник, А. Ковальчук, Е. Расюк та інші.

Українські науковці виділяють такі стадії відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом: 1) вивільнення готівки і перерахування її на рахунки підставних осіб; 2) розподіл наявних коштів; 3) приховування слідів проведених операцій; 4) інтеграція доходів у легальний грошовий обіг.

На нашу думку, останнім часом українські кримінальні кола віддають перевагу досить надійному методу приховування відмивання коштів – створювати власні фінансові установи (банки тощо).

На міжнародному рівні останнім часом проводиться багато роботи щодо прийняття та вдосконалення механізмів протидії відмиванню грошей. Це основною мірою відображається в Віденській конвенції ООН від 19 грудня 1988 року, Страсбурзькій конвенції Ради Європи від 8 листопада 1990 року «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (далі – Конвенція РЄ 1990 р.) та у документі FATF, що мають назву «Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)».

Україна знаходиться на шляху демократичного розвитку суспільства, євроінтеграції і тому повинна привести своє законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, як взагалі, так і щодо механізмів протидії у боротьбі з відмиванням грошей зокрема. У цьому плані наша країна намагається слідувати усім приписам та рекомендаціям, що надаються міжнародним співтовариством.

Так, 29 травня 1998 р. була ратифікована Конвенція РЄ 1990 року. 28

серпня 2001 року Кабінет Міністрів України і Національний банк України прийняли постанову № 124 » Про сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)». 28 листопада 2002 року був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». 18 лютого 2002 р. Кабінет Міністрів України приймає постанову «Про затвердження Положення про Державний департамент фінансового моніторингу».

До нормативних актів України, які певною мірою забезпечують протидію легалізації коштів здобутих злочинним шляхом, належать укази Президента України: «Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмиванням доходів, одержаних незаконним шляхом» від 22 червня 2000 р. № 813, «Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом» від 19 липня 2001 р. № 532, «Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 10 грудня 2001 р. № 1199 та інші.

Виявлення «відмивання» доходів, що мають незаконне походження, ускладнюється ще й тим, що досі не існує єдиного тлумачення поняття «відмивання доходів». Наприклад, на Конгресі ООН у Гавані 1990 р. рекомендовано взяти як базове таке визначення процесу «відмивання» коштів: «перетворення або передача власності, якщо при цьому відомо, що така власність виникла в результаті злочинів з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні такого злочину або злочинів із тим, щоб уникнути правових наслідків таких дій; приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, розташування, переміщення прав стосовно власності або права власності, якщо відомо, що така власність виникла в результаті злочинів; придбання, володіння або використання власності, якщо на момент одержання відомо, що така власність виникла в результаті акту участі в такому злочині». Віденська конвенція ООН від 19 грудня 1988 р. (ст. 6) «відмивання» грошей визначає як «навмисне приховування дійсної природи, джерела, розміщення або володіння прибутком від протизаконного обороту, включаючи рух чи конверсію доходів із застосуванням електронно-обчислювальної техніки з метою їх подання як доходів, які були одержані в результаті законних дій». Конвенція Ради Європи 1990 р., визначає, що «відмивання грошей – це процес такого маніпулювання протизаконно одержаними коштами (насамперед готівкою), при якому ці кошти набувають цілком законного вигляду».

Правовою основою протистояння тіньовому бізнесу, в т. ч. кримінальному підприємництву злочинних угруповань у країнах з перехідною економікою, є законодавство, яке перешкоджає легалізації та відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Відсутність або ж недосконалість такого законодавства створює умови, найбільш сприятливі для розквіту «нелегального» бізнесу, проведення крупномасштабних фінансових афер,

«тінізації» доходів, одержаних від неконтрольованої державою економічної діяльності.

З 1 вересня 2001 р. в Україні набув чинності новий КК України, ст. 209 якого визнає злочином діяння, спрямовані на легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. Це є, безперечно, значним кроком у напрямі боротьби з найнебезпечнішим проявом злочинності – організованою злочинністю. Дана стаття передбачає відповідальність за вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Однак при здійсненні нагляду за додержанням законів під час досудового слідства у кримінальних справах про злочини, передбачені ст. 209 Кримінального кодексу України, необхідно зауважити, що вказівка у диспозиції цієї статті на злочинний спосіб здобуття доходів, що легалізуються, ставить перед слідчими досить непросте завдання доказування цієї обставини. Це фактично означає, що кримінальні справи, порушені за цією статтею, можуть розслідуватися тільки у поєднанні з кримінальними справами про основний (предикатний) злочин, в результаті якого і були одержані грошові кошти або інше майно.

У зв'язку з цим принципово важливим є висновок про те, що порушення кримінальної справи за ст. 209 КК України можливе лише після порушення кримінальної справи про предикатний (попередній) злочин. Тобто інформація, отримана внаслідок внутрішнього чи державного фінансового моніторингу про сумнівні фінансові операції, сама по собі не може бути підставою для порушення кримінальної справи за ст. 209 КК України. Така інформація може бути підставою тільки для проведення відповідних перевірок. Якщо за результатами таких перевірок будуть встановлені дані, що містять ознаки предикатного злочину, то спочатку порушується кримінальна справа за предикатним злочином і тільки після цього може бути порушена кримінальна справа за ст. 209 КК України або, за наявності достатніх на це підстав, такі справи можуть бути порушені одночасно спільною постановою про порушення кримінальної справи.

Згідно з п. 1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Таким чином, предикатною статтею до ст. 209 КК може бути будь-яка стаття КК України за умови, що наслідком протиправного діяння є одержання майна або коштів. Це можуть бути злочини:

- проти життя та здоров'я особи (вбивство з корисливою метою);
- проти власності (розкрадання, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем);
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів (незаконне виробництво, виготовлення та збут наркотичних засобів);
- злочини у сфері службової діяльності (зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення, хабарництво);
- також це можуть бути і злочини у сфері господарської діяльності (контрабанда, незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, порушення законодавства про бюджетну систему України, шахрайство з фінансовими ресурсами та інші).

Разом з тим, непоодинокі випадки необґрунтованого порушення кримінальних справ за ст. 209 КК України, коли предикатними є злочини, що не посягають на право володіння, користування, розпорядження майном, та їх вчинення не переслідують мету наживи чи отримання будь-якого виду доходу.

Зокрема, поширеного характеру набуло порушення кримінальних справ за ст. 209 КК України, коли предикатним є лише злочин, передбачений ст. 358 КК України (використання за підомо підробленого документа). Як наслідок – досудове слідство по більшості цих справ закривається за відсутністю складу злочину, або справи тривалий час не знаходять законного вирішення, допускається тяганина.

Поширені випадки порушення кримінальних справ за ст. 209 КК України за малозначними фактами, які підпадають під дію ст. 11 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України. Диспозиція ст. 209 КК України не містить вказівок на нижню межу кількості коштів або вартості майна, що легалізуються. У зв'язку з цим мають місце непоодинокі випадки порушення кримінальних справ за ст. 209 КК України за проведеннями фінансовими операціями з грошовими коштами чи майном у незначних розмірах, що не може вплинути на фінансову систему країни. Тому при вирішенні питання про порушення кримінальної справи за вказаною статтею КК України щоразу необхідно враховувати розмір коштів та вартість майна, що є предметом легалізації, з точки зору їх впливу на фінансову систему держави, яка є об'єктом злочинного посягання.

Водночас факти легалізації доходів, здобутих у дійсно злочинний спосіб, зокрема з використанням банківських та інших фінансових установ, фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності, фактично не виявляються, відповідно справи за цими фактами не порушуються.

Зазначені проблемні питання щодо виявлення злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, їх розслідування потребують подальшого удосконалення законодавства. Можливо потрібно було б врахувати досвід США по призначенню покарання за цей злочин, які встановили тривалі терміни ув'язнення (від 10 до 20 років) та великі суми штрафів (наприклад, сума

штрафу втричі перевищує вартість майна, що є об'єктом кримінальної операції).

Підводячи підсумок, слід зазначити, що в Україні нейтралізація процесів відмивання доходів є вкрай необхідною з наступних основних причин. Такі заходи дають можливість виявляти злочини не тільки у сфері безпосереднього відмивання (легалізації) коштів, а й корупцію, шахрайство, ухилення від сплати податків та інші форми організованої злочинності. Відмивання доходів сприяє розвитку міжнародної корупції, що підриває зусилля України, спрямовані на становлення демократичних політичних інститутів і стабільної національної економічної системи. Боротьба з цим економічним злочином допомагає захистити цілісність української фінансової системи від негативного впливу кримінального капіталу.

Використані джерела:

1. Віденська конвенція ООН від 19 грудня 1988 року.
2. Страсбурзька конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» від 8 листопада 1990 року.
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 року.
4. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державний департамент фінансового моніторингу» від 18 лютого 2002 року.
5. Постанова КМУ та НБУ «Про сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» від 28 серпня 2001 року.
6. Протидія відмиванню доходів одержаних злочинним шляхом. Збірник нормативно-правових актів, міжнародних документів. К.: Атіка. 2003.
7. Журнал Право України. 2005 № 8. ст. 63-66. Н. Боголюбова. Проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та майна, отриманих злочинним шляхом.
8. Журнал Прокуратура, людина, держава. 2005 № 2. ст. 88-94. П. Гега. Тіньова економіка. Її витoki та вплив на криміногенну ситуацію в Україні.
9. Журнал Прокуратура, людина, держава. 2005 № 5. ст. 9-16. М. Голомша. Механізми протидії, що використовуються в боротьбі з відмиванням грошей міжнародними організаціями.
10. Журнал Право України. 2004 № 4. ст. 87-91. Е. Расюк. Протидія відмиванню грошей, отриманих від злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів транснаціональними організованими групами.

УДК 347.922 (477)

Межаков А.В.

Луганский государственный университет внутренних дел Украины

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ ИСКА ПО НОВОМУ ГПК УКРАИНЫ

В работе мы попытались сделать анализ двух гражданских процессуальных кодексов на примере предъявления иска, как начального этапа гражданского производства. И видим, что законодатель попытался изменить те ошибки и заполнить те пробелы, которые появились в ГПК 1963 года в связи с его устареванием. Однако нарушение установленного законодательством порядка предъявления иска, зависимо от того, какие именно требования ГПК не были выполнены, влечет применение одной из предусмотренной законом санкции – отказ в принятии искового заявления, его возвращения, оставления искового заявления без движения.

In the work we tried to analyse two judicial codes taken into consideration an example of bringing the claim as the first stage of civil proceedings. We observe that the legislator tried to correct mistakes and fill the gaps, appeared in Civil Code of practice of 1963 as it was out of date. However the violation of established by the legislation procedure of bringing the claim, depending on the demands of Civil Code of practice were not observed require the application of one of the prescribed by the law sanctions – refusal to accept the claim, return of the claim, leaving the claim without action.

Современное состояние общественных отношений в Украине, необходимость дальнейшего урегулирования правоотношений во всех сферах жизни государства и его граждан, решение взятой государством перед народом Украины и мировым обществом задачи развития и укрепления демократических начал законодательства в целом и законодательства о судоустройстве в отдельности, потребности судебной практики обуславливают изменения в отечественном процессуальном законодательстве, в том числе в гражданском.

Следует сказать, что новый Гражданский процессуальный кодекс Украины существенно отличается от своего предшественника по содержанию, включает нормы, которых не было в ГПК 1963 года, а также нормы, которые претерпели существенные изменения. Самая главная его задача – решение частных споров, а не обеспечение интересов государства, как это было раньше. То есть меняется идея самого кодекса, где не государство выступает как главнейший субъект гражданско-правовых отношений, а граждане, физические и юридические лица. [3, 4]

Сперва необходимо дать определение предъявления гражданского иска.

По мнению М. Рожкова, предъявление иска – это:

- защита субъективного материального права, осуществляемая в специально предусмотренной процессуальной форме;
- процессуальное действие, которое имеет императивно установленную законом форму и содержание;
- юридический факт как материального, так и процессуального права.

[6, 80]

В сравнении с предложенным вариантом понятия предъявления иска, мы видим, что законодатель выделил и при этом включил в производство период от момента принятия иска до постановления определения судьей.

Так некоторым изменениям был подвергнут институт гражданского судопроизводства, регулирующий порядок предъявление иска. Данной проблемой из ученых еще никто не занимался. Поэтому целью нашего исследования будет являться: анализ и выявление пробелов данного института в новой интерпретации в связи с принятием нового ГПК. Для достижения данной цели необходимо решить ряд задач: осуществить сравнительный анализ норм двух кодексов и установить положительные и отрицательные качества данного института.

Рассмотрим такой институт как оставление иска без движения, то видно, что в новом и действующем ГПК, срок, в течение которого иск находится без движения, устанавливается судьей. В соответствии с ч.3 ст. 122 ГПК «вопрос об открытии производства по делу или об отказе в открытии производства по делу судья разрешает не позднее десяти дней со дня поступления заявления в суд или истечения срока, установленного для устранения недостатков».[6, 55-56] Отсюда видно, что вопрос о возвращении или оставлении иска без движения решается в течение десяти дней, однако, при наличии условий, предусмотренных ст.121 нового ГПК иск находится в данном положении в течение срока указанного судьей. Данный срок в соответствии с п. 3 постановления Пленума Верховного Суда «О практике применения судами процессуального законодательства при рассмотрении гражданских дел по первой инстанции» от 21.12.1990г. №9 (с соответствующими изменениями и дополнениями) определяются судьей с учетом необходимого времени для осведомления заявителя об оставлении заявления без движения в связи с допущенными недостатками и их устранения — значит, длительность указанного срока может быть разной зависимо от определенных обстоятельств в каждом отдельном случае выявления в исковом заявлении недостатков. [2, 14]

Единственным отличием, которое имеет практическое значение, между действующим и новым ГПК является наличием в последнем еще и такого обстоятельства оставление искового заявления без движения, как отсутствие оплаты на расходы (т.е. связанные с информированием участников гражданского процесса о ходе рассмотрения и результатах дела, а также изготовлением и выдачей копий судебных решений). Однако до сих пор ставка расходов на информационно-техническое обеспечение не установлена и само применение данной нормы связано с возникновением проблем. В действующем ГПК такой вид судебных растрат вообще не предусмотрен, а вот в Хозяйственном процессуальном кодексе аналогичное положение уже прошло апробацию — в 2001 году к нему были внесены изменения, которыми в состав судебных расходов было включено и расходы на информационно-правовое обеспечение гражданского процесса, а неподача доказательств, уплаты этих расходов отнесено к основаниям возвращения судьей искового заявления (ст.44, п.4 ч.1 ст.63 ХПК).

Соблюдение процессуальной формы и содержания искового заявления является одним из обязательных требований гражданско-процессуального законодательства, которое обеспечивает принятие судьей заявления (по действующему ГПК) и открытие производству по делу (по новому ГПК). А.А. Добровольский форму и содержание искового заявления рассматривает более широко, указывая на демократизм этих понятий и доступность широкого использования их на защиту своих прав и обязанностей. Кроме того, он рассматривает процессуальную форму как государственное принуждение, которое обязует участников спора к определенному поведению, при этом в свою очередь дает возможность достичь специальных целей, которые являются характерными для судебной деятельности: во-первых, обеспечить необходимую тщательность установления обстоятельств дела; во-вторых, лучше гарантировать право заинтересованных в деле лиц и, в-третьих, применить государственное принуждение в рамках законности. [5, 128-129] Тем самым, А.А. Добровольский делает вывод, что формы и содержание оказывают воспитательное влияние на массы, где содержание всегда указывает на требования заявителя, которые должны быть реализованы, то есть получить соответствующую защиту в суде.

В 4.1 ст. 119 (нового ГПК) и ч.1 ст. 137 (действующего ГПК) предусмотрено, что исковое заявление подается в письменной форме. Однако при этом следует иметь в виду, что процессуальным законом не предусмотрены способы и технические средства, которые могут быть применены при составлении искового заявления. Хотя нам известно, что оно может быть изложено машинописным текстом или написано от руки. Способ изготовления текста является собой содержание письменного волеизъявления или сообщения.

Текст письменного документа должен полно, верно и понятно выражать волю или определенную информацию субъекта данного процессуального действия. Недостатками текста является его неполнота, неточность и непонятность. К внешнему виду текста также предъявляются определенные требования. Письменный текст не должен иметь зачеркивания, исправления, подчистки и дописывания. [5, 130]

Способ изготовления текста не влияет на содержание высказывания в письменной форме сообщений или волеизъявления, закон не определяет обязательность способов письменного текста. Текст каждого процессуального сообщения или волеизъявления может быть выполнен машинописным способом.

В связи с этим О.М. Перунова предлагает, что необходимо ст. 119 нового ГПК Украины дополнить положением о том, что «Исковое заявление излагается четким машинописным текстом». Это узаконит еще одну из процессуальных форм искового заявления на уровне с письменным текстом, что в свою очередь в будущем облегчит работу судьи, учитывая то, что в наше время в судебной практике все большее значение занимают письменные документы, изготовленные машинописным текстом. Однако

не во всех случаях истец имеет материальные средства необходимые для оплаты услуг, предоставляемые по составлению искового заявления машинописным текстом. При этом будет нарушаться право каждого право на обращение в суд за защитой своих нарушенных, непризнанных либо оспариваемых прав, свобод или интересов (ст.3 ГПК). [7, 42] Но все-таки предложение О.М. Перунова имеет право на жизнь, т.к. данная форма изложения содержания иска активно применяется в европейских государствах и может быть применена и в Украине. Это зависит от материально-технического обеспечения судебной системы в целом. Также немаловажное значение имеет тот факт, что «на стадии принятия искового заявления до производства суд не в праве давать трудночитаемому тексту свою интерпретацию. Признание текста таким, который тяжело читается или не разборчивым, зависит от судебной оценки, основанной на критериях общей культуры делопроизводства». [5, 130]

Исходя из вышеуказанного, было бы целесообразно внести изменения в ст. 119 ГПК и дополнить её таким положением: «Исковое заявление должно быть написано легко читаемым и разборчивым текстом». Нарушение же данной формы влечет за собой оставление заявления без движения, предусмотренное ч.1 ст.121.

Исходя из этого, судья будет заниматься еще и оценением трудности читаемости и разборчивости заявления. При этом установление читаемости и разборчивости текста будет давать гарантию, что содержание искового заявления разберут все участники гражданского процесса. Это в какой-то степени позволит решить проблему с изложением искового заявления только машинописным текстом, предложенное О.М. Перуновым.

Соблюдение заявителем требований, которые предъявляются к искомому заявлению, очень важны для процессуальной деятельности, поскольку форма и содержание искового заявления является одним из элементов процессуального режима, соблюдение которого необходимо для своевременного и беспрепятственного рассмотрения заявленного спора.

Таким образом, в работе мы попытались сделать анализ двух гражданских процессуальных кодексов на примере предъявления иска, как начального этапа гражданского производства. И видим, что законодатель попытался изменить те ошибки и заполнить те пробелы, которые появились в ГПК 1963 года в связи с его устареванием. Однако нарушение установленного законодательством порядка предъявления иска, зависимо от того, какие ж именно требования ГПК не были выполнены, влечет применение одной из предусмотренной законом санкции — отказ в принятии искового заявления, его возвращения, оставления искового заявления без движения.

Список литературы

1.Гражданский процессуальный кодекс Украины. — Х.: ООО «Одиссей», 2004.

2. Домбругова А. Гражданский процесс. // Юридичний Вісник України. – 2004. – 30 жовтня – 5 листопада, – №44.
3. Коробейникова И. Гражданский процессуальный кодекс Украины. // Закон и бизнес. – 2004. – 23-29 октября (№43).
4. Маляренко В.Т. Цивільне процесуальне законодавство України. Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18.03.2004р.). Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18.07.1963р.). Нормативно-правові акти, судова практика/Верховний Суд України. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
5. Перунова О.М. Форма і зміст позовної заяви // Право і бізнес. – 2004. – №31.
6. Рожкова М.К. К вопросу об иске, изменение его предмета и основания // Хозяйство и право. – 2002. – №11.
7. Семейный кодекс Украины. – Х.: «Одиссей», 2004.

УДК 340.12

Трегубов Е.Л., Гофяк О.М.

Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА НОРМА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРИ

Питання щодо структури правової норми залишається дискусійним і сьогодні. Класичним залишається уявлення про трьохчленну побудову норми права, сформульоване ще в 40-х роках С. А. Голунським і М. С. Строговичем.

Прихильники традиційного погляду на структуру правових норм стверджують, що в кожній правовій нормі має бути відповідь на три питання: за яких умов вона діє, яка поведінка нею передбачена, які наслідки її порушення. А.Ф.Черданцев зазначає, що при такому підході можна поставити також питання про суб'єкти, на яких розповсюджується норма, про час дії норми, наслідки її дотримання. Залежно від кількості питань (якщо брати за основу цей критерій) прийдеться захищати вже не трьохчленну структуру норми, а чотирьох, запропоновану А.С.Піголкіним або семичленну П.А.Сорокіна, тощо.

А.Ф.Черданцев, В.П.Казимирчук, ряд інших авторів притримуються двохчленної структури норми права. Зазначається, що наслідки, зафіксовані в диспозиції за своїм конкретним змістом часто мало чим відрізняються від наслідків, передбачених санкцією. Якщо настання наслідків, вказаних в диспозиції, пов'язується з фактами, що не мають характеру правопорушень, то наслідки, передбачені санкцією, навпаки – лише при наявності правопорушення, передбаченого гіпотезою охоронної норми. В будь-якому випадку і диспозиція, і санкція – це друга частина (відповідно регулятивна і охоронна) норми права.

Є й інші погляди на дану проблему. А.В.Поляков, поділяючи правові норми на когнітивні (віртуальні) та актуальні (комунікаційні), вказував, що останні взагалі не можуть включати в себе нічого, окрім суб'єктивних прав та правових обов'язків. Гіпотеза, диспозиція, санкція – це лише пов'язані між собою самостійні правові комунікації.

Question about the structure of legal norm remains be debatable today. The theory of three-element construction of legal norm, formulated yet in 40th by S.A.Golunsky, and M.S.Strogovich., is classic.

The supporters of traditional look on the structure of legal norm assert, that in every legal norm there must be an answer for three questions: subject to the condition what she operates, what conduct is foreseen, what consequences of its violation. A.F.Cherdantsev specifies, that at such approach it is possible to put also question about subjects which a norm spreads on, about time of action of the norm, consequence of its observance. Dependency upon the amount of questions (if to take as basis this criterion) it will be necessary to protect not three-element structure of norm, but four, offered by A.S.Pogorilkin or seven-element, offered by P.A.Soroka.

A.F.Cherdantsev, V.P.Kazimirchuk, and some other authors adhere to the two-element structure of legal norm. It is specified, that the consequences, fixed in disposition on the concrete maintenance often differ from the consequences foreseen by approval. If offensive of consequences of indicated in disposition, contact with facts which do not have character of offences, consequences foreseen by approval, vice versa – only at presence of the offence foreseen by the hypothesis of protective norm.

There are a lot of other views on this problem. A.V.Polyakov dividing legal norms into cognitive (virtual) ones and actual (communicative), specified, that the last in general can include nothing but equitable rights and legal duties. A hypothesis, disposition, approval, is independent legal communications only tied-up between itself.

Будь-яке суспільство для підтримання порядку потребує певних правил поведінки, певних регуляторів суспільних відносин. Цю функцію як в первісному суспільстві, так і сьогодні, виконували соціальні норми.

В первісному суспільстві нормативним соціальним регулятором були норми-звичаї – правила поведінки, яки склалися в результаті їх неодноразового повторення. Метою норм-звичаїв було збереження і підтримання кровно рідної родини [8]. Вони не мали чіткого галузевого розподілу, тому в них перетинались елементи як релігії і моралі, так і правових начал.

Виходячи з того, що людина була невід'ємною частиною первісного суспільства, інтереси в різних областях життя були теж спільними, тому особа дотримувалася правил поведінки добровільно, не замислюючись над тим, чи вигідно це для неї. Дотримання це забезпечувалось силою суспільної думки та авторитетом старійшин, військових начальників і дорослих членів роду. Якщо ж мало місце недотримання норм-звичаїв, до порушника застосовувався примус, який відходив від роду або племені в цілому. Таким чином, право як звичай сформувалося задовго до появи перших державних утворень.

Але з часом мононорми перестали забезпечувати стабільність в суспільстві. Внаслідок розкладу родоплемінного ладу і загострення соціальних конфліктів певна частина найбільш соціально-значущих норм стала потребувати спеціальних методів захисту, які могла забезпечити лише організація, яка на постійній основі, професійно б займалася такою діяльністю і стала б реальною гарантією підтримання стабільності у суспільстві.

Необхідність у такій організації обумовила появу перших державних утворень. З їх появою в Єгипті, Дворіччі, Ірані, Китаї в 4-3 тис. до н. е. неписане право стало основним джерелом законів. Таким чином саме з 4-3 тис. до н. е. починається історія норми права як формально визначеного, загальнообов'язкового, встановлюваного та забезпечуваного силою державного примусу правила поведінки.

Відповідно до цього класичним підходом у розумінні структури норми права став її поділ на три частини: гіпотезу (обставина, умова, за якої норма права починає діяти), диспозицію (вказує на права, які можна використовувати, та обов'язки, які потрібно виконувати за наявності гіпотези) і санкцію (юридична відповідальність, що настає у разі невиконання поставлених законодавцем вимог).

Відповідно до класичного підходу, базовим елементом норми права є диспозиція, тобто розпорядження, яке містить у собі певну вимогу норми. Диспозиція встановлює певні права або обов'язки, або те та інше одночасно, визначаючи тим самим характер поведінки людей. Уміння правильно визначити диспозицію норми має важливе значення для правозастосування.

Умовою застосування диспозиції у нормі права виступає гіпотеза. Вона є частиною норми права, яка вказує на фактичні обставини, за наявності або відсутності яких в учасників суспільних відносин виникають передбачені диспозицією права і обов'язки. Гіпотеза норми права є обов'язковою умовою застосування закріплених у диспозиції прав та обов'язків, але, як вважає П.Е. Недбайло, «диспозиція правової норми потребує не тільки зазначення умов її застосування, але й забезпечення її виконання» [5]. Цю функцію в нормі права на думку П.Е. Недбайло виконує санкція. Вона є частиною норми права, яка вказує на негативні наслідки для осіб, які не виконали викладені в даній нормі приписи, і «вона є логічно завершальним елементом структури норми права» [11] (В.Д.Ткаченко, І.В.Яковюк).

З урахуванням вище зазначеного, маємо визнати, що домінуючим на сьогодні є саме підхід про трьохчленне розуміння структури правової норми, який був запропонований ще в 40-х роках С.А. Голунським і М.С. Строговичем в одному з перших підручників з теорії держави та права. Вони зазначали, що в правовій нормі міститься перш за все вказівка на умови, при яких норма підлягає застосуванню, вказівка про саме правило поведінки, закріплення наслідків невиконання цього правила [1]. Ю.С. Жилінський вказував, що без диспозиції норма немислима, без гіпотези безглузда, без санкції безсила [2]. Таких позицій стали притримуватись більшість авторів.

Необхідно сказати, що традиційна точка зору на питання структури правової норми має цілий ряд недоліків і протиріч, тому вимагає більш ретельного і обґрунтованого розгляду даної проблеми. Вчення про трьохчленну структуру норми права, як зазначає Черданцев А.Ф., базується на принципі визнання того, що окремі частини цілого можуть знаходитись не тільки в різних статтях нормативного акту, а і в різних нормативних актах, в різних галузях права [10].

Аналізуючи зазначене положення щодо трьохчленної структури правової норми можна зробити наступні висновки:

1. Окремі частини однієї і тієї ж норми можуть створюватися, змінюватися або скасовуватися в різний час;

2. Вони можуть створюватись, змінюватись і скасовуватись різними органами. При цьому можлива ситуація, при якій органу, що формулює одну структурну частину, не відомо про зміни (або навіть існування) інших частин;

3. Юридична сила різних частин норми права може бути неоднаковою, оскільки вони можуть розміщуватись в нормативних-правових актах, що мають різну юридичну силу;

4. Одна й та сама норма права може мати багато самих різнорідних санкцій, які знаходяться в різних нормативних актах, що відносяться до різних галузей права. А.Ф.Черданцев вказує на можливість і зворотної ситуації, коли одна й та ж санкція може бути складовою частиною невідзначеного числа правових норм.

При такому підході до питання структури норм права останні вже не становлять собою єдиного цілого, єдиної системи. Структурні частини норм права хаотично розкидані по різних законодавчих та підзаконних актах, що робить процес вичленення повної (трьохелементної) норми права досить ускладненим. Таке вичленення можна порівняти з вирізанням по букві із сотень газет і журналів однієї фрази. При цьому, як відмічалося в літературі, окремі норми права позбавляються самостійності і перетворюються в структурні частини інших норм [9]. Такими нормами частіше всього називались охоронні норми, які з самостійних перетворювались в санкції інших норм.

Як вже зазначалося, прихильники трьохелементної структури права намагаються знайти в нормі права відповідь на три питання: умови, при яких норма підлягає застосуванню, саме правило поведінки, закріплення наслідків невиконання цього правила. Відповідно до цих питань вони виділяють три структурні частини правових норм. А чому відповіді саме на ці питання мають бути вираженими в нормі права? Чому не можна поставити перед окремою нормою права додаткові питання, наприклад про наслідки її виконання, про час її дії, про суб'єкти, яким вона адресується. Є багато й інших питань, без відповіді на які неможливим є правильне застосування норми. Виходячи з такої логіки, необхідно захищати вже не трьохелементну структуру норми права, а, скажімо, як це робив А.С. Піголкін чотирьохчленну, або п'ятичленну, тощо [6]. Цілком зрозуміло, що така структура правової норми не відображає реально існуючих норм права.

Альтернативою трьохелементної структури часто виступає теорія двохелементної структури норми права. Судження про двохелементну побудову норми права має декілька модифікацій. А.С. Погорілкин та Ф.Н. Фаткуллін вважають можливим, а зовсім не обов'язковим елементом кожної юридичної норми гіпотезу [7]. Вона, як вказує Фаткуллін, видовий, а не спільний для всіх структурний елемент правових норм. Вона необхідна лише тим нормам, диспозиції яких приводяться в дію лише при наявності певної життєвої обставини. В тих же правових нормах, які постійно й безперервно знаходяться в робочому стані, об'єктивно гіпотеза не потрібна.

Близький до такої думки був і Б.В.Шейндлін. Але він вказував на непотрібність гіпотези як правило на прикладі кримінально-правових норм [12].

Інша група авторів, що притримується двохелементної структури правових норм, вважає, що в нормах права відсутня санкція. Витоки такої позиції пов'язані з ім'ям Н.В.Криленка. Він вважав що в санкціях кримінально-правових норм особливої частини КК немає необхідності. Натомість достатньо лише в законодавчому порядку закріпити перелік каральних заходів, які вільно може вибирати особа, яка застосовує норми права [3]. Така позиція практично виводила санкцію за межі окремої юридичної норми, але не заперечувала можливість забезпечення останньої засобами державного примусу. Цю думку розвивали і продовжували Г. Бойчов, Б.Т. Базилев, інші. О.Е. Лейст вважає санкцію не елементом норми, а її обов'язковим атрибутом [4].

Існує велика кількість і інших позицій, особливостей, точок зору. Зі сторони автора пропонується підтримати двохелементну побудову норм права з наступними елементами: гіпотеза і диспозиція. Що стосується санкції, то вона багато в чому подібна до диспозиції. Диспозиція, яка в конституційному праві закріплює обов'язок чоловіків після 18 років проходити обов'язкову військову службу за своїм характером нічим не відрізняється від санкції, яка, наприклад, закріплює обов'язок сплатити певний штраф або виконувати громадські роботи (в обох випадках особа зазнає певних обмежень з боку держави). Тому санкція також є диспозицією, але притаманною лише охоронним правовим нормам.

Виходячи з такого розуміння структури норми права, можна стверджувати, що норми особливої частини Кримінального кодексу складаються з гіпотези (вчинення злочину) і охоронної диспозиції – санкції (відповідальність). Регулятивні ж норми мають гіпотезу і регулятивну (класичну) диспозицію.

Література:

- 1.Голунский С.А, Строгович М.С. Теория государства и права. – М.: Госюриздат, 1940. – с. 251-253.
- 2.Жилинский Ю.С. Санкция нормы советского гражданского права. – Воронеж, 1968, с. 44
- 3.Крыленко Н.В. // Материалы НКЮ – М., 1921. Вып. 11-12. с.78
- 4.Лейст О.Э. Санкции в советском праве – М., 1962 с.21
- 5.Недбайло П.Е. Советские социалистические правовые нормы : Монография. Науч. Изд. .: – Львов, Изд-во Львовского ун-та, 1959. – с. 55.
- 6.Пиголкин А.С. Нормы советского права и их толкование: Автореф. канд. дисс. канд. юрид. Наук: ЛГУ, 1962, с. 5.
- 7.Погорилкин А.С. Теоретические проблемы правотворческой деятельности в СССР – М., 1972
- 8.Скакун О.Ф. Теория государства и права : Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр. Дел, 2000. – с. 228.

9. Томашевский Н.Н.. О структуре правовой нормы и классификации ее элементов // Вопросы общей теории советского права. – М.: Госюриздат, 1960, с. 219.

10. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 1999. – с. 207

11. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Петрішин О.В. Загальна теорія держави і права : Підручник. – Харків: Право; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. – с. 283.

12. Шейдлин Б.В. Сущность советского права – Л., 1959. – с.90-92

УДК 347.736

Вінгловський А.О.

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

БАНКРУТСТВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ

Щодо суб'єктів підприємницької діяльності, що неспроможні виконати грошові зобов'язання, в законодавстві України передбачений інститут банкрутства. В статті цей інститут досліджується в контексті можливості його застосування до фізичних осіб-підприємців, робиться спроба підвести ґрунт під застосування цього інституту до всіх фізичних осіб.

Ukraine legislation provides a bankruptcy institute for subjects of enterprising, who failed to pay back their obligations. The present article contains analysis of application of this institute to natural persons - private enterprises, also author makes an attempt to find a background for applying this procedure for all natural persons.

Із здобуттям незалежності Україна проголосила курс на запровадження свободи підприємницької діяльності та ринкової економіки. На сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні вже сформувалися інститути та механізми, характерні для країн з ринковою економікою. Одним із найголовніших здобутків останніх років є формування справжнього конкурентного середовища. Фактично, це означає початок дії законів ринкової економіки в Україні. Ненасиченість внутрішнього ринку товарами та послугами та поступове економічне зростання формують величезний платоспроможний попит на внутрішньому ринку, розкриваючи його величезний потенціал. Конкуренція на внутрішньому ринку, разом із зростанням обсягу платоспроможного попиту, зумовлюють поступове здешевлення товарів та послуг, що робить їх більш доступними для споживачів. Стабільність доходів населення та їх поступове зростання зумовило значний попит на ринку споживчого кредитування. Лише за останній рік за даними Асоціації українських банків (АУБ) обсяг ринку споживчого кредитування зріс на 50%. В наступному році очікується зростання у 60%. Активність продавців та споживачів, конкуренція фінансових інституцій, зокрема банків, зумовлюють здешевлення споживчих кредитів та спро-

щення умов їх надання. У більшості випадків, засобом забезпечення виконання зобов'язання позичальника є майно, що придбавається споживачем у власність за рахунок банківського кредиту. Але іноді, у випадку неспроможності позичальника виконати зобов'язання перед банком, залишкової вартості об'єкта застави недостатньо. Ціна майна, що є об'єктом застави, після першого продажу і знаходження у користуванні може суттєво відрізнятись від початкової ціни, в залежності від виду цього майна та попиту на ринку. Так, ціна на нерухоме майно постійно зростає як на первинному ринку, так і за вторинного продажу. Інша ситуація із рухомим майном. Так, автомобілі, побутова та оргтехніка, меблі та одяг за вторинного продажу значно втрачають в ціні. Іншими факторами, що прямо впливають на ціну вторинного продажу є ступінь фізичного зносу, рівень відповідності сучасним новим аналогічним товарам та ін. Більшість банків встановлюють умову одноразового початкового внеску, що складає, як правило, 20-30% вартості ціни товару. Ця умова дозволяє значно зменшити фінансовий ризик наслідків невиконання позичальником зобов'язання, за рахунок «фільтрування» неплатоспроможних позичальників та покриття витрат за рахунок першого внеску та залишкової вартості об'єкта застави. Але, за останні два роки набули поширення схеми кредитування купівлі товарів без початкового внеску. Такі схеми значно розширили коло споживачів кредитних ресурсів, одночасно збільшивши ризики кредиторів.

Натомість, збільшення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку зумовлює також докорінну зміну потреб споживачів не лише в кількісному, але і в якісному виразі, що зумовило конкуренцію серед суб'єктів малого та середнього бізнесу, що є найближчими до кінцевого споживача постачальниками товарів та послуг на внутрішньому ринку. Зміна якісних характеристик асортименту товарів та послуг вимагають збільшення інвестицій у формування такого асортименту та просування товарів та послуг на ринку. Ці фактори, а також недостача власних ресурсів зумовлюють зростання потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва у кредитних ресурсах. Кредитування підприємницької діяльності має ряд відмінностей від споживчого кредитування. Споживчий кредит, як правило, забезпечується об'єктом застави, в якості якого виступає майно, що придбавається позичальником за рахунок кредиту. Це майно використовується позичальником для власних потреб, що визначаються призначенням товару. Кредитні ресурси, отримані суб'єктом підприємницької діяльності використовуються для здійснення підприємницької діяльності. Незалежно від того, чи є об'єктом застави придбане за рахунок кредиту майно або інше майно, платоспроможність боржника, а отже, виконання ним кредитного зобов'язання великою мірою залежить від результатів здійснення ним підприємницької діяльності. Отже, кредитор фактично, несе частину ризиків позичальника.

У випадку невиконання позичальником грошового зобов'язання, забезпеченого заставою, відповідно до ст. 589 Цивільного Кодексу України застагодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави.

Але, враховуючи фактор здешевлення окремих видів майна, що можуть виступати предметом застави, іноді повністю покрити збитки кредитора за рахунок реалізації майна, що є об'єктом застави є неможливим. Згідно п. 4. Ст. 591 ЦК, якщо сума, одержана від реалізації предмета застави, не покриває вимоги заставодержателя, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості відповідно до статті цього Кодексу, якщо інше не встановлено договором або законом. Ч. 4 статті 346 Цивільного Кодексу передбачає звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника як підставу припинення права власності. З наведеного вище можна зробити висновок, що стягнення може бути звернено на будь-яке майно боржника, крім наведеного у додатку № 1 до ст. 379 ЦПК «Перелік видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення по виконавчих документах» Цивільний Кодекс передбачає здатність фізичної особи нести відповідальність у разі невиконання цивільних обов'язків, натомість, не конкретизує обсяг відповідальності і встановлює, що обсяг цивільної дієздатності (в тому числі і здатність фізичної особи нести цивільно-правову відповідальність) може бути змінений лише Цивільним кодексом. Це положення слід розглядати в контексті Ст. 311 Цивільного Кодексу: «Право на недоторканність житла 1. Житло фізичної особи є недоторканим... 4. Фізична особа не може бути виселена або іншим чином примусово позбавлена житла, крім випадків, встановлених законом.» Це положення можна тлумачити як заборону накладення стягнення на негухоме майно, яке є житлом фізичної особи, якщо вона не має іншого житла. Відповідно до ст. 379 ЦКУ Житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них. Крім того, особливий порядок звернення стягнення передбачений щодо майна, що знаходиться у спільній частковій або спільній сумісній власності. Кредитор співвласника майна, що є у спільній частковій власності, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, якщо виділ в натурі частки із спільного майна має наслідком зміну його призначення або проти цього заперечують інші співвласники, спір вирішується судом. У разі неможливості виділу в натурі частки із спільного майна або заперечення інших співвласників проти такого виділу кредитор має право вимагати продажу боржником своєї частки у праві спільної часткової власності з направленням суми виторгу на погашення боргу. У разі відмови боржника від продажу своєї частки у праві спільної часткової власності або відмови інших співвласників від придбання частки боржника кредитор має право вимагати продажу цієї частки з публічних торгів або переведення на нього прав та обов'язків співвласника-боржника, з проведенням відповідного перерахунку. Таким чином, кредитору для звернення стягнення необхідно отримати згоду інших співвласників майна боржника або вирішити спір в суді. Аналогічний порядок звернення стягнення передбачений і для майна, що знаходиться у спільній сумісній власності. Крім того, оскільки, згідно

ч. 3 та 4 ст. 368 ЦКУ, майно, набуте подружжям за час шлюбу та майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом, Правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень, згідно ст. 369 ЦКУ. Тому, ст. 578 передбачає згоду усіх співвласників як необхідну умову передання у заставу майна, що є у спільній власності. У випадку, якщо фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність у статусі фізичної особи-підприємця, за умови, що її зобов'язання пов'язане із здійсненням нею підприємницької діяльності, неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, таку фізичну особу підприємця може бути визнано банкрутом у порядку, встановленому законом. Відповідно до ст. 51 ЦКУ, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб. Отже, порядок визнання фізичних осіб-підприємців банкрутом встановлюється Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 року. Процедура банкрутства дозволяє кредитору найбільш точно виявити майно, що знаходиться у власності боржника, контролювати розп'ячення цим майном з метою задоволення власних боргових вимог. Відповідно до ст. 6 Закону, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом. Безспірними вимогами, у значенні ст. 1 Закону, вважаються такі вимоги кредиторів, що визнані боржником, або інші вимоги кредиторів, підтверджені виконавчими документами чи розрахунковими документами, за якими відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. (Такими документами є, зокрема, виконавчий лист, виконавчий напис нотаріуса). Іншими словами, кредитор має встановити в судовому порядку (відповідно до п. 8 ст. 7 Закону) заборгованість боржника у розмірі не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати, пред'явити до виконання виконавчі документи, і, у випадку незадоволення вимог кредитора протягом трьох місяців, ініціювати порушення справи про банкрутство. У випадку, якщо заборгованість боржника не перевищує менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати, кредитор не має права ініціювати процедуру банкрутства. На практиці, у більшості випадків сума заборгованості фізичних осіб підприємців часто не перевищує встановлений законом розмір, необхідний для ініціювання процедури банкрутства.

Таким чином, процедура банкрутства дозволяє найбільш повною мірою отримати доступ до майна фізичної особи-боржника. Натомість, ініціювання банкрутства є тривалою за часом процедурою, крім того, за законо-

давством України визнати фізичну особу банкрутом можна лише у випадку наявності в останньої статусу підприємця і лише відносно боргових зобов'язань, що виникли внаслідок здійснення такою фізичною особою-підприємцем підприємницької діяльності. В іншому випадку можливість стягнення заборгованості з фізичної особи суттєво обмежується законодавством.

Список літератури:

1. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 31-32, ст.263);
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 31, ст.440)
3. Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356);
4. Цивільний процесуальний кодекс України (18.07.63 ВВР, 1963, № 30, ст. 464;

УДК 342.52

Журба С.О.

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Актуальність даної теми обумовлена відсутністю єдиних наукових підходів щодо ряду питань, пов'язаних з поняттям організаційних форм роботи Верховної Ради, зростанням їх ролі у зв'язку з постійним збільшенням обсягу законодавчої та іншої роботи та порівняно незначною кількістю наявних на сьогодні наукових досліджень в даному напрямку. Саме згадані фактори вказують на необхідність дослідження поняття та системи організаційних форм роботи Верховної Ради України, здійснення аналізу механізму їх забезпечення та внесення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства з цього питання.

Основним завданням нашого дослідження є загальна характеристика форм роботи Верховної Ради України.

Порядок роботи парламенту зумовлюється такими факторами, як зміст його роботи, склад, структура, статус і особисті риси парламентаріїв тощо. Проте, першорядне значення у встановленні порядку роботи парламенту має його нормативне-правове визначення [1,308].

Порядок роботи Верховної Ради України, а також її органів та посадових осіб визначається Конституцією України, Законом України «Про внесення змін до Конституції України», Регламентом Верховної Ради України, законами України «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України» та іншими нормативними актами та рішеннями Верховної Ради України.

Відповідно до змісту згаданих нормативно-правових актів основними організаційними (організаційно-правовими) формами роботи Верховної Ради України є її сесії і засідання.

У статті 82 нині чинної Конституції України зазначається, що Верховна Рада України працює сесійно. Вона є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу, тобто за умови обрання не менше як двох третин народних депутатів від її конституційного складу, тобто не менше 300 депутатів. [2,31].

8 грудня 2004 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222- IV в прикінцевих та перехідних положеннях якого зазначається, що цей Закон, за умови прийняття Верховною Радою України 1 вересня 2005 року Закону України про внесення змін до Конституції України (254к/96-ВР) щодо удосконалення системи місцевого самоврядування, набирає чинності з 1 вересня 2005 року, за винятком частини п'ятої статті 76, частини першої статті 77, пункту 6 частин другої та частин шостої статті 81, частин шостої – десятої статті 83, пункту 1 частин другої статті 90, частини першої статті 141 Конституції України в редакції цього Закону, що набирають чинності з дня набуття повноважень Верховною Радою України, обраною у 2006 році.

Тут же зазначено, що у разі неприйняття Верховною Радою України до 1 вересня 2005 року Закону України про внесення змін до Конституції України щодо удосконалення системи місцевого самоврядування цей Закон набирає чинності з 1 січня 2006 року [3].

Стаття 82 Закону України «Про внесення змін до Конституції України» чітко визначає, що Верховна Рада України працює сесійно.

Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Регламент Верховної Ради України, що має силу закону встановлює порядок скликання і проведення сесій Верховної Ради України, її засідань, формування органів державної влади, визначає законодавчу процедуру, порядок здійснення контрольної діяльності, процедуру окремих видів діяльності Верховної Ради, її органів і організацій, народних депутатів, посадових осіб та інші процедури, а також функції органів Верховної Ради України та її посадових осіб, які впливають з їх повноважень, встановлених Конституцією України [4].

Отже, сесія Верховної Ради України – це передбачений Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України загальний, основний, постійний, колегіальний спосіб організації роботи парламенту України з метою здійснення ним своїх функцій і повноважень протягом півріччя або іншого, встановленого ним часу.

Конституцією України передбачено, що сесії Верховної Ради України поділяються на чергові і позачергові.

Розрізняють також порядок організації і проведення першої сесії, чергових сесій, позачергових сесій та надзвичайних сесій.

Ми вважаємо, що окрім конституційно визначених чергових, позачергових та надзвичайних сесій варто ще виділяти і урочисті сесії, наприклад,

сесії на яких проводиться Інавгурація (від англ. *inauguration*), тобто урочиста церемонія вступу на посаду Президента України.

Всі сесії проводяться відкрито.

Закриті засідання проводяться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України (226 депутатів). Рішення про проведення закритих сесій приймаються виключно на пленарних засіданнях шляхом голосування, при цьому кожен народний депутат України на засіданнях голосує особисто.

Наступною формою роботи Верховної Ради України є пленарні засідання Верховної Ради України, що проводяться, як правило, відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Засідання Верховної ради України поділяються на пленарні, тобто загальні, і засідання її органів (комітетів тощо).

Засідання Верховної Ради відбуваються, як правило, відкрито.

Закрите засідання Верховної Ради України – це засідання, на якому присутні лише його члени, а також законодавчо визначені та спеціально запрошені особи.

Основним видом засідань і тим самим пріоритетною організаційною формою їх роботи є пленарні засідання.

Засідання Верховної Ради відкриває, веде і закриває Голова Верховної Ради або один з його заступників. Якщо вони з будь-яких причин не здійснюють цього, то їх функції виконує голова одного з комітетів Верховної Ради, визначений Головою Верховної Ради, один з його заступників або ж обраний депутатами головуєчий. Під час обрання головуєчого засідання веде найстарший за віком депутат [1,309].

Рішення Верховної Ради України з будь-якого питання приймаються після обговорення відповідного питання на пленарному засіданні. Голосування здійснюється депутатами особисто в залі засідань Верховної Ради або (якщо воно таємне) у відведеному для таємного голосування місці біля зали засідань [5,448].

Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю голосів депутатів від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Верховна Рада не може приймати рішення про введення в дію законів, постанов та інших актів, які суперечать Конституції України, ратифікованим міжнародним договорам, угодам та чинним законам (ст. 3.2.7. Регламенту).

Отже, пленарне засідання Верховної Ради України – це передбачений Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України загальний основний колегіальний спосіб організації роботи парламенту протягом дня або тижня.

Наступним різновидом засідань Верховної Ради України є засідання органів Верховної Ради України (комітетів). Адже саме комітети відіграють значну роль у здійсненні повноважень Верховної Ради України. Конституція не містить переліку цих органів, а надає право Верховній Раді

України самостійно визначати кількість і обирати голів комітетів [6,29].

На сьогодні, для Верховної Ради України характерною особливістю є те, що основними її галузевими органами є комітети. Перелік комітетів затверджує Верховна Рада України та обирає голів цих комітетів. Відповідно до Конституції України комітети здійснюють законопроектну роботу, а також готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради (ст. 89 Конституції).

Основною формою роботи комітетів є засідання. Засідання комітетів є правомочними, якщо на них присутня більш як половина від затвердженого Верховною Радою України складу його членів.

Засідання комітетів проводяться відкрито і гласно, крім випадків, коли за рішенням комітету проводиться закрите засідання. Для здійснення звукозапису, кіно і відеозйомок, трансляції засідання по радіо і телебаченню потрібна згода комітету.

На закритому засіданні, крім членів комітету, можуть бути присутніми запрошені на засідання особи (ст.17).

За результатами обговорення того чи іншого питання на засіданнях комітетів більшістю голосів присутніх членів комітету, шляхом поіменного голосування приймаються рішення, рекомендації та висновки.

Відкрите голосування здійснюється особисто членами комітетів підняттям руки. Підрахунок голосів під час відкритого голосування здійснює секретар комітету. За пропозицією, підтриманою 1/3 присутніх на засіданні членів комітету, результати голосування заносяться до протоколу засідання комітету (поіменне голосування). В окремих встановлених законодавством випадках комітети проводять таємні голосування шляхом подачі бюлетенів.

Верховна Рада може також створювати свої тимчасові органи – комісії. Конституційно передбачаються комісії двох видів. По-перше, спеціальні тимчасові комісії, у межах парламентських повноважень, з метою підготовки і попереднього розгляду питань. По-друге, тимчасові слідчі комісії, що створюються для проведення розслідування питань, що становлять суспільний інтерес. Тимчасові комісії створюються, якщо за них проголосувало не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України. Їх висновки не є вирішальними для слідства і суду.

Враховуючи вище проаналізоване слід констатувати, що засідання поділяються на пленарні та засідання її органів, тобто комітетів.

На нашу думку, окрім сесій і засідань, ще однією організаційною формою роботи Верховної Ради України потрібно вважати парламентські слухання комітетів з питань, що належать до їх компетенції.

Метою слухань є отримання всебічної інформації щодо питань, які розглядаються, а також їх вивчення і обговорення.

Предметом парламентських слухань можуть стати будь-які питання, віднесені до компетенції Верховної Ради України.

На нашу думку, парламентські слухання – це одна із форм діяльності Верховної Ради України, зміст якої полягає в заслуховуванні думок членів парламенту, державних і суспільних діячів, а також експертів з конкрет-

ного законопроекту або іншого питання, що відноситься до компетенції парламенту.

Слухання є важливою формою збору і аналізу інформації у процесі законотворення і здійснення державної політики. Це одна з найефективніших форм співпраці парламенту з виконавчою владою і громадянами.

Отже, слухання є не лише ефективним методом роботи парламенту, а й важливим інструментом реальної демократії громадянського суспільства.

Проведення парламентських слухань регулюється Регламентом. Розрізняють відкриті і закриті парламентські слухання. За результатами парламентських слухань можуть бути прийняті відповідні рекомендації по питанню, яке було винесено на обговорення.

Отже, парламентські слухання є самостійною організаційною формою роботи українського парламенту.

В результаті проведеного дослідження ми прийшли висновку, що сесія Верховної Ради України – це передбачений Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України загальний, основний, постійний, колегіальний спосіб організації роботи парламенту України з метою здійснення ним своїх функцій і повноважень протягом півріччя або іншого, встановленого ним часу, а основним видом сесій Верховної Ради України є чергові сесії.

Пленарне засідання Верховної Ради України – це передбачений Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України загальний основний колегіальний спосіб організації роботи парламенту протягом дня або тижня.

Нами також було з'ясовано, що сукупність організаційних форм роботи Верховної Ради України, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії і передбачені правовими нормами являє собою систему організаційних форм роботи Верховної Ради України, що вважається організацією її роботи. Відповідно, систему організаційних форм роботи Верховної Ради України складають: сесії, засідання, парламентські слухання тощо.

Використана література:

1. Сравнительное конституционное право: Уч. пособие/Отв. ред. В.Е. Чиркин.-М.: Междунар. отнош., 2002.-448с.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996р.-К.:Преса України, 1997.-80с.

3. Закон України «Про внесення змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року». Інтернет-сайт ВРУ: [http:// www.rada.kiev.ua/internet](http://www.rada.kiev.ua/internet).

4. Регламент Верховної Ради України Інтернет-сайт ВРУ: [http:// www.rada.kiev.ua/internet](http://www.rada.kiev.ua/internet).

5. Конституційне право України. За заг. ред. В.Ф. Погорілка.-К.: «Наукова думка», 1999р.-733с .

6. Кривенко Л.Т. Верховна Рада України.-К.: Ін Юре, 1997р.-47с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 35 (477+100)

Бідюк П.І., доктор технічних наук, **Баклан І.В.**, кандидат технічних наук,
Коршевнюк Л.О., **Мінін М.Ю.**

Інститут прикладного системного аналізу

Платонов А.В.

Національний інститут проблем міжнародної безпеки РНБО

Крамар К.В.

НТУУ «Київський політехнічний інститут»

СИТУАЦІЙНА КІМНАТА КЕРІВНИКА КРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Національна безпека визначається, як система державних та суспільних гарантій, що забезпечують стабільний розвиток нації, захист базових цінностей та інтересів, джерел духовного та матеріального добробуту від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Визначення та коригування базових національних інтересів є функцією політичних органів суспільства. Її чітке здійснення має важливе значення для запровадження національної безпеки. Остання сама є важливим національним інтересом. Таким чином, сутністю національної безпеки України є свобода життєдіяльності та демократичного суспільного й державного саморозвитку народу України, а захист цієї свободи, її умов і чинників є сутністю діяльності щодо забезпечення національної безпеки України [1].

Першочерговою метою побудови системи національної безпеки в Україні є створення дієвого механізму виявлення, прогнозування та знешкодження загроз й інших дестабілізуючих чинників суспільного розвитку, сприяння нормалізації функціонування базових структур суспільства, зокрема виведенню Української держави з внутрішньої кризи, відродженню та повноцінній життєдіяльності української нації.

Забезпечення зазначених національних інтересів повинне здійснюватися на загальному рівні й в умовах процесів глобалізації в політичній і економічній сферах діяльності світового співтовариства. Складність проблеми обумовлює необхідність постійного розвитку й удосконалювання системи національної безпеки країни, насамперед, її політичної складової.

В умовах процесів глобалізації до числа основних національних інтересів держави відносяться: розвиток рівноправного міжнародного співро-

бітництва, визначення гідного місця у формованій світовій економіці; збереження конституційного ладу і територіальної цілісності держави при зростанні погрози міжнародного тероризму; підтримка політичної, економічної і соціальної стабільності, пошук і реалізація ефективних заходів виходу з кризи; забезпечення конституційних прав і свобод, особистої безпеки, якості і рівня життя населення на всій території держави.

В цій статті подані основні ідеологічні концепції побудови ситуаційної кімнати як складової системи забезпечення національної безпеки. Ситуаційна кімната – верхівка айсбергу, за яким повинна стояти праця тисяч професіональних та досвідчених фахівців – працівників відповідних структур.

Визначальною складовою ситуаційної кімнати є ситуаційна модель країни, яка будується із галузевих ситуаційних моделей. Створення таких моделей можливе із залученням провідних фахівців у відповідній галузі, використання того величезного досвіду, який накопичений у багатьох галузевих науково-дослідних установах. При цьому побудовані моделі повинні.

На ефективність ситуаційної кімнати керівника країни впливають основні наступні фактори:

- комплексна структура системи «ситуаційна кімната»;
- ефективність функціонування кожної структурної одиниці системи;
- ефективність взаємодії всіх структурних одиниць в межах всієї системи;
- якість вхідної інформації системи;
- інтелектуальні методи та підходи обробки інформації, аналізу та прогнозування.

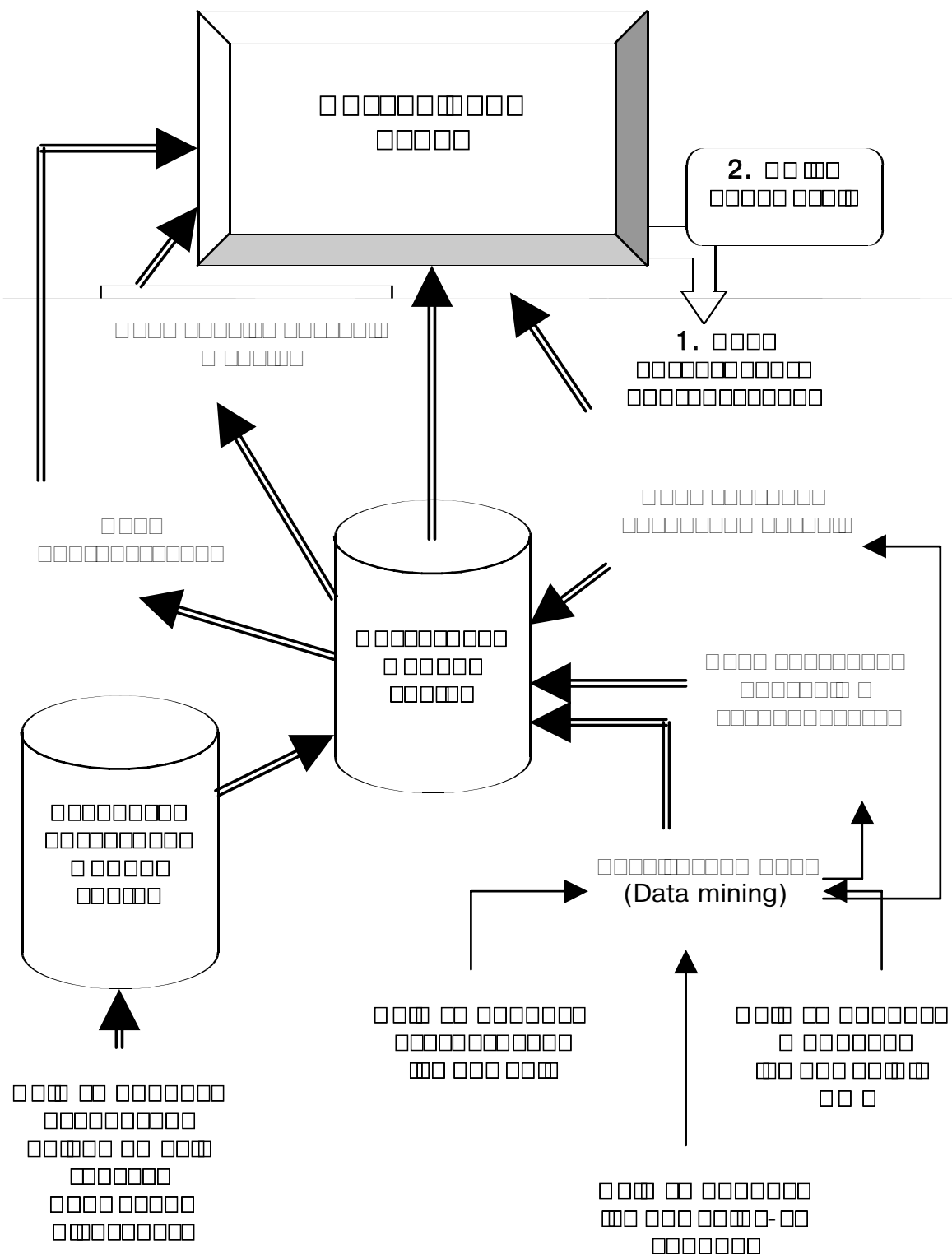
Зрозуміло, що якою вдалою не була б система ситуаційної кімнати, коректно, а значить й ефективно, вона зможе функціонувати лише за умов наявності якісної, своєчасної та точної інформації.

Тому забезпечення системи належною інформацією та даними постає одним з головних напрямків суттєвого підвищення ефективності, корисності та практичної придатності всієї системи ситуаційної кімнати.

Серед всього потоку інформації в окремий клас даних доцільно виділити експертні дані, які для системи ситуаційної кімнати є експертними оцінками по всіх галузях державної діяльності. На їх базі доцільно розробити і побудувати експертну ситуаційну модель країни як структурну одиницю комплексної системи ситуаційної кімнати.

Експертні дані є дуже важливими і цінними для системи, однак, у той же час отримання і обробка експертних оцінок є однією з ресурсомістких та дорогих задач – необхідний цілий комплекс заходів для забезпечення роботи з експертами, збором та обробкою відповідної інформації.

Розбудова власних для ситуаційної кімнати ефективних механізмів отримання експертних оцінок є найбільш бажаним, але й дуже дорогим шляхом.

Мал. 1. Структурна схема ситуаційної кімнати керівника країни

Пропонується для отримання експертних оцінок у рамках ситуаційної кімнати вдатися до застосування механізмів існуючого державного апарату з одночасним суттєвим підвищенням його ефективності за принципом обопільного виграву.

За оцінками експертів, не дивлячись на те, що на даний час міністерства та відомства України володіють колосальними інформаційними та аналітичними ресурсами, в їх функціонуванні задіяні багато професіоналів і експертів, результативність роботи зазначених структур є далекою від ефективної. Деякі функції невдало дублюються, деякі загублені, відсутня плідна взаємодія та ін. На перший погляд, застосовувати результати такої праці в проекті ситуаційної кімнати буде не доцільно.

Однак, очікується, що спільна взаємодія всіх ключових державних структур у модулі експертної ситуаційної моделі призведе до синергетичного ефекту, за яким величина спільного ефекту буде більшою, ніж сума ефектів вказаних структур, якщо вони діють незалежно. Такий результат не є надзвичайним, оскільки в рамках системи ситуаційної кімнати різні структури можуть мати доступ до одних масивів даних, не тільки передавати дані, але й отримувати, здійснювати оперативну взаємодію у режимі real-time, швидко приймати рішення за інформацією інших структур та ін. Таким чином, участь державних підрозділів в системі ситуаційної кімнати вже надає їм переваг – вони будуть функціонувати значно ефективніше.

Для проекту ситуаційної кімнати таке плідне поєднання результатів праці існуючих структур також постає дуже позитивним, оскільки немає необхідності у побудові власної системи потокового експертного аналізу актуальної інформації, яка по суті у великому ступені дублювала би роботу вже існуючих структур.

Отже, якщо державні структури є мозком, то модуль експертної ситуаційної моделі виявляється його корою – своєрідна інтелектуальна надбудова, яка власне і робить функціонування мозку ефективним.

Збір та обробка експертних оцінок по всіх галузях державної діяльності містить наступні кроки:

- визначення показників, необхідних для побудови адекватної моделі динаміки розвитку, та шляхів їх обчислення. Шлях обчислення показників, однак, може бути не завжди чітко визначений. В цьому випадку для визначення показників долучаються експерти. В якості приклада таких показників, можна привести оцінки суспільної думки, а також будь чого що може бути оцінено не безпосереднім вимірюванням, а якоюсь, взагалі суб'єктивною, думкою.

- Розподілення відповідальності за розрахунок визначених показників між відповідними міністерствами та відомствами.

- Збір з відповідних міністерств та відомств значень розподілених показників за деякий період.

- Збір експертних висновків відповідних установ що до природи зміни показників – випадкове разове або системне.

- Приведення отриманих показників до уніфікованого вигляду з урахуванням думок експертів

На базі отриманих показників здійснюється побудова експертної моделі, мета якої є виявлення існуючих залежностей між кількісними показниками, а також побудова експертних правил що до показників якісних. Деякі кількісні та якісні показники можуть перетинатися, але ця збитковість є також додатковим плюсом експертної моделі, тому що це дає можливість оцінити адекватність побудованих аналітичних залежностей з отриманими правилами. Якщо кореляція між кількісними та якісними правилами є дуже високою, то можна стверджувати, що як правила, так і залежності є адекватними реальній ситуації.

Для побудови саме моделі необхідно використання як найпростіших регресійних методів, так і сучасних нелінійних класу нейромереж, імунні, генетичні алгоритми та ін. Для моделювання саме експертної частини найбільш прийнятним здається використання ідеології фаззи та нейрофаззи (*neurofuzzy*).

Окрім того, експертна модель, за допомогою методів факторного аналізу, може виявляти скриті (так звані, латентні) фактори, що не піддаються прямому оцінюванню ані за допомогою методів прямого розрахунку, ні за допомогою експертного оцінювання. Виявлення таких структурних факторів дозволяє системі проводити моделювання ситуації у іншому, більш точному, просторі. Як наслідок, отримується більш зв'язана модель без суттєвого ускладнення.

Блок експертного моделювання є дуже важливим для ситуаційній кімнати, тому що завдяки ньому з'являється можливість прогнозування в галузях державної діяльності а також оцінка можливих нововведень.

У якості приклада розглянемо системний підхід до моделювання міграційних процесів та енергетичної галузі.

Міграційна складова національної безпеки України – складне поняття, яке залежить від багатьох чинників. Так, виокремлено певний ряд таких чинників, які в більшому або меншому чині впливають на міграційну складову національної безпеки України: захват ринку праці нелегальними мігрантами, що спричиняє збільшення безробіття на території України; втягнення або залучення нелегальних мігрантів до протиправної діяльності кримінальних структур на території України; відсутність медичного контролю над потоками нелегальних мігрантів, що сприяє поширенню інфекційних захворювань; використання каналів нелегальної міграції спецслужбами іноземних держав, терористами й екстремістами; використання каналів нелегальної міграції для ввезення в Україну контрабанди та наркотиків; використання каналів нелегальної міграції для торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації (трафік жінок); кількість нелегальних мігрантів та обсяги нелегальної міграції в Україні; низький рівень життя та соціальної захищеності населення України в цілому та західних прикордонних областей зокрема, що сприяє посиленню криміналізації суспільства у прикордонних районах України [2].

Останнім часом, у зв'язку з розширенням кордонів ЄС, проблема нелегальної міграції в Україні набула особливої гостроти. Слід зазначити, що

надійно перекрити канали проникнення нелегальних мігрантів дотепер не вдалося жодній державі, у тому числі Україні. Дана ситуація стає підставою для твердої візової політики країн європейського співтовариства відносно України.

Посилення боротьби з нелегальним мігрантами в розширеному складі ЄС, встановлення на його кордонах антиміграційних бар'єрів у вигляді жорсткого прикордонного і візового режимів (якщо не буде активізовано спільних зусиль та збільшено допомогу Україні) можуть значною мірою перекласти тягар цієї транснаціональної проблеми на Україну. В такому випадку Україна може перетворитися на державу-накопичувач нелегалів, що дестабілізуватиме її внутрішню ситуацію. Цей факт призведе до виникнення зони нестабільності безпосередньо на кордонах Європейського Союзу.

У самому загальному змісті проблема нелегальної міграції виступає як один з показників соціально-економічного положення України та її політичних взаємовідносин з партнерами на світовій арені. Стосовно ж до стану злочинності в Україні нелегальна міграція виступає дуже значимим криміногенним фактором, комплексна протидія якому повинна вестися на всіх рівнях [1].

Міграційна політика є складовою частиною зовнішньої та внутрішньої політики, а її реалізація – одна з пріоритетних задач держави. Суб'єктами міграційної політики виступають центральні та місцеві виконавчі органи. Партнерами державних органів з реалізації міграційної політики є громадські об'єднання. Метою міграційної політики є керування міграційними процесами, забезпечення стійкого демографічного розвитку, зміцнення національної безпеки країни і створення умов для реалізації прав мігрантів.

Міграційні процеси впливають на національну безпеку, суспільну згоду, економічну та демографічну ситуацію в країні. Виходячи з цього, в ході побудови ситуаційної моделі, в даному випадку, регулювання міграційних процесів слід розглядати, як комплекс адміністративних і соціально-економічних заходів, спрямованих на стимулювання або обмеження переміщення людей, а також на забезпечення та реалізацію прав мігрантів [3]. Управління міграційними процесами здійснюється через систему відповідних органів державного управління з метою реалізації державних міграційних програм і планів. Під системою управління міграційними процесами розуміють комплекс юридично регламентованих методів та засобів, які використовуються для цілеспрямованого впливу на хід міграційних процесів та забезпечення ефективності вжитих заходів [1].

На державному рівні органами державної влади та управління здійснюється визначення основних напрямів міграційної політики та розробка законодавчих актів щодо її розвитку та імплементації. Прогнозування та планування міграційної політики в системі забезпечення національної безпеки включає в себе визначення довгострокових цілей в цій галузі, виходячи з прогнозу стану системи національної безпеки. Запобігання

загрозам національній безпеці, а саме негативних проявів нелегальної міграції, в міграційній політиці реалізується через механізм заходів протидії нелегальній міграції [4].

Припинення нелегальної міграції є найважливішим чинником забезпечення національної безпеки, захисту економічних інтересів країни та інтересів її громадян. Існуюча система міграційного контролю в Україні не адекватна сформованому стану справ із незаконною міграцією.

Керуючись наведеною схемою ситуаційної кімнати керівника країни, в якості можливих інструментів управління міграційною політикою в області протидії нелегальної міграції можуть виступати: підтримка проведення заходів протидії та контроль за їх виконанням; правова підтримка визначених механізмів протидії наслідкам нелегальної міграції; механізм запобігання нелегальної міграції; політика щодо стабілізації та збалансування міграційних потоків, в т. ч. біженців; витрати на видворення виявлених та затриманих нелегальних мігрантів; адміністративно-правові механізми протидії нелегальній міграції та ін.

Механізми функціонування системи національної безпеки, в тому числі в сфері протидії нелегальній міграції, передбачають використання функцій контролю. Проблемою організації систем контролю являється вибір параметрів системи (терміни проведення заходів, періодичність контролю, точність, вартість витрат на контроль та ін.). По суті, основною проблемою при виборі той чи іншої системи контролю являється оцінка її (системи) ефективності та, відповідно, оптимізація її параметрів [5].

Виходячи з цього, для результативної діяльності держави у сфері міграційних відносин існує необхідність прийняття відповідних нормативно-правових актів, в яких має бути визначено основні засади державної міграційної політики, а також сформовані напрямки її реалізації, спрямовані на забезпечення національної безпеки України.

Енергетика є галуззю, що є основою стабільного функціонування економіки будь-якої країни. На сьогоднішній час енергетичні проблеми є глобальними проблемами людства і розглядати їх необхідно в комплексі з іншими країнами світової спільноти. Основу сучасної енергетики складають:

1. Первинні джерела енергії
  - a. Вуглеводні та вугілля
  - b. Ядерне паливо
  - c. Відновлювальні джерела енергії.

На даний час електрична енергія не має альтернативи, як найбільш зручна для транспортування та перетворення в інші види енергії. Сучасна електроенергетика пропонує наступні можливості задоволення потреб в енергії:

2. Перетворення енергії первинних джерел в електричну
  - a. Велика (централізована) енергетика
  - b. Мала енергетика (використання переваг когенерації кінцевим споживачем)

Основою сучасної енергетики України є звісно-ж централізована енергетика, що залишилась в спадок від Радянського Союзу. Спроби децентралізації мали лише поверхневий характер. Тому основну роль в енергетичній безпеці країни слід розглядати крізь призму великої енергетики.

Функціонально «велика» енергетика є вертикально-інтегрованою структурою. Основні складові, що безпосередньо впливають на макроекономічні показники роботи галузі, такі:

1. Видобування
  - a. Нафтогазова та вугільна промисловість
  - b. Гірничо-збагачувальний цикл видобутку урану
  - c. Розробка
2. Генерація
  - a. Задоволення добового попиту на електроенергію (проблема маневрених потужностей)
  - b. Робота з енергосистемами суміжних країн
  - c. Використання відновлюваних джерел енергії
  - d. Зношеність основних фондів
3. Транспортування
  - a. Газо та нафтотранспортні системи
  - b. Залізниця
  - c. Об'єднана енергосистема України
4. Розподіл та постачання енергії кінцевому споживачу
  - a. Децентралізація та створення конкурентного середовища
  - b. Створення ліберальних ринків енергоносіїв

Така схема дозволяє доволі однозначно визначити стан енергетичної галузі на сучасному етапі її розвитку.

Лідература

1. Баклан І.В., Платонов А.В. Використання математичних моделей у сфері протидії нелегальній міграції: Монографія. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2005. – 79с.
2. Платонов А.В. Чинники впливу на міграційну складову національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 127-132. – http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr2&issue=2004_4
3. Платонов А.В. Нелегальна міграція та її вплив на міжнародну та національну безпеку // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 164-168. – http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr1&issue=2005_2
4. Платонов А.В., Баклан І.В. Математичне моделювання управління міграційними процесами // Вестник Херсонського національного технічного університета. Вип. 2 (22). – Херсон: ХНТУ, 2005. – 248-254.
5. Баклан І.В., Платонов А.В. Математичне моделювання системи контролю в сфері протидії нелегальній міграції // Інтелектуальні системи прийняття рішень та прикладні аспекти інформаційних технологій: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Том. 3. – Херсон: Вид-во ХМІ, 2005. – С. 24-27.

УДК 519.6+681.3+808.3-54

Лопатін О.К., доктор фізико-математичних наук

ВНЗ «Національна академія управління»

Шлепаков Л.М., кандидат фізико-математичних наук

Інститут математики НАН України

СТРУКТУРНО-СТАТИСТИЧНА МОДЕЛЬ СТИСКАННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Обговорюється концепція та принципи побудови системи стискання україномовних текстових повідомлень, що функціонують в цифрових лініях зв'язку. Запропонований підхід ефективно стискає текст і гарантує певну конфіденційність обміну інформацією.

Consideration has been given as to the concept and principles of Ukrainian language text messages compression system operating within digital communication lines. The approach offered provides effective text reduction and secures confidentiality of information exchange.

Постановка проблеми. За умов комп'ютеризації та стрімкого впровадження електронних засобів зв'язку актуальною є проблема створення та впровадження автономних інтелектуальних проблемно-орієнтованих систем для обробки документальної інформації на державній мові. Технологія «Document Imaging» (DI) одержала своє найбільше поширення в останнє десятиліття [1; 2; 3]. DI-технологія є основною складовою частиною концепції «Безпаперова технологія» і містить у собі перетворення документів в електронну форму, адресну каналізацію документів, збереження та керування їхніми електронними образами. Результат впровадження DI-технологій очевидний, — це значне підвищення продуктивності праці, досить простий і оперативний доступ до інформації.

Вузьким місцем DI-систем, а, відповідно, і основною проблемою, є спроби зменшення обсягу переданої інформації. Об'єми займаної пам'яті впливають майже на всі характеристики DI-системи. При зменшенні об'ємів пам'яті кодерів-декодерів і накопичувачів економія ресурсів спостерігається в багатьох областях: менше потрібно для збереження документів, відповідно менший обсяг інформації для збереження документів, відповідно менший обсяг інформації передається по каналах зв'язку, менше завантаження телекомунікаційних мереж і більш швидка передача інформації. Отже, попереднє стискання інформаційних повідомлень зменшує обсяги переданої інформації та суттєво може впливати на вартість документообігу. Традиційне літературне або словникове кодування текстів на натуральних мовах на сьогодні майже вибрало подальші можливості стискання інформації. З огляду на ці факти впровадження гетероморфного зонального методу [9; 10; 11] стискання україномовних текстових дозволяє розв'язати проблему ще більшої мінімізації кількості інформації, що передається по цифрових лініях зв'язку з подальшим її однозначним відтворенням при прийомі.

Обробка тексту на натуральних мовах

Обробка текстів на натуральних мовах є однією з фундаментальних проблем штучного інтелекту. Ця галузь знань стала популярною в останні 20-30 років, але досі виникають значні перепони при реалізації різноманітних методів обробки інформації в конкретні програмно-інструментальні системи. По-перше, значно «заважає» комп'ютерній реалізації нечіткість та неформалізованість образу мислення людини. Другим аспектом є місцева специфіка, — для людей одного й того ж мовного соціуму характерно наявність десятків діалектів. Не обходить це й українську мову. А застосування в мові слів принесених з інших мов чи наявність помилок граматичного характеру? Ясно, що без врахування специфіки даної натуральної мови ефективну систему стискання текстового повідомлення, що передається по електронних лініях зв'язку, зробити важко.

Лінгвісти поділяють натуральні мови на дві основні групи: аналітичні мови (китайська, японська, англійська, німецька та інші) та флективні мови (слов'янські мови, французька та інші). Можна врахувати також особливості так званих синтетичних мов, які мають ознаки мов двох основних груп. Головною відмінністю аналітичних від флективних мов є частота вживання морфологічних категорій. Аналітичні мови мають чітку та спрощену морфологічну структуру. Флективні — дуже широко використовують всю можливу палітру морфологічних категорій. Ще однією з відмінностей флективних мов є наявність широкого спектру синтаксичних правил побудови речення, застосування ідіоматичних форм, неповних речень тощо. Звідси випливає, що формалізація флективних мов, до яких відноситься українська мова, більш складна в алгоритмічному плані ніж задача стискання повідомлень на аналітичній мові.

Найбільш показовим є труднощі, які виникають при локалізації програмного забезпечення. Цей процес неадекватно підпорядковується формальній логіці, тобто, логіка флективної мови вступає у протиріччя з структурою інтерфейсу, описаного анатомічною мовою. З точки зору розробки та побудови методів та алгоритмів стискання текстової інформації це дуже важливо.

Більшість методів стискання текстових документів базується на двох підходах: літературному стисканню або стисканню цілих слів (словниковий метод). Якщо застосовується нерівномірне кодування, то найбільш часто вживані слова і окремі символи кодуються найкоротшими комбінаціями нулів та одиниць.

Відомо, що для словникового методу (стискання цілого слова) ефективність компресії залежить від потужності словника, але, чим більший словник, тим більше ресурсів комп'ютера він використовує (об'єм, час), крім того, надто великий словник (більше 4-6 тисяч слів) призводить до кодової надлишковості, що зменшує ефективність стискання [5]. Для флективних мов обмеженість словників є ще більш суттєвим фактом, оскільки кожне слово може зустрічатися у різних формах (відмінки, чергування букв у слові, число, рід, складні слова тощо).

Існують і такі можливі підходи до розв'язання проблеми ефективного стискання текстових повідомлень. Перший – передбачає розбиття слова-поняття на дві частини: сталу і флективну, цей підхід використовується при стисканні письмових текстів аналітичних мов. Для флективних мов нам пропонується другий підхід, який більше відповідає структурній будові натуральної мови. Можна розглядати морфеми, а не основи слів плюс флексії, як мінімальні мовні одиниці, аналітичного тому, як в усній мові використовуються фонemi.

В українській мові розглядають чотири морфологічні категорії: префікс, корінь, суфікс, флексія. Морфеми допускають концентрацію, тобто, в окремих випадках слово може складатися з кількох префіксів, кількох коренів, кількох суфіксів і флексії (закінчення слова).

При традиційному словниковому підході будується тільки один словник, об'єм якого бажано мати як найбільшим – краще кілька мільйонів слів, для покриття всіх вживаних слів, хоча б для даної предметної області.

Якого об'єму має бути словник при морфемному підході? Природно, таких морфемних словників – чотири. Словник префіксів – їх всього 145, коренів ≈ 3000 або більше, суфіксів ≈ 672 та флексії зі знаками пунктуації ≈ 96 . Причому, за правилами лівої та правої валентності через конкатенацію морфем будується любе слово української мови. Виграш по об'єму словників складає десятки і сотні разів. Ще одна відмінність зонального морфемного методу стискання текстових повідомлень полягає в тому, що при словниковому підході, застосованому до флективних мов, кодова комбінація для пересічного слова лежить в межах від 56 до 176 біт (мінімальний об'єм – 8 біт, максимальний – 226 біт для складних слів). Для зонального морфемного методу побудови словників припадає не більше 16 біт на морфему, навіть при рівномірному кодуванні морфем, а при нерівномірному кодуванні (коди Шенона, Хаффмена) всього 4-10 біт, при умові, що українське слово має всі чотири типи морфем. Ще одна відмінність: кодування різних комбінацій літер може співпадати через те, що кожне слово обробляється морфемними словниками послідовно у строго заданому порядку і кожний із словників існує незалежно, що дає підстави для вживання морфемного методу кодування в системах закриття конфіденційної інформації, хоча б на первинному рівні.

Проведені попередні дослідження показують, що, при використанні рівномірного коду, стискання досягає 3-4 разів, при нерівномірному – 5-7 разів в залежності від семантики тексту, тобто залежить від предметної області інформаційного повідомлення. Якщо застосовувати додаткові можливості, наприклад, сканування і таке інше, коефіцієнти стискання можуть сягнути двох порядків.

Крім того, слід зауважити, що перспективність зонального морфемного методу стискання документальної інформації залежить, безумовно, від типу каналу зв'язку. Стиснуті повідомлення можна безпосередньо передавати по цифрових лініях зв'язку, що значно буде зменшувати щільність

потокі інформації, тобто енергетичне навантаження на канал буде нижче. Вартість передачі стиснутого документу буде в кілька разів нижча за існуючу ціну передачі документальної інформації по електронних каналах зв'язку.

Метод морфологічної обробки письмових текстів української мови

Розглянемо текст на українській мові як послідовність мовних одиниць. Термінологічне дерево флективної мови буде виглядати так: *літера* – *морфема* – *слово* – *речення* – *текст* – *мова*.

Для цілей стискання нами обрано проміжний між літерою і словом шар одиниць мови – морфеми.

Введемо основні визначення.

Нехай $A\{a_i\}^{L<\infty}$ – фіксована абетка мови, яка складається зі скінченої множини літер. Перевизначений набір правил про можливі комбінації (сполуки) літер з даної абетки A , з їх взаємним розташуванням в цих комбінаціях, а також взаємним розташуванням всіх можливих комбінацій визначають як морфологію мови. Ми розглянемо морфеми як мінімальні мовні одиниці, ми провели разове укрупнення простору абетки української мови до морфем, яким вели опорну систему, що складається з ізольованих підсистем корневих та афіксальних морфем.

Означення 1. Обумовлений набір правил про можливі комбінації літер даної абетки, їхнє взаємне частотно валентне розташування називають морфологічним порядком мови. Кожна мова має свій, тільки їй притаманний морфологічний порядок. Упорядкована скінчена множина літер з припустимим повторенням називається словом $\langle W \rangle$, якщо вона практикується як певне поняття.

Означення 2. Якщо розглянути слово як множину окремих комбінацій літер, що задовольняють морфологічному порядку мови, то такі поєднання літер утворюють морфему $\langle M \rangle$.

Для української мови розглядають чотири морфологічні класи, які складають слово $W = \langle [P] R [S] [F] \rangle$, де $[P]$ – префікси, R – корені, $[S]$ – корені, $[F]$ – флексії (закінчення). Морфеми, що у квадратних дужках не є обов'язковими у кожному слові. Морфеми допускають конкатенацію, утворюючи поліморфні сполуки (дериваційні та реляційні монери). Це слова, які мають два чи більше префіксів; складні слова, що мають дві або більше корневих морфем, з'єднаних голосними або без них, кілька суфіксів і флексію. Текстове слово за таким розбиттям може мати, наприклад, вигляд $W = \langle PPRSSSF \rangle$, де PP – полі морфема-префікс але $[P]$ – не обов'язково одна і та ж афіксальна морфема, аналогічна ситуація і для інших морфем.

База даних стискання текстових повідомлень складається на основі морфемно-словотвірного фонду Української мови [4;5;6;7]. Реєстровими одиницями в словниках є одночленні морфеми і полі морфеми. Зауважимо, що слова, які утворюються через валентні зв'язки морфем, мають досить складну структуру через те, що перетин одиниць афіксальних морфем з корневими часто унеможлиблює їх чітке розщеплення за

приналежністю до за принадлежністю до того чи іншого типу морфем. Так, слово «відповідальний» можна представити як <PPPSF> (від-по-від-альн-ий) або як <PRSF> (від-повід-альн-ий). Отже в українській мові є омографічні префікси, які у складі композитів можуть займати позицію, властиву кореням, тобто змінювати свій статус. Включення омографів як одиниць з тотожною буквеною (графічною) формою і різними значеннями у певні зональні словники спрощує алгоритм конкатенації і дозволяє формально підходити до процесу словотворення. Взагалі, семантика питомих префіксів засвідчує плинність двох явищ – полісемії та омонімії. Виділити з кожного такого префікса частину омонімів з чіткою класифікацією практично неможливо, бо на заваді стоїть спільна ідея багатьох значень, що простежується в тлумаченнях.

Ще однією особливістю є включення у словники пар коренів – домінта та її аломфор – «буд-, будж-, будь-»; «верб-, верб'-, вербл-»; «низ-, низз-, низь-»; «ход-, ходж-, хож-» тощо. Крім того в R-словник включені варіанти коренів – аброморфеми – усічені корені в складноскорочених словах – «завлаб», «начфін» та інші.

Проблема складних (кількореневих) лексем-композитів розв'язується шляхом віднесення певної кількості найбільш вживаних до R-словника (макро/структура, теле/міст). Так само розв'язується проблема для складних слів з кількома коренями (сорок-а п'ят-и-річ-н/ий, вогн-е-не-безпеч-н/ий), куди крім коренів входять також окремі морфеми чи морфосполуки та їх уламки.

Звертаючись до змісту морфологічних категорій, ми бачимо, що в багатьох випадках можна між змістом і формою стає розпливчатою та невиразною. Зовні, морфологічні категорії виступають у ролі серій аговофрм, властивих тій чи іншій частині мови. У флективних мовах словоформи складаються в парадигматичні ряди, які утворюють розгалужену систему відмінювання слів. Для української орфографії характерним є також вживання апострофа, правопис слів з прикладкою (дефіс), чергування приголосних при словозміні та словотворенні. Всі ці ознаки правопису морфем і морфемосполук, тобто різні типи інформації про можливі зчеплення (валентні характеристики), подані в зональних словниках. Таких словників виявилось шість. Це словники префіксів і поліпрефіксів, коренів і складних коренів, суфіксів і полісуфіксів, флексій, службових слів та окремі словники нелітеральних символів і словник бази фактів. Всі морфеми і морфемосполуки упорядковані в алфавітному порядку, за частотою і довжиною (кількості літер у морфемі). Однією з кардинальних проблем при складанні зональних морфемних словників була задача побудови варіантів полі морфемних сполук. Взагалі, обсяги зональних словників не є сталими. До кожної зони додається змінна частина, яка регулюється певним порогом I_0 . Активним регулятором є індекс I_m частоти зустрічі певних поліморфів у пред'явленому тексті. Якщо новий поліморф є притаманний тільки окремому нетиповому текстові, то він буде перебувати у певній зоні Z_i ($i=1,5$) лише обмежений час. Маловжи-

вана і нестійка морфема буде вилучена з цього словника, коли за частиною зустрічі індекс I_m стане меншим від порогу I_0 .

Таким чином, словники для алгоритму стискання мають домінуючі первісні морфеми та домінуючі поліморфеми, які утворені з первісних морфем за ознаками валентності – вони складають незалежну незмінну опорну систему морфемних сполук. До кожного такого словника додається частина рідковживаних морфем, які певною мірою залежать від типу текстового повідомлення:

$$V_D = (V_p + v_p) + (V_R + v_R) + (V_S + F + v_S + F) + [(V_{SW} + v_{SW}) + V_N + V_{BF}],$$

де V_{SW} – словник окремих службових слів; V_N – словник нелітеральних елементів; V_{BF} – база фактів (рідкісних елементів).

Загалом, не один із словників у своїй сталій частині має не перевищувати об'єм 4500 морфем. Як показано в роботах [6-8] перевищення цього рівня веде до зниження коефіцієнту стискання та при $V \rightarrow \infty$, коефіцієнт стискання $K \rightarrow 0$. Там же наведено порівняння словникового способу стискання [5] із зональним [6-8]. Кожне слово тексту обробляється зональними словниками по чергово один за одним. Вибір чи то перевірка, чи кореня, чи службового слова регламентується маршрутом алгоритму, власне, саме за алгоритмом виконується об'єднання морфем у ціле слово. Обробка текстових повідомлень будується на логіці лінгвістичного розбору слова.

Перший крок алгоритму стискання – це виділення слова в цілому з тексту від попереднього міжслівного проміжку та запис у пам'ять комп'ютера адресних кодів. Другий крок – пошук цілісних службових слів (SW) у відповідному загальному словнику. Третій крок – по чергове читання слів тексту, що лишилися за таким алгоритмом: встановлюється початкова будова чергового слова, по якій звертаються до зонального словника (S+F) з урахуванням бітової довжини. Якщо у словнику (S+F) не знайдено шуканого сполучення букв, то першою стає друга буква слова, якщо і цього разу не знайдено утвореного сполучення букв, то першою стає третя буква слова і так далі, аж до моменту, коли буде знайдено у словнику (S+F) певна сполука букв або слово стане нульової довжини. При нульовій довжині даного слова вступає в силу процедура бактрекінга, тобто повернення до початкової форми слова і перехід до пошуку у словнику коренів (R) за тим же принципом відкидання чергової лівої букви слова. У випадку знайденої сполуки у словнику (S+F) лівий лишок слова передається для аналізу до словника (R). Якщо знайдено морфемну сполуку (S+F), за нею (R), то лишок слова відшукується у словнику префіксів (P). Наступний крок – звертання до інших загальних словників. В разі неможливості відшукування слова у зональних словниках такі «залишки» відносяться до бази фактів, де вони обробляються посимвольно з присвоєнням сигнального прапорця кожному такому фрагменту.

Висновок

Здійснюване моделювання є водночас інструменту для аналізу морфемної структури мови, особливо у напрямку виявлення функціонального навантаження окремих морфем і їх питомої ваги в текстах різних класів, що, безумовно, дозволить оптимізувати об'єми комп'ютерної пам'яті.

Порядок обслуговування зональними морфемними словниками текстового повідомлення можна вибрати і іншим, зберігаючи тільки порядок розбору самого слова.

Нелітерельні об'єкти, вміщені в текст графічні та табличні фрагменти слід обробляти окремо, використовуючи відомі методи їх стискування.

Ще більші коефіцієнти стискування досягаються при повторному накриваючому кодуванні вже стиснутого інформаційного повідомлення.

Література

1. The JBIG Compression Standard: The Future for Document Imaging, Info trends Research Group, me, September, 1996.
2. CITT, Facsimile Coding Schemes and Coding Control Function for Group 4, ITU Recommendation T.6, 1984.
3. Standard ANSI X.3.141. Data Communication Systems and Services, – User – Oriented, Performance, Parameters.
4. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення // Вища школа, – 1998, – с. 27.
5. Словник афіксальних морфем української мови. – Київ: Ін-т Мовознавства НАН України, 1998.
6. Карпіловська Е.А. Кореневий гніздовий словник української мови. – Київ: Ін-т мовознавства НАН України, 2003.
7. Палюга Л.М. Морфемний словник. – Київ: Рад. Школа, – 1983.
8. Шарова М.П. Влияние объема словаря на степень сжатия текста // Дискретный анализ и исследование операций, – 1999, Серия 1, том 6, №1. – с. 86-96.
9. Шлепаков Л.Н., Шлепаков Д.В. Зональная морфологическая обработка текстов на естественных языках // Кибернетика и системной анализ, – 2001. – №3. – с. 28-34.
10. Shlepakov L.N. and Shlepakov O.V. On Multi – Dictionary Compression on Natural Language Texts // Proceeding of Parallel Processing and Applied. Mathematics Conf., Czestochowa, Polsnd. – 1999. – P. 696-699.
11. Шлепаков Л.М. Гетероморфемний зональний метод стискування україномовних текстів // Проблеми динаміки та стійкості багатовимірних систем. – Київ: Ін-т математики НАН України, 2003, том 47, – с. 246-283.

УДК (075.8)330.115

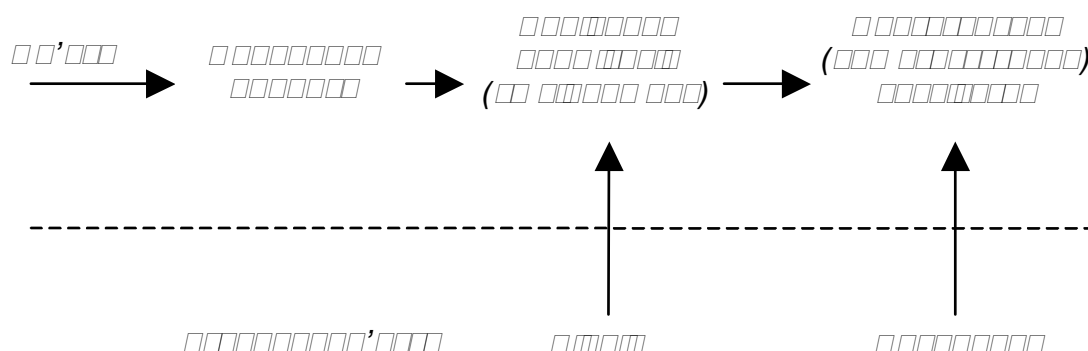
Баклан І.В., кандидат технічних наук, **Селін Ю.М.**
Інститут прикладного системного аналізу
Петренко О.О.
Фізико-технічний інститут

**СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО РОЗПІЗНАВАННЯ ОБРАЗІВ
У СИСТЕМАХ БЕЗПЕКИ**

У багатьох випадках в системах безпеки для визначення атаки використовуються різного спрямування технічні засоби розпізнавання образів. Деякі образи в цих технічних засобах можна подати у вигляді часових рядів.

Лінгвістична (тобто побудована на основі структурного підходу) система розпізнавання образів складається з трьох основних частин – блока попередньої обробки, блока опису об'єкта, блока синтаксичного аналізу.

Проста блок-схема зображена на мал.1.

Мал.1. Лінгвістична система розпізнавання образів

Блок попередньої обробки здійснює, по-перше, кодування та апроксимацію об'єкта, а по-друге, фільтрацію, відновлення та посилення. Вихідний об'єкт спочатку кодується або ж апроксимується таким чином, щоб було зручно для подальшого опрацювання. Наприклад, чорно-білий малюнок можна кодувати за допомогою решітки (або матриці), складеної з 0 та 1, а форму сигналу за часом можна апроксимувати його дискретними відліками або ж усічене розкладення до ряду Фур'є. Для підвищення ефективності оброблення на більш запізнілих фазах часто застосовують деякого роду «стиснення даних». Надалі аби прибрати шум, відновити втрачене та покращити якість закодованих (або апроксимованих) об'єктів, використовують методи фільтрації, відновлення та посилення. За звичай припускають, що на виході блока попередньої обробки отримуються об'єкти достатньо «непоганої якості». Потім кожний попередньо оброб-

лений об'єкт подають у вигляді човно-подібної структури. Цей процес подання об'єкта складається, по-перше, з його сегментації а, по-друге, з виділення примітивів (ознак). Щоб подати об'єкт через його складові, треба цей об'єкт сегментувати та одночасно ідентифікувати (або виділити) його примітиви та відношення між ними.

Інше кажучи, кожний попередньо опрацьований об'єкт сегментується на складові частини та примітиви об'єкта на підставі наперед визначених синтаксичних операцій та операцій об'єднання; в свою чергу кожна складова частина об'єкту ідентифікується за допомогою заданого набору примітивів. Тепер кожний об'єкт подається набором примітивів із визначеними синтаксичними операціями. Наприклад, в термінах операції «конкатенації» кожний об'єкт подається рядком примітивів, які утворюють ланцюжок.

Більш досконалі системи повинні були б мати здібністю визначати різні синтаксичні відношення усередині об'єкту.

Найпростішим способом розпізнавання є метод «співпадання з еталоном». Рядок примітивів, який описує вихідний об'єкт, звірюється із рядками примітивів, що представляють етальонні об'єкти. У відповідності до обраного «співпадання» або чинника подібності, вихідний об'єкт зараховується до того ж класу, до якого відноситься об'єкт-прототип, що найкращим чином відповідає вихідному об'єкту.

Нижче розглянуто деякі можливі підходи щодо вирішення задач аналізу та моделювання часових рядів за допомогою структурних (лінгвістичних) підходів.

Аналіз поведінки часових рядів, тобто рядів, компоненти яких залежать від часу, є одним з важливих підходів щодо досліджування процесів в соціальних, фізичних, екологічних, економічних та іншого роду системах. Завдяки цьому можна приймати обґрунтовані рішення відносно прогнозу, розробляти тактичні та стратегічні кроки майбутньої поведінки.

Нехай ми маємо певний числовий ряд, який відображує динаміку поведінки певної величини. Відстань між значеннями такого ряду однакова, тобто спостереження ведеться через однакові проміжки часу. Хочемо знати, що буде в майбутньому. Один з підходів щодо вирішення цієї проблеми за звичаєм відносять до методів розпізнавання образів. Це метод сегментації зображення та виділення непохідних елементів. Також можна використовувати синтаксичний (структурний) метод. Обидва можуть бути застосовані для аналізу поведінки часових рядів. Базуються вони на методі подібних траєкторій[1].

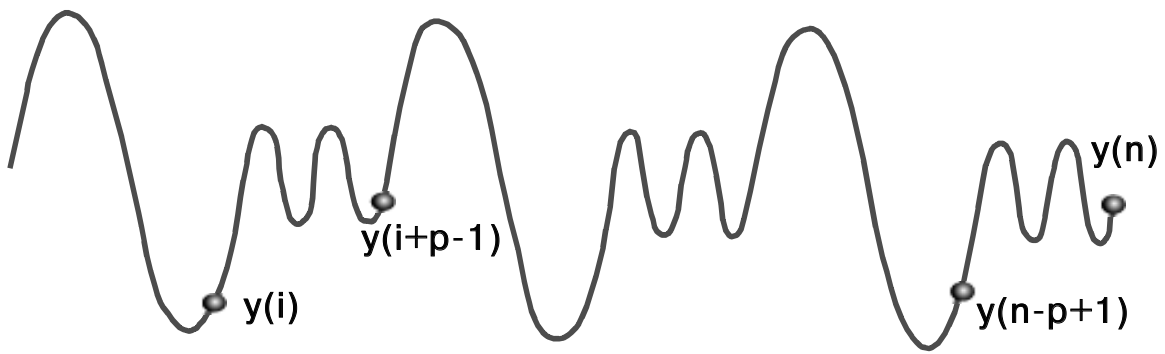
Існує багато варіацій цього методу, деякі з них використовують для аналізу та прогнозування нестационарних та нелінійних процесів. Однією з головних умов успішного застосування методу є наявність достатньо довгого ряду значень.

Ідея методу полягає в наступному. Маємо ряд спостережень

$$\{y(1); y(2); \dots ; y(n)\}$$

графік якого приведено на малюнку 2.

Мал. 2. Динаміка ряду спостережень

За обраним критерієм обирається ділянка траєкторії «найближча» до ділянки, яка передує прогнозній точці. Потім робиться прогноз за формулою $\hat{y}(k+s) = y(l+J+s-1)$, де

$$l = \min \left\{ \sum_{i=1}^p |y(j+i-1) - y(n-p+i)| \right\} \quad J = 1, 2, \dots, n-p;$$

$$J = \min_i |y(i+j-1) - y(n)| \quad i = l, l+1, \dots, l+p-1.$$

Формалізувати метод можна наступним чином. Нехай ми маємо наступні вектори:

$$Y_1 = (y_1, y_2, \dots, y_p)^T; \quad Y_2 = (y_2, y_3, \dots, y_{p+1})^T; \dots; \quad Y_k = (y_k, y_{k+1}, \dots, y_{k+p+1})^T; \\ \dots; \quad Y_N = (y_{n-p+1}, y_{n-p+2}, \dots, y_n)^T.$$

Знаходимо найближчу точку із умови мінімальної відстані

$$Y_k = \arg \min_j d(Y_n, Y_j).$$

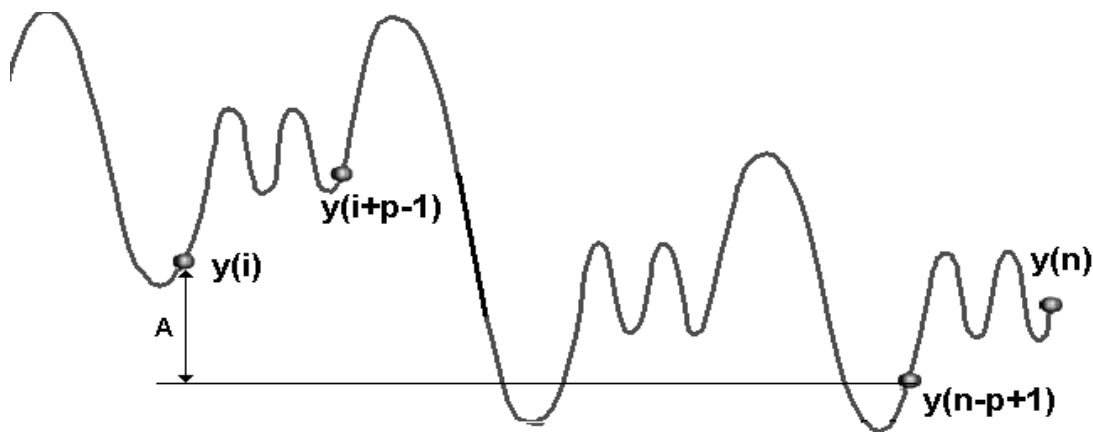
Є й інші способи пошуку найближчої точки, наприклад, найбільш поширена метрика – квадрат евклідової відстані

$$d(Y_k, Y_n) = (Y_k - Y_n)^T (Y_k - Y_n).$$

Перший метод можна застосовувати в разі наявності графічного зображення ряду. На попередньому етапі визначається множина непохідних елементів (риска, гачок, дуга, петля). Потім відбувається сегментація графічного зображення. Кожному сегменту зображення ставиться у відповідність свій непохідний елемент. Множину непохідних елементів можна також отримати за допомогою ланцюжкового кодування. На двовимірне зображення накладають прямокутну сітку. Вузли сітки, що є найближчими до точок зображення, з'єднують відрізками прямих. Кожному такому відрізку у відповідності з його нахилом присвоюють восьмирічне

число. Таким чином, зображення можна представити послідовністю восьмирічних чисел. Ця схема має деякі корисні властивості. Наприклад, поворот на кут кратний 450, приводить до додавання восьмирічного числа (додавання за модулем 8) до кожного числа послідовності. Так само просто виконати деякі інші прості маніпуляції з зображенням, наприклад, «розтягнути». Цей метод можна застосовувати для опису будь-яких довільних двовимірних фігур, які складаються з кривих ліній та відрізків.

Другий метод можна застосовувати при наявності числових значень ряду.

Мал. 3. Динаміка ряду спостережень зі змінними рівнями значень

Тут, на погляд авторів, є деякі недоліки. Наприклад, різні рівні амплітуди, це по-перше, і друге, нам здається, немає можливості динамічно змінювати ці вектори. Наприклад, якщо ми таки не знайшли подібний вектор? Можливо така траєкторія існує на якомусь іншому рівні і просто треба помножити цей вектор на якусь константу, на яку саме? (Мал.3).

В цьому випадку ми маємо випадок $Y_K = Y_N$, де $A = const$, тобто маємо однакові процеси, які відбуваються на різних рівнях значень. Константа A заздалегідь невідома.

Якщо ми не знайшли подібну траєкторію, то чи означає це що подібних векторів немає? А може розмірність вектора треба скоротити, але де відібрати компоненти, попереду чи позаду? А якщо ми таки знайшли подібний вектор, то чи можна доповнити розмірність цього вектора? Знову таки які компоненти і де? Тобто як заздалегідь дізнатися про розмірність вектора?

Автори пропонують такий підхід. Оскільки часовий ряд містить дані однієї природи, то значення в ньому підпорядковуються певним законам, які ми, власне, і прагнемо знайти. Для того би не визначати рівень траєкторії, тобто не визначати ці константи, шукаємо різниці між сусідніми значеннями.

Наприклад, розглянемо дві частини одного ряду спостережень та :

$$\bar{Y}_N = 8,3 \ 10,1 \ 8,7 \ 7,4 \ 6,7 \ 7,6 \ 8,5 \ 7,4 \ 6,8 \ 7,7 \ 8,6 \ 7,5$$

$$\bar{Y}_K = 5,9 \ 7,7 \ 6,3 \ 5 \ 4,3 \ 5,2 \ 6,1 \ 5 \ 4,4 \ 5,3 \ 6,2 \ 5,1$$

Знайдемо різниці між сусідніми значеннями обох векторів.

$$Y_n - Y_{n+1} = -1,8 \ 1,4 \ 1,3 \ 0,7 \ -0,9 \ -0,9 \ 1,1 \ 0,6 \ -0,9 \ -0,9 \ 1,1$$

$$Y_K - Y_{K+1} = -1,8 \ 1,4 \ 1,3 \ 0,7 \ -0,9 \ -0,9 \ 1,1 \ 0,6 \ -0,9 \ -0,9 \ 1,1$$

Як бачимо обидва вектори мають одну й ту саму траєкторію, але на різних рівнях.

Надалі будемо використовувати структурний підхід [2, 3].

Сутність структурного підходу полягає в наступному. Визначається певна кількість символів абетки $A=\{a_j\}$. Амплітуда ряду розбивається на інтервали відповідно до кількості символів абетки і кожному з інтервалів призначається свій символ. Тобто замість числового ряду отримуємо його символний аналог.

1. Суть методу полягає в наступному: нехай ми маємо ряд спостережень $\{y(1);y(2);...;y(n)\}$, де $y(i)$, $i = 1, N$ – це деякі значення, які отримано в ході спостереження з якимось кроком .

2. Порахуємо різниці $\Delta y(i)=y(i)-y(i+1)$, $i = 1, N - 1$ між сусідніми значеннями ряду.

3. Відсортуємо окремо додатні та від'ємні значення $\Delta y(i)$ за спаданням (чи за зростанням). Отримаємо дві послідовності $a(k)$ і $b(l)$, $K+L=N-1$.

4. Далі поставимо кожному члену послідовностей $a(k)$ і $b(l)$, символи абетки a_i і b_j , $i = 1, K$, $j = 1, L$ відповідно.

5. Перепишемо послідовність $\Delta y(i)$ символами a_i і b_j , також будемо ставити між парами сусідніх символів $a_q b_p$ символ c , а між парами сусідніх символів $a_m b_n$ символ d , які будуть позначати точки локальних екстремумів в послідовності $y(i)$, локальні максимуми і локальні мінімуми відповідно. Отримаємо послідовність e_i .

6. В послідовності e_i проаналізуємо частоту існування пар символів $\langle e_i e_{i+1} \rangle$ і побудуємо таблицю ймовірностей виникнення символу e_{i+1} , $i = 1, N - 1$.

7. Далі в послідовності e_i аналізуємо частоту появи трійок $\langle e_{i-1} e_i e_{i+1} \rangle$ будуємо таблицю ймовірностей $P_{i+1}(e_{i+1} | e_i, e_{i-1})$, $i = 1, N - 2$. В загальному випадку аналізуємо частоту існування ланцюжків $P_{i+1}(e_{i+1} | e_i \dots e_j)$. Тобто обчислюємо ймовірність появи символу e_{i+1} за умови що попередніми символами є $e_i \dots e_j$.

8. За допомогою обчислених ймовірностей можемо зробити імовірнісний прогноз виникнення символу e_{i+1} за умови що відомі ланцюжки

попередніх символів $e_i, e_{i-1}, e_i, \dots, e_{i+k}, \dots, e_i$. Прогноз подається у вигляді спектру ймовірностей.

Далі для аналізу ряду можливо застосовувати машину Тюрінга у вигляді кінцевого керуючого пристрою. Головка машини, яка може зчитувати та записувати символи, просувається вздовж стрічки, на яку записано символівну інформацію. За кожен такт головка зчитує один символ в пам'ять і просувається на один крок. Машина запам'ятовує однакові набори символів і шукає їх входження у вхідній послідовності. Можливий дещо інший підхід до визначення кількості символів абетки. При цьому визначається бажаний крок зміни амплітуди і кожному проміжку значень від мінімального до максимального назначають свій символ. Якщо на деякому етапі амплітуда ряду збільшиться, то можна додати необхідну кількість символів до абетки.

Література

1. Tsaparas P. Nearest neighbor search in multidimensional space. – Toronto: University of Toronto, 1999. – 50p

2. Баклан І.В., Селін Ю.М. Структурний підхід до аналізу та моделюванню часових рядів / Вестник Херсонського національного технічного університета. Вып.2(22). – Херсон: ХНТУ, 2005. – С.27-31.

3. Фу К. Структурные методы в распознавании образов. – М.: Мир, 1977. – 319 с.

УДК 62-50

Баклан І.В., кандидат технічних наук
Інститут прикладного системного аналізу

ВИКОРИСТАННЯ ЙМОВІРНІСНИХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ АУТЕНТИФІКАЦІЇ ОПЕРАТОРА СКЛАДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ

Вступ. Основу цього підходу складає порівняльний аналіз, або аутентифікація сигналів, які надходять від випробуваних операторів. Головною відповіддю комплексу аутентифікації повинна стати відповідь на питання: сигнал, що надійшов, чи на лежить випробуваному. В цьому дослідженні пропонується застосування апарату прихованих Марківських моделей [1].

Аналіз попередніх досліджень. Приховані Марківські моделі (ПММ) (раніше відомі під назвами – стохастична функція Марківського ланцюжку або Марківське джерело) – випадковий процес, породжений двома взаємозалежними стохастичними механізмами. Це – Марківські ланцюжки, які лежать в основі, із скінченою кількістю станів та множиною випадкових функцій, кожна з яких асоційована з відповідним станом. При дискретних моментах часу процес знаходиться в деякому стані та спостереження генерується випадковою функцією, яка відповідає чинному стану. Базовий Марківський ланцюжок змінює свій стан у відповід-

ності до його матриці переходів. Є можливим спостерігати тільки результат випадкових функцій, прив'язаних до кожного стану, та неможливо прямо спостерігати стани базового Марківського ланцюжку. Таким чином Марківський ланцюжок є фактично прихованим, що й дало назву цілої родини моделей – приховані Марківські моделі. У принципі, результати від станів прихованого Марківського ланцюжку можуть утворювати багатомірний випадковий процес, який має деяку безперервну функцію спільного розподілу. У межах цього дослідження ми обмежимо наш розгляд процесами із дискретним скінченим алфавітом.

Мета роботи полягає в тому щоб дати огляд існуючих підходів до використання математичного апарату прихованих Марківських моделей.

ПММ може розглядатися як родина моделей для послідовності символів з алфавіту $O = \{o_1, o_2, \dots, o_k\}$. Модель базується на ідеї прихованої послідовності переходів Марківських станів. Дамо більш формальне визначення ПММ. Прихований Марківський ланцюжок – це Марківський ланцюжок $\{X_n\}_{n=0}^{\infty}$ який приймає значення на скінченому фазовому просторі $S = \{1, 2, \dots, J\}$ з J станів. Умовні ймовірності

$$a_{i|j} = P(X_n = j | X_{n-1} = i) \quad n \geq 1, \quad i, j \in S, \quad (1)$$

Припускається гомогенні (однорідні) за часом. Матриця переходів будується як

$$A = \left(a_{i|j} \right)_{i=1, j=1}^J \quad (2)$$

із добре відомими нам обмеженнями:

$$a_{i|j} \geq 0, \quad \sum_{j=1}^J a_{i|j} = 1.$$

В момент часу $n=0$ стан X_0 визначається розподілом ймовірностей $\pi_j(0) = P(X_0 = j)$ з $\pi(0) = (\pi_1(0), \dots, \pi_J(0))$.

Помітний випадковий процес – це випадковий процес $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ із скінченим фазовим простором $O = \{o_1, o_2, \dots, o_k\}$, де $K \neq J$. Процеси $\{X_n\}_{n=0}^{\infty}$ та $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ для довільних фіксованих n пов'язані розподілом умовних ймовірностей

$$b_j(k) = P(Y_n = o_k | X_n = j)$$

Встановимо, що

$$B = \{ b_j(k) \}_{j=1, i=1}^{J, K}$$

Будемо називати її матрицею ймовірностей розповсюдження. Це — інша стохастична матриця в тому сенсі, що

$$b_j(k) \geq 0, \sum_{k=1}^K b_j(k) = 1.$$

Для довільної послідовності станів $j_0 j_1 \dots j_n$ ймовірність послідовності $o_0 o_1 \dots o_n$ визначається як:

$$P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n | X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n, B) = \prod_{l=0}^n b_{j_l}(l) \quad (3)$$

Інше кажучи, виділені символи умовно незалежні від заданої послідовності станів.

Умовна незалежність визначення є вирішальним для усіх математичних розробок, які будуть нами наведені надалі.

Процес $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ може розглядатися, як функція від Марківського ланцюжку, та в загальному випадку не бути Марківським ланцюжком.

До набору переваг цих припущень можна записати спільну ймовірність $o_0 o_1 \dots o_n$ та $j_0 j_1 \dots j_n$ як

$$\begin{aligned} & P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n, X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n; A, B, \pi(o)) = \\ & = P(Y_0, \dots, Y_n | X_0, \dots, X_n, B) P(X_0, \dots, X_n, A, \pi(o)) = \\ & = \pi_{j_0}(o) \cdot \prod_{l=0}^n b_{j_l}(l) \cdot \prod_{l=1}^n a_{j_{l-1}|j_l}, \end{aligned}$$

Перебудовуючи останній вираз, отримаємо:

$$\begin{aligned} & P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n, X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n; A, B, \pi(o)) = \\ & = \pi_{j_0}(o) \cdot b_{j_0}(o) \cdot \prod_{l=1}^n a_{j_{l-1}|j_l} b_{j_l}(l). \end{aligned}$$

Надалі ми отримуємо спільний розподіл ймовірностей $o_0 o_1 \dots o_n$ як неістотний розподіл підсумовуючи всі можливі шляхи побудови послідовностей станів. Ці запишемо наступним чином:

$$= P(Y_0, \dots, Y_n; A, B, \pi(o)) = \sum_{j_0=1}^J \dots \sum_{j_n=1}^J \pi_{j_0}(o) b_{j_0}(o) \prod_{l=1}^n a_{j_{l-1}|j_l} b_{j_l}(l) \quad (4)$$

Таким чином скінченні вимірні розподіли ймовірностей $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ є повністю визначеними нашим вибором стохастичних матриць A, B та початковим розподілом $\pi(0)$. Отже ми можемо використовувати повний запис для цієї моделі

$$\lambda=(A, B, \pi(0)) .$$

Тепер маємо: родину моделі зумовлених на $\lambda=(A, B, \pi(0))$, рядок $o = o_0 o_1 \dots o_n$ має розподіл ймовірностей

$$\begin{aligned} P(o) &= P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n; \lambda) = \\ &= \sum_{j_0=1}^J \dots \sum_{j_n=1}^J P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n, X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n; \lambda) \end{aligned}$$

де

$$\begin{aligned} P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n, X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n; \lambda) &= \\ &= \pi_{j_0}(0) \cdot \prod_{l=0}^n b_{j_l}(l) \cdot \prod_{l=1}^n a_{j_{l-1}|j_l} . \end{aligned}$$

Різноманітні статті та навчальні посібники про ПММ містять одну незначну відмінність, яка стосується формулювання $P(o)$ в (5). У статтях Левінсона, Баума та Петрі була наведена наступна формула:

$$P(Y_0, \dots, Y_n, X_0, \dots, X_n; \lambda) = \pi_{j_0}(0) \cdot \prod_{l=1}^n b_{j_l}(l) \cdot \prod_{l=1}^n a_{j_{l-1}|j_l} \quad (5)$$

яка означає, що не існує розповсюдження в початковому стані або, що початковий стан є так званим станом «мовчання». З іншого боку це говорить про те, що завжди відомо, що початковий символ буде тим самим. Наша формула (5) веде початок з підручника Рабінера. Так що потрібно ретельно розглянути та порівняти різноманітні варіанти формул для ПММ.

Джелайнек описував приховані Марківські моделі в термінах розподілу розповсюдження, яке є функцією від переходу стану. Формально це можна подати так, що $b_j(k) = P(Y_n = o_k | X_n = j)$ замінюється на $b_{i|j}(k) = P(Y_n = o_k | X_{n-1} = i, X_n = j)$. Як легко бачити, це твердження, проте, повністю тотожне тому, що використовували вище.

Коли ми кажемо «стохастичний механізм», то маємо на увазі наступні кроки генерації послідовностей в $\mathfrak{X}^{N+1}$:

- 1) Вибір початкового стану $X_0 = j_0$, яке відповідає розподілу $\pi(0)$;
- 2) Встановити $n = 0$;
- 3) Обрати $Y_n = o_k$, яке відповідає розподілу ймовірностей появи символів в стані $j_n = b_{j_n}(k)$;

4) Перевести до нового стану $X_{n+1} = j_{n+1}$, яке відповідає розподілу ймовірностей переходу до цього стану $a_{j_n|j_{n+1}}$;

5) Збільшити на n одиницю та повернутися до шагу 3, якщо $n \leq N$, або перервати роботу алгоритму в протилежному випадку.

Приведена вище процедура може з одного боку використовуватися, як генератор вибірки, так і як модель для генерації даної послідовності відповідною ПММ.

Розглянемо деякі приклади. Одним з класичних є аналіз суміші. Безумовний розподіл для будь-якого Y_n в цьому випадку задається попереднім визначенням ПММ:

$$P(Y_n = o_k) = \sum_{j=1}^J P(Y_n = o_k | X_n = j) \pi_j(n)$$

Припустимо, що усі рядки матриці A ідентичні, тобто

$$a_{i|j} = w_j \text{ для } j=1, 2, \dots, J, \text{ для усіх } i.$$

Тоді $\pi(n) = (w_1, w_2, \dots, w_J)$ для всіх $n \geq 1$ та для будь-яких $\pi(0)$, де, нагадаємо, $\pi(n) = \pi(0) \cdot A^n$. Інше кажучи для $n \geq 1$

$$P(Y_n = o_k) = \sum_{j=1}^J P(Y_n = o_k | X_n = j) w_j$$

де $P(Y_n = o_k | X_n = j)$ не залежить від n . Припущення про ідентичність рядків A означає, що X_n – незалежні випадкові величини та припущення умовної незалежності в (3) – це припущення про попарну незалежність для (X_n, Y_n) .

Надалі розглянемо аналіз імпульсних перешкод. Розглядається Марківський ланцюжок $\{X_n\}_{n=0}^{\infty}$ з бінарним фазовим простором $S = \{b, g\}$ та матриця переходів

$$A = \begin{pmatrix} 1-p & p \\ q & 1-q \end{pmatrix}.$$

Цей Марківський ланцюжок є прихований в іншому процесі – $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ з фазовим простором $\mathfrak{X} = \{0, 1\}$ та такий, що третє припущення залишається в силі. Процес $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ має матрицю ймовірностей розповсюдження:

$$B = \begin{pmatrix} \rho & 1-\rho \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$$

де $0 \leq \rho \leq 1$. Цей приклад ми запозичили у Жільберта, який розглядав цю схему для моделювання імпульсних перешкод в цифрових каналах передачі. В цьому контексті ми розглядаємо Z_n , як отриманий біт, S_n –

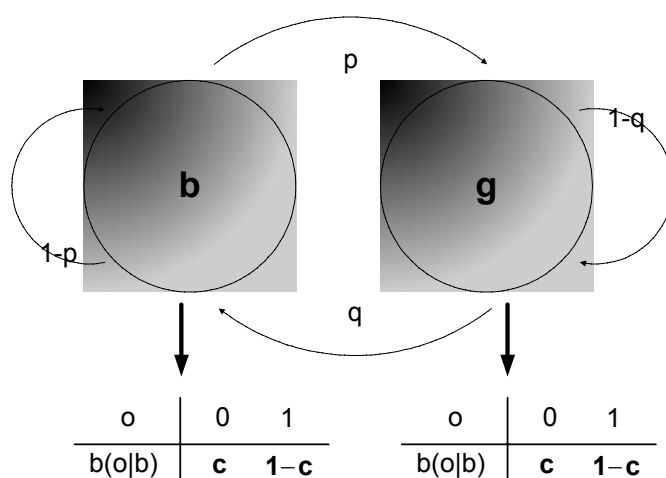

переданий біт, а Y_n – шумовий біт з

$$Z_n = S_n \oplus_2 Y_n,$$

де $\oplus_2$ – додавання за модулем 2 ($1 \oplus_2 1 = 0 \oplus_2 0 = 0$ та $0 \oplus_2 1 = 1 \oplus_2 0 = 1$).

Якщо Марківський ланцюжок приймає стан g («good» – «добре»), тоді ймовірності розповсюдження є такі, що будуть видані тільки цифрові нулі та не будуть мати ніяки помилки. В стані b («bad» – «погано») помилки будуть укралюватися разом з коректним передавання інформації. Графічна інтерпретація моделі генерування Y_n дається на мал. 1.

Мал. 1. Модель імпульсних перешкод

Наступний приклад, присвячений моделюванню зашумлених Марківських ланцюжків. Марківський ланцюжок $\{X_n\}_{n=0}^{\infty}$ з бінарним цифровим фазовим простором $S = \{0, 1\}$ має матрицю переходів

$$A = \begin{pmatrix} 1-p & p \\ p & 1-p \end{pmatrix} \tag{6}$$

Розглянемо інший процес $\{Y_n\}_{n=0}^{\infty}$ з фазовим простором $\mathfrak{X} = \{0, 1\}$, такий що

$$P(Y_0 = o_0, \dots, Y_n = o_n | X_0 = j_0, \dots, X_n = j_n; B) = \prod_{l=0}^n \varepsilon^{|o_l - j_l|} \cdot (1 - \varepsilon)^{1 - |o_l - j_l|}$$

Безсумнівно, коли розглянуте раніше припущення задовільнене, та ця настанова завершена деяким початковим розподілом $\pi(0)$, це означає, що ми визначили приховану Марківську модель. ПММ має матрицю ймовір-

ностей розповсюдження:

$$B = \begin{pmatrix} 1-\varepsilon & \varepsilon \\ \varepsilon & 1-\varepsilon \end{pmatrix}.$$

Це – Марківський ланцюжок простежений в шумі. Система випадкових величин (X_n, Y_n)

$$X_{n+1} = X_n \oplus_2 W_n,$$

$$Y_n = X_n \oplus_2 V_n,$$

де $\oplus_2$ – додавання за модулем 2 та $\{W_n\}_{n=0}^{\infty}$ – послідовність незалежних випадкових величин Бернуллі з ймовірністю успіху рівною p , а $\{V_n\}_{n=0}^{\infty}$ – послідовність незалежних випадкових величин Бернуллі з ймовірністю успіху рівною ε . Припустимо, що $\{W_n\}_{n=0}^{\infty}$ та $\{V_n\}_{n=0}^{\infty}$ – незалежні один з одним.

Останній приклад присвячений нульовій моделі при аналізі на основі виділення періодизації сигналу. При аналізі лінгвістичних послідовностей наступна модель виключає момент, щоб грати певну роль, про що буде мова надалі. Марківський ланцюжок $\{X_n\}_{n=0}^{\infty}$ має фазовий простір $\{G, F\}$ та наступну матрицю переходів:

$$A = \begin{pmatrix} 1-\alpha & \alpha \\ 0 & 1 \end{pmatrix}.$$

Ланцюжок стартує завжди у стані G та закінчується в стані F . Стан F є станом «мовчання», яке припускає, що після цього не видається жодний символ. Для усіх l з $X_l = G$ символ o_i видається із скінченного алфавіту $\mathfrak{X}$.

Висновки. Принципи моделювання на основі прихованих Марківських моделей цілком можуть бути застосовані в системах аутентифікації оператора складної технічної системи (комп'ютер, автомобіль, літак тощо).

Література

1. Баклан І.В., Рифа В.М. Гібридні моделі в статистичних методах розпізнавання образів / Вісник ХДТУ. – 2003. – № 3(19). – С.33-36.

УДК 343.346.8:004:343.32

Заянчуковский С.О., Коробкин М.Ю.

Луганский государственный университет внутренних дел

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
МЕЖДУНАРОДНОМУ КОМПЬЮТЕРНОМУ ТЕРРОРИЗМУ**

Статья посвящена исследованию исключительно тех аспектов компьютерного терроризма, которые не рассматривались ранее. Дается анализ проблемы компьютерного терроризма как с позиций компьютерных технологий, так и международного права. Проведенное исследование предоставляет возможность выделить основные особенности совершения данного специфического вида преступления, а также проблемы и перспективы противодействия компьютерному терроризму.

The article is devoted to the investigation of those aspects of computer terrorism, which were not considered before. The analysis of computer terrorism problem is given from the point of view of computer technologies and international law. Carried out investigation gives an opportunity to point out main features of specific type of crime mentioned above, and shows the problems and perspectives of counteraction computer terrorism.

Осуществленный юридический анализ состава преступления «террористический акт» дает нам основания отметить, что этот вид международного преступления вызывает противоречивые точки зрения в отношении определения как его сущности, так и уголовно-правовой формы. Терроризм либо приобретает политическую окраску, либо, наоборот, оценивается, как уголовное преступление в зависимости от того, какой точки зрения придерживается исследователь.

Международные преступления, к коим относится и терроризм, наносят непоправимый ущерб международному правопорядку в целом.

Вместе с этим, проблемы исследования компьютерной преступности остаются актуальными уже более десяти лет. Сама по себе компьютерная преступность всегда представляла собой достаточно сложное и неоднозначное явление. И с использованием террористами компьютерных технологий ситуация существенно усложнилась. Безусловно, антитеррористическая база постоянно совершенствуется, однако на сегодняшнее время национальная законодательная база не охватывает всех процессов отражающихся на фоне происходящих событий. Это одновременно породило и новые проблемы уголовно-правовой квалификации, и международного права, и противодействия рассматриваемому явлению. Таким образом, имеет место совокупная актуальность как терроризма, так и компьютерной преступности в данной проблеме, что и заставляет специалистов в этих сферах объединять свои усилия для рассмотрения вопросов компьютерного терроризма.

Проблема компьютерного терроризма неоднократно являлась предметом исследования различных ученых. Существенный вклад в ее развитие внесли В. Голубев [1], Д.Г. Малышенко [2], В. Гаврилов [3], Г. Вейманн [4],

Стивен А. Хилдет [5]. Однако, анализ работ различных авторов дает основания утверждать, что в полной мере проблема не раскрывается. Связано это с отсутствием необходимых познаний в сфере информационных технологий. Однако при рассмотрении этой проблемы именно этими знаниями и должен обладать исследователь (помимо юридических, разумеется). Таким образом, в научной литературе складывается ситуация, в которой раскрыты причины и цели проблемы, но вопрос внешнего появления компьютерного терроризма остается нераскрытым. Это в свою очередь ведет к отсутствию четких рекомендаций по борьбе с этим явлением. Мало понимать причины и осознавать общественную опасность, необходимо еще и знать, с чем непосредственно необходимо бороться. Исправление этого пробела как с позиций компьютерных технологий, так и международного права и является основной целью авторов данной статьи.

Следовательно, мы не будем останавливаться на причинах, целях, общественной опасности кибертерроризма, а непосредственно перейдем к объективной стороне. Создание сайтов террористической направленности является, по сути, законным явлением, не ограниченным законодательством. Владелец, предоставивший часть своего сетевого ресурса в пользование, интересуется только своевременной оплатой и не несет ответственности за размещаемую на нем информацию. Далее злоумышленникам имеет смысл сообщить о существовании своего сайта максимально большому количеству пользователей. Делается это, естественно, с помощью самой дешевой и эффективной на сегодняшний день рекламы — распространения спама. Помимо этого, для прекращения деятельности ненужных, с точки зрения террористов, сайтов (правительственных, религиозных, политических) широко применяется DDoS-атака (распределенный отказ в обслуживании сайта). Компьютерные системы жертв парализуются путем распространения вредоносных программ. Необходимая информация добывается в результате несанкционированного удаленного доступа. Финансирование в зависимости от своего характера происходит в двух направлениях. В случае возникновения необходимости поиска материальных средств для совершения новых преступлений, широко применяется фишинг — создание эмулятора сетевого ресурса электронного банка с последующим опустошением миллионов счетов на астрономические суммы. Для перевода денежных средств используется совершенная система WebMoney. Координация деятельности и обмен информацией осуществляются посредством использования электронной почты.

Следующим этапом наших рассуждений будет оценка реальной возможности и перспектив противодействия данным явлениям. В отношении сайтов террористической направленности возможно как закрепление ответственности основного владельца ресурса за размещаемую на нем информацию, так и предоставление Департаменту специальных телекоммуникационных систем и защиты информации СБУ полномочий по пресечению деятельности таких сайтов. DDoS-атака во многих странах (в том числе и в Украине) не является уголовно наказуемым явле-

нием, а привлечь к уголовной ответственности за распространение спама по ст. 3631 УК Украины практически не представляется возможным в силу существенных недостатков ее редакции. На данный момент существует возможность привлечь к ответственности на законных основаниях лишь за мошенничество – фишинг. Что касается абсолютной свободы и анонимности в сети Интернет, это вопрос неоднократно поднимался исследователями, но дискуссии продолжаются, поскольку соответствующие ограничители (как в форме абсолютного ограничения, так и в форме предоставления спецслужбам дополнительных возможностей) и по сей день не установлены. Кроме того, возникает вопрос унификации международного законодательства и международного сотрудничества. Связано это с международным характером как терроризма, так и компьютерной преступности – украинский хакер-террорист может заблокировать правительственные серверы США с использованием серверов третьей стороны (например, Германии).

Следует отметить, что современное международное право выработало ряд международных конвенций универсального и регионального характера, которые определяют в качестве предмета регулирования такой вид международных преступлений как терроризм.

К актам универсального характера относятся Конвенция 1970 г. «О борьбе с незаконным захватом воздушных судов»; Конвенция 1979 г. «О борьбе с захватом заложников» и ряд других конвенций.

К региональным актам такого рода можно отнести Вашингтонскую конвенцию от 2 февраля 1971 г. «О предотвращении и наказании актов терроризма, принимающих форму международно значимых преступлений против личности, и связанного с этим вымогательства»; Европейскую конвенцию «О борьбе с терроризмом» 1976 г.; Дублинское соглашение 1979 г. по применению «Европейской конвенции о борьбе с терроризмом»; Минская конвенция стран СНГ «О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» от 22 января 1993 г.

Через шесть недель после террористических атак на Нью-Йорк и Вашингтон Конгрессом США был принят новый антитеррористический закон США, известный как «Акт 2001 года». Этим законом Конгресс ввел новое законодательное понятие «кибертерроризм» и отнес к нему различные квалифицированные формы хакерства и нанесения ущерба защищенным компьютерным сетям граждан, юридических лиц и государственных ведомств, включая ущерб, причиненный компьютерной системе, используемой государственным учреждением при организации национальной обороны или обеспечении национальной безопасности.

Европейское сообщество также стремится к урегулированию всех вопросов в отношении противодействия терроризму и его проявлениям в виде террористических актов. К разряду приоритетных выдвигается направление правовых и организационных механизмов регулирования использования компьютерных сетей. Первым международным соглашением по юридическим и процедурным аспектам расследования и крими-

нального преследования киберпреступлений стала Конвенция «О киберпреступности», принятая Советом Европы 23 ноября 2001 года. Конвенцией предусматриваются скоординированные на национальном и межгосударственном уровнях действия, направленные на недопущение несанкционированного вмешательства в работу компьютерных систем. Соответствующий закон «Об основах национальной безопасности Украины» принят Верховной Радой 19 июня 2003 года. В Концепции уточняется перечень приоритетов национальных интересов Украины, к которым, в частности, относятся компьютерная преступность и компьютерный терроризм. Принятие новой Концепции национальной безопасности Украины, в которой компьютерная преступность и компьютерный терроризм названы в числе приоритетных угроз, несомненно, будет способствовать противодействию этой опасности на национальном уровне, активизации международного сотрудничества, координации усилий правоохранительных органов и спецслужб.

Кибертерроризм представляет собой глобальную угрозу для человечества, и международного сообщества сравнимую с ядерным, бактериологическим и химическим оружием, при этом следует отметить, что в отличие от вышеизложенных видов терроризма, кибертерроризм еще не изучен, последствия, как следствие необъяснимы. Опыт, который уже имеется у мирового сообщества в этой области, со всей очевидностью свидетельствует о несомненной уязвимости любого государства, тем более что кибертерроризм не имеет государственных границ.

Решение этих вопросов на международном уровне предоставит возможность правоохранительным органам всех стран координировать свои усилия на противодействие и борьбу с таким опасным видом терроризма как кибертерроризм.

При этом также не следует забывать о том, что терроризм носит транснациональный характер, следовательно, требует немедленной выработки единого понятийного аппарата связанного с разрешением данной проблемы. В тоже время следует отметить, что именно информационность, а не личное непосредственное участие субъекта создает ту благоприятную обстановку в которой вполне осуществимой является возможность определить единое понятие кибертерроризма на международном уровне. Объясняется это, прежде всего тем, что в этом случае отсутствуют такие признаки, как политизированность, национальность, партийность, расовость, борьба за самоопределение и т.д., которые всегда выступая предметом многочисленных дискуссий, уводят исследователей от создания единого определения понятия.

Таким образом, в данной работе были объединены различные подходы к рассмотрению проблемы, мы рассмотрели как техническую сторону проблемы, так и международно-правовую, сделали соответствующие выводы по данным аспектам. Вместе с тем остается еще великое множество вопросов, которые потенциально являются направлениями дальнейших исследований: полный анализ каждого технического способа с его международно-правовой оценкой.

Литература:

1. Вейманн Г. (перевод Тропиной Т.) Как современные террористы используют Интернет http://www.crime-research.ru/analytics/Tropina_01/ (19.10.05)
2. Гаврилов В. Реальная война в виртуальном мире <http://www.crime-research.ru/news/02.09.2005/2177> (16.09.05)
3. Голубев В. Электронный терроризм – новое лицо терроризма // [http://sartraccs.sgap.ru/Pub/golubev\(22-03-05\).htm](http://sartraccs.sgap.ru/Pub/golubev(22-03-05).htm)
4. Малышенко Д.Г. Противодействие компьютерному терроризму – важнейшая задача современного общества и государства // [http://www.crime-research.ru/analytics/Malishenko/\(22.10.05\)](http://www.crime-research.ru/analytics/Malishenko/(22.10.05))
5. Стивен А. Хилдрет Кибертерроризм // <http://openworldmr.iatp.ru/library.html> (15.10.05)

УДК 62-50

Баклан Я.І.

Інституту прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ».

**ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОПЕРАТОРА СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ
МЕТОДОМ ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТ**

Розглядається можливість застосування методу головних компонент до задачі ідентифікації оператора системи керування процесом, а також запропонована методика ідентифікації за допомогою нейронних мереж. Результати проведених чисельних експериментів показують збіжність власних чисел матриці коваріацій до сталих значень на множині оцінок параметрів, при збільшенні числа точок вимірювань, а також підтверджують можливість застосування нейронних мереж до задачі ідентифікації з достатньо високою точністю (95%).

The opportunity of application of a method of the main components in a problem of identification of the operator of a control system is considered. Also the technique of identification by neural networks is offered. Results of the lead numerical experiments shows the convergence of the Eigen values of a covariation matrix to stable values on the set of estimations of parameters by increasing the quantity of measurement points, and also confirms an opportunity of the usage of neural networks in a problem of identification with sufficient precision (95%).

Вступ. Пропоновані результати досліджень стосуються задачі ідентифікації оператора системи керування, у випадку, коли дії оператора фіксуються вимірами в замкненій обмеженій підмножині Евклідового простору R_n . Задача ідентифікації полягає в необхідності встановлення, який саме оператор керує системою. В якості інструмента ідентифікації використовуються нейронні або байесові мережі.

Умови експерименту. Розглядається випадок коли результати дій оператора системи керування можна відобразити траєкторію руху точки на площині R_2 . Таким чином кожна точка траєкторії описується масивом

векторів $\bar{r}_i(x_i, y_i, t_i)$, де t_i – моменти часу, взяті з деяким інтервалом Δt , в які проводяться виміри (x_i, y_i) . Інтервал дискретизації Δt є параметром системи керування процесом і може непередбачено змінюватись самою системою в межах 20 відсотків від найменшого значення. В загальному випадку траєкторія $\bar{r}$ представляє собою хаотичний рух точки на ділянці площини $(a_x \leq x_i \leq b_x; a_y \leq y_i \leq b_y), \forall i = 1 \div N$.

Основа застосування методу головних компонент [3] в задачі ідентифікації полягає в тому, щоб на вимірах $\bar{r}_i$ побудувати таку множину F параметрів траєкторії, які б відображали особливості поведінки оператора системи керування [1]. Головна вимога до кожного з параметрів полягає в тому, що він повинен мати гаусів розподіл. Приклади деяких вибраних параметрів наведені в таблиці 1. Проведені дослідження показали, що гістограми усіх вибраних параметрів мають гаусівський розподіл або дуже близькі до нього.

Таблиця 1.

$v_{xi} = \frac{x_{i+1} - x_{i-1}}{t_{i+1} - t_{i-1}}, i = 1 \div (n-1);$	$v_{yi} = \frac{y_{i+1} - y_{i-1}}{t_{i+1} - t_{i-1}}, i = 1 \div (n-1);$
$a_{xi} = \frac{v_{x(i+1)} - v_{x(i-1)}}{t_{i+1} - t_{i-1}}, i = 2 \div (n-2);$	$a_{yi} = \frac{v_{y(i+1)} - v_{y(i-1)}}{t_{i+1} - t_{i-1}}, i = 2 \div (n-2);$
$k_i = \frac{v_{xi}a_{yi} - v_{yi}a_{xi}}{\sqrt{(v_{xi}^2 + v_{yi}^2)^3}}, i = 2 \div (n-2);$	$\varphi_i = k_i v_i , i = 2 \div (n-2);$

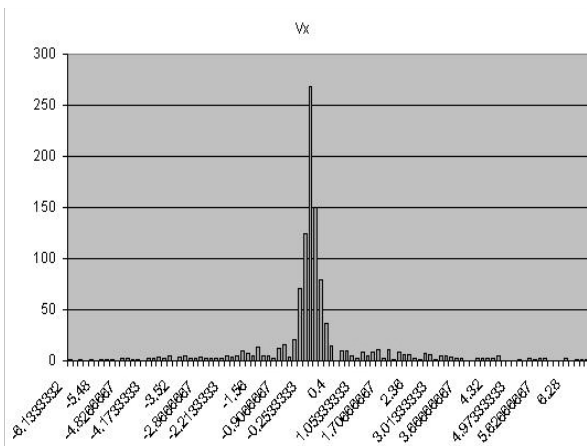

Рис. 1. Гістограма параметра v_x

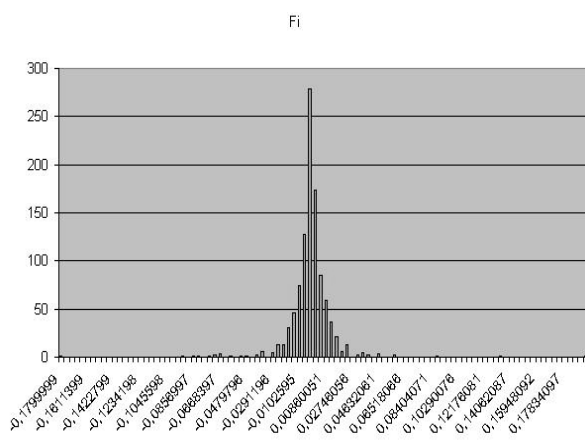

Рис. 2. Гістограма параметра φ

На рис. 1 та рис. 2 показані приклади гістограм розподілів вибраних параметрів. Як бачимо на гістограмах є ділянки значень параметрів які складають основну інформативну частину та досить широкі ділянки «шумових» значень параметрів, частота появи яких досить низька. При

проведенні експериментів обчислення проводились без відсіювання викидів (екстремальних значень) на всій множині одержаних значень параметрів.

Значення параметрів в момент t_i складають вектор $f_i^* = \{v_{xi}, v_{yi}, a_{xi}, a_{yi}, k_i, \varphi_i\}_i^*$, $f_i \in F_6$. Виконавши умови нормування значень параметрів обчислюємо матрицю коваріацій.

$$\Sigma = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (f_i - \bar{f})(f_i - \bar{f})^*$$

де $\bar{f}$ – математичне сподівання розподілу вектора $f_i \in F$, а $(\bullet)^*$ – знак транспонування вектора.

Дослідження власних чисел. На рис. 3. наведені результати чисельних експериментів, на яких можна простежити, що власні числа матриці коваріацій для R_6 збігаються до деяких сталих значень з ростом кількості точок вимірів траєкторії, тобто з ростом N .

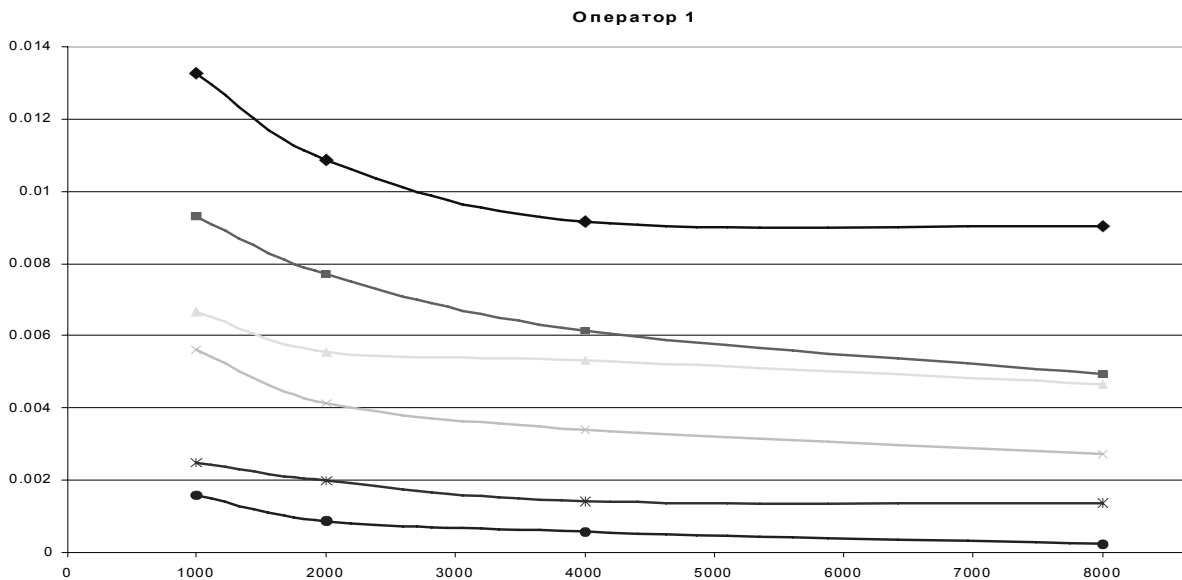

Рис. 3. Збіжність власних значень оператора 1 в R_6 . По горизонталі число точок, взятих для проведення експерименту; по вертикалі значення власних чисел матриці коваріацій.

На рис. 4 показана збіжність власних чисел матриці коваріацій для R_{12} і для значень N від 500 до 16000. Власні числа впорядковані від найбільшого за №1 до найменшого №12 і сполучені між собою на графіках лініями. Як бачимо, починаючи з $N = 8000$ і до $N = 16000$ криві майже співпадають.

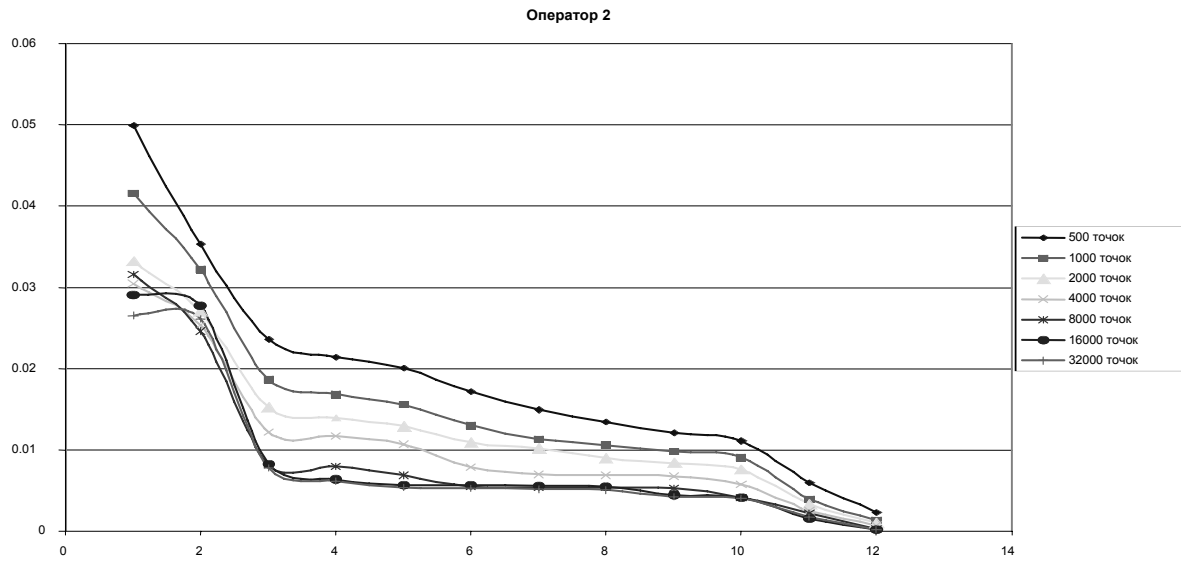

Рис. 4. Збіжність власних значень матриці коваріацій оператора 2. По горизонталі номер власного числа; по вертикалі значення власних чисел матриці коваріацій Σ .

На рис. 5 представлені криві, що відповідають власним числам матриць коваріацій $f \in R_6$ і $N = 8000$, для різних операторів, що дає можливість будувати критерії і алгоритми ідентифікації оператора системи керування на основі цих кривих.

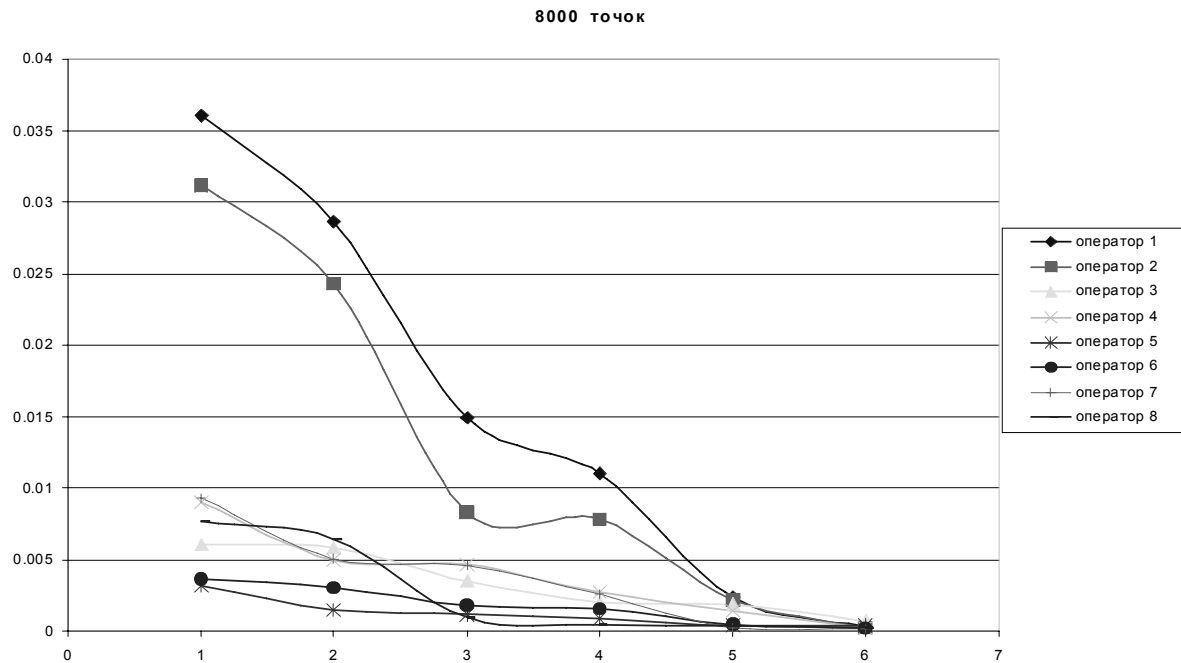

Рис. 5. Відмінність між власними числами різних операторів.

Підготовка даних. Як видно із рис. 4 і 5, при достатньо великих значеннях розмірності матриць коваріацій Σ , різко зменшуються значення власних чисел і, як наслідок, їх інформативність. Тому пропонується використовувати декілька матриць коваріацій $\Sigma_1, \Sigma_2, \Sigma_3, \dots$ розмірності 6-8 і множинами ознак $F^1, F^2, F^3, \dots$, де: $\bigcup_i F^i = F$, а умова $F^i \cap F^j = \{0\}$ – не обов'язкова.

Формуємо множину U параметрів для ідентифікації. До неї додаємо власні числа e_i^k всіх матриць коваріацій Σ_k . Також до множини U додаються значення деяких функцій від власних чисел $g(e_1, \dots, e_n)$, де функція g може бути характеристикою кривої власних чисел (рис. 5). Використання власних чисел в якості параметрів ідентифікації пояснюється їх стабільністю та інформативністю. А використання функцій від них – відмінністю між формами кривих власних чисел для різних операторів.

Ідентифікація за допомогою нейронних мереж. Будемо використовувати 3-х шарову нейронну мережу [2] в якості інструмента ідентифікації. Можна запропонувати два найбільш перспективних підходи до розв'язку поставленої задачі. У кожного з них є свої недоліки і переваги.

Перший підхід – використання однієї нейронної мережі для ідентифікації всіх операторів. В цьому випадку кожен вхід нейронної мережі x_i відповідає певному параметру з множини $e_i \in M, i=1, \dots, M$. І, таким чином, кількість входів дорівнює кількості параметрів множини U . Кожен вихід мережі $y_j, j=1, \dots, K$ відповідає певному оператору, а їх кількість дорівнює кількості операторів. Для кожного навчального вектора k -го оператора тренуємо нейронну мережу видавати на k -тому виході 1, а на всіх інших – 0. Цей процес схематично зображено на рис. 6.

Якщо при ідентифікації невідомого вектора параметрів на k -тому виході отримуємо значення, близьке до 1, а в усіх інших виходах значення, близькі до 0, то будемо вважати, що невідомий вектор належав k -тому оператору.

У випадку, коли під час ідентифікації невідомого вектора параметрів, декілька вихідних сигналів будуть близькими до 1, фіксуємо відмову від ідентифікації.

Недоліком цього підходу є падіння точності ідентифікації при великій кількості операторів і необхідність перебудови і перенавчання мережі при додаванні нових операторів.

При використанні цього підходу ми отримали точність ідентифікації 95% для семи операторів. При цьому 5% випадають на помилки і відмови.

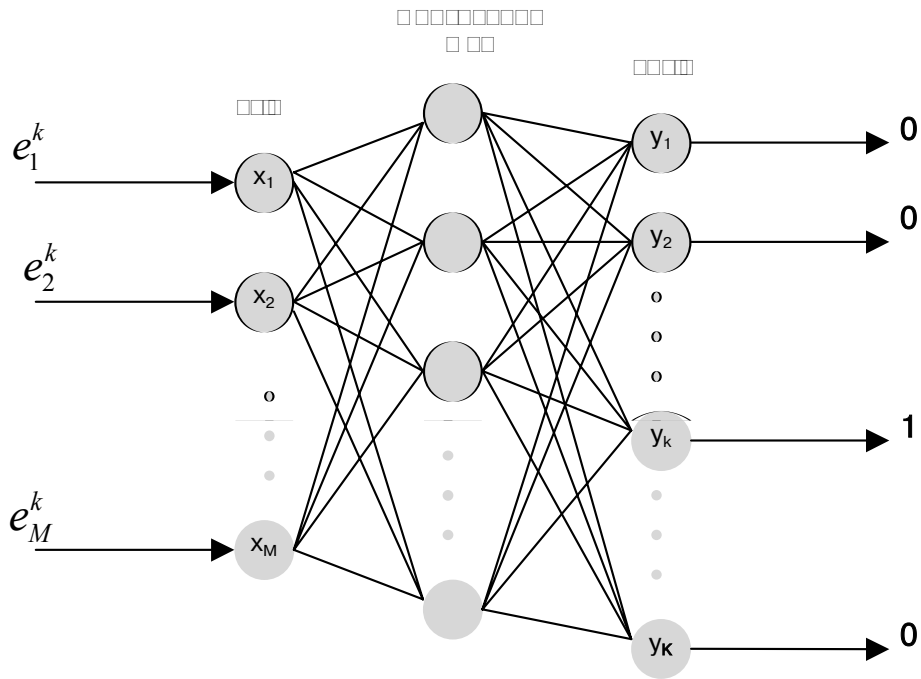

Рис. 6. Ідентифікація вектора параметрів за допомогою нейронної мережі.

Другим підходом є використання нейронної мережі з одним виходом, яка буде «розрізняти» двох операторів. В цьому випадку для кожного оператора є набір з $K-1$ нейронної мережі, що розрізняють конкретний оператор від всіх інших. Таким чином, ми можемо відслідувати операторів, попарно перевіряючи приналежність невідомого вектора параметрів певному оператору (рис. 7).

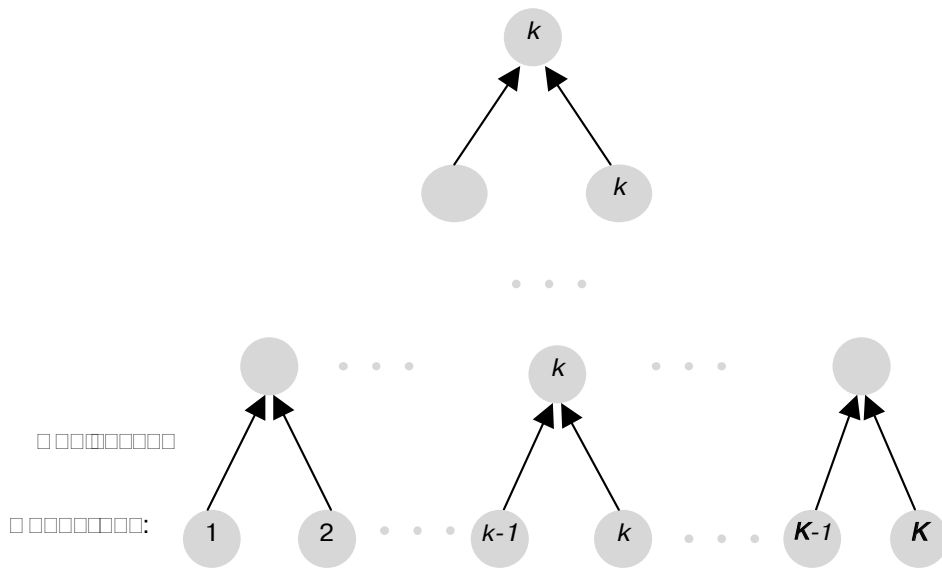

Рис. 7. Процедура попарної перевірки приналежності вектора параметрів одному з двох операторів.

Недоліком даного підходу є залежність кінцевого результату від конкретної послідовності операторів i , як наслідок, процедури порівняння.

Подальші дослідження. В подальшому пропонується в процедурі ідентифікації замінити нейронні мережі на байєсові [4]. При цьому для ідентифікації використовуються ті ж вихідні дані, що необхідні для нейронних мереж.

Висновок. На основі результатів проведених чисельних експериментів можна зробити висновок про те, що власні числа матриці коваріацій Σ параметрів $f_i \in F_n$ в достатній мірі характеризують оператора системи керування процесом [1]. Це дає можливість побудувати алгоритми розв'язку задачі ідентифікації оператора за допомогою нейронних і байєсових мереж із задовільною точністю.

Література

1.Бабак О.В., Гасанов А.С., Бабаєв Т.А., Баклан І.В. Єдиний підхід до розв'язання деяких задач дискримінантного та кластерного аналізу // Праці П'ятої Всеукраїнської міжнародної конференції УкрОБРАЗ'2000. – К.: 2000.

2.Волчихин В. И., Иванов А. И. Синтез быстрых алгоритмов настройки нейронных сетей для систем биометрической аутентификации. // Микросистемная техника, 2000 г.

3.С.А. Айвазян, В.М. Бухштабер, И.С. Енюков, Л.Д. Мешалкин Прикладная Статистика Классификация и снижение размерности Справочное издание Под редакцией проф.. С.А. Айвазяна. – Москва: Финансы и статистика, 1989. -608 с.

4.Терехов С.А. Введение в байесовы сети // Научная сессия МИФИ- 2003. V Всероссийская научно-техническая конференция «Нейроинформатика-2003»: лекции по нейроинформатике. Часть 1.- М.:МИФИ, 2003.

Зміст

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Курило В.І., Курило Л.І. Ефективність державного управління у сфері АПК як елемент національної безпеки	4
Гетманець О.П. Бюджетний контроль, як складова економічної безпеки держави.....	2
Коляда С.П., Артамонова О.Л. Аналіз митної вартості у системі митного оподаткування – проблеми та перспективи	11
Охріменко О.О. Механізми забезпечення туристських подорожей	17
Пекін А.Ю. Методологічні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств шляхом організації на них відповідної служби	21
Ткаченко А.О. Становлення фінансово-банківської системи як фактор національної безпеки: історико-правовий аспект (1917-1918 рр.)	26
Коляда С.П., Усков М.О. Митна ідеологія та митна безпека: взаємовплив та взаємозалежність	31
Нгуен Винь Фьонг. Улучшение инвестиционного климата в Украине	35
Шелест В.В. Тіньова економічна діяльність: проблеми та шляхи запобігання ..	40
Григорович С.В. Соціальна безпека в контексті забезпечення національної безпеки держави	49
Нго Зуй Нго. Влияние реформы внешней торговли на развитие экономики Вьетнама	56
Браславец О.Ю. Проблема використання механізмів трансфертного ціноутворення в законодавстві Республіки Польща про корпоративне прибуткове оподаткування	61
Галь Г.М., Коршевнюк Л.О. Іпотечний кредит як фінансовий чинник економічної безпеки і розвитку України	74
Семеніхін В.О. Моніторинг соціально-трудової сфери в контексті національної безпеки	78
Бобух І.М. Національне багатство як фактор забезпечення економічної безпеки України	87
Антонюк В.П. Розвиток та ефективне використання людського капіталу як важливий чинник економічної безпеки	91
Ільчук Л.І. Соціальне розшарування в українському суспільстві як криза його розвитку та загроза національній безпеці	97
Покотиленко Р.В. Стан та пріоритети розвитку економічної безпеки: експертні оцінки	104
Плечко С.П. Соціальна домінанта національної безпеки: діти України	108
Шамільова Л.Л., Снігова О.Ю. Методика побудови інтегрального показника соціальної безпеки	118

ПРАВОВІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стеценко С.Г. Загрози національної безпеки України (адміністративно-правові заходи протидії)	126
Литвин О.П. Екологічна безпека, як складова національної безпеки України ..	129
Коржанський М.Й. Група осіб як суб'єкт злочину	137
Нікітін Ю.В. Деякі фактори впливу на криміногенну ситуацію в економіці – складової національної безпеки держави та їх попередження	144

Тодика О.Ю. Конституційні принципи виборчих прав громадян України в аспекті здійснення народовладдя	150
Матвійчук В.К. Національне кримінальне законодавство і міжнародно-правові акти з подолання злочинів у сфері навколишнього природного середовища в контексті національної безпеки України (співвідношення, проблеми, тенденції)	155
Тропіна О.М. Основні теоретичні підходи до визначення правової категорії «інтелектуальна власність»	165
Завгородня В.М. Біобезпека як складова національної безпеки держави: проблеми організаційно-правового забезпечення	169
Пустовіт Ж.М. Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України	174
Добродумов П.О. Правова безпека як складова національної безпеки	177
Нежурбіда С.І. Аналіз кількісних показників потерпілих за віком (за даними кримінальної статистики місцевих судів Чернівецької області 2004 року)	180
Соколенко О.Л. Гарантії та засоби забезпечення законності в діяльності митних органів	186
Пунда О.О. Право людини на особисту безпеку	194
Гаврилюк Р.О. Законодавче регулювання контрольної функції податку як умова податкової безпеки держави	198
Сухонос В.В. Роль глави держави у подоланні кризових явищ: Конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти	203
Пустовойтенко В.П., Сегай О.М. Екологічний менеджмент – складова національної безпеки України	207
Фрицький Ю.О. Функції та механізм Ради національної безпеки і оборони України та форми їх здійснення	210
Шумак І.О. Правовий нігілізм як загроза національній безпеці України	214
Кришевич О.В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства в ході приватизації	217
Федоренко В.Л. Інститут національної безпеки України, як складова системи національного конституційного права	222
Бондаренко І.О. Організаційно-правові аспекти діяльності митного перевізника	227
Дєдх А.В. Роль суб'єктів господарювання в національній безпеці України	231
Хар І.О. Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря в контексті особистої безпеки людини та суспільної небезпечності такого діяння	237
Лукаш А.С. Деякі аспекти сутності насильства при вчиненні зґвалтування	242
Кучер В.І. Індивідуалізація відповідальності та покарання за злочини, вчинені способом особливо жорстокого поводження, як засіб забезпечення загальної та спеціальної безпеки особи	246
Григор'єва О.В. Попередження впливу на особистість груп протиправної спрямованості, як символічних моделей кримінальної агресії особистості в структурі внутрішньої безпеки Української держави	250
Стрелков Л.О. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності за діяння, передбачені ст. 200 КК України	257
Доляновська І.М. Реформування законодавства України згідно із міжнародними зобов'язаннями стосовно захисту дітей від експлуатації	261
Габро О.І. Суб'єктивна сторона злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена ст.ст. 384, 385 КК України	264
Карпенко М.І. Кримінологічні аспекти попередження злочинів стосовно кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями з відсутності відносин підлеглості	269

Мандич Л.Г. Органи самоорганізації населення в контексті забезпечення національної безпеки України	277
Смоленський Д.П. Віктимологічні чинники групової корисливої злочинності неповнолітніх	281
Андросов С.М. Проблемы правового регулирования залогового обеспечения хозяйственных обязательств, возникающих в сфере банковского кредитования	286
Тулянцева І.В. Правова регламентація порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України: питання вдосконалення законодавства	290
Гулак О.В. Особливості державного регулювання діяльністю сільсько-господарських підприємств кримінально-виконавчої системи України	296
Гришина Т.М. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності за злочин «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи»	300
Ткаченко О.В. Корупція в органах внутрішніх справ – загроза національної безпеки України	304
Гордієнко Г.Г. Щодо питання поважності причин пропущення позовної давності	309
Рижук Ю.М. Економічні права і свободи людини і громадянина як об'єкт національної безпеки України	313
Тимошенко І.В. Право на інформацію як елемент інформаційної безпеки: проблеми відповідальності у виборчому процесі	317
Присяжний В.М. Суспільна небезпечність злочину забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів	322
Петрова Л.М. Проблеми адаптації податкового законодавства України до законодавства Європейських країн	327
Черешнюк В.М. Відмежування господарських договорів від цивільних	332
Яріш А.А. Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом як загроза економічній безпеці України	336
Межаков А.В. Особенности предъявления иска по новому ГПК Украины	342
Трегубов Е.Л., Гофяк О.М. Правова норма: проблеми формування та структури	346
Вінгловський А.О. Банкрутство фізичної особи як засіб задоволення вимог кредиторів	351
Журба С.О. Організаційні форми роботи Верховної Ради України	355

ІНФОРМАЦІЙНІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Бідюк П.І., Баклан І.В., Коршевнік Л.О., Мінін М.Ю., Платонов А.В., Крамар К.В. Ситуаційна кімната керівника країни як складова системи забезпечення національної безпеки	360
Лопатін О.К., Шлепаков Л.М. Структурно-статистична модель стискання текстової інформації	368
Баклан І.В., Селін Ю.М., Петренко О.О. Структурний підхід до розпізнавання образів у системах безпеки	375
Баклан І.В. Використання ймовірнісних моделей для аутентифікації оператора складної технічної системи	380
Заянчуковский С.О., Коробкин М.Ю. Организационно-правовые аспекты противодействия международному компьютерному терроризму	387
Баклан Я.І. Ідентифікація оператора системи керування методом головних компонент	391